

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Ütopya

Sayı: 263

Yıl: 22

MAYIS 2016

Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi

12 TL (2016 fiyatı)

SINIFSIZ TOPLUMDAN SINIFSIZ TOPLUMA HÜMANİZM

DR. DOĞU PERİNÇEK
PROF. DR. SİNA AKŞİN
YRD. DOÇ. DR. ÖMER FAİK ANLI
PROF. DR. HÜSEYİN ÖZEL

BİLİNMEYEN YÖNLERİYLE
DIYARBAKIR
PROF. DR. CANAN İMRA

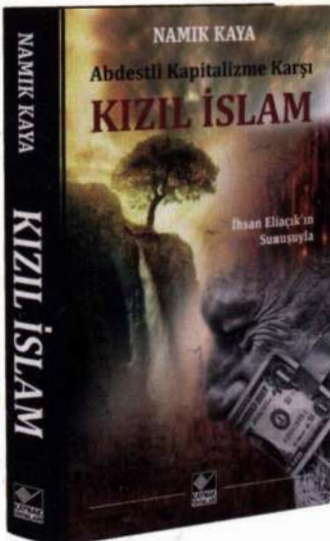
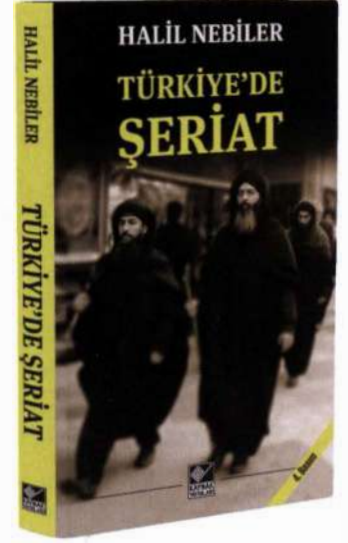
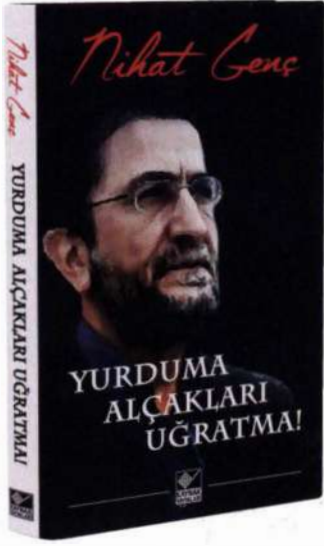
BİR KÜÇÜCÜK ODACIK
DOÇ. DR. BURÇİN AŞIK GÜMÜŞ

ABD'NİN İNSANLIK DIŞI
DENEYLERİ: TUSKEGEE FRENGİ
ATTILA DURAN

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

GÜNCEL BİLİM VE GÜNCEL KÜLTÜR

KAYNAK'TA BU AY

Türk Devrimi'nin Yayınevi

KAYNAK YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://kaynak.org>

SAYI : 263 Mayıs 2016**S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar**
Yay. ve Üretim Koop. Adına Sahibi ve
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. H. Zafar KARSGenel Yayın Yönetmeni: **Emrah MARAŞO**İdari Sorumlu: **Gökalep ÇİFTÇİOĞLU**Görsel Yönetmen: **Burak BAŞCI**Yazı Kurulu: **Doç. Dr. Cüneyt Akalın,**
Çağrı Meri Bakırcı, Dr. Necmi Dayday,
Prof. Dr. Remzi Demir, Prof. Dr. Ercan Enç,
Prof. Dr. Erkan Savaş, Efe Can Gürçan,
Erkan İldız, Prof. Dr. Bekir Karaoğlu,
Prof. Dr. Zafar Kars, Prof. Dr. Çagatay
Keskinok, Prof. Dr. Semih Koray,
Prof. Dr. Tülin Oygür, Feyziye Özberk,
Prof. Dr. Hüseyin Özel, Doç. Dr. Hakan
Seçkin, Doç. Dr. Haldun Soyğür, Prof. Dr. Oaman
Sadi Yenen, Onurcan Ülker, Doç. Dr. Hüseyin
Çağrı Sağlam, Prof. Dr. Yıldırım Beyatlı
Doğan, Prof. Dr. Nurdan İnan, Prof. Dr.
Biröl Kılıç, Prof. Dr. Gökhan Tanıyer, Doç. Dr.
Burçin Aşkın GÜMÜŞ, Harun
Çakan, Dr. Elif Yılmaz, Dr. Mustafa Sevim, Orçun
Gökürk, Nisa Şencan, Gökalep Çiftçiöğlu,Yönetim Yeri: **Dr. Mediha Eldem Sokak No 51/1**
Kültür Mahallesi Kızılay Çankaya ANKARA
e-posta: **bilimveutopya@gmail.com**
İnternet adresi: **www.bilimveutopya.net**
Telefon: **(0312) 418 52 84**Ankara Temsilcisi: **Feyziye ÖZBERK**
Dr. Mediha Eldem Sk. No: 51/1
Kızılay /Ankara
Tel: **(0312) 418 52 84**İstanbul Temsilcisi: **Hazal SARAL**
Tel: **0533 461 32 98**
hazalsaral@gmail.comEskişehir Temsilcisi: **Alaz TETİK**
Tel: **(0505) 911 73 46**
bilimveutopyaeskişehir@gmail.comGaziantep Temsilcisi: **Mehmet İYİĞÜN**
Tel: **(0505) 669 48 71**
doctoriyigun@hotmail.comHatay Temsilcisi: **Hüseyin GÜLER**
Büyük Çarşı İhanı Kat:1 No:450 Iskenderun
Tel: **(0326) 61341 33**Almanya Temsilcileri:
Aachen: **Turan KILIÇ**
turankilic58@hotmail.de Tel: 17622618769Berlin: **Şivan KAYAS**
sivankayas@gmail.com Tel: 15755840472Bielefeld: **Can ÇAKIR**
cancakir@gmx.net Tel: 01621886801,
015147431089Bremen: **Basri Erol KIZILDENİZLİ**
bkizildenzili@gmail.com Tel: 15755930522Dortmund ve Ruhr Üniversitesi Bochum:
Meram TOSUN
meram_tosun@hotmail.com Tel: 17631548167Duisburg Üniversitesi: **Çağla KILIÇ**
cagla_kilic@hotmail.de Tel: 15205649375Frankfurt: **Leyla DENİZHAN**
denizhan.leyla@gmail.com Tel: 17666121870Hamburg: **Canel YILMAZ**
canelim@live.com Tel: 17670922260Köln: **Sevda SERBEST**
sevda.serbest@gmx.de Tel: 1634717485Belçika Temsilcisi: **Ulaş SARITAŞ**
ulas.saritas@gmail.com Tel: 0484 130 819Çin Halk Cumhuriyeti Temsilcisi:
Nuri TÜRKEEŞ Tel: +86 1067637296Fransa Temsilcisi: **Ali Rıza TAŞDELEN**
Tel: +33 675451587Hollanda Temsilcisi: **Kenan ÖZVİĞİT**
kenanozyigit@hotmail.com - 31614612207İngiltere Temsilcisi: **Musa BALLIKAYA**
musaballikaya@hotmail.co.uk Tel: 447961953300İsviçre Temsilcisi: **Ethem KAYALI**
Tel: +0041 - 79 744 41 03
e.kayali@hispeed.chİtalya Temsilcisi: **Zeynep GÜNEŞ**
zeynep-gunes@merck.com**Abone Koşulları: 6 Aylık: 60.00 TL**
Yıllık: 120.00 TL Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 75
Euro Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 120 \$**Abone bedelleri için, S.S. Ütopya Bilimsel**
ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve
Üretim Kooperatifi(TL) İş Bankası Bilkent Şubesi (Ankara)
4276 - 0292027
IBAN TR04 0006 4000 0014 2760 2920 27
(EUR)İş Bankası Ankara/Bilkent Şubesi 4276 - 0239523
IBAN TR16 0006 4000 0024 2760 2395 23
Yurtdışı Satış Fiyatı

Avrupa: 5.5 Euro

Basıldığı Yer: **Sonsöz Gazetecilik ve Matbaacılık**
Rek. *İns. San. Tic. Ltd. Şti.İvedik O.S.B. Matbaacılar Sitesi 35. Cad.
No:56-58 Yenimahalle / Ankara
Sertifika No: 16698 Telefon: (0312) 394 57 71Dağıtım: **Türkuvaz Dağıtım Pazarlama A.Ş**
ISSN 1301-6717 Aylık Yaygın Süreli Yayın

Hümanizmin gerçekleşeceği zemin

Hümanizm burjuva demokratik devrimlerin şafağında ortaya çıkan ve günümüze kadar etkisini sürdüren bir düşünce akımı. İdeolojiden sanata, kültürden edebiyata kadar pek çok alana damgasını vurdu. Hümanizm, insanın, din ve yaratıcı merkezli evren ve dünya kavrayışını kovması ve onun yerine *insanı* koymasındır. Artık insandan ve insanın ihtiyaçlarından öte bir ideal yoktur! Her şeyin ölçüsü insandır. Ne din, ne Tanrı ne de başka bir şey insanın üstünde değildir. İnsan öbür dünyada hayalini kurduğu sınırsız ve sömürsüz bir ütopya için değil; bu dünyada eşit, özgür, onurlu ve mutlu olmak için çalışacaktır, yaşayacaktır. Bu bakımdan hümanizm türümüzün özlemlerini hayata geçirmesi yönünde attığı büyük bir tarihsel adımdır.

Kuşkusuz hümanizm bir takım parlak zekâların kağıt üstünde yazdıklarıyla ortaya çıkmadı. Burjuvazi, doğuşuyla birlikte ideolojik zeminde de ortaçağ yobazlığıyla hesaplaşmak zorundaydı. İnsan bu dünyaya günahkâr olarak gelmişti. Hayat çile doldurmak için yaşanmıyordu. Hayattan zevk almak, zenginlik ve mutluluk için yaşamak insanı yücelten erdemlerdendi. Ticaretin ve paranın olduğu ve bu etkenlerin sürekli büyümek istediği, işgücünün sömürüldüğü bir toplumsal-ekonomik sistemin gelişmesi için ortaçağdan kalan engeller zihinlerde de yıkılmak zorundaydı. Diğer türlü ne burjuvazi hâkim sınıf olup rızayı sağlayabilirdi ne de ortaçağ kendiliğinden tasfiye olurdu. Bu bakımdan hümanizm insanın kendini özne yerine koyduğu bir iradi müdahaledir. Yeni doğan devrimci sınıf ideolojik hegemonyasını aydınları aracılığıyla inşa etmiştir.

Ancak hümanizm doğuşuyla sınırlı değildir. Eğer böyle algılasak ona burjuva ideolojisi/düşüncesi damgasını vurup kaba bir "sınıfcılık"la bir kenara atarız. Bu bizi saf bilimciliğin determinizmine ve sadece kuramdan ibaret bir Marksizme götürür. Toplumu kendi ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiren her sınıf o toplumun tüm kesimlerini kucaklayacak ve harekete geçirecek ortak değerleri de hânesine yazmak zorundadır. İşte hümanizm bu bakımdan burjuvazinin yolunu açtığı kadar onun gericileşmesi ve emperyalist-kapitalist sistemin sadece emekçilere değil *bir tür olarak insanlığa* karşı konumlanmasıyla da filizleneceği zemini milli devrimlerde ve sosyalizmde bulmuştur.

Hayatınıza ve yaşadığınız çevreye bakın. İçinde çoğu zaman bir kişinin olduğu otomobil yığınlarının caddelerde ve sokaklarda egemen olduğu, binlerin toplu taşıma araçlarında üst üste gittiği, plazaların tepelerinde keyif çatanlarla ekmek için dilenenlerin aynı muhitte yaşadığı bir tabloyla karşı karşıyayız. Emperyalist zorbalığın komşu ülkelerdeki kardeş insanlar üzerindeki baskısını her gün görüyoruz. Aynı zamanda direnişi ve bağımsızlığa doğru atılan adımları da... İşte hümanizm hem mafyalaşmış kapitalist sistemin insanı dişileri arasında ezmesine hem de emperyalist tahakkümün zorbalığına karşı insan sıcaklığı için savaşımın adıdır. Ancak hümanizm bu bakımdan milli demokratik ve sosyalist bir içerikle gerçek anlamına kavuşabilir.

Kapak dosyamızda Dr. Doğu Perinçek hümanizmi tarihsel, çağdaş, devrimci ve bu bakımdan özgün bir içerikle ele alıyor. Okurlarımız için oldukça aydınlatıcı olacağını düşünüyoruz.

Yrd. Doç. Dr. Ömer Faik Anlı hümanizmin felsefi temellerini ortaya koyuyor.

Prof. Dr. Sina Akşin Türkiye özelinde Ortaçağ ve Hümanizm ilişkisini güncel bağlamlarıyla tartışıyor. Ayrıca büyük Türk hümanisti Hasan Ali Yücel'in katkılarına yer veriyor.

Prof. Dr. Hüseyin Özel, Marx ve Hümanizm ilişkisinde Marx'ın bir bütün olduğunu, onun gençlik döneminde verdiği eserleri anlamadan "olgunluk" döneminin de anlaşılamayacağını ve bu bakımdan kapitalizmin açıklanamayacağını söylüyor.

İnsan insana çelme taktığında değil, sendelediği zaman elini uzattığında ve ayağa kaldırdığında insanlaşabilir. Eksiklerini, hatalarını, çıkmazlarını yüzüne vurduğunda ya da onu kaderiyle baş başa bıraktığında değil; olumluluklarını, güzelliklerini, bugüne kadar yaptığı iyi şeyleri öne çıkardığında insan insana güvenebilir. Hümanizmi aynı zamanda bu bağlamda anlamak ve yaşama uygulamak gerekiyor.

Daha insani bir dünya ve yaşam için...

Not: Kapak resmi Leonardo Da Vinci'ye aittir.

Yazarlara Öneriler

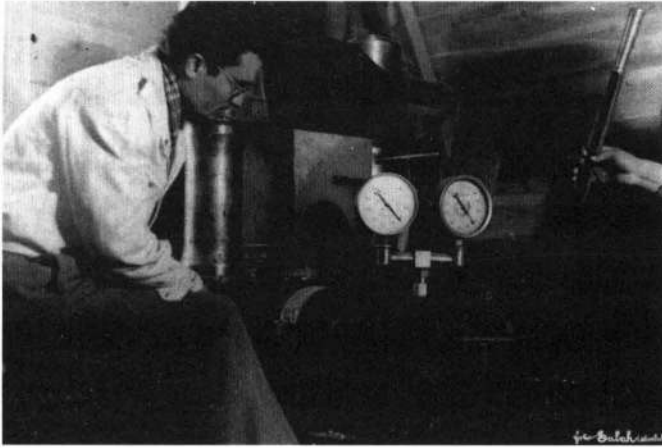
Yazılarınızı Word veya Word uyumlu bir kelime işlem programıyla hazırlayın. Times New Roman yazı tipi kullanın. Başlık, 14 punto ve kalın harfli olmalı, başlıkta ilk sözcük ve özel isimler hariç ilk harfler daima küçük yazılmalıdır; başlık altında 12 punto ve kalın harflerle yazarın (varsa) akademik unvanı ve adı soyadı yer almalı; bu satırın altında 12 punto ve kalın harflerle yazarın (varsa) çalıştığı kurum belirtilmelidir. Metin 12 punto ve normal harflerle yazılmış olmalı; metin içindeki ara başlıklarda 12 punto ve kalın harfler kullanılmalı, ara başlıklarda ilk sözcük ve özel isimler hariç ilk harfler daima küçük yazılmalıdır. Sayfa kenar boşlukları "normal" verilmeli, satırlar iki yandan hizalanmalı, satır aralığı tek olmalıdır. Yararlanılan kaynaklar metinde uygun yerlerde üst karakter yerleşimli rakamlarla belirtilmeli, "son not" olarak yazıya eklenmelidir. Kaynak künyelerinin yazılma şeklini yazar seçecektir. Anlaşılması zor kısaltmalardan kaçınılmalıdır. Yazı içinde yer alması istenen görsel malzeme (varsa) en az 30KB hacminde ayrı dosya(lar) halinde gönderilmelidir. Bu önerilere uyulduğu takdirde yazılar daha hızlı değerlendirilecek ve basılabilecektir.

BİLİM VE ÜTOPYA
ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
Adnan Menderes Üniversitesi
 Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU
 atakanhatipoğlu@gmail.com
Ahi Evran Üniversitesi
 Yarenkür ALKAN
 alkanyaren@gmail.com
 (0 537) 587 53 77
Akdeniz Üniversitesi
 Dr. Hakan ERENGİN
 erengin@akdeniz.edu.tr
 (0 535) 852 74 15
Anadolu Üniversitesi
 İsmail Eray ÇELEBİ
 leraycelebi@hotmail.com
 (0 534) 831 39 69
Ankara Üniversitesi (Cebeci Kampüsü)
 Emre CAN
 emre-akan-can@hotmail.com
 (0 534) 816 71 20
Ankara Üniversitesi (DTCF)
 Orhan ENGİN
 orhan.dtcf@gmail.com
 (0 541) 687 58 07
Bahçeşehir Üniversitesi
 Azra Kardehen NAZLI
 kardelennazli@gmail.com
 (0 554) 566 19 37
Balıkesir Üniversitesi
 Alican VARAN
 alicanvaran@hotmail.com
 (0 506) 919 28 96
Başkent Üniversitesi
 Heliin ÖZÇELİK
 hell_ein91@hotmail.com
 (0 507) 919 83 13
Bilim Üniversitesi
 F-raz UZUN
 firatuzun_@hotmail.com
 (0 555) 724 81 32
Boğaziçi Üniversitesi
 Işıkğün AKFİRAT
 iakfiratt@gmail.com
 (0 538) 978 06 56
Celal Bayar Üniversitesi
 Erdem ÖZDEMİR
 erdem_ozdemir_@hotmail.com
 (0 555) 519 43 07
Cumhuriyet Üniversitesi
 Emrah ZORBA
 emrahzorba46@hotmail.com
 0541 285 9284
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
 Hüsnâ SARI
 husnasari@hotmail.com
 (0 537) 386 63 40
Çukurova Üniversitesi
 Sefa APAYDIN
 sefa.apaydin@gmail.com
 (0 546) 465 07 17
Dokuz Eylül Üniversitesi
 Serdar YURTÇİÇEK
 serdaryurtcicek@hotmail.com
 (0 505) 298 90 70
Ege Üniversitesi
 Oytun Ozan KORKMAZ
 oytunoymaz@hotmail.com
 (0 536) 346 59 50
Erciyes Üniversitesi
 Aykut Alp AVŞAR
 mahrem_utopia@hotmail.com
 (0 542) 462 07 12
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
 Güney KARAGÖLLÜ
 guneykaragollu@gmail.com
 (0 506) 957 24 17
İnönü Üniversitesi
 Kurtuluş AKKAYA
 kurtulusakkaya@hotmail.com
 (0 530) 870 71 56
Gazi Üniversitesi (İİBF)
 Uğur Cemal EYYUBOĞLU
 eyyuboglu_ugur@hotmail.com
 (0 505) 833 88 35
Gazi Üniversitesi (Merkez Kampus)
 Erdem ÖZBASAN
 ozbasanerdem@hotmail.com
 (0 543) 692 27 26
Hacettepe Üniversitesi
 Doğan ÖZLÜK
 doganozluk_93@yahoo.com
 (0 554) 922 35 16
İstanbul Üniversitesi
 Gizem DOĞAN
 gizemdogan92@hotmail.com
 (0 543) 660 00 10
İstanbul Teknik Üniversitesi
 Betül ÇIRAK
 betulcra@gmail.com
 (0 531) 360 60 19
Kadir Has Üniversitesi
 Buket YAZICI
 buketyazici@gmail.com
 (0 531) 011 96 17
Karadeniz Teknik Üniversitesi
 Servet CEVNI
 servetcevní@gmail.com
 (0 539) 399 52 48
Kırıkkale Üniversitesi
 Can ALKAÇ
 canalkac@gmail.com
 (0 535) 788 62 68

Sınıfsız toplumdan sınıfsız topluma Hümanizm

■	Çivi yazısı	1
■	Can Pınarından Prof. Dr. Ahmet İNAM Köklerden göklere	4
■	Parantez Prof. Dr. Remzi DEMİR Materyalizm ve Türk düşüncesinde kırılma	5
■	GÜNCEL BİLİM Virüsler konak hücrelerine sladırmak için birlikte çalışıyorlar Çoğu nesli tükenmekte olan tür arkasında fosil izi bile bırakmadan yok olabilir İnsan etkisi Dünya'nın küresel enerji akışında yeni ve çarpıcı bir düzen oluşturuyor Yeni tanımlanan bir bakteri türü sert plastiği parçalıyor	6 7 8 9
■	GÜNCEL KÜLTÜR Tarihteki en iddialı arkeolojik girişimlerden: Haylet şehir Pompei'yi hayata döndürmek	10
■	Kapak Dr. Doğu PERİNÇEK Sınıfsız toplumdan sınıfsız topluma Hümanizm	13
■	Kapak Yrd. Doç. Dr. Ömer Faik ANLI Hümanizm, Aydınlanma, Epistemoloji ilişkisi Antropo-epistemolojinin olanağı	21
■	Kapak Prof. Dr. Sina AKŞİN Ortaçağ ve Hümanizm	25
■	Kapak Prof. Dr. Sina AKŞİN Hasan Ali Yücel ve Hümanizm	31
■	Kapak Prof. Dr. Hüseyin ÖZEL Marx ve Hümanizm	34
■	Prof. Dr. Örsan K. ÖYMEN Aydınlanmanın soy kütüğü	40

Bir yokuş tırmanma uzmanı: Ali Nejat Ölçen

■	Prof. Dr. Canan PARLA Bilinmeyen Yönleriyle Diyarbakır	44
■	Yaşam ve Canlılar Doç. Dr. Burçin Aşkın GÜMÜŞ Bir küçük odacık	48
■	Doğa Tarihinden Notlar Prof. Dr. Nurdan İNAN Doğa tarihinde tekrarlayan değişim-uyum-denge(DUD) döngüleri	54
■	Matematiğin Sesi Prof. Dr. Süleyman Gökhan TANYER Evrene hükmeden sinüs – III Ses dalgaları ve duran dalgalar	58
■	Kondor'un Güncesi Özgür UYANIK Latin Amerika'da devrimci işçiler	66
■	İz Bırakanlar Feyziye ÖZBERK Bir yokuş tırmanma uzmanı: Ali Nejat Ölçen	72
■	Meraklı Tarih Atilla DURAN ABD'nin insanlık dışı deneyleri: Tuskegee frengi	86
■	Bilimin Felsefesi ve Tarihi Arş. Gör. Serpil KAYGIN On dördüncü ve on beşinci yüzyıl Osmanlı dönemi ilim algısı	89
■	Arş. Gör. Vural BAŞARAN Bir disiplinin gelişim hikâyesi: Bilim Tarihi	93
■	Kitap Kurdu Haz: Elif Nisa ŞENCAN	95

Kırklareli Üniversitesi
Selçuk KILIÇ
selcuk.klc@gmail.com
(0 555) 368 82 63

Kocaeli Üniversitesi
Yeşim ÇAKMAK
yesim_cakmak.kou@hotmail.com
(0 538) 601 02 74

Koç Üniversitesi
Uğur Gürkan TOSUN
utosun@ku.edu.tr
(0 538) 468 80 64

Marmara Üniversitesi
Sıla AY
sila_ay@windowslive.com
(0 507) 588 64 62

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Işık UZUN
birazdahalsik@hotmail.com
(0 544) 432 17 44

Mersin Üniversitesi
Mehmet AK
mehmetak_33@hotmail.com
(0 537) 788 18 98

Muğla Üniversitesi
Gözen SORGUÇ
gozen_sorguc@hotmail.com
(0 554) 370 84 19

Mustafa Kemal Üniversitesi
Mehmet RUM
mehmetrum@gmail.com
(0 541) 414 14 31

Namık Kemal Üniversitesi
Emre Alican YÜCEL
emrealican_18@hotmail.com
(0 530) 292 50 75

Niğde Üniversitesi
Süleyman Açıkgöz
suleymanacikgoz51@hotmail.com
(0 532) 732 64 00

ODTÜ
Erman DERE
e185456@metu.edu.tr
(0 534) 522 50 61

Pamukkale Üniversitesi
Fatma ÇAKMAK
fatmacakmak6@gmail.com
(0 538) 833 17 83

Sakarya Üniversitesi
Emre AKTAŞ
emreaktas89@hotmail.com
(0 536) 203 88 50

Selçuk Üniversitesi
Su ERK
suerk@hotmail.com.tr
(0 506) 958 63 36

Süleyman Demirel Üniversitesi
Semhat ÇİĞLA
semhat.1@hotmail.com
(0 506) 952 39 81

Trakya Üniversitesi
Gürol Bora ATEŞ
gurolbora@hotmail.com
(0 537) 386 63 46

Uludağ Üniversitesi
Veli ÇOLAK
velico83@hotmail.com
(0 505) 776 14 98

Yeditepe Üniversitesi
Ayşe HAYKIR
ayse-haykir@hotmail.com
(0 538) 813 04 52

Yıldız Teknik Üniversitesi
Orkun YILDIZ
orkun19901968@hotmail.com
(0 553) 236 31 88

YURTDIŞI ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
ABD
Philadelphia Üniversitesi
Tolga KARAYAYLA
E-posta: tlgkryyl@yahoo.com

ALMANYA (Güney Bölgesi)
Ulm Teknik Yüksek Okulu
Hakan DAĞISTANLI (hakan.d@gmx.net)

ALMANYA (Kuzey Bölgesi)
Bielefeld Üniversitesi
Can Çakır (can.cakir@gmx.net)

Siegen Üniversitesi
Simel GÜLTEKİN
simel-94-62@hotmail.de Tel: 1788314852

Münster Üniversitesi
Mustafa TOSUN (mustafatosun@gmx.net)

ÇİN HALK CUMHURİYETİ
Guangdong Congliang Üniversitesi
Alican GÖKDENİZ
alican@bilimutopya.com.tr

İNGİLTERE
Queen Mary, University of London
Hatice BALLIKAYA
ballikaya18@hotmail.com

POLONYA
Varşova Üniversitesi
Makgorzata PILCZUK bogorzata@wp.pl

RUSYA FEDERASYONU
Saint Petersburg Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO
sotnik37@mail.ru

SURİYE
Şam Üniversitesi
Canan Fatma CAN turkkan.turhan@gmail.com

Köklerden göklere

İnsan için yeryüzünde var olmak, kökleriyle, diğer insanlarla, yeryüzündeki diğer varlıklarla birlikte var olmaktır. İnsanın ana kökü diğer insanlarla ortak olan köküdür. Yan kökü ise kendi yerelliğinden gelir. Bir *homo erectus* olarak kökleriyle göğe yükselmeye çalışmıştır. Çalışacaktır. Her birey, her topluluk, her toplum, köklerinden göğe uzanacak. İnsan olarak serpilecek, büyüyecek. İstikbal, köklerden köklere giden yoldadır.

Ankara'da Sıhhiye'deki radyoevin-den çıkmış yürürken yakınında Türk Hava Kurumu binası önünde yazılı Atatürk'ün sözünü okudum: "İstikbal Göklerdedir." Bu söz nicedir düşündüğüm "kökleri" anımsattı bana; içimden "istikbal köklerdedir" diye geçirdim: "İstikbal köklerden göklere çıkışıdır."

Bu yüzyılda geçen yüzyılda da olduğu gibi egemen güçler köksüzlüğü yaymaya çalışıyorlar. İnsan kökü olan bir varlıktır. Genleri onun yüz bin yıllar öncesini saklar. Belli bir coğrafyanın ürünüdür. Belli bir tarihi vardır, dili vardır. Yıllar boyu oluşturduğu kültürü taşır geleceğe. Bir yerin bir zamanın insanıdır. Bir topluluğa, topluma, geçmişe aittir. Belli bir yerellik içinde diğer insanlarla ortaklık taşır.

Bu gezegende insan denen canlı türü farklılıkları içinde topluluklar halinde bir arada yaşadı. Köklerini gezegen toprağının derinliklerine saldı. Toprağı işledi, toprağa yerleşti. Gezegende yurt tutmaya çabaladı. Bu gezegende yarattığı kültürle insan olmanın ana kökünün yanında kendi yerelliğinden oluşan yan kökleriyle yaşama tutundu.

İnsan için yeryüzünde var olmak, kökleriyle, diğer insanlarla, yeryüzündeki diğer varlıklarla birlikte var olmaktır. İnsanın ana kökü diğer insanlarla ortak olan köküdür. Yan kökü ise kendi yerelliğinden gelir. Bir *homo erectus* olarak kökleriyle göğe yükselmeye çalışmıştır. Çalışacaktır. Her birey, her topluluk, her top-

lum, köklerinden göğe uzanacak. İnsan olarak serpilecek, büyüyecek. İstikbal, köklerden köklere giden yoldadır. Topraktan, ekonomiden, siyasetten, teknoloji-den, bilimden düşünceye, inanca giden yoldadır. Gezegenimizdeki topraklarda bulunan köklerimizden diğer gezegenlere, gökadalara uzanan yolculukta, insan kendini sınıyor, olanaklarını araştırıyor.

* Bir olanaklar varlığıdır insan. Can taşıyan insan, olanaklarla donanmıştır. Yaşamı süresince kimi olanaklarını geliştirir, kimilerini geliştiremez. Doyasıya yaşayabilen insan, olanaklarını araştırıp, onları gerçekleştirmeye çabalar. *Olanak tembeli* olanlar, olanaklarının çok azını gerçekleştirebilir. *Olanak körü* olanlar ise kendilerini şimdiye kadar gerçekleştirdikleri olanaklarıyla sınırlı sanırlar. Yaşamak, olanakları gerçekleştirme *atılım-larıyla*, *yaşama cesaretiyle* yaşamaktır. Bize bedenimizle duygularımızla düşünme, anlam verme, diğer insanlarla, çevremizle ilişki kurma yetileri (olanakları) verilmiştir.

Olanaklarımızı hiçbir zaman tüketmeyiz. Bir olanaklar varlığı olmanın yanında bir eksiklikler, özürler varlığıyızdır da. Yetkin (mükemmel) olanı düşünür ama mutlak olarak hiçbir zaman yetkin olamayız. Düşleriz, umut ederiz, planlarız ama onları tam olarak gerçekleştiremeyiz. Bu eksik ve özürlü oluşumuzun bilincine varamazsak bizde kibir oluşur. Kendimizi aşamayız. Eksik ve özürlerimizi gidermeye çalışamayız. Yaşamak,

eksik ve özürlerimizi görüp bunları giderecek olanakları cesaretle araştırarak atılımlar sürecidir.

Köklerden beslenen yaşam, içtenlik, açıklık, dürüstlikle yaşanır. Özerk, özgür insanların hakça bir düzen için sürekli olarak kendilerini tazeleyerek, yenileyerek, iç ve dış dünyalarına *bakım* yapabildiği yaşamdır, köklerden, göklere uzanan yaşam.

Köklerimize saygıyla sağlanabilecek bir birbirimizi ve kendimizi neyse öyle oluşumuzla kabul etme durumundan söz edebiliriz. Bunun için gerçeği tanımayı engelleyen medyadan, eğitimden, her türlü algı yaratımından uzak durmak gerek. Bize gerçek diye yutturulmaya çalışılan yalanlarla baş edebilecek can gücümüzle yapabileceğimiz yorumlama ve kavramayı olanaklı kılacak düzeni kurma çabası içinde olacağız.

Köklerimiz bizi, bize özgü olana götürülecek. Bize özgü olanı araştırıp bularak, onu eylem ve üretim alanını sokabilmek özgü olanı, farklı olanı tanımayı gerektirir. Bize benzemeyeni, farklı olanı tanıyarak kendimiz olabiliriz. Başarabilirsek özgüllüğümüz ve özgeye olan tavrımızla, *özgün* (orijinal) olanı bulup, insanlığa katkı sunabiliriz. Özgüllüğümüzde bulunan evrensel insandan, tüm insanlara seslenebilip, sanat, bilim, düşünce ve inanç alanında insan kardeşlerimize yaratıcı ürünler sunabiliriz. Köklerimiz böylece göklere taşıyabiliriz.

Materyalizm ve Türk düşüncesinde kırılma

Sosyo-psikolojik Materyalizm aşamasının önde gelen temsilcileri, Ziya Gökalpçı Sosyoloji Çalışmaları'ndan büyük ölçüde etkilenmiş Mehmed Servet ve Muhittin Birgen'dir. Özellikle Meslek dergisindeki makaleleriyle bu düşünürler, Marx'ın tarihsel materyalizminin etkisi altında Türk Tarihi'ni esatirî yapısından kurtarmaya ve iktisadî temeller üzerine oturtmaya çalışmışlardır.

Türk Düşüncesi'nin ilahî veya sırrî bilgiden arınmasında ve geleneğin ağırlığından kurtulmasında materyalizmin büyük bir katkısı olmuştur ve bu açıdan bakıldığında, kanaatime göre, scientism (bilimcilik) ile pozitivizmin etkileri ikinci planda kalmaktadır.

Bazı tanıklıklardan anlaşıldığı kadarıyla materyalizm (dehrilik), XIX. yüzyıldan önce de İslam Âlemi'nde mevcuttur ve özellikle bazı heterodoks çevrelerde kendisine önemli mümessiller bulmuştur; ama güçlü bir düşünsel akım olarak ortaya çıkışı ve yerleşik öğretileri [kelamî ve tasavvufî akımları] sorgudan geçişi, ancak XIX. yüzyılda, bilhassa da Alman Materyalizmi ve bunun da doğuşuna katkıda bulunan Modern Bilim aracılığıyla mümkün olmuştur.

Materyalizmin Türkiye'ye girişi, öyle görünmektedir ki birbirini tamamlayan iki aşamada gerçekleşmiştir ve bu aşamalardan birincisinde Doğa'ya ve ikincisinde ise İnsan'a bakışı toptan değiştirmiştir.

Fiziko-biyolojik Materyalizm aşaması

Bu aşamanın önde gelen temsilcileri, Hoca Tahsin Efendi, Abdullah Cevdet Bey, Baha Tevfik, Ahmed Nebil ve Memduh Süleyman'dır. Bunlar özellikle Büchner ve Haeckel gibi önde gelen Alman Materyalistleri'nin temel eserlerini ve fikirlerini Türkçe'ye aktararak gelenek-

sel düşüncenin tanrı-merkezci yapısını [evren-dünya-insan anlayışlarını] temellerinden sarsmışlardır.

Bu vesileyle vurgulamak gerekir ki Çağdaş Batı Bilim ve Felsefesi'nin tanınmasında ve benimsenmesinde, bu ilk dönem materyalizminin göz ardı edilemeyecek etkileri olmuştur.

Sosyo-psikolojik Materyalizm aşaması

"Materyalist Eleştiri", kısa bir süre içinde bakışını Doğa'dan toplumsal ve tarihsel süreçlere çevirmiş ve bu defa Ortaçağ'ın insan anlayışında büyük değişiklik açmaya başlamıştır. Bu aşamanın önde gelen temsilcileri ise, Ziya Gökalpçı Sosyoloji Çalışmaları'ndan da büyük ölçüde etkilenmiş Mehmed Servet ve Muhittin Birgen'dir. Özellikle Meslek dergisindeki makaleleriyle bu düşünürler, Marks'ın tarihsel materyalizminin etkisi altında Türk Tarihi'ni esatirî yapısından kurtarmaya ve iktisadî temeller üzerine oturtmaya çalışmışlardır.

Ancak şunu da itiraf etmek gerekir ki Türk Düşüncesi'nde büyük bir kırılma yaratmasına karşın materyalizm, mutlak bir otorite kurmayı ve düşüncenin akışını tamamen yeni bir mecraaya taşımayı başaramamıştır. Bunun en temel nedeni geleneğin gücüdür; yerleşik değerleri temsil eden toplumsal güçler, materyalizmin toplum içinde kökleşmesini ve kendisine güçlü bir toplumsal taban edinmesini engellemişlerdir.

Aslında bu noktada, felsefî düşünce tarihimiz ile siyasî düşünce tarihimiz bütünleşmekte ve özellikle de 1930'lu yıllardan itibaren yavaş yavaş oluşmaya başlayan sağcılık ve solculuk akımlarının ana-çizgileri de belirginleşmeye başlamaktadır. Sonraki yıllarda, çok tabii olarak materyalist düşünce ile solculuk ve anti-materyalist düşünce ile de sağcılık eşleşecek ve böylece Cumhuriyet Dönemi'nin iki ana siyasî eğilimi ortaya çıkacaktır.

Sonuç olarak savlanabilir ki Batı'dan aktarılan Materyalizm ve özellikle de Alman Materyalizmi ile Marksizm, Türk Düşüncesi Hayatı'nda önemli bir kırılma yaratmış ve paradigmatik bir dönüşümün kapısını aralamıştır.

Mücadele, henüz sürmektedir!

Batı'dan aktarılan Materyalizm ve özellikle de Alman Materyalizmi ile Marksizm, Türk Düşüncesi Hayatı'nda önemli bir kırılma yaratmış

Virüsler konak hücrelerine saldırmak için birlikte çalışıyorlar

Genetik çeşitliliğe sahip bir virüs, konak hücrede kolonileşme, vücudun savunma sisteminden kaçma ve ilaca karşı direnç geliştirme konularında daha başarılıdır. Çeşitlilik genellikle popülasyon düzeyinde değerlendirilir. Fakat virüslerin çalışma şeklini anlamak için üzerlerinde ayrı ayrı çalışmak hayati önem taşır çünkü hücreden hücreye farklılık gösteren genetik yapıları vardır.

Valensiya Üniversitesi Cavanilles Biyo-çeşitlilik ve Evrimsel Biyoloji Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen ve Profesör Rafael Sanjuán'ın başında olduğu araştırma virüslerin konak hücrelere daha etkili bir şekilde saldırmak için grup halinde çalıştıklarını ortaya çıkarıyor. Bu araştırmanın sonuçları *Cell Host & Microbe* dergisinde yayınlandı.

Genetik çeşitliliğe sahip bir virüs, konak hücrede kolonileşme, vücudun savunma sisteminden kaçma ve ilaca karşı direnç geliştirme konularında daha başarılıdır. Çeşitlilik genellikle popülasyon düzeyinde değerlendirilir. Fakat virüslerin çalışma şeklini anlamak için üzerlerinde ayrı ayrı çalışmak hayati önem taşır çünkü hücreden hücreye farklılık gösteren genetik yapıları vardır.

Valencia Üniversitesi'ndeki araştırmacılar RNA virüslerinin genetik yapılarını ve çeşitliliğini belirlemek için hücre izolasyonunu diğer derinlemesine uygulanan sıralama teknikleriyle birleştirdiler. Araştırmacılar bulaşıcı birimlerin, genetiksel çeşitliliğe sahip virüs kaynaklı genomlardan oluştuğunu buldular. Ayrıca bu genomların içlerinde "işlevsel etkileşime giren" (Sanjuán) bulaşıcı parçacıklar bulundurduğunu keşfettiler.

Rafael Sanjuán, kendiliğinden olan virüs kaynaklı mutasyon oranının hücreden hücreye değiştiğini ve erken çeşitli-

lik oluşumunun enfekte olan ilk hücrenin virüs kaynaklı ürününe bağlı olduğunu vurguluyor.

Ayrıca bu çalışmanın sonuçları, doğal seçim aynı hücredeki virüslerin konumlarını belirleme konusunda olanak sağlıyor.

Enfeksiyonları daha iyi anlamak

Geleneksel olarak, virologlar hücreleri tek tek izole ederek virüsleri çıkarmaya çalıştılar. Fakat UV araştırmacısı Rafael Sanjuán'ın dediğine göre, araştırmanın sonuçları bu yaklaşımın geçerli olmasının bir zorunluluğu olmadığını gösteriyor çünkü yaklaşım virüslerin sosyal boyutunu önemsemiyor.

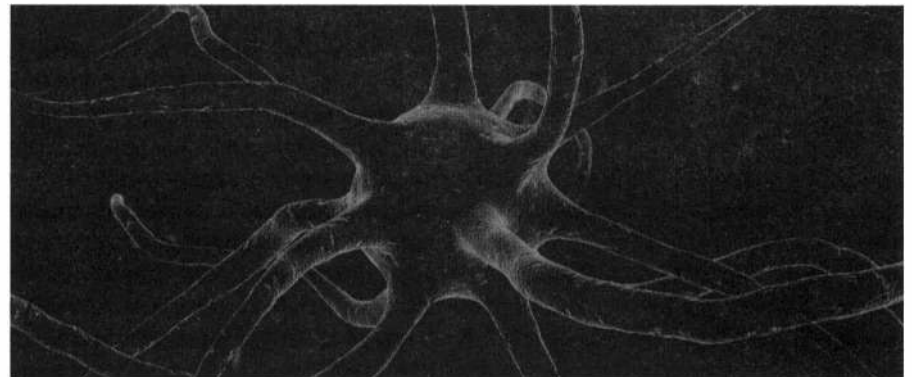
Virüsler arasındaki sosyal etkileşimler birkaç yıl önce keşfedildi ve onlara karşı olan görüşümüzü değiştirdi. Diğer-

leriyle birlikte yayınlanan bu çalışma virüslerin bağlantılar kurduğuna dair kanıt sağladı. Bunun anlaşılması virüslerin sebep olduğu hastalıklarla mücadele etmeye yardımcı olabilir.

Rafael Sanjuán Valencia Üniversitesi Genetik Bölümü'nde doçent doktor. Aynı zamanda üniversitenin Evrim ve Sağlık araştırma grubunda araştırmacı. Grubun çalışması HIV veya hepatit A gibi virüslerde genetik çeşitliliğin oluşumu ve sürdürülmesi üzerine odaklı. Sanjuán şu anda ulusal ve uluslararası üç araştırma projesinin baş araştırmacısı olup son on yılda evrim ve virüsler üzerine altmıştan fazla çalışma yayınladı.

Kaynak:

<https://www.sciencedaily.com/releases/2016/04/160408102401.htm>

Çoğu nesli tükenmekte olan tür arkasında fosil izi bile bırakmadan yok olabilir!

İnsanlığın sebep olduğu 'altıncı kitlesel yok oluş', tarih öncesi beş kitlesel yok oluşa göre basit görünebilir.

Bilim insanları; dünyanın süregelen altı büyük kitlesel yok oluşunu, tarih öncesi beş büyük yok oluş ile karşılaştırmakla uğraşıyorlar. Üç paleontolojist tarafından yapılan yeni bir araştırmaya göre, türler kalıcı bir iz bırakmadan yok olabilir ve hatta daha önceki yok oluşlar olduğundan daha az tahmin edilebilir.

Illinois Üniversitesi'nde yeryüzü ve çevre bilimleri profesörü olan Roy Plotnick'in belirttiğine göre Tüm jeolojik geçmişi, güncel biyo-çeşitlilik kriziyle kıyaslamak için ki buna genelde 'altıncı soy tükenmesi' deniyor, eşdeğer verilere gereksinim duyuluyor."

O ve diğer iki meslektaşı, 'Kırmızı Liste'(Red List)'de bulunana nesli tükenmekte olan türleri ile yaşayan türlere ait ekolojik veri tabanlarını ve kataloglanmış fosillere ait üç paleontolojik veri tabanını karşılaştırdılar. Tehdit altındaki türlerden hangilerinin hiçbir iz bırakmadan yok olma ihtimalinin olduğunu göstermek üzere istatistiksel analiz yürüttüler.

Araştırmacılar; yüzde 85'den fazla memeli türünün, fosil kanıt bırakmadan yok olmalarının yüksek riskli olduğunu öğrendiklerinde oldukça şaşırdılar. Yüksek risk taşıyan türlerin fosil kayıtlarına alınma ihtimalleri, düşük risk taşıyanlara göre yarı yarıya daha düşük.

Plotnick'e göre, Fosil kayıtlarında en az bulunan hayvanlar; küçük, zarif ve uçuşanlardır, küçük kemirgenler ve yarasalar gibi. Vücut boyutu bariz bir faktördür -büyük şeyler daha geniş coğrafi aralıklarda olmasına karşın fosil kalıntısı bırakmaya eğilimlidir.

Sadece fosil kalıntısı açısından bakıldığında, şimdiki memeli hayvanların yok olma derecesi önemli ölçüde azaltılmış görünüyor. Bu çerçevede diğer karada yaşayan omurgalı hayvanlar için daha karmaşık olabilir: Bugün tehdit altındaki kuş türlerinin sadece yüzde 3'ünün ve tehdit altındaki sürüngen türlerinin yüzde 1,6'sının fosil bulgusunun olduğu biliniyor.

Plotnick'e göre; günümüzde yaşanan ve karasal omurgalılar temel alınarak hesaplanan yok oluş döneminin boyutları ile önceki dönemlerde yaşanan, sert kabuklu omurgasızların fosilleri ile hesaplanan yok oluşları karşılaştırmak oldukça sorun yaratmakta. Üstelik tarihteki yok oluşlar, modern paleontologlar tarafından muhtemelen gerçekleşenden daha az tahmin edilmekte.

Yine de, gelecek nesiller için dünyadaki yaşamla ilgili tek güvenilir kayıt sağlayan, fosillerdir.

'Günümüzde, neslinin tükenmekte olduğu saptanmamış türler yok olmakta. Diğer nesli tükenme tehlikesi altında olan türleri biliyoruz, çünkü birileri bunu kaydetmiş.' Diyor Plotnick ve devam ediyor: Eğer yazılı tarihi kayıtlar kaybedilirse – ki

muhtemel- tüm bu türler uzak gelecekte bilinmez olacak.

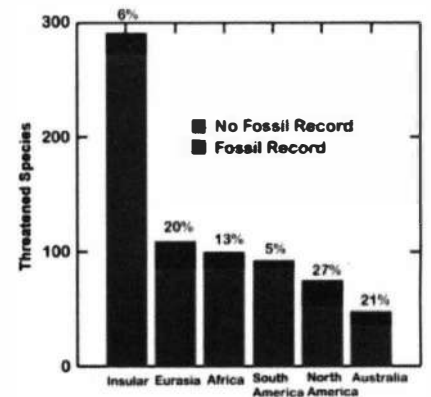
Plotnick'in işaret ettiği fosil kaydı, herhangi bir insan kaydından çok daha kalıcıdır.

"İnsanlık evrim geçirdikçe, bizim bilgileri kayıtlama metotlarımız daha kısa ömürlü olacaktır. Kıl yazıtları kitaplardan daha kalıcıdır. Oysa bugün kim 8 inçlik disketi okuyabilir? Eğer biz herşeyi elektronik ortama koyarsak, bu kayıtlar milyon yıl sonra var olacak mı? Ama fosiller olacak."

Ecology Letters'da yayınlanan bu çalışmanın diğer yazarları: New Mexico Üniversitesi'nden Felisa A. Smith ve Ulusal Doğa Tarihi Müzesi, Washington'dan S. Kathleen Lyons.

Kaynak:

<https://www.sciencedaily.com/releases/2016/03/160321200445.htm>

Kıtalarla ilgili tehlike altındaki türlerin sayısını ve fosil kayıtlarındaki temsil edilme oranlarını gösteren grafik.

İnsan etkisi Dünya'nın küresel enerji akışında yeni ve çarpıcı bir düzen oluşturuyor

İnsan etkisi Dünya'nın küresel enerji akışında yeni ve çarpıcı bir düzen oluşturuyor

Özet: Araştırmacılara göre insanların dünya üzerinde yarattığı etki, kaynakları nasıl ürettiğimiz ve tükettiğimiz yönünden bakıldığında gezegenin küresel enerji akışında yeni bir düzen oluşturdu.

Yeni bir çalışma, apaçık bir şekilde insanların etkilediği küresel enerji akışında bulunan eşine rastlanmamış bir jeolojik düzenin Dünya'yı tanımladığını ve bunun modern insan toplumlarının karmaşık doğasını devam ettirmek için gerekli olduğunu ortaya koyuyor.

Leicester Üniversitesinden araştırmacılara göre insanların dünya üzerinde yarattığı etki, kaynakları nasıl ürettiğimiz ve tükettiğimiz yönünden bakıldığında gezegenin küresel enerji akışında yeni bir düzen oluşturdu.

Earth's Future dergisinde yayınlanan yeni bir çalışma Leicester Üniversitesi Jeoloji Bölümünden Prof. Mark Williams ve Prof. Jan Zalasiewicz tarafından uluslararası bir öğrenci ekibiyle çalışılarak yürütülüyor.

Ekip, insanların Dünya yüzey jeolojisine egemen olduğu bir dönem olan Antroposin fenomenini incelerken insanın üretim ve tüketim düzeninin o dönemi tanımlamada anahtar rol oynadığını belirledi.

Prof. Zalasiewicz şunları söyledi: "Gezegeneğimizin üretim ve tüketim düzeninde büyük çaplı biyolojik değişimlere pek sık rastlamayız. Yaklaşık iki buçuk milyar yıl önce fotosentezin ortaya çıkışı bunlardan biriydi. Sonra, yarım milyardan

biraz fazla yıl önce trilobit gibi hayvanlar leş yiyenleri ve avcı hayvanları gittikçe karmaşıklaşan besin ağına eklemek için oraya çıktı."

"Bu zamana kadar buna benzer beş büyük kitlesel nesil tükenmesi gibi başka büyük çaplı olaylar oldu. Ama bu olaylarla karşılaştırıldığında bile üretim ve tüketimdeki insan kaynaklı değişimler oldukça yeni."

Leicester Üniversitesi Jeoloji Çalışmasının ortak yazarı olan Dr. Carys Bennett ekledi: "Tek bir türün gezegenin birincil üretim ağının yaklaşık dörtte birini kendine bağlaması ve hem denizde hem karada en etkili ana yırtıcı olmasına daha önce rastlanmamıştır."

Ayrıca, topraktan fosforu kazarak, gübre yapmak için havadaki nitrojeni ayarlayarak ve hala artan bir eğilimle yüzlerce milyon yıl değerindeki depolanmış karbon temelli enerjiden faydalanaarak insanlar verimliliği doğal seviyelerin hayli üzerinde artırmış oluyor ve bu, enerjinin çoğunu amaçlarımıza uyması için yeniden tasarlanmış olan hayvanlara yönlendiriyor.

Prof. Zalasiewicz şunları ekledi: "Dünya'daki üretim ve tüketim arasındaki ilişkinin değişmesi yer tabakalarında çeşitli izler bırakıyor ve bu, Antroposin'i jeolojik bir zaman dilimi olarak tanımlamaya yardımcı oluyor."

"Bu, ayrıca gezegenin evrimindeki yeni biyolojik basamağı işaret etmekte daha geniş ve temel öneme sahip."

Leicester Üniversitesi Arkeoloji ve Antik Tarih Okulu fahri araştırma görevlisi Dr. Matthew Edgeworth şunları ekledi: "Dünya biyosferinde insan etkinliklerinin sebep olduğu son değişimler kaya ve toprak katmanlarında belirgin olmaya başladı. Daha önce eşine rastlanmamış stratigrafik değişimler, jeoloji ve arkeoloji gibi disiplinleri böylesi değişimleri değerlendirme ve Dünya tarihindeki diğer büyük geçişlere kıyasla onları geçici bir bağlama oturtma konusunda kamçılıyor."

İngiliz Jeoloji Araştırmaları kurumundan Dr. Colin Waters şunları söyledi: "Modern toplum ekonomik üretim ve tüketim temelinde inşa edilmiştir. Özellikle 20. yüzyılın ortalarından beri bu ikisi arasındaki dengesizlik gezegendeki varlığımızın kalıcı mirasına bir işaret bırakacak."

2016'da Prof. Zalasiewicz tarafından yürütülen Antroposin Çalışma Grubu Antroposin üzerinde daha fazla kanıt toplayacak ve böylece bu yeni zaman aralığının tanımlanması gerekip gerekmediği; gerekiyorsa nasıl nitelendirilip açıklanacağına ilişkin bilgi verecek.

Kaynak:

<https://www.sciencedaily.com/releases/2016/03/160323120523.htm>

Yeni tanımlanan bir bakteri türü, sert plastiği parçalıyor!

Yeni tanımlanan bir bakteri, bazı su şişelerini ve diğer yaygın kullanılan plastik kapları oluşturan PET polimerlerini parçalıyor.

Araştırmacılar, sadece iki enzim kullanarak sert tip bir plastik polimerini parçalayabilen yeni bir bakteri türü tanımladılar. Bulgular *Science*'ın 11 Mart'taki sayısında yayımlandı.

Poly(ethylene terephthalate) veya PET, çok yaygın bir plastik polimer tipi; genellikle plastik su şişelerinde kullanılır ve sadece 2013'te, dünyada 58 milyon ton PET üretildi. Ancak PET, insanlar için elverişli bir materyal olsa da, biyolojik bozunmaya karşı yüksek derecede dirençli ve PET'lerin özellikle okyanuslarda olmak üzere dünyadaki ekosistemlerde birikmesi, habitatları kirlitebilir ve vahşi yaşama zarar verebilir. Bugüne kadar PET'i ayrıştırabilen çok az türde mantar bulundu, ayrıştırabilen bakteri ise bulunamadı.

Yeni tanımlanan bir bakteri, bazı su şişelerini ve diğer yaygın kullanılan plastik kapları oluşturan PET polimerlerini parçalıyor.

PET'in çevredeki birikiminden dolayı harekete geçen Keio Üniversitesi'nden Shosuke Yoshida ve çalışma arkadaşları, plastik polimeri hazmedebilen bir bakteri türü arayışına girdiler.

Yoshida: "Mikrobiyologlar, mikropların her şeyi yapabileceğini bilir."

Araştırmacılar, bir PET şişesi geridönüştürme fabrikasının sahasından, toprak ve atıklar gibi 250 çevresel numune topladı ve numunelerin içinde çoğalan birçok değişik türde bakteri analiz etti. *Ideonella sakaiensis* 201-F6 adını verdikleri yeni bir bakteri, 30°C (veya 86°F) sıcaklıkta, 6 haftada, ince bir PET filminin neredeyse tamamını ayrıştırırdı.

201-F6 türündeki bu bakteri, PET'i "yemek" ve daha basit (ve daha çevre dostu) bileşenlerine ayırmak için sadece iki enzim kullanıyor. PETase adındaki ilk enzim PET'i, MHET adındaki bir bileşene ayrıştırıyor. MHETase adındaki ikinci enzim ise MHET'i daha da ayrıştırıyor.

Bu plastik yiyen bakterinin keşfi heyecan verici olsa da, *Ideonella sakaiensis* 201-F6 birçok gizemi de beraberinde barındırıyor.

Yoshida: "Ticari üretimi 60 yıldan biraz daha önce yapılmaya başlanan PET'i ayrıştırıran ve sindiren bu bakterinin varlığı karşısında oldukça şaşırıdık. Bu demek oluyor ki, 201-F6 bu kadar kısa bir sürede PET'i sindirebilecek kadar verimli bir sisteme evrilmiş."

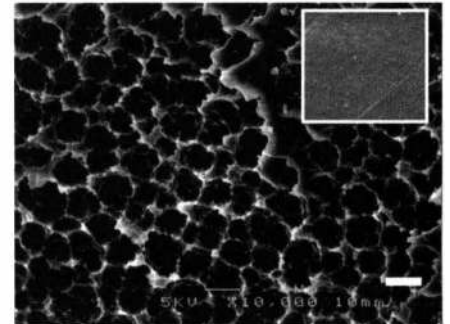
201-F6'nın bu plastik yiyen enzimleri, kendilerine en yakın enzimlerle çok az genetik benzerlik paylaşıyor. Bu da bu

enzimlerin oldukça yeni evrilmiş olabileceğini gösteriyor. Bu çalışma, türlerin, çevrelerindeki değişimlere ne kadar hızlı uyum sağlayabildiklerini gösteriyor.

Plastik yiyebilme yeteneği 201-F6 için faydalı olsa da, insanlar doğada birikmiş olan PET kütlelerini ayrıştırmak için bu bakterinin enzimlerini kullanabilirler – her ne kadar bunun ticari ölçekte gerçekleşmesi için çok daha ileri düzeyde bir araştırma gerekli olsa da. "Bir çok şey açıklığa kavuşturuldu." diyen Yoshida şöyle devam ediyor: "Örneğin, PETase daha yüksek bir PET-[ayırıştırma] aktivitesi göstermiş olsa da, bu aktivite seviyesi aslında endüstride hayata geçirmek için fazla düşük. Ayrıca, PETase'nin neden PET'e karşı diğer PET-[ayırıştırıran] enzimlere kıyasla daha aktif ve özel olduğu gibi temel sorulara da cevap bulmalıyız." dedi ve ekledi, "Bu, gelecekte bu değişikliğe uğramış enzimin pratik kullanıma uygun halini yaratmanın yolunu açabilir."

Kaynak:

<http://www.aaas.org/news/science-newly-identified-bacteria-break-down-tough-plastic>

Taramalı elektron mikroskopunun bu görüntüsü, 201-F6 bakterisi tarafından ayrıştırılan PET filmini gösteriyor (Ekteki küçük resim, el değmemiş bir PET filmidir).

Tarihteki en iddialı arkeolojik girişimlerden:

Hayalet şehir Pompei'yi hayata döndürmek

Pompei yaklaşık 2.000 yıldır felaketin simgesiydi. Bu kronik afetler bölgesi şimdi arkeolojik bir sergi alanına dönüştürülüyor.

Frank Viviano

Pompei, İtalya - 19 yüzyıldır ilk defa, Pompei'nin hayalet caddelerinde yaşam enerjisi dolanıyor. Düzinelerce mimarın rehberliğinde inşaat işçileri ekipler halinde harabelerin içinde kazı ve sondaj yapıyor, aşınmış bina cephelerini payanda ile destekliyor ve drenaj boruları döşüyorlar. Mühendisler ve biyologlar sabah kahvesinin üstüne bir araya geliyor, notlar paylaşıyor ve sorular yöneltiyorlar.

Burada beklenmeyen bir yeniden doğuş gerçekleşiyor. İki bin yıl önce volkanik külün içine aniden gömülmesiyle antik dünyanın gündelik sorunlarının emsalsiz fakat kırılğan bir belgesini ardında bırakan şehir için yeni bir dönem.

Pompei'yi yöneten öngörülü İtalyan arkeolog Profesör Massimo Osanna, amacın "2.000 yıl önceki toplumun yakın çekim fotoğraflarını çekmişiz gibi" Roma İtalya'sının ayrıntılı, canlı ve çok cepheli bir portresini inşa etmek olduğunu söylüyor.

Dağlar kadar bilgiden gün ışığına çıkan, bizim zamanımızın fevkalade bir aynası olduğu. Birinci yüzyılda Pompei,

karmaşık diller konuşan, fast-food lokantalarında öğle yemeği yiyen ve kendi evinde pahalı, ithal, leziz yiyeceklere düşkün olan çok kültürlü mahalleler topluluğuydu.

Afetlerin mirası

"Pompei, M.S. 79'da yakınındaki Vezüv Dağı'nın patlayıp, sakinlerinin çoğunu öldürmesinden bu yana felaketin simgesi oldu. Napoli Körfezi'nde rivayet edilen bu şehir, 19. yüzyılın ortalarında başlayan önemli kazılardan sonra dört önemli deprem ve insan kaynaklı afetlerin bitmek tükenmez zinciriyle sarsıldı.

1943'deki müttefik bombalamalar önemli yapıları yerle bir etti. Organize

suçlarla mücadele edilen inşaat firmalarının şişirme barış dönemi "restorasyonları" bombalardan daha çok zarar getirdi. İki dünya savaşı sırasındaki personel ve bütçe kesintileri ve dört ekonomik çöküş, en son 2008'deki dünya çapında ekonomik iflas, Pompei'nin büyük bir kısmını parçalanmış ve tehlikeli bir vaziyette bıraktı.

2010 yılının sonlarına doğru meşhur "Gladatörler Evi" aniden yıkıldığında, bölgenin görülebilir 110 akresinin(1) sadece %13'ü ziyaretçilerin erişiminde kaldı. (Diğer 54 akre hiç ortaya çıkarılmadı). Halka açık binaların sayısı 1956 yılında 64 iken, 10'a düşürüldü.

Bu yılın başlarında İtalya'nın seçkin kültürel muhafaza ekibi, Cenova, İsviç-

M.S. 79'da Vezüv Dağı'nın (arka planda) patlaması antik Roma kenti Pompei'yi volkanik kül ve kayanın altına gömdü. Dünya Mirası alanı şu an iddialı bir restorasyon projesine sahne oluyor. Fotoğraf: DAVID HISER, NATIONAL GEOGRAPHIC CREATIVE

re'de eşsiz Pompei fresklerinin parçalarını ele geçiren bir ambara sürpriz bir polis baskını düzenledi. Muhtemelen 1990'larda asgari düzeyde korunan yasak bölgedeki duvarlardan parçalanarak alınmışlardı.

"Pompei her seviyede şiddetli krizle karşı karşıya kaldı— bölgenin yapıları, sanatının ve sanat eserlerinin korunması ve kurbanlarının cesetlerinin muhafaza edilmesi hususlarında çözülmesi gereken ciddi problemlerle" diyor iki yıl önce kazı amiri olarak görevlendirilen Osanna. "Bütünüyle yeniden yapılandırma ve düzenlemeden başka bir şey durumu düzeltemezdi."

Krizlerin ciddiyeti sonunda kültürel bürokrasiyi harekete geçirdi. 2012'de bölgenin yetkili makamları Avrupa Birliği'nden 75 milyon avroluk (neredeyse 100 milyon dolar değerinde) acil durum hibesi ve İtalyan hükümetinden de bir 30 milyon avroluk (yaklaşık 40 milyon dolar) hibe daha aldılar.

Kısacası Pompei, yüzüstü bırakılmak için fazlaca baştan çıkarıcıydı. Yüzyılların ihmaline ve suistimaline karşın yılda 3 milyon turist çekerek, sadece Çin'deki Çin Seddi ve Xian'ın Taş Ordusu ve Roma'daki Kulezyum ve Forum tarafından aşılın, hala dünyada en çok ziyaret edilen beşinci tarihi bölgedir.

Yüzyılların ihmali ve suistimali Pompei'yi parçalanmış ve tehlikeli bir vaziyette bıraktı. 1956 yılında halka açık olan 64 tane binanın sayısı 2010 yılının sonunda doğu 10'a düştü.
Fotoğraf: MARIO LAPORTA, AFP, GETTY IMAGES

Büyük Pompei Projesi

Osanna ve meslektaşları şu an tarihteki en iddialı arkeolojik girişimlerden birini yönetiyorlar. Resmi olarak Büyük Pompei Projesi diye bilinen projenin amacı, kronik bir felaketi 2017'ye kadar emsalsiz bir sergi alanına dönüştürmek. Projenin, Osanna'nın "küresel arkeoloji" dediği son teknoloji bir laboratuvar, tarihi bölgelerin araştırılmasında geniş bir disiplinler arası sistematik, bilimsel ve pratik beceriler cephaneliğini sıraya dizen bir yaklaşım olması gerekiyor.

Pompei'nin harabelerinde 200'den fazla uzman ve teknisyen çalışıyor. 12 mimar ve arkeoloğa ek olarak ekip, duvarcılar, su tesisatçıları, ressam, marangozlar, fotoğrafçılar, dişçiler, radyologlar, biyologlar, jeologlar, harita teknisyenlerini, bilgisayar mühendislerini ve sanat restorasyonu uzmanlarını içeriyor. Ayrıca, ileri tanı teçhizatlarını kullanmada usta tıp mühendisleri ve su baskınına bertaraf etmek için su mühendisleri de bulunuyor.

Antropologlar kurbanların kusursuz genetik profillerini oluşturuyorlar. Paleobotanikçiler Pompeili yemek tercihleri hakkındaki ipuçları için 2,000 yıllık yiyecek kalıntılarını inceliyorlar. Nüfus bilimciler medikal bulguları çok çeşitli diğer

Araştırmacılar vücudu katılaşmış kütle kaplı Vezüv kurbanının kemiklerini ve dişlerini incelemek için CT tarayıcısını kullanıyorlar.
Fotoğraf: İtalya Kültür Bakanlığı

verilerle harmanlıyor, ortadan yok olan topluluğun de facto(2) nüfus sayımını düzenliyorlar.

Projenin başlıca yeniliği, yaygın olarak CAT taramaları diye bilinen, vücudun ayrıntılı içten görünüşünü tasvir etmek için radyo dalgaları ve manyetik alanları kullanan bilgisayarlı tomografinin kullanılması oldu.

Prosedür, Osanna'nın amir olarak en ünlü selefi olan (1863-1875), Pompei'nin ölümlerini kaplayan bloklar halindeki katılaşmış küle yüksek kalite alçı enjekte edip, cesetlerin çapırsım yaptıran dökümlerini elde eden Giuseppe Fiorelli'nin daha önceki öncü çalışmasına dayanıyor. Şehir nüfusunun temsili örneği olan bu dökümlerin ve bunların insan içeriklerinin aşağı yukarı 86'sı, tomografinin yanı sıra DNA örneklerine ve üç boyutlu lazer taramalarına dayanan itinalı bir yeniden yapılandırmadan ve analizlerden geçiyor.

Projenin birçok tıp uzmanı gibi baş radyolog Giovanni Babino da Pompei'nin ölümleriyle yüz yüze gelmesine verdiği duygusal tepki karşısında şaşkın. "Şunu söylemeliyim ki, bu alçı figürlerle aramda insan ilişkisine yakın, bir doktorun gerçek hastalarla deneyimlediği hislere oldukça benzer bir şey geliştirdim."

Dişler her bir insana özgü olan özellikleriyle, insan vücudundaki en dayanıklı unsurlardandır. Pompei ölümleri üfleli

çalgılar çalan müzisyenleri de içeriyor muydu? Çivileri çakmadan önce ağızlarına sıkıştıran marangozlar var mıydı? Dişler bunu gösterir diyor Salerno'nun Üniversite Hastanesi'nden Dr. Elisa Vancore liderliğindeki diş araştırmacıları. Ayrıca, kurbanların cinsiyetlerini ve yaşlarını belirlemede, doğdukları bölgeleri ortaya koymada ve sosyo-ekonomik sınıfları hakkında ipuçları sağlamada da yardımcı olabilirler.

21. yüzyılın habercisi

Yeni keşifleri ve bir zamanlar kurgusal olan teorileri doğrulayan kanıtları birleştiren yeni bir sıra dışı portre şekilleniyor. Veri analizi ilk aşamasında olmasına karşın, 21. yüzyıldaki yaşamımıza şaşırtıcı derecede benzeyen Roma İmparatorluğunun zirvesindeki yaşama daha şimdiden bir pencere açıyor.

Volkanın kurbanları arasından en dikkat çekici olanı, Fiorelli'nin ilk dökümlerinden birinde yıllardır korunan, aşırı derecede uzun "o dönemki Romalıların olabileceğini varsaydığımızdan daha geniş ve oldukça garip giysiler giymiş olan bir adam" diyor Osanna. İskeleti ve vücudunun izi gibi, giysilerinin kıvrımları ve dokuması da külün içinde korunmuş. "Yıllar boyunca insanlar, imparatorluğun kuzey vilayetlerinden bir köle olabileceğini düşündüler. Muhtemelen, Galya(3)'dan bir Kelt."

Şu an bu adamın, etnik çeşitliliğiyle günümüzün Londra'sı ya da New York'una rakip olabilecek birinci yüzyıl Pompei'sinin tipik bir yerleşimcisi olduğuna inanılıyor.

"Çeşitli kaynaklardan topladığımız verileri çaprazladığımızda, Pompei'nin oldukça canlı bir toplum olduğunu keşfettik" diyor Osanna. "Yerleşimcilerin isim listesi bulundu ve birçoğununki ayırt edilebilir şekilde 'liberti'."

Kavram, azat edilmiş köleleri ve onların kökleri Roma fetihlerinin bir uçtan bir uca yayılan menzillerindeki soylarını ima ediyor; Yunanistan, Kuzey Afrika, Anadolu Platosu, Kelt Galya. Pompei, Romalı vatandaşların, vatandaşlığa kabul edil-

Avrupa Birliği ve İtalyan hükümeti Pompei harabelerinin restorasyonunu finanse etmek için 100 milyon avrodan fazla verdi.

Fotoğraf: ALVISE ARMELLINI, DPA, CORBIS

miş yabancıların ve imparatorluğun ticaretine yön veren azat edilmiş kölelerin refah içindeki topluluğuydu.

Birçoğu, bir Kaliforniya beslenme uzmanı tarafından tavsiye edilebilecek ve Whole Foods(4) tarafından pazarlanabilecek bir beslenme düzenine uyuyorlardı. Temel gıda maddeleri nohut, meyveler ve kabuklu yemişler ile birlikte, farklı buğday, yulaf ve arpa çeşitlerini içeren tüm tahıllardı; pahalı ithal baharatlar, Mısır mercimeği ve Arap Yarımadası'ndan

gelen hurmalar gibi leziz yiyeceklerle vurgulanırlardı. "Bunlar, çok ticaret yapan bir kültürün işaretleri," diye belirtiyor Osanna, tarihin en uçsuz bucaksız imparatorluğuna yayılan bir beslenme zinciri nedeniyle.

Ancak, Pompei sakinleri daha basit bir yemek geleneğini tercih ediyorlardı diye belirtiyor, kırk yıldır harabelerin uzman turlarını yöneten tarihçi Mattia Buondonno. "Her bölgede sakinlerin öğle yemeği yediği 'thermopolia' denen dükkanlar vardı" diye açıklıyor.

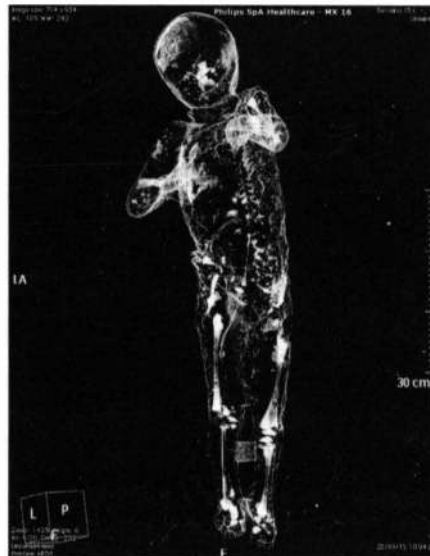
Bir zamanlar önceden pişirilmiş yemeklerin bulunduğu, çukur toprak çanaklarla donatılmış taştan bir tezgâhı olan küçük bir yemek alanında önden ilerliyor. "Tarihi Pompei fast-food satış noktasına hoş geldiniz," diyor.

Dipnotlar:

- (1) Akre: 0,4047 hektarlık arazi ölçü birimi.
- (2) De facto nüfus sayımı: Kişilerin sayım günü bulundukları yerde sayılması.
- (3) Galya: Tarihte, günümüzdeki Fransa, İtalya, Belçika, İsviçre'nin batısı, Hollanda'nın bazı kısımları ve Almanya'daki Ren Nehri'nin batı kıyısındaki bölgeleri içeren Batı Avrupa'nın büyük bir bölümüne verilen isim.
- (4) Whole Foods: Amerika'daki en ünlü organik gıda satan marketler zinciri.

Kaynak

<http://news.nationalgeographic.com/2016/04/160408-pompeii-roman-vesuvius-eruption-disaster/>. 8 Nisan 2016.

CT tarayıcısı ailesi olduğu düşünülen bir yetişkin erkek ve kadının yanında bulunan çocuğun iskelet kalıntılarını gösteriyor. Fotoğraf: İtalya Kültür Bakanlığı

Kapak

Sınıfsız toplumdan sınıfsız topluma Hümanizm

Hümanizmin çağımızdaki büyük mücadelesinin merkezinde, artık insanlığın büyük çoğunluğunu zincire vuran emperyalist sömürü ve tahakküme karşı mücadele vardır. Bir zamanlar devrimci demokrasinin merkezinde olan Avrupa ve Kuzey Amerika, karanlık çağına girdi ve Hümanizm heyecanını yitirdi. Burjuva demokratik insancılık, iyimserlik, romantizm ve insan sevgisi yerini, toplumsal bağların kopmasına, sevgisizliğe, yabancılaşılmaya, bencilliğe, umutsuzluğa ve karamsarlığa bıraktı. İşte bu koşullar, insanlığı Hümanizmin bütün temelleriyle ve ahlâkî yapısıyla varolacağı bir dünya kurma zorunluluğuyla karşı karşıya getirmektedir.

Giriş

Türkçemizde *İnsancılık*, Batı dillerindeki *Hümanizm* sözcüğünü karşılıyor.

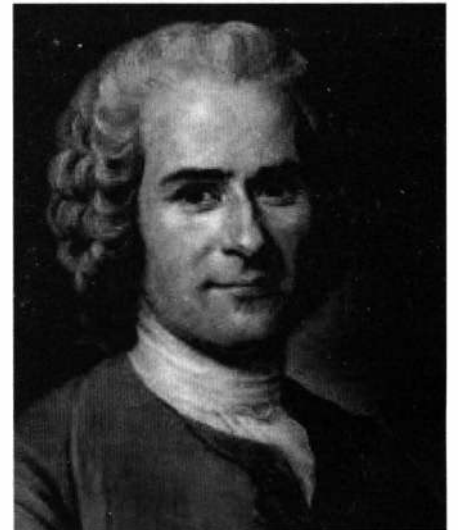
İnsancılık ise, insan sevgisi, insana değer verme, insanla ilgili olan her şey.

İnsancılık kuşkusuz insandan beri var. İnsan sevgisi, insanın değeri, insan onuru, eşitlik, kardeşlik gibi değerlerin geçmişini istediğimiz kadar uzatabiliriz. İnsanın olduğu her yerde, bu değerlerin izine rastlarız. İnsana değer vermek, insancıl bir duygudur ve kendiliğinden vardır. Ancak bir düşünce ve eylem akımı olarak Hümanizm (İnsancılık), burjuva demokratik devrimler sürecinde ortaya çıktı.

14-16. Yüzyılda Rönesans döneminde Burjuva Hümanist akımın doğuşuna tanık oluyoruz.

18. Yüzyılın Aydınlanmacılığı ise, Hümanizmin olgunluk çağıdır. Jan Jacques Rousseau, "İnsanlar hür doğar, hür ya-

şar" deyişiyle Hümanizmin özünü ortaya koydu. 1776 Amerikan Devrimi'nin İnsan Hakları Bildirisi ve 1789 Fransız Devrimi'nin "Özgürlük, eşitlik, kardeşlik" sloganı, Hümanizmin siyaset düzlemindeki tarihsel zaferini temsil etti.

Jan Jacques Rousseau, "İnsanlar hür doğar, hür yaşar" deyişiyle Hümanizmin özünü ortaya koydu.

Saf ya da Gerçek
Hümanizmde
insanlar değil, yalnız
eşyalar yönetilecekti.
İnsanın özgürce
gelişme olanağına
sahip olması için,
insanlar arasındaki
sınıfsal ve yönetsel
bağımlılıkların son
bulması gerekiyordu.

Yoksullara yardım,
bir hükümdarlık
ilkesiydi. Firdevsî'nin
Şahname'si, Yusuf Has
Hacib'in Kutadgu Bilig'i
ve Nizamülmülk'ün
Siyasetname'si gibi
eserlerde, hükümdarların
halkın dertlerine kulak
vermeleri, halkın refahına
hizmet etmeleri ve
yoksulları gözetmeleri,
bir devlet görevi olarak
saptanır.

Özellikle Sanayi Devriminden sonra emekçi hareketinin gelişmesiyle birlikte Burjuva Hümanizminin eleştirisi çağı açıldı. *Emekçi Hümanizmi*, *Devrimci Hümanizm* ya da *Sosyalist Hümanizm* diye anılan akım, İnsancılık ile mülkiyet ilişkileri arasındaki bağı vurguladı. İnsan üzerindeki sömürü ve zorbalığın temelinde özel mülkiyet vardı. O nedenle insanlık *Gerçek Hümanizme*, ancak özel mülkiyetin olmadığı, sınıfsız ve sömürsüz toplumda kavuşabilirdi. Özel mülkiyet, yalnız ekonomik sömürünün kaynağı değildi, insanların insanlar tarafından yönetilmesi sistemi de özel mülkiyete dayanıyordu. Saf ya da Gerçek Hümanizmde insanlar değil, yalnız eşyalar yönetilecekti. İnsanın özgürce gelişme olanağına sahip olması için, insanlar arasındaki sınıfsal ve yönetsel bağımlılıkların son bulması gerekiyordu. İnsan sevgisinden cinsel aşka kadar bütün insancıl güzellikler ve mutluluk kaynakları, özel mülkiyetin bulunmadığı paylaşma ve kardeşlik toplumunda zincirlerinden kurtulacak ve gelişecekti.

İlkel sınıfsız toplumun kardeşlik mirası

Üretimin ancak kabile üyelerinin hayatlarını sürdürmelerine yettiği toplumda kabile içinde dayanışma, bir zorunluluktu. Kabile kardeşliği şarttı. Doğayla mücadele etmek, yabancı kabilelere karşı yağma savaşı vermek, özetle hayatta kalmak için başka çare yoktu. Bu kabile kardeşliği, kendi kandaşına karşı sınırsız fedakârlığın töresini oluştururken, başka kabilelerin insanlarına karşı acımasızlığı da içeriyordu. Buna rağmen kabile toplumu, en azından kabile üyeleri arasında paylaşımcı, özverili, eşitlikçi ahlâk değerlerini besledi ve gelecek kuşaklara armağan etti.

İlkel kabile üyelerinin dayanışma ve eşitliği malların kıtlığına dayanıyordu. Teknolojinin gelişmesi, örneğin sabanın ucuna demir takılıp toprağın daha derinden sürülmesi ya da hayvancılıktaki buluşlar sonucu bir üretim fazlası oluştu. O zaman, bu fazlaya kimin sahip olacağı sorusu da ortaya çıktı. Kandaşlarıyla eşit olan kabile beyleri üretim fazlasına el koydular. Böylece kabileler sınıflara bölündü ve dağıldı. Özel mülkiyet, kabile toplumunun paylaşımcılığıyla birlikte, kabile içindeki dayanışmayı ve kardeşliği de yıkıma uğrattı. Eski kardeşlerin bir kısmı artık özel mülkiyet sahibiydi ve bey olmuştu. Böylece en azından kabile içindeki insancılığın temeli ortadan kalktı.

Hacı Bektaş Velî'nin bir kolunda arslan bir kolunda ceylan, her ikisini birlikte kucağında tutması, toplumdaki o kardeşlik ve barış geleneğini ve özlemini simgeliyordu.

Ancak o kardeşliğe ve dayanışmaya özlem, insanlığın bilincinde yaşadı. Dinlerdeki cennet, o kabile paylaşımcılığının özlemidir. Aynı zamanda malların kıtlığından kurtulmaya duyulan hasrettir.

Yunus Emre, şu dördlüğünde, sınıflara bölünmenin hikâyesini özetliyor ve acısını dile getiriyor:

Geçti beyler mürüvveti
Binmişler birer atı
Yediği yoksul eti
İçtiği kan olmuştur.

Kabile şeflerinin "mürüvvetli" olduğu çağ arkada kalmıştır. Artık özel mülkiyet sahipleri, yoksul etiyile semirmekte ve emekçilerin kanını içmektedirler. Eskiden kabile üyeleri için kardeş olan kabile şefleri, toprağın ve sürülerin sahibi olduktan sonra artık kardeş değildirler.

Bizim Anadolu abdallarımız, dervişlerimiz, erenlerimiz, hep o kardeşlik çağının töresini, ahlâkî değerlerini taşımışlardır. Hacı Bayram Velî örneğinde olduğu gibi ulular, dergâhlarında çamaşır savtına katılırlardı, yarenleriyle birlikte odun keser, iş yaparlardı. Anadolu erenlerinin başları açık, ayakları çıplaktı. Özel mülkiyet sahipliğini küçümseyen tavırları, eşitlikçi kardeşlik geleneğiyle birlikte bugünlere kadar gelmiştir. Hacı Bektaş Velî'nin bir kolunda arslan bir kolunda ceylan, her ikisini birlikte kucağında tutması, arslanın ve ceylanın birbirlerine dükunmadan aynı pınardan su içmesi, toplumdaki o kardeşlik ve barış geleneğini ve özlemini simgeliyordu.

Ortadoğu ve Asya'da insancıl düşünceleri, özel mülkiyet sisteminin eleştirisiyle birlikte savunan akımlar derin izler bıraktı. 6. yüzyılda İran'da Mazdekler, 9-10. yüzyıllarda İslam Dünyasındaki Karmatî hareketleri ve Azerbaycan'da Babek, 13. yüzyılda Babaî isyanlarından başlayarak Kalenderî ve Melamîlere kadar uzanan Anadolu'nun Batınî hareketleri, hepsi insanlık ve kardeşlik davasının isyanlarıydı. Bu eşitlikçi halk hareketleri, belli yerlerde yönetimi ele geçirdiler ve bir süre paylaşımcı düzenler kurdular. Bu akımlar, aynı zamanda insancıl görüşlerin de taşıyıcısı oldular. Yalnız kendi kavimlerinden olanları değil, başka ka-

vim, din ve mezheplerden insanları eşit ve kardeş saydılar. 15. yüzyılın başlarında Anadolu ve Trakya'daki Şeyh Bedrettin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal isyanları, yüzyıllar boyu insancıl görüşlerin kaynağı oldu. 150 yıl sonra Kanuni Süleyman zamanında dahi, Anadolu'da Bedrettinlilerin cezalandırılmasına cevaz veren fetvalara rastlıyoruz.

Kula kulluğu reddeden insancıl görüşler, halk hareketlerini ateşledi. İnsanın olduğu her yerde insancılık da vardır. Bu, insanlık tarihinin en etkili, en soluklu duygu ve düşüncesidir. Padişahların/kralların saraylarının ve Feodal hakim sınıfların malikanelerinin çevresinde gelişen bilim ve felsefe de bu akımın bütünüyle dışında kalamamıştır. İnsanları yönetmek için de, insanın rızasını almak gerekir.

Yoksullara yardım, bir hükümdarlık ilkesiydi. Firdevsî'nin *Şahname*'si, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'i ve Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'si gibi eserlerde, hükümdarların halkın derhterine kulak vermeleri, halkın refahına hizmet etmeleri ve yoksulları gözetmeleri, bir devlet görevi olarak saptanır. Firdevsî, Feridun padişah olduğu zaman, annesi Ferânek'in el altından dağıttığı yardımlar sonucu yoksul ile zengin arasında farkın kalmadığını belirtir.(1) Hükümdar, yoksulların onurunu gözetmeli ve yardımlarını gizli olarak dağıtmalıdır. Bir elin verdiğini diğer el görmemelidir.

Ali Şir Nevaî, insan merkezli görüşlerini şöyle dile getirdi: "Dünyada insandan daha değerli bir şey yoktur ve her şey insanın hizmetinde olmalıdır."

Hallacı Mansur, insanı tanrıyla bütünleştiren akımın en cesur çıkışını temsil eder. "Enel hak = Ben tanrım" deyişiyle feodal çağda insan sevgisinin sınırlarını göğe taşımıştır. Ve insan sevgisinin bedelini de ödemiştir.

Ortaçağda insancılığın doruğu: "Enel Hak"

Ortaçağ İslam Dünyasında insancıl felsefe, Tanrı ile insanın birliğini savunarak kendi doruğuna yükseldi. *Vahdeti Vücut* felsefesi, Tanrıyla bütünleştirdiği ve hatta özdeş kıldığı insanı, değerler sisteminin zirvesine yerleştirdi. Yunus Emreler, mülk sahipliğinden gelen eşitsizliklere insanı yaradanla bütünleştirerek karşı koydular. "Yaradılanı severim, yaradandan ötürü" deyişi, bu tavrı ortaya koyuyor. İnsan, "Eşrefi mahlûk" idi, Tanrının şerefli yarattığı idi, değerler dizgesindeki yerini Tanrıdan alıyordu. İnsancılığın Tanrısal kanıtlanması ve açıklaması o zaman böyle yapıldı.

İslam dünyasında *Mutezile* akımı, Ortaçağ'da insanlık bilimine öncülük etmek yanında insancıl düşüncenin ve eylemin de merkezi oldu.(2) İslam-Türk dünyasında ise, Anadolu Abdalları yanında Uluğ Bey ve Ali Şir Nevaî gibi Orta Asya uygarlığının büyük şair ve düşünürlerini insancıl görüşlerin temsilcileri olarak görüyoruz. 1441-1501 yılları arasında yaşayan büyük Türk/Özbek şairi Ali Şir Nevaî, insan merkezli görüşlerini şöyle dile getirdi:

"Dünyada insandan daha değerli bir şey yoktur ve her şey insanın hizmetinde olmalıdır."

Nevaî'ye göre, bir insanın değeri halıkına duyduğu sevgiyle ölçülürdü.

Büyük şair, "Eğer sen insan isen, halkın acılarıyla dertlenmeyi insanlardan sayma" diyordu. Nevaî'nin insan sevgisi doğa sevgisiyle bütünleşiyordu. Doğa, insanın bilincinden bağımsız olarak vardı. Allah doğadaydı. Allah sevgisi, doğa sevgisinin ürünüydü. Bu felsefeyle bağlantılı olarak, hükümdarların görevinin halkın derhterleriyle ilgilenmek olduğunu saptıyordu.

Nevaî'nin insan merkezli düşüncesi, halklar arasında dostluğa kadar uzanıyordu. Şiirlerindeki kahramanlar, yalnız Özbek değil, Tacik, Çinli, Hintli ve İranlı idi. Nevaî, bu görüşleriyle gerici soyluların hedefi oldu.(3)

Nevaî'den alt yüzyıl önce, 858-922 yılları arasında yaşayan Hallacı Mansur, insanı tanrıyla bütünleştiren akımın en cesur çıkışını temsil eder. "Enel hak = Ben tanrım" deyişiyle feodal çağda insan sevgisinin sınırlarını göğe taşımıştır. Ve insan sevgisinin bedelini de ödemiştir. Bağdat'ta önce kırbaçlanmış, sonra burnu ile kolları ve ayakları kesilmiş ve asılmıştır. Hallacı Mansur'dan hıncını alamayan yobazlık, başını Dicle köprüsüne dikerek sergilemiş ve vücudunu da yakmıştır.(4)

Hallacı Mansur'u yaktılar ama insanı Tanrıyla özdeşleştiren büyük özlemi yaktımadılar. Mansur'dan beş yüzyıl sonra 1401-1464 yıllarında İtalya'da yaşayan Nicolaus Cusanus, aynı Mansur gibi konuştu:

"Her şeyde Allah vardır ve her şey Allah'ta vardır."(5)

Demokratik devrimlerin Burjuva Hımanizmi

Rönesansla başlayan demokratik devrimlerin Hımanizmi iki koldan gelişti. Birisi Burjuvazinin Hımanizmidir. Diğer ise köylü isyanlarının ve sosyalist akımın geliştirdiği Emekçi Hımanizmidir.

Burjuva Hımanizminin ilk dalgası İtalya'da Rönesansla geldi. İslamdaki insancıl akımın temsilcileri olan Hallacı Mansurların insan ve doğa ile Tanrıyı özedeşleştiren görüşleri 15. yüzyıl İtalyası ve Avrupasında da boy verdi. Kuş-

kusuz bu olayın ekonomik ve toplumsal zemini var. Burjuvazi, feodal beylere bağımlı olan köylüyü özgürleştirmek zorundaydı. Kentlerin ve sanayinin ihtiyacı olan işgücünün toprağa bağımlılıktan kurtarılması davası, Hümanist akımı besledi. Aydınlanma filozofları, özgürlük, eşitlik, kardeşlik değerlerini işlediler ve yaydılar.

15-16. yüzyıl İtalyasından başlayarak insan kişiliği ve onuru artık yükselen değeri. Latince *humanus* insancıl anlamına geliyordu. Roma'lı Terentius'un sözü Hümanistlerin sloganı oldu. Şöyle diyordu:

"Homo sum, humani nihil a me alienum puto."

(Ben insanım, insancıl olmayan bana yabancıdır.)

Hümanizm, Avrupa'da da büyük fedailerle ilerledi. İordano Bruno (1548-1600) örneğinde odunların üzerinde yanarak insanlığı aydınlattı. O da Hallacı Mansur ve Nicolaus Cusanus gibi doğa ile Tanrıyı özdeşleştiriyordu.

Hümanizm ile birlikte insan sevgisi, insan kişiliğine saygı, insan onuru, insana güven ve insanın gücüne inanç, felsefede ve edebiyatta işlenen başlıca temalar haline geldi. Dante'nin *İlahî Komedyası* Hümanizmin el kitabı sayılabilir. Boccaccio, Machiavelli, Leonardo Da Vinci, Montaigne, Rotterdam'lı Erasmus, Copernicus, Shakespeare, Francis Ba-

con gibi büyük bilim adamları ve yazarlar, insancı düşünce ve güzelliği bilinçlere ve gönüllere yerleştirdiler. Hümanizmle birlikte Avrupa'da iyimserlik iklimi de yayıldı. 17-19. yüzyıllarda Hümanizm, burjuvazinin demokratik devrim akımıyla birlikte yükseldi. İtalya'da Rönesansı izleyen İngiliz ve Fransız Aydınlanmasının arkasından Herder, Lessing, Schiller, Goethe gibi Alman filozof ve şairlerinin temsil ettiği Alman Aydınlanması geldi.

Emekçi Hümanizmi ya da Gerçek Hümanizm

Emekçi Hümanizmi ise, Avrupa'da köylü isyanlarıyla başlar, Ütopyacı Sosyalistlerle devam eder ve Marx ile Engels'te doruğuna ulaşır.

Almanya'da köylü isyanının önderi Thomas Müntzer (1490-1525), Gökyüzü Hakanlığını (Himmelsreich) fethetmeyi amaçlıyordu. Yaratıcının Doğa olduğuna inanıyordu. Gökyüzü Hakanlığında, özel mülkiyet ve sınıf farkları olmayacaktı, yabancı devlet hakimiyeti olmayacaktı. Birlikte çalışma ve paylaşma geçerli olacaktı.(6)

Burjuva Hümanizminin eylemli eleştirisini köylü isyanları yaptı. Felsefe düzlemindeki etkili eleştiriler ise sosyalizmin düşünürlerinden ve özellikle Ütopyacılar-dan geldi.

Ütopyacılar-dan başlayarak sosyalist akımın düşünürleri, özel mülkiyetin insan özgürlüğüne ve insan sevgisine getirdiği sınırları ortaya koydular.(7) Özel mülkiyet, özel çıkar, bireycilik, bireysel çıkarı esas alan rekâbet, bunların hepsi insan sevgisine vurulan prangalardı. En saf anlamıyla Hümanizm, ekonomik temeli, felsefesi ve ahlâkiyle ancak paylaşımcı bir toplumda yaşanabilirdi. Marx ve Engels, bu temel görüşlerden hareketle 1844 yılında hazırladıkları ve 1845 yılında yayınladıkları *Kutsal Aile* kitabında Burjuva Hümanizmine tavrı aldılar ve kendi dünya görüşlerini "Gerçek Hümanizm" (Der reale Humanismus) diye nitelediler.(8) Materyalizmin öğretisi, onlara göre, Gerçek Hümanizmin öğretisiydi ve Komünizmin felsefî temelini oluşturuyordu.(9)

Marx ve Engels'e göre, "Yüksek tipte Hümanizm" ya da "Gerçek Hümanizm", ancak kolektif mülkiyetin geçerli olduğu bir toplumda yaşanabilirdi.

Marx ve Engels, yine 1845 yılında yazdıkları *Alman İdeolojisi* adlı eserlerinde kendi dünya görüşlerini ilk kez "Bilimsel Komünizm" diye adlandırdılar. Ne var ki Alman Sosyal Demokratları, bu kitabı Marx ve Engels'in ölümünden sonra arşivlerinde sakladılar. *Alman İdeolojisi*, ilk kez 1934 yılında Almanca ve Rusça olarak Sovyetler Birliği'nde yayımlandı.(10)

Marx ve Engels'e göre, "Yüksek tipte Hümanizm" ya da "Gerçek Hümanizm", ancak kolektif mülkiyetin geçerli olduğu bir toplumda yaşanabilirdi. Düşman sınıfların olduğu bir toplumda, insancıl duygular ve görüşler için gerekli zemin bulunmuyordu. Kapitalist toplumda sınıf mücadelesinden kaynaklanan tutum ve uygulamalar geçerliydi. Sömürücülere ve zorbalara karşı kin ve nefret duyulması kaçınılmazdı. Mülk sahibi sınıfların en insancıları, ezdikleri sınıflara olsa olsa acıma duygularıyla bakacaklardı.

Burjuva Hümanizminin yetersizliği karşısında, Marx ve Engels "Sosyalist Hümanizmi" savundular. Görev, sömürülen emekçilerde insan onurunu ve özgüveni uyandırmak, onlara yeni toplum kurucuları olma bilincini aşılarmaktı. "Sosyalist Hümanizm", gerçekte insanın gücüne ve yeteneğine güveniyor ve saygı duyuyordu ve insanlığın geleceğine inanıyordu.(11)

Marx ve Engels ile çağdaş olan başka sosyalist düşünürler de, Burjuva Hümanizmi ile Sosyalist Hümanizm arasındaki ayrımı vurguladılar. Örneğin Rusya'da

Özel mülkiyet, özel çıkar, bireycilik, bireysel çıkarı esas alan rekâbet, bunların hepsi insan sevgisine vurulan prangalardı. En saf anlamıyla Hümanizm, ekonomik temeli, felsefesi ve ahlâkiyle ancak paylaşımcı bir toplumda yaşanabilirdi.

20. yüzyılda artık
Hümanizm için
mücadelenin odağı,
Ezilen Dünya oldu. Millî
kurtuluş savaşları ve millî
demokratik devrimler,
Hümanizmin beşiği oldu.
Çağımızda insancıl olan
her şey, işte bu devrimlerle
kazanıldı.

Materyalizmin önemli temsilcilerinden Herzen (1812-1870), bütün insanlara duyulan genel bir sevgiyi kendi ahlâk ilkesi içinde görmüyordu. Savunduğu Hümanizm, devrimci-demokrat karakterdeydi ve halka zorbalık uygulayanlara uzlaşmaz kin yanında, ezilen halka beslenen sıcak sevgiyi içeriyordu.(12)

Ezilen insanlığın Hümanizmi

İnsanlık 20. yüzyılın eşiğinde emperyalizmle tanıştı. Dünya Ezen Milletler ve Ezilen Milletler diye iki kampa ayrıldı. Kapitalizmin bu son aşamasında insanlık tarihinde görülmemiş savaşlar oldu, yüz yüze insan kanına bulandı. Hümanizm, emperyalizmin sunağında katlediliyordu.

20. yüzyıl aynı zamanda devrimler

Türk Devrimi, Hümanizmin dünya ölçeğindeki iticileri içinde özel bir konumdadır.

çağı oldu. Ezilen Dünyanın öncü ülkeleri Rusya, Türkiye, İran, Çin, Hindistan'dan başlayarak, Hümanizmin insanlık tarihindeki en kapsamlı ve en kudretli atağı, Ezilen Dünya ülkelerinden geldi.

Devrimler çağında Hümanizm tartışmaları, bir başka boyut kazandı. Gerçek Hümanizmi temsil ettiğini vurgulayan Sosyalizm bayrağı altında devrimler gerçekleşti. Hümanizm tartışmalarının merkezinde artık devrim yapan ülkeler ve sosyalizmin insancılık iddiası bulunuyordu.

Lenin, bu ortamda, Gerçek Hümanizmin emekçi sınıfların sömürden kurtulma ve özgürlük mücadelesinden koparılamayacağını vurguladı.(13) Çağdaş sosyalizmin temsilcilerine göre, insanlığın çağdaş köleliğe, zorbalığa ve yabancılaşmaya karşı mücadelesi, Hümanizm için mücadele idi. İnsanın özgürce gelişmesine, diğer insanlarla kardeşçe yaşamasına ket vuran bütün toplumsal, ekonomik ve kültürel engeller kaldırılmalıydı.

Hümanizmin çağımızdaki büyük mücadelesinin merkezinde, artık insanlığın büyük çoğunluğunu zincire vuran emperyalist sömürü ve tahakküme karşı mücadele vardır. Bir zamanlar devrimci demokrasinin merkezinde olan Avrupa ve Kuzey Amerika, karanlık çağına girdi ve Hümanizm heyecanını yitirdi. Burjuva demokratik insancılık, iyimserlik, romantizm ve insan sevgisi yerini, toplumsal bağların kopmasına, sevgisizliğe, yalnızlaşmaya, yabancılaşmaya, aşırı bencillığe, umutsuzluğa ve karamsarlığa bıraktı.

20. yüzyılda artık Hümanizm için mücadelenin odağı, Ezilen Dünya oldu.

Millî kurtuluş savaşları ve millî demokratik devrimler, Hümanizmin beşiği oldu. Çağımızda insancıl olan her şey, işte bu devrimlerle kazanıldı.

Bizim ülkemiz Türkiye, insanlık üreten çağın önde gelen örneklerindendir. Türk Devrimi, Hümanizmin dünya ölçeğindeki iticileri içinde özel bir konumdadır. Kemalist Devrimin insancıl edebiyatı ayrı bir çalışma konusudur.

Bir örnek de Çin'dir. 1949 yılında dünyanın en yoksul ülkeleri arasında bu-

lunan Çin, Mao Zedung önderliğindeki devrim sayesinde 67 yıl içinde Dünyanın en büyük ekonomisi oldu. Bugün insan-cılık akımının öncülüğü, artık Asya'dadır.

Çağımızda Avrupa edebiyatı kısırlaşırken, Hümanist edebiyatın iklimi artık Asya'da, Latin Amerika'da ve Afrika'dadır. Felsefe ve edebiyatta Ezilen Dünya düşünürleri ve yazarları öne çıktı.

Burada Ezilen Dünyada yükselen Hümanizmin temsilcilerine örnek olarak Pakistanlı düşünür Muhammet İkbal'e değineceğiz. İkbal'i değerli düşünürümüz Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk sık sık anlatır. Bu satırların yazarı da, İkbal'in İş Bankası Yayınlarından çıkan *Cavidname*'sini 1950'li yılların sonlarında Lise öğrencisiyken okumuştur.(14) İkbal, denebilir ki, "Enel Hak" diyen Hallacı Mansur geleneğinin 20. yüzyıldaki temsilcisidir. O, Allahı, "En yüksek ben" olarak görüyordu. Sonsuz geçmişten sonsuz geleceğe kadar yaratıcı olan Allah doğa ile birdi. İnsan bilgisinin kaynağı, iç tecrübeler, tarih ve doğa idi. Muhammed İkbal, "yüksek ben" ile Allahı birleştiren dünya görüşüyle, insanı merkeze koydu ve İslam kaynaklarına dayanan bir Hümanizmi savundu.

Devrim ve Hümanizm

Bilimsel Sosyalizmin Materyalist felsefesi, karşıtları tarafından düşmanca yorumlarla eğilip bükülmüş ve tersine çevrilmiştir. Emperyalist sistemin efendileri, devrimleri "insanlık dışı olaylar" olarak nitelediler. Devrim ile insanlığı ve insancılığı karşı karşıya koydular, Sosyalizmin manevî değerleri ve ahlâkı olmadığını bile iddia ettiler.

Devrim yapan ülkeler de bu tartışmaları yaşadı. Sovyet Devriminde proletarya diktatörlüğünün teori ve pratiği, bir bakıma Hümanizm tartışmasıydı. Rus Devriminin büyük yazarı Gorki de Lenin gibi, Devrimci Hümanizmi savundu. Burjuvazinin Hümanizminden farklı olarak Devrimci Hümanizm, emekçilere kapitalizme karşı amansız mücadele hakkı veriyordu. Bu hak, tarihsel temellere dayanıyordu. Devrimci Hümanizm, emekçilere burjuva dünyasının utanç dolu temellerini yık-

ma ve yok etme hakkını veriyordu. İnsanlık tarihinde ilk kez devrim sayesinde, insan sevgisi yaratıcı bir kuvvet olarak örgütleniyordu. Devrim, yüz milyonlarca çalışan insanı, bir azınlığın insanlık dışı zorbalığından kurtarma amacına yöneliyordu. Devrim, bütün dünyada emekçi halkın kardeşlik ve eşitlik kültürünün değerlerini yaratmak ve yerleştirmek zorundaydı.(15)

Devrimci Hümanizm, çağımızda çeşitli yorumların konusu oldu. Burjuva Hümanizminin eleştirisini, Hümanizmin reddine kadar götürenler bile vardı. Onlara göre Hümanizm, proletarya diktatörlüğüyle ve sosyalizmle bağdaşmayan bir burjuva kavramıydı.

Öte yandan devrimi ve sosyalizmi, insanlık dışı uygulamaların gerekçesi haline getiren tecrübeler de biliniyor. Devrim yapan ülkelerin feodal koşullardan henüz kurtulmamış olması, gaddarlık ve zulüm için yaygın bir temel oluşturuyordu. Gorki'nin "Çocukluğum", "Ekmeğimi Kazanırken" ve "Benim Üniversitelerim" başlıklı Üçlüsünü okuduğumuz zaman, Rusya'da şiddetin günlük ilişkilerdeki yerini görürüz. Devrimi yapanlar da, devriyenler de, o ilişkilerin içinde büyümüşlerdi. Şiddeti insanlık tarihinden silmek için yapılan devrim, halka uygulanan şiddeti, yine şiddet kullanarak deviriyordu. Victor Hugo, 1793 adlı ünlü romanında devrimin şiddetinin devrime getirdiği lekeleri tartışır ve eleştirir.(16)

Bilimsel Sosyalizmin özüne ilişkin tartışmalar, Hümanizm davasıyla iç içedir. Kimileri Bilimsel Sosyalizmin özünü, "devrimci şiddet" diye açıklayarak, amacından koparmış ve yönteme indirgemişlerdir. Türkiye Solunda da böyleleri görüldü. Bu yorum, en sonunda kendi arkadaşlarını, kendilerinden olmayan işçileri öldürmeye kadar vardı. Bu yorumlarla dokuz yaşındaki kız çocuklarının polise karşı siper alınması hoş görüldü. Muhtarların kulaklarının kesilmesi caiz oldu. Banka soymak, kuyumcu soymak, bakkal soymak, çarşıların vitrinlerini kırmak, işkence yapmak, zorbalık uygulamak, insan onurunu çiğnemek, rakip siyasetçiye aşağılamak ve sövmek, bütün bu uygulamalar, Hümanist kültürden ve

değerlerden koparılan bir sahte sosyalizmin nelere alet olduğunu gösterdi.

Oysa Bilimsel Sosyalizmin üç kaynağından biri, Marx ve Engels'in açıkladıkları üzere, burjuvazinin Ütopik Sosyalizmiydi. Ütopik Sosyalizm ise, özetle Hümanizmdir. İnsanlığın Hümanizm mirasına dayanmayan bir sosyalizm, insanlık karşıtı uygulamaların gerekçesi haline getirilebiliyordu.

Türkiye Solunda Devrimcilik ve Hümanizm

Türkiye'de onyıllardır tanık olduğumuz bazı solcu pratiklerini hatırlayalım. Bakkal soyma, sıradan halkın parasını gaspetme, mahallelerde baskıyla para toplama, esnafın kepenklerini zorla kapattırma, "MHP sempatzanı" diye işçileri götürüp öldürme, başka Sol gruplara şiddet uygulama vb, bütün bunlar, "devrimciler"in amaçlarına ulaşmak için giriştikleri eylemler olarak açıklandı. Bu tür eylemlerin hepsi, yıllarca "devrimci faaliyet için zorunlu" diye meşru gösterildi. Türkiye solunda bu açıklamayı haklı gören bir kamuoyu, 1970'lerden sonra gelişti. Kendisini "kurtarıcı" olarak gören sözde devrimciler, kurtarıcılık misyonunu gerçekleştirmek için her türden ahlâk dışı

Kimileri Bilimsel Sosyalizmin özünü, "devrimci şiddet" diye açıklayarak, amacından koparmış ve yönteme indirgemişlerdir. Türkiye Solunda da böyleleri görüldü. Bu yorum, en sonunda kendi arkadaşlarını, kendilerinden olmayan işçileri öldürmeye kadar vardı.

Hümanizmden kopan sahte solculuk, halktan koptu ve düşmanın aletine dönüştü.

uygulamayı hak olarak gördüler. Devrimcilik, insanlık dışı davranışlar için bir ayrıcalık sayıldı. Bu ayrıcalığı onaylayan bir "Sol ahlâk" oluşturuldu. Bu "Sol ahlâk", artık toplumu dönüştürme sorumluluğunun manevî kaynağı olan, devrimci bir ahlâk değildi, sıradan emekçinin ahlâkı da değildi. Birçok "ağabey", kocaman isimleri olan aydınlar, emekçi vicdanından kopmuş olan bu sahte solcu pratikleri okşadılar. "Ne de olsa bunlar bizimkiler" anlayışı geçerliydi. Burada gerçekte korkunç bir oportünizm vardı, bir vicdansızlık vardı, en önemlisi Hümanizmden kopuş vardı. Azınlık çıkarları için dayanışma, sözde "Sol ahlâk"la koruma altına alınmıştı. Bu insanlık dışı eylemlere açıkça karşı çıkan gerçek devrimci tavır, gerici karakterdeki bu "Sol" ahlâkla karşı karşıya geldi. Birçok aydın, "Solcu" mahallesinin insanlık dışı uygulamalarına karşı çıkmayı göze alamadığı için sustu ve dolayısıyla halka karşı bir dayanışmanın içinde yer aldı. Hümanizmden kopan sahte solculuk, halktan koptu ve düşmanın aletine dönüştü.

Hümanizmden uzaklaşma ve sosyalizmden dönüş

Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki revizyonist yönetimler, geniş yığınların vicdanından kopmuşlardı. Bütün uygulamalarını, kendi tanımladıkları bir "sol" ahlâkla haklı gösteriyorlardı. Kendileri "ileriye" temsil ediyorlardı. Bu nedenle emekçilere rağmen iktidarda kalma hakkına sahip oldukları kanısındaydılar. Insandan ve insancılıktan kopan partiler, emekçilere diktatörlük uygulayan iktidarlara dönüştüler. Türkiye'de 1980 ön-

cesinde insanlığı hiçe sayan eylemlere girişebilen Sol, Doğu Avrupa'daki emekçi karşıtı iktidarların ideolojik çizgisini daha iktidara gelmeden benimsemişlerdi.

İktidara gelmek için insanlık dışı uygulamaları hak gören, örneğin bakkal soyan veya zorla para toplayan bir "öncü", iktidara geldikten sonra da "bakkal soyacak" ve "zorla para toplayacak"tır. Üstelik bu soygunu, "kolektif mülkiyet"le perdeleme olanağı bile vardır. Hümanizmi askıya alarak iktidara gelenler, iktidar döneminde de insanlığı ayak altına almakta sakınca görmeyeceklerdir. Hümanizmi reddeden sözde "devrimci ahlâk", en sonunda insanı ezen bir rejimin ahlâkına dönüşecektir.

Hiçbir öncü, *soyut olarak* "devrimciyim, emekçilerden yanayım" demekle Sovyetler Birliği'ndeki ve Doğu Avrupa'daki iktidar partilerinin yaşadıkları yozlaşma sürecinden kendini kurtarmaz. Revizyonizm, bir yönüyle öncünün insanlık ahlâkından kopuk bir kapalı devre değerler sistemi oluşturmaktır. Daha tehlikelisi, buna "devrimcilik" adını vermişlerdir. Revizyonizm, bir azınlık ahlâkının, sıradan emekçi ahlâkını ezmesidir. Revizyonizm, bu açıdan Hümanizm karşıtıdır.

Emekçiler kuşkusuz hakim sınıfların insanlık dışı değer yargılarının baskısı altındadırlar. Ancak emekçilerin yaşadıkları hayattan kaynaklanan veya kültürel miras olarak edindikleri kendilerine özgü değerleri vardır. İnsan kişiliğine ve emeğe saygı, kardeşlik, barış, elbirliği ve dayanışma gibi Hümanist değerler, emekçi halk içindeki toplumsal bağları ayakta tutar. Sıradan insanlık değerlerine bağlılık, bu açıdan devrimciler için bir güvencedir. Hüma-

Sınıfsız toplum amacı, bütün insanlığı kucaklar. Sınıfsız toplumda, artık sınıflar yoktur, fakat bütün insanlık olacaktır.

Revizyonizm, bir yönüyle öncünün insanlık ahlâkından kopuk bir kapalı devre değerler sistemi oluşturmaktır. Daha tehlikelisi, buna "devrimcilik" adını vermişlerdir. Revizyonizm, bir azınlık ahlâkının, sıradan emekçi ahlâkını ezmesidir. Revizyonizm, bu açıdan Hümanizm karşıtıdır.

nizm, o değerlerin özüdür.(17)

Teoriye ihanet ve insana ihanet

Devrim adına veya sosyalizm adına Hümanist değerlerin reddedilmesi, devrime ve sosyalizme ihanetin yolunu açmıştır.

Yarım yüzyıllık devrimci tecrübeler içinde, mücadeleye katılanların iki kaynaktan geldiğine tanık oldum.

Birinci kaynak, insanlık düşüncesi ve duygusudur. Birçokları sosyalizmi ve devrimciliği, en insancıl akım olduğu için benimsemiştir.

İkinci kaynak ise, teoridir. Kimisi de sosyalizme dünyayı açıklayan en doğru teori olduğu kanısıyla gelmiştir.

Zor koşullarda insanlıktan gelenlerin daha dayanıklı, daha kalıcı olduklarını gördüm. Homo sapiens ezber bilen, fakat insanlıktan haberi olmayanların ise zorluklara dayanamadıklarını, bencillığe teslim olduklarını gözlemledim. İnsanı değerlerin temeline oturtmak, bir devrimci için en sağlam temeldir. Teoriye ihanet edebilirsiniz ama insana ihanet zordur.

Emek devrimciliği ya da Sosyalizm, insan içindir. Emek davası, insanın insanı sömürmediği, baskı ve zorbalığın bütün temelleriyle ortadan kaldırdığı bir dünyayı amaçlar. Sosyalizmin ve emekçi sınıfların ahlâk ilkelerinin temelinde, emekçi değerleri, insan değeri ve insan onuru bulunmaktadır. Bu açıdan insan sevgisi, emeğe verilen değer, Emekçi Hümanizminin temelini oluşturur.

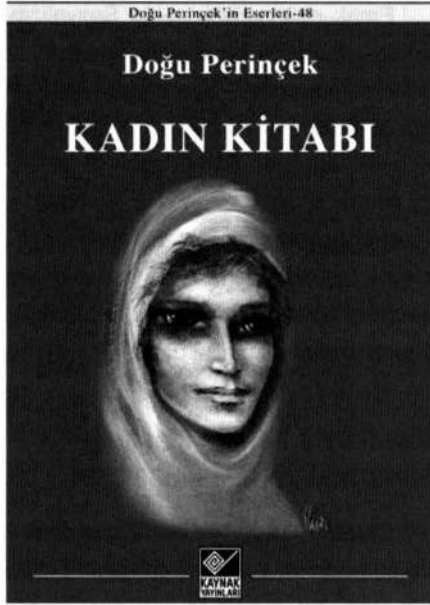
Kendisiyle birlikte insanlığı kurtarmak zorunda olan sınıf

Bilimsel Sosyalizm, emekçileri baskı ve sömürden kurtarma davasını insanlığı kurtarma davasıyla bütünleştirmiştir. İşçi sınıfı, kendisiyle birlikte bütün insanlığı kurtarmak zorundadır ya da kendisini kurtarmak için bütün insanlığı kurtarmak zorundadır. Çünkü işçi sınıfı azınlık değildir, işçi sınıfının bir azınlık diktası kurma, bir sömürü toplumu kurma olanağı yoktur.

Bu nedenle emekçi iktidarı, yalnız emekçiler için değil, en sonunda bütün insanlığı kurtarmak içindir. Sınıfsız toplum amacı, bütün insanlığı kucaklar. Sınıfsız toplumda, artık sınıflar yoktur, fakat bütün insanlık olacaktır. Sınıfsız toplum, insancılığın önündeki bütün engellerin kaldırıldığı, insana insanın kurduğu bütün tuzakların kapatıldığı toplumdur.

Yabancılaşma ve emekçi ahlâkı

İnsan ile insan arasındaki ilişkilerde düşmanlığın, kinin ve nefretin toplumsal-ekonomik temeli, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyettir. Özel mülkiyete bağlı olarak, insanlar arasında düşmanlığı kışkırtan eğilimler, özel çıkarıcılıktır, bencilliktir, başkasını sömürme hırsıdır, insanlar üzerinde otorite tutkusu, baskı ve zorbalık hevesidir. Dayanışma, elbirliği, sevgi, kardeşlik gibi insanlık değerleri, ancak özel çıkar toplumundan kurtulduğumuz zaman hayat bulur.

Doğu Perinçek'in son kitabı "Kadın Kitabı"nda: Kapitalizmin cinsler arası sevgiyi ve cinsel aşkı öldürmesi, Kadın-erkek eşitliği ve kadının sevginin öznesi olması özlemi, laikliğin eşit bir toplum için önemi gibi konular tartışılmakta.

Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet, aynı zamanda her tür yabancılaşmanın da kaynağıdır. Yabancılaşmanın olduğu yerde, insan sıcaklığı hem en çok aranandır, hem de ulaşılamayandır. Özel mülkiyet sistemi, insanı insana, insanı ürettiklerine, insanı topluma ve insanı kendisine bile yabancılaştırıyor. İnsanlar hem büyük kentlerde kum taneleri gibi üst üste ve yığın halinde yaşarken, bir yandan da bütün toplumdan kopuyor ve insanlık tarihinin görmediği bir yalnızlığa hapsoluyor. Sevgi işkencede mahzundur. Bütün insanî duygular ayaklar altından çığnemektedir.

Ve kapitalizm, cinsler arası sevgiyi, cinsel aşkı da öldürüyor. (18) Kadın-erkek eşitliği ve kadının sevginin öznesi olması özlemi, bugün kapitalizmin acımasız zorbalığıyla karşı karşıyadır ve Hümanizmin en zorlu sınavı da buradadır.

Paylaşmanın bekçisi olan siyasal örgütlenme ve Hümanizm

Yöneten-yönetilen ilişkisi, her zaman insan sevgisini zehirler. Üretilenleri paylaşmayı düzenleyen siyasal iktidar, hangi sınıfın elinde olursa olsun, her zaman iktidar sahiplerinin topluma yabancılaşması tehlikesini de barındırır.

Bu nedenlerle Hümanizm, en derin, en kucaklayıcı anlamıyla, insanların değil, yalnız eşyanın yönetildiği bir toplumda yaşanacaktır.

İnsancılığın köklerini sınıfların olmadığı kabile toplumunda buluyoruz. Ancak yalnız kabile içindeki dayanışma ve kardeşliği içeren bu ilkel Hümanizm, malların kısıtlılığıyla sınırlanmıştı. Mallar ancak kabile üyelerinin yaşamlarını sürdürmeye yettiği için paylaşma zorunluydu.

İnsanlık, kabile toplumundan çıkışı izleyen uzun özel mülkiyet serüveninden sonra, paylaşmanın yeniden zorunlu olduğu bir topluma ilerliyor. Malların herkese yetecek kadar bol olması, paylaşma sorununu da, paylaşmak için otorite sorununu da, sömürmeyi de, savaşı da, zorbalığı da anlamsız kılacak bir geleceğin habercisi olacaktır. Hümanizm bütün derinliğiyle işte o gelecektir.

Bugün teknolojinin gelişme düzeyine baktığımız zaman, malların bütün insanlığın ihtiyaçlarına yetecek düzeyde bollasacağı bir toplumu umut edebiliyoruz. O zaman paylaşma sorunu da, paylaşmaya bekkilik eden bir otoriteye ihtiyaç da, ortadan kalkacaktır. Bolluk toplumu ve sınıfsız bir dünya özlemi, bugün bir ütopya değil, elimizi uzattığımız zaman ulaşabileceğimiz bir gelecektir.

Malların herkese yetecek kadar bol olması, paylaşma sorununu da, paylaşmak için otorite sorununu da, sömürmeyi de, savaşı da, zorbalığı da anlamsız kılacak bir geleceğin habercisi olacaktır. Hümanizm bütün derinliğiyle işte o gelecektir.

İnsan ile doğa arasındaki ilişkiler de, bütün insanlığa özel çıkarın geçerli olmadığı bir dünya kurmayı dayatıyor. Kapitalizm, dünyanın damını deliyor, denizleri ve ırmakları kirletiyor, ormanları yok ediyor. Her şeyin özel çıkara kurban edildiği bir dünyada, bütün insanlık özel çıkarın kurbanıdır ve insancıl olan her şey can çekişmektedir. İnsanlık, küçük bir azınlığın özel çıkarı uğruna doğayı kaybetmektedir, insanca ilişkileri kaybetmektedir ve hayatı kaybetmektedir. İşte bu koşullar, insanlığı Hümanizmin bütün temelleriyle ve ahlâkî yapısıyla varolacağı bir dünya kurma zorunluluğuyla karşı karşıya getirmektedir.

Dipnotlar

- (1)Firdevsi, *Şahname*, çev. Prof. Dr. Necati Lugal, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, Nisan 2009, s.104.
- (2)*Geschichte der Philosophie*, Bd. I, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi'nin altı ciltlik *Felsefe Tarihi*'nin Almanca çevirisi, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1960, s.207 vd.
- (3)Aynı eser, s.226 vd.
- (4)*İslam Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, c.15, s.377.
- (5)*Geschichte der Philosophie*, Bd. I, s.276.
- (6)Bkz. Engels, *Almanya'da Köylü Savaşları*, Sol Yayınları.
- (7)Burjuva Hümanizminin kapsamlı bir eleştirisi için bkz. Leo Koller, *Perspektiven des Revolutionären Humanismus*, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg 1968.
- (8)Karl Marx-Friedrich Engels, *Die heilige Familie*, in: K. Marx-F. Engels, *Werke*, Bd. 2, Berlin 1957.
- (9)Aynı eser, s.138.
- (10)*Geschichte der Philosophie*, Bd. III, Berlin 1961, s.53.
- (11)Friedrich Engels, *Grundsätze des Kommunismus*, in: K. Marx-F.Engels, *Werke*, Bd.4, Berlin 1959, s.376.
- (12)*Geschichte der Philosophie*, Bd. II, Berlin 1960, s.286.
- (13)*Geschichte der Philosophie*, Bd. V, Berlin 1963, s.255.
- (14)Muhammed İkbâl, *Cavidname*, İş Bankası Yayınları, çev. Annemarie Schimmel, İstanbul 1958.
- (15)Maxim Gorki, *Eine Auswahl aus den künstlerischen und publizistischen Werken*, Berlin, 1960, s.208.
- (16)Bu konuda bkz. Doğu Perinçek, "Victor Hugo Duygusallığının Gerçekle Savaşı", *Parti ve Sanat* içinde, 2. Basım, s.209 vd. Victor Hugo'nun 1793 romanı Kaynak Yayınları tarafından yayımlandı.
- (17)Bu konuda bkz. Doğu Perinçek, *Stalin'den Gorbacov'a -Sosyalist Devrimi Sürdürmek ve Kapitalizme Geri Dönüş-*, Gözden Geçirilmiş Dördüncü Basım, İstanbul, Şubat 2010, s.310 vd.
- (18)Bkz. Doğu Perinçek, "Kapitalizm Aşkı Katlediyor" ve "Kapitalizmin Gözünde Kadın", *Kadın Kitabı* içinde, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2016, s. 113 vd.

Hümanizm, Aydınlanma, Epistemoloji ilişkisi

Antropo-epistemolojinin olanağı

Hümanizm ve onun bir parçası olan antropo-epistemoloji ile bilimin ilişkisi Thales-Anaksimandros, Newton-Einstein ve benzeri pek çok bilim-tarihsel örnekte rahatlıkla tespit edilebilir. Ancak bilimsel başarıların gerisinde ve hatta bunları da olanaklı kılacak bir temel olarak hümanizm ve antropo-epistemolojinin yansımaları bilimi açacak denli geniştir. Bu aşma bilimden daha geniş bir ölçekte eleştirel düşünmenin ya da bununla eş anlamlı kullanıldığı biçimiyle bilimsel düşünmenin kendisinde görülür.

*Küçümse aklı ve bilimi,
İnsanın en büyük gücünü,
Hilede ve büyüde sadece
Yalanın ruhu güçlendirsin seni,
Böylece benimsin artık elbette!*

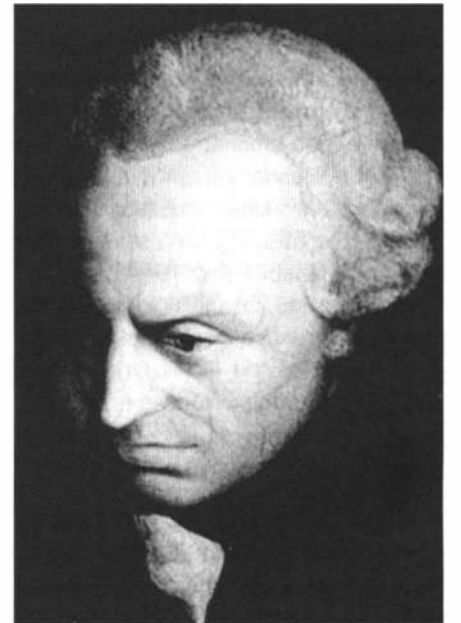
Mefistofeles/Goethe, Faust

bilir" ve bu kuralları keşfetmek için "tek ümidimiz gerçek tümevarımdır [bilimsel yöntemdir]" (Bacon, 2012: 120, 122) ifadesindeki yöntem vurgusu açıktır. Buna eklenebilecek "tabiatın hâkimi ve yorumlayıcısı olarak insan, hem nesneleri hem de zihnin işleyişini dikkate alarak tabiatın

Nesneler dünyasında edilgen ve bu dünyada ancak ilahi bir yardımla varlığa gelen, varlığını sürdüren, bilen ve eyleyen bir acziyet içindeki insandan, bilgide ve eylemde etkin özneye (insana) geçiş hümanizmin ta kendisidir.

"Aydınlanma nedir?" sorusuna her yanıt arayışı için Kant'ın 1784'de verdiği tanım artık klasikleşmiştir. Kant'a göre Aydınlanma, "insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır." Buna bağlı olarak da Aydınlanmanın parolası "Separe Aude! Aklını kendin kullanmak cesaretini göster!" sözü ve çağrısıdır (Kant, 2014: 315).

Bu çağrı, Modern Felsefe'nin ve daha genel olarak da Modern Düşünce'nin doruğunu temsil etmektedir. Modern düşüncenin iki şiarından söz etmek gerekirse, bunlar 'Özne'nin (bu anlamda insanın) 'keşfi' ve yöntemli bilmenin temel ilke haline gelmesidir. Francis Bacon'un "(...)tabiat, sadece yine tabiatın kurallarına uyularak kontrol altına alın-

Kant'a göre Aydınlanma, "insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu ergin olmama durumundan kurtulmasıdır."

PHILOSOPHIÆ NATURALIS PRINCIPIA MATHEMATICA.

AUCTORE
ISAACO NEWTONO, EQ. AUR.

Editio tertia aucta & emendata.

LONDINI:

Apud GUIL. & JOH. INNYS, Regiæ Societatis typographos.
MDCCLXXVI.

Newton'un kısaca *Principia* olarak anılan eseri, insanlığın kadim dünyayı bilme sorununu nihayet çözdüğüne dair çok güçlü bir inanç yaratacak kadar başarılıdır.

düzeni üzerine yaptığı gözlemlerin kendisine izin verdiği ölçüde onu anlayabilir ve onunla baş edebilir" (Bacon, 2012: 119) ifadesi ise ne kadar kibirli görünürse görünsün hümanizmin göstergesidir. Nesneler dünyasında edilgen ve bu dünyada ancak ilahi bir yardımla varlığa gelen, varlığını sürdüren, bilen ve eyleyen bir acziyet içindeki insandan, bilgide ve eylemde etkin özneye (insana) geçiş hümanizmin ta kendisidir.

Bu çerçevede hümanizmin tanımını yapmak gerekirse, en genel anlamda, insanın yazgısının insanın kendisi dışında hiçbir güce emanet edilemeyeceğini, insanlığın "insana yaraşır bir yaşam"a ancak insanın kendi çabasıyla, kendi aklıyla ulaşabileceğinin savunulması olduğu söylenebilir (bkz. Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü, İnsancılık maddesi). Bu 'dava'nın savunusu Rönesans'ın "insana dönük" felsefesinde ilk filizlerini vermiş görünse de zamanı Rönesans'ın 'biraz' gerisine ve bazen de 'biraz' da ileriye almadan tüm resmi görebilmek olanaklı olmayacaktır.

Öncelikle zamanı biraz ileri alırsak, Bacon'ın yukarıda anılan çağrısından (1620) sadece altmış yedi yıl sonra (5 Temmuz 1687) yayınlanan bir eser, *Philosophiæ Naturalis Principia Mathemati-*

ca, tüm dünyayı bir daha geri dönülmez biçimde değiştirmiş ve hümanizm davasına büyük bir zafer kazandırmıştır. Newton'un kısaca *Principia* olarak anılan bu eseri, insanlığın kadim dünyayı bilme sorununu nihayet çözdüğüne dair çok güçlü bir inanç yaratacak kadar başarılıdır. Newton denince sıklıkla akla gelen ve Kütle Çekim Kanunu'nun keşfini betimleyen hikâye, görüldüğünden çok daha derin bir anlama sahiptir. Newton'un, "elma ağaçlarının gölgesinde otururken ve yere düşen elmaları izlerken" fark ettiği şey elmanın düşüşüyle, gezegenlerin yörüngelerinin aynı doğa yasasına bağlı olduğu ve bunun insan tarafından bilinebilir olduğudur. Yani insan, bir elmanın düşüşünü açıklayabildiği gibi, herhangi bir gezegenin, kuyruklu yıldızın ve esasında kütlesi olan her şeyin devrimini açıklayabilir. Bu keşif, Kopernik'in 1543'de başlattığı devrimin son halkası ve tamamlayıcısıdır. Bilimsel Devrim, insanın gerçekliği hiçbir aşkın güce ya da etkene gönderme yapmaksızın açıklayabileceğinin kanıtlanmasıdır. İşte bu, hümanizmin epistemolojik ayağının kazandığı zaferdir. Bu nedenle de bu epistemolojiye antro-po-epistemoloji denmesi uygundur.

Ancak Newton'un fizikteki başarısı 1700'lü yılların sonuna gelindiğinde henüz tüm alanlara yayılmamıştır. Özellikle bilimlerin kraliçesi olarak görülen metafizik halen antro-po-epistemoloji ile uygunluklu olmaktan büyük ölçüde uzaktır. Öyle ki Immanuel Kant, 1781'de *Arı Usun Eleştirisi*'nden iki yıl sonra yayınladığı *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena* adlı eserinde *Eleştir*i'deki argümanlarını özetlerken amacını bir soruda netleştirir. Ona göre eğer olanaklıysa, bir bilim olarak metafiziğin kuruluşuna giden yolda "kaçınılmazcasına zorunlu olan" başlangıç sorusu şudur: "Acaba Metafizik gibi bir şey hiç olanaklı mıdır?" (Kant, 2000: 3s).

Kant, bu ilk sorunun kaçınılmazlığını ve yanıtı için gerekli olan olanaklılık ölçütünü ise bir karşılaştırma üzerinden tesis etmektedir. Buna göre, metafiziğin 1700'lerin sonunda "diğer bilimler gibi

sürekli tasvip kazanmaması", diğer bilimlerin aksine, "bilim kisvesi altında (...) insanın anlama yetisini hiç sönmeyen ama hiç de gerçekleşmeyen umutlarla oyalaması" metafiziğin bir bilim olarak olanaklılığı sorusunu önemli, ciddi ve ele alınması ivedi bir hale getirmektedir. Kant'ın yaklaşımını epistemolojiyle bilgi kuramı (*theory of knowledge*) kesişimine yerleştiren esas tespit ise şu ifadelerde kendisini göstermektedir:

Diğer bütün bilimler durmadan ilerledikleri halde, bilgeliğin kendisi olmak isteyen ve kehanetine hep başvuru- lan bu bilimde bir tek adım atmadan hep aynı yerde dönüp durmak, neredeyse gülünç görünüyor. Ayrıca taraftarları da çok azalmıştır ve kendilerini başka bilimlerde sivrilecek kadar güçlü hissedenlerin, ünlerini bu bilimde denemek istediklerini görmüyoruz –bu bilim ki, başka her şeyde bilgisiz olan herkes, onda kesin bir yargıda bulunmaya cesaret ediyor, çünkü bu alanda gerçekten de, esaslı olanı boş laftan ayırt edecek kesin bir ölçü henüz yok (Kant, 2000: 4).

Görülebileceği üzere "esaslı olanı boş laftan ayırt edecek kesin ölçü" arayışı, daha sonra bilgi kuramı çalışmalarında *sınırlandırma ayraç*ı olarak tanımlanmadan çok önce başlamıştır. Bu arayış, kadim dünyayı bilme sorununun fizik disiplini-nde, daha sonra tam adını aldığı-nda ise bilimde nasıl çözüldüğünü bil- nç seviyesinde kavrayabilmeyi sağlamaktır. Ancak bu kavramın ardından, hümanizmin politik ve sosyal ayağı kendisini tamamlayabilecektir. İnsanın yazgısı insanın kendisi dışında hiçbir güce emanet

Francis Bacon'ın bilgiyle gücü eşitleyen ifadeleri tam anlamını bulmaktır: "İnsan geleceğine hâkim olmak için bilmek istiyor, geleceğini kendi ellerinde hissetmek için bilmek istiyor."

Hellen Uygarlığı'nın Yedi Bilge'sinden biri olan Thales ve ardılı Anaksimandros arasında yaklaşık on beş yaş fark vardır. Bu iki düşünür arasındaki ilişki genel yoruma göre öğretmen – öğrenci ilişkisidir.

edilemeyecekse, insanlık "insana yaraşır bir yaşam"a ancak insanın kendi çabasıyla, kendi aklıyla ulaşabilecekse yapılması gereken şey ortadadır: Başarıya ulaşmış dünyayı bilme girişimini olanaklı tüm alanlara yaymak. Böylece Francis Bacon'ın bilgiyle gücü eşitleyen ifadeleri tam anlamını bulmaktadır: "İnsan geleceğine hâkim olmak için bilmek istiyor, geleceğini kendi ellerinde hissetmek için bilmek istiyor" (Aysever, 2011: 256). Böylece epistemoloji, sonraki rafine halinin adıyla bilgi kuramı (theory of knowledge), hümanizm çatısı altındaki adıyla da antropo-epistemoloji git gide *ilk felsefe* (prote philosophia) olma yoluna girmiştir.

Böylece 'bilen insan' diğer alanlar için de merkezilemiştir. Bilen insan, her alanı hızla dünyevileştirmiştir. Doğan Özlem'in anlatımıyla, ahlak, din tarafından içerilen ve teolojik formlar altında açıklanan bir alan olmaktan çıkarılmak istenmiş, insanı sadece kendisine ve topluma karşı sorumlu tutan bir otonomi ahlakına dönüşmüştür. (Özlem, 1998: 60). Peki, ama toplum nasıl dönüştürülecektir? Bu sorunun 18. yüzyıl ve sonrasında sorulduğunda yanıt çok yakındır. Newton fizikte neyi nasıl başardıysa, toplumu, tarihi ve esasen tüm dünyayı bilmek için aynı yöntem kullanılmalıdır. Bu, bilimin ilkelerini bütün insanlığa yaymak, bilimi ve bilimselliği tüm insanlık ölçüsünde genişletmektir. Böylesi bir girişim kaba bir yöntem aktarımının çok ötesinde antropo-epistemoloji temelinde 'yeni' bir dünya kurma girişimidir.

Şimdi de zamanı 'biraz' geriye alacak olursak insan merkezliliğin kökenlerine döndüğümüzü görürüz. Bu kökenler Hellen Uygarlığı'nın Doğa Filozofları olarak bilinen düşünürleri ve onların tarihsel ardılı olan sofistlerdir. Bir ara not olarak belirtmek gerekir ki bu düşünürler büyük oranda Anadolu coğrafyasının (Anadolu'nun Batı kıyıları) insanlarıdır ve bu bağlamda bizlerin hemşerileridir. Önemli bir bilgi kuramcısı olan Karl Popper'ın Doğa Filozoflarına dair tespiti şöyledir: Doğa filozoflarının bilinen ilk temsilcisi olan Thales, daha önce görülmemiş yeni bir gelenek yaratmıştır. Doğanın, doğa dışında bir unsura gönderme yapmaksızın bilinebileceği fikri ve belki de en az bunun kadar önemli olan öğretmenini eleştirme ve ondan daha iyisini yapma geleneği. Bu geleneğe değişim, öğretinin aşılması, bir başarı olarak görülür; böylesi bir değişiklikse onu gerçekleştiren isminin verilmesiyle korunur. Bu sayede ilk defa gerçek bir fikir tarihi mümkün olur. Popper'a göre bu iki aşamalı gelenek, modern bilimin geleneğidir. Bu, hümanizmi yaratan uygarlığın en önemli öğelerinden biridir (Popper, 2015: 134). Doğanın, sadece doğaya içkin unsurlara gönderme yapılarak ve insan tarafından bilinebileceğine dair bu ilk girişim ile hümanizm arasındaki organik bağ açık biçimde görünür niteliktedir. Bu girişimin ikinci ama belki de en önemli aşaması olan eleştirel düşünme ise dinamik unsuru sağlamaktadır.

Hellen Uygarlığı'nın Yedi Bilge'sinden biri olan Thales ve ardılı Anaksimandros arasında yaklaşık on beş yaş fark var-

Karl Popper'a göre doğa filozoflarının bilinen ilk temsilcisi Thales'tir.

dır. Bu iki düşünür arasındaki ilişki genel yoruma göre öğretmen – öğrenci ilişkisidir. Aynı şehrin (Milet) vatandaşı olan bu iki büyük ismin tanışıyor oldukları ve aynı konular üzerine çalıştıkları için de fikirlerinin doğrudan karşı karşıya geldiği ise yoruma yer bırakmayacak denli açıktır. Bu karşılaşmada hümanizm ve onun parçası olan antropo-epistemoloji için çok önemli bir gösterge açığa çıkmaktadır. Bu iki ismin en bariz ortak noktası tanrılara ya da herhangi bir aşkın unsura gönderme yapmayan evrensel kanunları aramalarıdır. Bunu da aşacak bir adımla bu kanunları (ya da ilkeleri) kuramsal bazda öne de sürmüşlerdir. Henüz yaşarken 'bilgeligi' ilan edilmiş olan Thales'e "yanılıyorsun" diyebilen ve bunu gerekçelendirebilen Anaksimandros eleştirel düşüncenin bilinen ilk büyük örneğini vermiştir. Belki de bu örnek, kendisinden yaklaşık iki bin beş yüz yıl sonra Einstein'ın Görelilik Kuramı üzerinden bir başka büyük bilgeye, Newton'a 'yanılıyorsun' demesi ile ölçüştürülecek boyuttadır. Hatta bu örnek Einstein – Newton örneğini bile aşabilecek değerdedir. Daha yaşarken ve karşısındayken 'bilgelik' nitelemesinin tüm ağırlığıyla donanmış 'öğretmenine' karşı gerekçeli bir 'yanılıyorsun' çıkışı ve 'öğretmenin' bunu rasyonel zeminde kabul edışı ancak antropo-epistemoloji temelinde mümkündür. Bu yaklaşımın sonucu olan bilim, ancak rasyonel bir temelde gerekçelendirilebilir bir biçimde 'yanılıyorsun' denebildiğinde ilerlemekte ve hatta var olabilmektedir. İçerisinde 'yanılıyorsun' denilebilecek tek epistemoloji antropo-epistemolojidir (Diğer epistemoloji biçimlerinde 'yanılıyorsun' denememesi, yanılmıyor olmanın değil, kuvvetle muhtemel 'yanlış' olan savlara dogmatik bağlılığın haklılandırılmasının göstergesidir).

Bilgi iddiaları her zaman için yanılabilir. Çünkü antropo-epistemoloji (yani geçerli olabilecek tek epistemoloji) ile birlikte artık mutlaklık söz konusu değildir ve esasında hiçbir zaman da söz konusu olmamıştır. En sağlam ve güvenilir bilgiyi üreten bilim etkinliğinin ilerlemesi (sürekli değişim içinde bulunması) bunun açık kanıtıdır. Ancak insan temelli olarak bilmeye yazgılı olmak zorunlu ve içinden çıkılmaz bir göreliliğe mahkûm olmak

Evrenle kıyaslandığında bir toz zerresi olan Dünya'nın üzerinden tüm evreni bilmeye çalışan insan için mutlaklık elbette ki bir hayaldir. Ama unutulmamalıdır ki, antro-po-epistemoloji üzerinden şu ana dek bildikleri bile insanlığı hayatta tutmaktadır.

anlamına da gelmemektedir. Eleştirel yanıtlama nesnel bir zemindir. Her bir eleştirel yanıtlama bir önceki durumdan daha çok şey bildiğimiz yeni bir konum anlamına gelmektedir. Evrenle kıyaslandığında bir toz zerresi olan Dünya'nın üzerinden tüm evreni bilmeye çalışan insan için mutlaklık elbette ki bir hayaldir. Ama unutulmamalıdır ki, antro-po-epistemoloji üzerinden şu ana dek bildikleri bile insanlığı hayatta tutmaktadır. Karl Popper'in aşağıdaki ifadeleri bunun nasıl korunacağını ve ilerletileceğinin temel 'mantığı'nı vermektedir:

Ben, bir şey bildiğimi söylemiyorum ki: Ortaya attığım iddia yalnızca bir tah-

min, bir varsayımdır. Kaldı ki, tahminim, dayandırmış olabileceğim kaynak ya da kaynaklarla uğraşmaya da zaten değmez: Olası birçok kaynak olabilir; hangisinin doğru olabileceği konusunda da hiçbir fikrim yok. Başlangıç noktasının ya da kökenin, bu doğruyla hiçbir ilgisi yok. Fakat tahmin yürüterek çözmeye çalıştığım sorunla ilgileniyorsan, bana büyük bir katkıda bulunabilirsin: Tahminimi, elinden geldiğince en katı biçimde eleştirmeye çalış! Eğer iddiamı çürütebileceğine inandığın bir deney aklına gelirse, ben de, seninle birlikte, iddiamı çürütmeye hazır olacağım (Popper, 2010: 62, 63).

Hümanizm ve onun bir parçası olan antro-po-epistemoloji ile bilimin ilişkisi Thales-Anaksimandros, Newton-Einstein ve benzeri pek çok bilim-tarihsel örnekte rahatlıkla tespit edilebilir. Ancak bilimsel başarıların gerisinde ve hatta bunları da olanaklı kılacak bir temel olarak hümanizm ve antro-po-epistemolojinin yansımaları bilimi açacak denli geniştir. Bu aşma bilimden daha geniş bir ölçekte eleştirel düşünmenin ya da bununla eş anlamlı kullanıldığı biçimiyle bilimsel düşünmenin kendisinde görülür. Hümanizmin sonucu olan Aydınlanma, bu anlamda bilimsel düşünmenin her yere yayılmasıdır. Thales ve Anaksimandros'tan çok sonra aynı coğrafyada yaşayan bir felsefecinin şu sözleri bilimsel düşüncenin mantığı olan eleştirel rasyonalizm ile demokrasi arasındaki koşutluğu da gözler önüne serer:

Demokrasinin dünya görüşü, bir mantığa dayanır. Demokrasi mantığının ana prensibi şudur:

"Her fikirde hata ve sevap ihtimali vardır."

Eğer bu postulatı kabul etmezseniz demokrasi geometrisini kuramazsınız. (...) Bu prensibi kabul edince ilk müşkül yenilmiş olur. Çünkü kendi davanızda, karşınızdakinin davası kadar hata ve sevap olacağına inanınca pek tabii olarak tartışmaya razı olursunuz. O zaman bir itiraz karşısında kalınca:

-Acaba?!

Dersiniz. Bu "Acaba?" yok mu, işte demokrasinin değişmez remzi budur. Bütün diktatorya rejimleri "Acabasızlar" rejimidirler (Yücel, 1998: 456).

Bu sözler Hasan-Âli Yücel'e aittir. Görülmektedir ki hümanizm ve antro-po-epistemoloji bu coğrafyaya hiçbir zaman yabancı olmamıştır. Fakat ne yazık ki kimi zaman unutulmuş ya da unutulmaktadır. Goethe'nin Faust'undan bu yazının başında alıntılanan Mefistofeles'in sözleri tüm insanlık için unutmama durumunda ne olduğunun ya da olacağının ifadesi olarak okunmalıdır.

Kaynaklar

- Ayşe, L. (2011). "Sanal Dünya ve Kalp Bilgi", *Bilimden Felsefeye Akademik Bir Çevrenin Serüveni* (Derleyenler: S.Şahinoğlu, K.Arapgirlioglu, H.Çelebi, Y.Örs) içinde s.255-259, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Bacon, F. (2012). *Novum Organum*. çev.Sema Önal. İstanbul: Say Yayınları.
- Kant, I. (2000). *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizik Prolegomena*. çev. İonna Kuçuradi-Yusuf Ömek. 4. Baskı. [4. Baskıyı yayına hazırlayan: Harun Tepe] Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (2014). "Aydınlanma Nedir?" Sorusuna Yanıt", *Immanuel Kant Seçilmiş Yazılar* içinde s. 315-325. Çev. Nejat Bozkurt. 4.Baskım. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Özlem, D. (1998). "Macit Gökberg ve Türkiye'de Felsefe", *Felsefeologos*, Sayı: 5, s.55-67. İstanbul: Bulut Yayınevi.
- Popper, K. (2010). *Daha İyi Bir Dünya Arayışı -Son Otuz Yılın Makaleleri ve Bildirileri-* çev. İlknur Aka. 3. Baskı. İstanbul: YKY.
- Popper, K. (2015). *Hayat Problem Çözmektir -Bilgi, Tarih ve Politika Üzerine-*. çev. Ali Nalbant. 5. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yücel, Hasan-Âli (1998). *Hürriyet gene Hümiyet -I-*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Eleştirel yanıtlama nesnel bir zemindir. Her bir eleştirel yanıtlama bir önceki durumdan daha çok şey bildiğimiz yeni bir konum anlamına gelmektedir.

Kapak

Ortaçağ ve Hümanizm

Avrupa, insanlık tarihinde bir ilk gerçekleştirerek Ortaçağdan ayrılmaya ve çağcıl düzene yönelmeye başladı. Bir yönüyle hümanizm düşünsel idi, yani felsefi-sanatsal bir değişimdi, bir yönüyle kapitalizm, yani iktisadi-toplumsal bir değişimdi. Hümanizm, Rönesans, Reform (kısmen), Aydınlanma hareketleri yoğun günah korkusu ve din baskısını hafifletmeye, kaldırmaya yönelik hareketlerdi. Bu hareketlerin ticarette, iktisatta, kent yaşamında canlanma ve ilerlemeyle atbaşı gittiğini görüyoruz.

Ortaçağ, Roma İmparatorluğu'nun 476'da yıkılmasından 1453'e değin Avrupa'da sürmüş olduğu kabul edilen bir dönemdir. Bu dönemde Roma'nın Avrupa ve Akdeniz havzasına getirmiş olduğu düzenin yerini bir kargaşalık almış, uygarlık ve kültürde büyük bir gerileme olmuştur.

Hümanizm Türkiye için çok önemli bir konu. Çünkü Türkiye'nin ana sorunu, Ortaçağdan kurtulmak sorunu. Atatürk Devriminin hedefi en kısa yoldan, bir an önce devrimci yoldan, Türkleri Ortaçağdan çıkarıp çağcıl (modern) yaşama sokmaktır. Çünkü emperyalist canavar, Türkiye'yi yutmak için tezgâhladığı Sevr'i, İstiklal Savaşı yüzünden uygulatamamıştı. Emperyalistler, I. Dünya Savaşı'ndan dolayı bitkin durumdaydılar. Bu yüzden Türkiye'yi hıza getirme işini kendileri üstlenmemişler, Yunanistan'a havale etmişlerdi. Fakat Yunanistan, ansızın bozguna uğratılmıştı. Emperyalizm, Lozan'ı kabullenmek zorunda kalmıştı. Ama yaralı olarak ve hınç içinde Sevr'i diriltmek için kuliste bekliyordu.

Atatürk'e göre çağcıl bir Türkiye o denli güçlenecekti ki, ona Sevr'i yeniden dayatmak olanaksız olacaktı. Onun için Atatürk Devrimi bütünseldi, topyekündü. Aynı anda her alanda kalkınılacaktı. Öncelik yoktu, çünkü her alanda kalkınılacaktı; bayındırlık, sanayi, spor, müzik, bilim, kadın hakları, ahlâk, eğitim, elektrik üretimi, tarım, kısaca akla ne gelirse her alanda. Çünkü Atatürk'ün acelesi vardı. Türklerin başında asılı duran Demokles kılıcını görüyordu. Kendisinden sonra iktidara geleceklerin Devrim yolunda ne denli ısrarcı olacaklarından emin değildi.

Nitekim korkulan gerçekleşti. Zaman-sız gelen çok-partili sistem, karşıdevrim cehenneminin kapılarını açtı. Atatürk de çok partili sisteme heves etmişti, ama iki deneme Devrimle çok partiliğin yürüme-yeyeceğini göstermişti. Tecrübeyle sabitti. Buna karşın çok partili sistemi başlatmak "bile bile lades" idi.

Bugün dünyanın en güçlü devleti ABD'dir. Çok-partili sistemle yönetiliyor. Söylendiğine göre, yakın bir gelecekte Çin dünyanın en güçlü devleti olacaktır. Çin'de tek-partili sistem uygulanıyor. Tahminler gerçekleşip Çin en güçlü devlet olursa, tek-partili sistem moda haline gelir mi gelmez mi? Gelirse, ülkelerin siyasal demokrasi derecesi, herhalde ne

Mustafa Kemal, kendisinden sonra iktidara geleceklerin Devrim yolunda ne denli ısrarcı olacaklarından emin değildi

Günümüzde Ortaçağın kendini belirgin biçimde ortaya çıkardığı ve tipik sayılabilecek konulardan iki tanesi kadın ve dayaktır.

ölçüde parti içi demokrasi bulunduğu ile ölçülecektir. 1945'te, Bayar, Menderes, Köprülü, Koraltan'ın, İsmet İnönü'nün verdiği demokrasi işareti üzerine sundukları Dörtlülük Takrir (önerge), parti-içi demokrasiyi gerçekleştirmeye çalışıyordu. İnönü'nün ısrarıyla Dörtlülük Takrir sahipleri Demokrat Parti'yi kurmak zorunda kaldılar.

Ortaçağ

Ortaçağın ne olduğuna bir bakalım. Ortaçağ, Roma İmparatorluğu'nun 476'da yıkılmasından 1453'e değin Avrupa'da sürmüş olduğu kabul edilen bir dönemdir. Genellikle olumsuz olarak değerlendirilir. Çünkü Roma'nın Avrupa ve Akdeniz havzasına getirmiş olduğu düzenin yerini bir kargaşalık almış, uygarlık ve kültürde büyük bir gerileme olmuştur. Denizde korsanlık, karada eşkıyalık almış yürümüş, ticaret yapılamaz olmuş, kentler küçülmüştür. Yunan ve Roma'nın aydınlık düşünce ortamı yerine yoğun günah korkusu, din baskısıyla kararmış bir ortam gelmiştir. Yunan ve Roma'da da köylü ve köle sömürülüyordu (ayrıca kadınlar ikinci sınıf insan sayılıyordu), ama Avrupa Ortaçağında bu sömürü belki daha zorbaca yürütülmüştür.

Hümanizm, Rönesans, Reform (kısım), Aydınlanma hareketleri yoğun günah korkusu ve din baskısını hafifletmeye, kaldırmaya yönelik hareketlerdi. Bu hareketlerin ticarette, iktisatta, kent yaşamında canlanma ve ilerlemeyle at-başı gittiğini görüyoruz. İslam âlemi 9. ve 10. yüzyıllarda yaşadığı zengin ve hayli özgür kültür canlanmasını sürdürmedi. Bağdat'ın yağmalanması (1258), İspan-

ya'nın yitirilmesi, içtihat kapısının kapatılması bu durgunlaşmayı, bu kararmayı simgeler. Osmanlı Devleti zamanında da, 19. yüzyıla değin, Fatih dönemi ve Kâtip Çelebi gibi bazı pırıltılar dışında, İslam âlemi kendini Ortaçağ karanlığından kurtaramadı. 19. yüzyılda Batıya açılmayla birlikte, aydınlanmaya doğru bir yöneliş başlayabildi. Hâlâ az gelişmiş bir ülkenin kimi özelliklerini taşıdığı için bugün de Türkiye'de Ortaçağın güncelliği söz konusudur.

Sanırım günümüzde Ortaçağın kendini belirgin biçimde ortaya çıkardığı ve tipik sayılabilecek konulardan iki tanesi kadın ve dayaktır. Ben burada esas kadın konusunu ele alacağım, fakat dayak konusuna da değineceğim.

Kadını aşağılayan davranışlar Ortaçağdan önce de vardı. Yahudilikte saldı- rıya uğrayan evli kadın, saldıran erkekle birlikte recmedilirdi, yani taşla tutularak öldürülürdü. Bâkire bir kadına kent duvarları içinde saldırılırsa, ikisi de recmedilirdi. Erkek, daha önce belirlenmiş parayı ödemek şartıyla, istediği zaman boşanabilirdi. Kadınlar âdet gördüklerinde kirli sayılırlardı. Yahudi erkekleri her gün, kendilerini kadın yaratmadığı için Tanrı'ya şükrederlerdi.(1)

Hristiyanlık tekeşliliği ve erkeğin sadakatini gündeme getirerek eşitliğe yönelir gibi olduysa da, Aziz Paulus ile kadın yine düşkün duruma getirildi: "Fakat kadının öğretmesine ve erkeğe hâkim olmasına izin vermem... Çünkü önce Âdem, sonra Havva yaratıldı. Ve Âdem aldanmadı, fakat kadın aldanarak suça düştü; fakat iman ve sevgi ve takdiste vekar ile dururlarsa, çocuk doğurması ile

kurtulacaktır." "Ey kadınlar, kendi kocalarınıza Rabbe tabi olur gibi tabi olun."(2)

Aziz Augustinus'a göre, kadın erkeğe yardımcı olarak yaratılmış olamazdı, çünkü bu görevi başka bir erkek daha iyi yerine getirebilirdi. Sonuç olarak kadının çocuk doğurmak dışında erkeğe bir yararı olamazdı.(3)

Şimdi Batı Avrupa'daki Ortaçağ'a bakalım. Duby'den öğreniyoruz ki, dayak, bir adamın "ev içi adalet"te karısı, çocukları, hizmetçileri, kölelerine uyguladığı olağan cezadır. Manastır topluluğu, saf kalabilmek için, "zaaf tohumları" olan kadın ve çocukları dışlardı. Kadınlar tehlikeli sayıldıkları için şatoların en ücra köşelerinde kilit altında tutulurlardı. Buraya ancak şatonun başkanı ve küçük yaşta-ki oğlu girebilirdi. Zina korkusu Ortaçağ toplumunda bir saplantıydı. Derebeyi, karısının zina işlediği kanısına varırsa onu isterse şatodan kovabilir, isterse canlı olarak yakabilirdi. 12. yüzyılda çıkarılmış iki düzenlemeye göre, nikâh kıyıldıktan sonra karı, uyruklüğünü göstermek üzere, kocasının önünde yüzükoyun yere kapanırdı.(4)

Toskana'daki (İtalya) durumu inceleyen bir uzmana göre, kadın ve çocukların dövülmeleri salık veriliyordu. Erkek çocukları şımartılıyor, kız çocuklarına sert

Hristiyanlık tekeşliliği ve erkeğin sadakatini gündeme getirerek eşitliğe yönelir gibi olduysa da, Aziz Paulus ile kadın yine düşkün duruma getirildi: "Fakat kadının öğretmesine ve erkeğe hâkim olmasına izin vermem... Çünkü önce Âdem, sonra Havva yaratıldı."

Kadınlar kocalarının birden fazla karı almalarını erkek doğasının gereği olarak kabul etmelidirler. "Fakat kocasının vazifesi ona hazinedarlık ve sadâkat değil, belki himâyet ve merhamet ve hürmettir. Onun için, o erkek inhisar altına alınmaz." (Said Nursi, Hanımlar Rehberi kitabı).

davranılıyordu. 14. yüzyılda Paolo de Certaldo şöyle yazıyordu: "Kadın kendini beğenmiş ve uçarı bir şeydir... Evinizde kadın varsa, gözünüz onlarda olsun. Evi ve çevresini sık sık denetleyin ve işinizi görürken onları kaygı ve korku içinde bulundurun". 12 yaşına gelen bir kızın özgürlüğü sona ermiş olurdu. Kimi aileler kızlarını kiliseye bile götürmezlerdi.(5)

Kur'an'ın Nisa Suresi'nin 54. Ayetinde "Serkeşlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara öğüt verin, yataklarında onları yalnız bırakın, nihayet dövün." deniyor. (6) 9. yüzyılda belirginleşen İslam Şeriatı, yani hukuk dizgesi, kadının 'yarım' insanlığını niceliksel bir tarife bağlamış görünüyor. Kadın öldürülünce, erkeğin diyetinin yarısı ödenir. Mahkemede kadın tanıklığının ağırlığı, erkek tanıklığının %50'sidir. Mirasta erkek tam hisse, kadın yarım hisse alır. Evlilikte kadının 'tarifesi' daha da düşüyor. Erkek boş ol der boşanır, kadının böyle bir hakkı yoktur. Erkek dört kadınla evlenebilir.

Ali Mazaharî İslâm Ortaçağının kadın manzaralarını anlatıyor bizlere: "Kırk gün anne (lohusa) pisliğinden temizlenemez sayılırdı. O ne evden dışarı çıkabilir, ne de dağlara bakabilirdi, çünkü temiz olmadığından kaynakları kuruturdu. Yirmibir gün saçlarını ıslatması ve herhangi bir şeye dokunması yasaktı. Yoksa pisliği

yaymış olurdu. Bu kırk gün süren pisliği sırasında ateşe yaklaşmadığı gibi tahtadan ve pişmiş topraktan hiçbir eşyaya da dokunamazdı. Ananın çocuğa dokunmasını önlemek için, çocuğu bir süt nineye vermek âdet idi. Ancak belli bir temizlikten sonradır ki anne çocuğunu emzirebilirdi, kırk gün süren pisliği sırasında ana, sütünü atmak zorunda kalırdı."(7)

Mazeherî'nin bu anlatımı ve Şeriatın hükümleri İslam Ortaçağında kadının durumunu bize gösterir.

Önce Avrupa Ortaçağ'dan çıkmış ama, bu hiç de kolay olmamıştı. Tam kurtulma yoluna girdiği sırada Ortaçağın Avrupa'daki ideolojik kalesi olan kilise en büyük "azgınlığını" yapmış. Söz konusu azgınlık 1480-1700 tarihleri arasında cadı diye Avrupa'da yaklaşık 500.000 kişinin yakılarak öldürülmesidir.(8) Bu belki insanları zorla Ortaçağa bağlı tutmak, Ortaçağ'dan kurtulma heves ve gidişini durdurmak için yapılmış olabilir. Yakılanların çoğunun kadın olması dikkat çekiyor. Belki ağız laf yapan, kafası işleyen, kişilikli (kadında bu nitelikler olamayacağına göre içine şeytan girmiş olmalıydı) kadınları ezmek, sindirmek için de yapılıyordu bu.(9) Çünkü kadının ikinci derecede bir insan sayılması Ortaçağın çok belirgin bir özelliğiydi. Nitekim Ortaçağ papazlarının tartıştıkları konu, kadınların ruhunun olup olmamasıydı. Bir Rus atasözüne göre tavuk kuş olmadığı gibi, kadın da insan değildir.(10) Neyse ki İslam dünyasından cadı yakmak yoktu. Fakat bir takım atasözlerimiz, temelde aynı yaklaşımın var

Ortaçağ papazlarının tartıştıkları konu, kadınların ruhunun olup olmamasıydı. Çünkü kadının ikinci derecede bir insan sayılması Ortaçağın çok belirgin bir özelliğiydi.

olduğunu gösterir gibidir. "Kadın erkeğin şeytanıdır." "Erkeğin okumuşu kadı, kadının okumuşu cadı." "Kızını dövmeyen dizini döver." "Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır, ya zurnacıya."

Şimdi de günümüz Türkiye'sine bakalım. Örneklerimiz Nurculardan olacaktır. Nurculuğun kurucusu Bediüzzaman Said-i Nursi ile başlıyoruz. *Hanımlar Rehberi* diye, kadınlar için yazılmış bir kitabı var.(11) Annelerin oğulları için din eğitimini yeğlemelerini istiyor: "O şefkatli vâlîde... 'Oğlum paşa olsun.' diye bütün malını verir; Hâfız Mektebinden alır, Avrupa'ya gönderir. Fakat o çocuğun hayat-ı ebediyyesi tehlikeye girdiğini düşünmüyor..."(s. 6-7)

Eğer 'Müslüman' bir koca bulamazlarsa, bekâr kalmalarını öğütüyor: "Mâişet derdi için serseri, ahlâksız, frenkmeşreb bir kocanın tahakkümü altına girmek, köylü mâsum kadınların nafakalarını kendileri çıkarmaları nev'inden kendini idare etmeye çalışınız; satmaya çalışmayınız."(s.13) Kendisi için de, "kırk seneden beri gayet dehşetli bir zındıka hücumu"ndan, "din derslerini kaldırıp, Ezan-ı Muhammedî'yi kaldırmak"tan söz ettikten sonra, bu ağır hücum karşısında "azamî fedakârlık ve azamî sebat ve metanet ve her şeyden istiğna" gereği dolaşısıyla "evlenmek âdetini terk ettim ki, tâ ki çok haramlara girmeyeyim." Böylece, ömrü boyunca bekârlığı seçtiğini anlatmış oluyor.(s. 24)

Kadınlara örtünmeyi salık veriyor. Bunun gereğini kanıtlamaya çalışıyor. Kadınlar örtünmelidir, çünkü onda altısı-yedisi ya ihtiyar, ya çirkindirler, bunu da göstermek istemezler. Genç ve güzel olan onda 2-3'ü gördükleri erkeklerden ancak 2-3'ünden hoşlanırlar, 7-8'inden hoşlanmazlar. Onun için onların da örtünmeleri uygundur (hoşlanmadıkları bu erkeklerin ilgisini çekmemek için olacak) (s. 45). Zaten kadınlarda yabancı erkeklerle karşı doğuştan bir korku vardır. Bu bakımdan da örtünmek uygundur.

Yoksa (burada hemen cinsel ilişkiye söz getiriliyor) 8-9 dakikalık bir zevk yüzünden 8-9 ay "ağır bir veled yükü", "hamisiz bir veledin terbiyesiyle 8-9 yıl"

Bitirmeden dayak konusuna da değineyim. Dayak, insanın insana, ya da başka canlılara uyguladığı şiddettir. Her zaman olmuştur sanıyorum. Ortaçağ dayağının özelliği belki de orada daha olağan kabul edilmesi.

geçirilecektir. (s. 46) Açık-saçıklık karı koca arasında güveni bozar, kıskançlık kaynağıdır.(s. 48-49) Çarşaf kadının "si-peri ve kal'ası"dır. (s. 46)

Kadınlar kocalarının birden fazla karı almalarını erkek doğasının gereği olarak kabul etmelidirler. (s. 50): "Fakat kocasının vazifesi ona hazinedarlık ve sadâkat değil, belki himâyet ve merhamet ve hürmettir. Onun için, o erkek inhisar altına alınmaz. Başka kadınları nikâh edebilir."

Bu kitapta çok tutucu bir ileti (mesaj) bulunmakla birlikte, en tutucu İslamcılarının vurguladıkları bir takım öğelerin burada hiç söz konusu edilmediği dikkati çekiyor. Örneğin, dayaktan hiç söz edilmiyor- ne lehte, nealeyhte. Kadınların örneğin Şeriatla ilgili konularda nasıl tutum

takınacakları belli değildir. Çok karılıklı kabul edeceklerdir ama çok önemli olan mirasta yarım hisse sorununa hiç girilmiyor. "Boş ol" ile boşanmaya olanak veren hükümler konusunda hiçbir şey yok. Sait'ten sonraki Nurcularda ve özellikle Fethullah Gülen'de de, en can alıcı sayılabilecek bir takım konuların bu biçimde sessiz geçilmesi yaklaşımı bu hareketin bir özelliği gibi görünüyor. Bu sayede şimşeklerden korundukları gibi, kimi bilim insanlarımızın hareketi "çağdaş" bulabilmelerine olanak vermektedirler.

Burada ele almak istediğim başka bir yazar A. Vehbi Vakkasoğlu. *Bilinmeyen Kadın* diye bir kitabı var.(12) Yayınevi Yeni Asya olduğuna göre onun da Nurcu olduğunu varsayıyorum (Günümüzde Yeni Asya ve Fethullahçılık Nurcuları toplayan önemli iki öbeğdir). Ruh Doktoru Mazhar Osman'ı da kaynak göstererek, kadınların heyecan, duygu, kalple, erkeklerin ise muhakeme, akıl, kafa ile davrandıklarını göstermeye çalışıyor (s. 61, 70). Said'in sessiz geçtiği dayak konusunda tavrı koyuyor: "Sırasına göre, insanca olmak üzere birkaç tokat, isyan hissi ile sukuta doğru giden bir kariya, kadınlık şeref ve terbiyesini bahşetmek için güzel bir ders olabilir." (s.127)

Bir bölümünün başlığı: "Kadına İtaat Felakettir" (s.118). Peçeyi de savunuyor: "...aslında kadınların rahatsız edilmelerini önleyici bir tedbir olarak tatbikata girmiştir."(s.177) Kadın heyecanlı olduğu için tanıklığının erkeğe göre yarı değerde olması doğrudur. (s. 62-65)

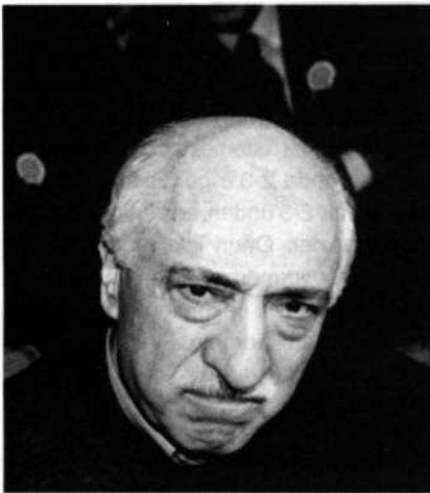
Üçüncü olarak Fethullah Gülen'in üç ciltlik *Fasıldan Fasıla* yapıtını inceledim. (13) Kitabın arkasındaki özgeçmişe göre, Gülen 1938'de Erzurum'da, Pasinler'in bir köyünde doğmuş, sekiz kardeşten biri. Babası imammış. Küçük yaşta hâfız olup âlimlerden ders almış. Herhangi bir okula gidip gitmediği belirtilmemiş. Edirne'de imam-hatiplik yapmaya başlamış. Vaiz olarak Kırklareli, İzmir, Edremit, Manisa, Bornova, İstanbul'da çalışmış. "Hiç evlenmemiştir." diyor. 1985'ten sonra bazı İlahiyat Fakülteleri mezunlarıyla ders yapılırken, Gülen'in söyleşileri, sorulan sorulara verdiği yanıtlar kaydedilmiş. *Fasıldan Fasıla* bunlardan oluşturulmuş. Üç cilt toplam 1112 sayfa

tutuyor. Her cildin arkasında bulunan dizinlerde toplam 3500'ün üstünde madde yer alıyor. Kimi konularda öbür cilt ya da ciltlerde yinelendiği düşünülürse, yinelemeler düşünülünce kalan konuların en az 1500 olduğu tahmin edilebilir. Ne var ki, bu denli çok konu içinde bazı konuların yokluğu dikkati çekiyor. Kadın, evlenme, boşanma, dayak, kız, Şeriat bunlar arasındadır.(14)

Kadın üzerine görüşleri başka başlıklar altında zorlukla bulabildim. 1.ciltte "doğum kontrolü" maddesinde şu var: "İslam'da esas olan çocuk yapmadır." (s. 287) 2.ciltte "kadın saltanatı" maddesinde şöyle deniyor: "...kadın... bir şehvet vasıtası olmaktan kurtularak; tenasülün (üremenin) bereketli kaynağı haline gelmiştir... Nitekim Peygamber Efendimiz de (s.a.v.) 'İzdivaç ederken, doğur-gan olanlarla izdivaç edin.' buyurmakla, kadının bu mübarek yönüne dikkatleri çekmiştir." (s. 163) Aynı ciltte "feminist" maddesinde şunları okuyoruz: "Bugün feministlerin teklif ettikleri kadın hakları, esasen kadını muallâ (yüksek) mevkiinden ayaklar altına alarak hor ve hakir hale getirmek, demektir... bir hamakat (ahmaklık) örneğidir... Bu şekilde yerlerini değiştirmek isteyenleri Allah Resülü lanetler, çünkü fıtratlar (yaradılışlar) çarpıtılmaya gidilmiştir." (231).

Kadın üzerinde başka bir şey bulamadım. Galiba Said-i Nursi'nin en duyarlı konulara değinmeme tutumu burada daha da ileri götürülmüş. Böylece 'çağdaş' bir görüntü elde edebiliyorlar. Genellikle de çağdaş gibi görünen sağ İslamcılarımız(15) arasında Şeriat konusunda eleştirel bir tutum bulmak zordur sanıyorum.

Bitirmeden dayak konusuna da değineyim. Dayak, insanın insana, ya da başka canlılara uyguladığı şiddettir. Her zaman olmuştur sanıyorum. Ortaçağ dayağının özelliği belki de orada daha olağan kabul edilmesi. Bir de terbiye, eğitim, eski deyimle tedip (edeplendirme) aracı olarak kabul edilmesi. Çağdaş bir toplumda bir insanın başka bir insanı dövmesinin gerisinde genellikle ona kötülük etme amacı vardır. Oysa Ortaçağ dayağı çok kez karşısındakini "adam etmek" için, onun "iyiliği" için atılmaktadır.

Fethullah Gülen'e göre: İslam'da esas olan çocuk yapmadır ve erkek, izdivaç ederken doğurgan kadınlarla izdivaç etmelidir.

Hümanizmin sorgulayıcı yaklaşımı Katolikliğin yolsuzluklarına dikkat çekti ve 1517'de Almanya'da Reform hareketi, yani Protestan mezhebi doğdu. Bu, yobazlığın coşmasına yol açtı. Avrupa yıllarca, kanlı Protestan-Katolik savaşlarıyla çalkalandı.

"Dayak Cennet'ten çıkmıştır." ve "Kızını dövmeyen dizini döver." atasözlerinin dile getirdiği dayak, dayak atılanın iyiliği için atılmış diye varsayılabilir.

Ortaçağ eğitiminde dayanın önemli ve saygın bir yeri vardır. Bunun için Ortaçağ babası, oğlunu hocaya teslim ederken "Eti senin, kemiği benim." demektedir. Bunda olağandışı bir durum söz konusu değildir, çünkü evde o çocuk zaten dayak yemektedir. Sanırım Ortaçağ anlayışında çocuk iyi doğar diye bir kabul yoktur. Tersine, çocuğun kötü doğduğu ya da oyun çağına girince kötüleştiği ve onu dayakla 'yola' getirmek gerektiği anlayışı vardır.

Mahalle mektebinde duvarda asılı duran falaka süs olsun diye değil, kullanılmak için vardır. Hocanın elindeki kızılcık sopası da öyle. Yani, bugün yazı tahtası, tebeşir, silgi nasıl pedagojik araçlarsa, falaka ve kızılcık sopası da bir dersliğin olmazsa olmaz pedagojik araçları arasındaydı. Burada hoca dayanın destekleyen bir diğer atasözünü anımsayalım: "Hocanın vurduğu yerde gül biter."

Gazetelerden edindiğim izlenime göre, öğrenciye dayak atan öğretmenlerin başında din dersi öğretmenleri gelmektedir. Bu, rastlantı olmasa gerek. Ortaçağ kafalıları çok kez 'iyilik olsun' diye dayak attıklarını düşündükleri için, bu yola daha sık başvurabilmektedirler denebilir. Çünkü ne yazık ki, genellikle imam hatip okulları Ortaçağcılık, Şeriatçı bir din anlayışını aşılamamaktadırlar.

Bu durum ülkemizdeki işkence sorununun da karmaşıklığıdır. Adam dayağı bir kötülük olarak değil de, "tedip" olarak görüyorsa, yani Ortaçağ kafalıysa, sanıkları sorgularken onu bu yola başvurmaktan alıkoymak daha zordur. Muhtemelen bu anlayış, kimi "çağcılık" işkence aletlerini, iz bırakmadıkları, yaralamadıkları, kemik kırmadıkları için dayaktan daha "ileri", daha "insancıl" olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla işkenceye son vermek zorlaşmaktadır.

Görülüyor ki, kültür ve eğitimde az gelişmiş bir ülke olduğumuz için, 21. yüzyılın başında henüz canlı bir Ortaçağ ile iç içe yaşamak durumundayız.

Çağcılık (Modern) Dünya

Avrupa, insanlık tarihinde bir ilk gerçekleştirerek Ortaçağdan-feodal düzenden ayrılmaya ve çağcılık düzene yönelmeye başladı. Böylece dünya egemeni oldu. Bu, karmaşık bir süreçti. Bir yönüyle hümanizm düşünsel idi, yani felsefi-sanatsal bir değişimdi, bir yönüyle kapitalizm, yani iktisadi-toplumsal bir değişimdi. Kuşkusuz işin ilahiyatı, teolojiyi yani Hristiyanlığı ilgilendiren yönü de vardı. Açıklanması zor bir durum da, söz konusu dönüşümün neden başka bir yerde, örneğin Çin'de, Hindistan'da, Osmanlı Devletinde değil de, Batı Avrupa'da olduğu idi. Konu yıllardan beri enine boyuna tartışılmış, fakat kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Bu konuda bazı varsayımlar şunlar olabilir:

1) Avrupa'nın uzun zamandan beri göç ve istila dalgalarına maruz kalmamış olması. Bu sayede iç dinamikler kesintisiz işlemek olanağını bulmuşlardır.

2) Roma İmparatorluğunun dağılmasından sonraki feodal düzenin ademi merkezi oluşu, feodal yetkeden (otoriteden) etkilenmeyen, başına buyruk serbest kentlerin gelişmesine olanak vermiştir. Bu sayede kentlerde sermaye sınıfını oluşturacak kent soylular, burjuvalar ortaya çıkabilmiş ve güçlenebilmiştir. Rönesans'ın beşiği olan Floransa'da 11.yüzyıldan başlayarak loncalar gitgide güçlendiler ve kentin yönetimine egemen oldular. Serflik son bulmaya yüz tuttu. 1252'de Floransa'nın bastığı florin de-

Gazetelerden edindiğim izlenime göre, öğrenciye dayak atan öğretmenlerin başında din dersi öğretmenleri gelmektedir. Bu, rastlantı olmasa gerek.

nilen altın para, Avrupa'nın her yerinde geçer akçe oldu. Soylu olmayan Floransa'nın Medici ailesinin yönetimi zamanında Milano ve Napoli ile kurulan ittifak, İtalya'daki kurulu düzenin garantisi olan bir denge oluşturdu.

Zenginleşme

Rönesans'ın İtalya'da başlamasının bir nedeni de Uzak Doğu'dan İpek Yolu ve Baharat Yolu ile gelen (ve oraya giden) malların toplanma noktası İtalya idi. İtalyan devletçikleri bu malları Avrupa'ya dağıtan (doğuya gidecek malları toplayan) merkezdi. Sonuç olarak İtalyan tüccarları "acaip" zenginleştiler. O kadar zenginlik içinde öbür dünyacı olmak, günah korkusu içinde yaşamak kolay değildi. Onca zenginlik içinde homo ahretikus (ahret insanı) olmak can sıkıyorsa başladı. Bir lokma, bir hırka yerine para kazanmak ve daha da çok kazanmak olağanlaştı.

Eski Yunan ve Roma yapıtları (klasikler)

Bir açıklamaya göre, Rönesans'ı tetikleyen şey, Osmanlıların İstanbul'u fethetmesi üzerine (1453), oradan kaçmak zorunda kalan Bizanslı bilgilerin İtalya'ya getirdikleri klasik metinlerdi. Gerçi daha önce de papazlar Aristoteles'i baş tacı etmişlerdi. Ama bunu dine uygun olduğu ölçüde ve dogmatik bir biçimde yapmışlardı (skolastik felsefe). Düşünceyi felç eden din bağına bağlılığının ve günah (cehennem) korkusunun kol gezdiği bir

ortamda Aristoteles gibi büyük bir filozofun yararı olamazdı.

Eski Yunanların ve Romalıların da dinleri vardı. Fakat bunun özgür düşüncüyü engellemesine izin vermiyorlardı. Günah ve cehennem korkusunun nasıl bir ortam yaratabileceğini günümüz Türkiye'sinde tarikatçı insanların evlerinde görebiliriz. Yemek yeme, temizlik, tuvalette davranış gibi, gündelik yaşam edimleri bile en ufak ayrıntısına kadar tarikatça düzenlenmiş ve buna aykırı davranışlar cehennem yaptırımına bağlanmıştır. Böylece gündelik yaşam ölmeden önceki bir cehenneme döner ve uygarlık gider. Yunan ve Roma sanatı kurtarıcı bir ferahlık sağladı.

Yeni yaşam felsefesi

Günah ve cehennem korkusu azalınca iyimserlik, öbür dünyacılık yerine bu dünyacılık, doğa sevgisi, bireycilik gelişti. Tanrı ve din merkezli bir dünya yerine insan merkezli, insancıl bir dünya anlayışı oluştu.

Skolastik felsefenin sarsılması gökbilimde Batlamyus'un dünya merkezli sistemi yerine güneş merkezli paradigmasının gelmesine yol açtı. Bu çıkışı açanlar Kopernik (1473-1543), Bruno (1548-1600), Galileo (1564-1642) oldular. Fakat Bruno bu yüzden canlı yakıldı, Galileo'nun da başı belaya girdi. Kopernik, kitabı öldükten sonra yayınlandı için paçayı kurtardı.

Bu arada soyluluğun (feodalizmin, aristokratların) itibarı azalmaya yüz tuttu. İspanyol yazar Cervantes'in 1605'te yayımlanan ünlü Mança'lı Don Kişot romanı, soylularla dalga geçer.

Rönesans'ın başına gelen yıkımlar

Rönesans'ın zayıf noktası, bunun, varlıkların, mutlu azınlığın bir hareketi olmasıydı. Çünkü yeni ideolojiyi yığınlarla yayacak bir eğitim sistemi yoktu. Cahil yığınlar, homo ahretikus konumundaydı. Bu yüzden, Floransa'da yobaz bir keşiş olan Savonarola verdiği ateşli vaazlarda sanatı, lüks yaşantıyı, kitapları şeytanın ürünleri olarak damgalayınca, halkı etki-

leyebildi. 1494'ten 1498'e değin Floransa'nın fiili diktatörü oldu. Sanat yapıtları, kitaplar meydanlarda yakıldı. Sonra bu yobazlıktan insanlar bıktınca, küfür suçu işlediği gerekçesiyle yargılanıp idam edildi.

Hümanizmin sorgulayıcı yaklaşımı Katolikliğin yolsuzluklarına dikkat çekti ve 1517'de Almanya'da Reform hareketi, yani Protestan mezhebi doğdu. Bu, yobazlığın coşmasına yol açtı. Avrupa yollarca, kanlı Protestan-Katolik savaşlarıyla çalkalandı. Rönesans kesintiye uğradı. Luther'e göre akıl "şeytanın orospusu" idi. Protestanlığın ağır eleştirileri Katolikliği kendine çeki düzen vermeye zorladı. 1545 Trento Konsili (karşı-reform) bunu yaparken, Katolikliği de yobazlaştırdı. Hristiyanlığın bu genel yobazlaşması sırasında, yukarıda belirttiğim gibi, yüzbinlerce kişi cadı diye yakıldı.

Yeniden Rönesans

1680'den sonra İngiltere'de Aydınlanma hareketi başladı. Bu, Rönesans'ın yeniden canlanması demektir. Aydınlanmaya "Akıl Çağı" da denir. 1789'da Fransız Devrimi ile demokrasi de çağcıl düzenin bir parçası oldu. 1917 Sovyet Devrimi halk yığınlarının geniş katılımını ve refahını gündeme getirdi.

Görünüşe göre insanlık ilerliyor. Fakat bu ilerleme olumlu mudur? İyi, güzel, doğru yönde mi? Ne yazık ki bunu söylemek çok zor. Kapitalizmin tüketim toplumuna dönüşmesi, bu yüzden ortaya çıkan çevre bunalımı (örneğin küresel ısınma), insanların karınca gibi, sınır tanımadan üreyip çoğalması, insanoğlunun doğa ile ilişkilerinin bozuk olduğunu belli ediyor. İnsanoğlu alabildiğine doğayı sömürmekte, bu yüzden belki acı bir sona doğru gitmektedir. Çağcıl insanın bu sorumluluğu, bu şımarıklığı hümanizmin, insanı evrenin merkezi haline getirmesinden kaynaklanıyor. Böylece insanoğlu doğaya egemen kılınmıştır. Ortaçağ insanı da Tanrı'yı, dini, öbür dünyayı evrenin merkezi yaparken, bunu doğaya saygıdan değil, cennete gitmek gibi bencil bir amaçla hareket ediyordu. Bencillik bakımından bir fark yok. Ama doğanın tahribi bakımından büyük fark var.

Dünyanın büsbütün berbat olmaması için insanların doğayla uyumlu yaşama-ları gerekir. Bunun için yaşamın ayrıntı-lara değin özenle planlanması gerekecektir. Başka bir deyişle, kapitalizmin başı-bozukluğu yerine sosyalizmin düzeni gerekecektir. Belki, tek bir dünya hükümeti gündeme gelecektir. Nitekim, günümüz Fransız filozoflarından Jacques Derrida, insanın doğaya egemen değil, onunla uyumlu, ona saygılı olmasını istiyor. Yani insan doğanın merkezi değil, onu koruyacak bir parçası olmalıdır.

Dipnotlar

- (1) Fatmagül Berktaş, Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın (İst., Metis, 1996), s. 95, 97 (Paulus'un Timotheos'a Birinci Mektup'u, Bap 2: 12, 13, 14, 15 ve Ephesoslulara Mektup, 5:22, 23, 24).
- (2) Berktaş, s.102, 103.
- (3) Berktaş, s.105.
- (4) George Duby, "The Aristocratic Households of Feudal France", G. Duby (ed.), A History of Private Life II (Cambridge (Mass.), Harvard UP, 1998), s. 55-56, 77-78, 82, 130.
- (5) Charles de la Ronciere, "Tuscan Notables on the Eve of the Renaissance", Duby, a.g.e., s.209, 226, 285.
- (6) Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Ank., Diyanet İşleri, 1991). Berktaş'a göre Cahiliye döneminde kadınlar daha özgürdü. Halife Ömer döneminde İslamiyet'in kimi eşitlikçi yönleri yontuldu (s.119, 121).
- (7) Ali Mazaheri, Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları (İst. Varlık Y., 1972), s.49. İsmet Özel şunları söylemiş: "Müslümanlıkta, kadın ay halindeyken Kur'an-ı Kerim tutamaz, oruç tutamaz, onun için kadınların dini noksan denir. Ben de inanıyorum." Berktaş, s.122 (Kadınca, Şubat 1986'dan).
- (8) Marvin Harris, İnekler, Domuzlar, Savaşlar ve Cadılar (Ank. İmge, 1995), s.176 vd.
- (9) Bir görüşe göre ebelerin sık sık cadılık suçlamasına hedef olmaları onların rekabetini istemeyen hekimlerden kaynaklanıyormuş (5. Ulusal Sosyal Bilimler Konferansında bildiri dinleyenlerden birisinin katkısı).
- (10) Berktaş, s. 106
- (11) (İst., Sözyer Y., 1981). Said için bkz: Şerif Mardin, Bediüzzaman Said Nursi Olayı (İst., İletişim, 1992); Alpaslan Işıklı, "Said Nursi: Şerif Mardin'in Bir Kitabı Üzerine", Küreselleşme ve Demokratikleşme, (Ank., 1995.)
- (12) (İst., Yeni Asya Y., 1980, 3.bası). İlk baskısı 1977'de yapılmış.
- (13) (İzmir, Nil Y.), 1.cildin 5.baskısı 1996, 2.cildin 3.baskısı 1996, 3.cildin 2.baskısı 1997 tarihli.
- (14) Gülen'in Said-i Nursi ile ilişkisi ilginç görünüyör. 1.ciltte (ilk baskısı 1995, 335 sayfa, muhtemelen genel seçimlerden önce) "Said (Nursi)" başlığı altında tek gönderme var. Cilt 2'de "Üstad Bediüzzaman" başlığı altında 46 gönderme var. Cilt 3'te aynı başlık adı altında 33 gönderme bulunuyor (2.cilt 345, 3.cilt 222 sayfadır). 1.ciltteki Said'e gönderme azlığının yine bir ihtiyat önlemi olabileceği akla geliyor.
- (15) Bir çalışmamda Sena Ongun gibi laikliği kabul eden ve Şeriatı kabul etmeyen dindarları Şeriatçıları ayırmak için "Sol İslamcı" diye nitelendirmiştim. "Düşünce Tarihi", Bugünkü Türkiye, 1980-1995 (İst., Cem Y., 1995), s.240 vd.

Hasan Ali Yücel ve Hümeranizm*

Hümeranizmin ilk büyük ismi Petrarka'dır. Hümanizm din baskısına karşı bir direniş, bir başkaldırı olduğuna göre, Avrupa'da hümanizmin Kiliseyle ilişkileri büyük önem taşır. İlk aşamada hümanizm henüz laik bir harekete değildi. Hasan Ali Yücel, Hümanizmi İslamiyet'le çok başarılı bir biçimde bağdaştırabilmektedir. Yücel, aynı zamanda, Hümanizm karşıtlarının önde gelen hedefleri arasında yer almaktadır.

Aristoteles, Ortaçağ'da çok saygın bir isimdi ve Kilise onun öğretilerinden, kendi amaçlarına uyan yanlarını seçerek, yararlanıyordu. Fakat hümanistler eski Yunan metinlerine açık bir zihinle yaklaştıklarından, orada karşılaştıkları ussal, bağımsız, onurlu insan anlayışını görüp benimsemeye başladılar.

Önce Hümanizmin ne olduğuna bakalım. Petit Robert sözlüğü şöyle tanımlıyor(1): 1) (felsefe, 1845) İnsanı ve onun gelişmesini erekleleyen her çeşit kuram ya da öğretisi. 2) (tarih, 1877) Rönesans "hümanistlerinin" temsil ettikleri ve insan zihninin onurunu yükseltip değerlendirmek için çabalayan düşün devinimi. 3) Edebî ya da bilimsel kültür yoluyla insan zihninin gelişimi. Yücel Rönesans döneminden çok sonra yaşadığına göre, sözcüğün birinci anlamı daha uygun görünüyor. Ama Yücel, Atatürk döneminde ve ondan sonraki on yılda yaşanan Türk Rönesansının mümarlarından sayılacaksa (ki sayılmalıdır), ikinci anlam da Yücel için geçerlidir.

Hümeranizmin ilk büyük ismi Petrarka'dır (1304-1374). Hümanizm din baskısına karşı bir direniş, bir başkaldırı olduğuna göre, Avrupa'da hümanizmin Kiliseyle ilişkileri büyük önem taşır. İlk aşamada hümanizm henüz laik bir hareket değildi. Dolayısıyla bu dönem hümanistlerinin inceledikleri antik metinlerin başında Eski Ahit (Tevrat) ve Yeni Ahit (İncil) geliyordu. Kutsal kitapları doğru anlayıp doğru çevirerek dinin arılaşmasına, dolayısıyla yücelmesine hizmet ettiklerini düşünüyorlardı. Kutsal kitapları doğru anlamak için bunların yazıldıkları dönemi ve çevreyi öğrenmek ve anlamak da gerekiyordu. Dinsel metinlerle uğraşan hümanist bilim adamları Kilisenin dışında bu metinleri yorumlayabilecek bir çevre oluşturmuş oluyordu. Böylece Kilisenin kutsal kitapların tek yorumcusu olma ayrıcalığı sarsılmış bulunuyordu. Zamanla

dinsel olmayan antik metinler üzerinde çalışmalar daha önem kazandı. Zaten, örneğin Aristoteles, Ortaçağ'da çok saygın bir isimdi ve Kilise onun öğretilerinden, kendi amaçlarına uyan yanlarını seçerek, yararlanıyordu. Fakat hümanistler eski Yunan metinlerine açık bir zihinle yaklaştıklarından, orada karşılaştıkları ussal, bağımsız, onurlu insan anlayışını görüp benimsemeye başladılar. Eski anlayışın bir canlandırılması söz konusu olduğu için, yeni yaklaşım eski Yunan'ın kendiliğinden anlayışından daha bilinçliydi. Ayrıca, bu gelişmelere koşut olarak toplumsal ve iktisadî alanda serpiyen kapitalizm, hümanist anlayışın bireyi vurgulayan tutumunu pekiştirmekteydi.

Petrarka'dan yüz yıl kadar sonra İtalya'da Machiavelli (1469-1527) ve Hollanda'da Erasmus'a (1469-1536) baktığımızda, bu hümanistlerle Kilise arasında ayrılmanın, hatta karşıtlığın başladığını

Hümeranizmin ilk büyük ismi Petrarka'dır.

Kemalist Devrimin kadrolarından, büyük Türk Hümanisti Hasan Ali Yücel.

görüyoruz. Erasmus ve benzerleri Kilise'nin yolsuzluklarına karşı alaycı saldırılar yönelttiler. Bu eleştiriler Kiliseyi düzeltmeye yetmeyince Reform hareketinin yolu açılmış oldu.

Machiavelli Hristiyan olmaktan çok İlkçağ çoktanrılı dinlerine bağlı (ya da hayran) bir insan sayılabilir. O dönemin tutkunudur. Hristiyanlık bu dünyanın değerini küçültürken, antik dinler, bu dünyayı vurgulamışlar, insanın yaşama bağlanmasını sağlamışlardır.(2)

Aydınlanma ve usçuluk hümanizm ile Kilisenin ayrılığını tam bir karşıtlığa dönüştürmüştür. Çünkü, İngiliz filozofu A.J. Ayer'in değerlendirmesine göre, Kilise XVIII. yüzyılda Aydınlanmaya, XIX. yüzyılda bilime karşı kesin bir tutum benimsemiştir. Bu yüzden artık hümanist olmak kiliseye karşı olmayı gerektirmektedir. (1910 doğumlu) Ayer'in başkanı olduğu İngiliz Hümanist Derneği, Kiliseye karşı olmanın ötesinde tanrı tanımazdı (ateist).(3)

Şimdi de Türkiye'de duruma bakalım. Sanırım bizde Türk Hümanizminden söz edilmesi Atatürk'ün Aydınlanma Devrimi bağlamında olmuştur. 1941'de Devlet Konservatuvarı ilk mezunlarını verirken Milli Eğitim Bakanı olan Yücel, yaptığı konuşmada bu olayı "Türk Hümanizmasının yepyeni bir safhası" diye selamlamıştı.(4) Nedense bu deyim daha fazla kullanılmadı. Yıllar sonra Suat Sinanoğlu bunu canlandırdı ve 1980'de *Türk Hümanizmi* adlı yapıtı yayımlandı.(5) Buna karşın, denilebilir ki, Türkiye Ortaçağ'dan çıkmak için savaşım verdiği tarihten, yani Tanzimat'tan başlayarak Türk Hümanizmini kurma çabasına girmiştir. Ortaçağ getirildiği oranda hümanizm gelişme

olanağı bulmuştur. Yeni Osmanlılar, I. ve II. Meşrutiyet bu sürecin önemli nirengi noktalarıdır. Ama asıl gelişme kuşkusuz Cumhuriyet Devrimi ile gelmiştir.(6) Türk Hümanizminin Atatürk'ten sonraki büyük ismi İnönü ise, Yücel de onun ardından gelir.

Şimdi yapmak istediğim, bizde Hümanizme karşı yöneltilen eleştirilerden iki örnek vermek, sonra da Yücel'in İslamiyet'e ilişkin hümanizm anlayışı üzerinde durmaktır. İlk örnek Prof. Dr. Abdülkadir Donuk'un bir yazısıdır.(7) Yazıda ulusal kültürümüzün korunması için alınması gereken önlemler sıralanmaktadır. 9. maddede şöyle deniyor:

"Türk kültürü üzerindeki Hümanist baskılar sona erdirilmelidir. Hümanistler Türkiye'de millî kültür politikasını yıkmışlardır. Çünkü bunların esasî millî kültür düşmanlığına dayanmaktadır." Hümanistlerin 'gerçek' düşüncelerine birinci örnek, Anadolu kültürünün Türk olarak değil de, Anadolu'da yaşamış olan uygarlıkların birleşimi (sentezi) olarak gösterilmesidir. Aslında bunlar "Rumların ve Ermenilerin torunuyuz" demekten utanmaları için, İyonyalılara ve Hititlere değin uzandılar. İkinci bir örnek, İslam dinini, dolayısıyla Türklüğü Yunan felsefesine, yani Batıya bağlamalarıdır. Sonuç olarak ezanın Türkçe okunması, camide saz çaldırmak, Kur'an okumayı yasaklamak gibi uygulamalar çıkmıştır. Üçüncü örnek, Noel Baba, Homeros'un Türklerin babası, Kibele'nin anası gösterilmesidir (Yıldız Kenter'in oynadığı *Ben Anadolu* oyunu). Hümanistler 1940 yılından sonra "millî şahsiyet sahibi münevver" yerine "dünya vatandaşı tipi" yetiştirmeye, Türkiye'yi "millî bir cemiyet"ten "kozmo-polit bir topluluk" haline getirmeye çalış-

mışlardır. Hümanizmin Atatürk'ten sonra başladığı, fakat Hümanistlerin o döneme de sahip çıktıkları öne sürülüyor. Atatürk kökenimizi Orta Asya'ya bağlarken, Hümanistler bu bağı koparmak istemişlerdir. Ayrıca Türk ulusunu maddeci bir topluluk haline getirmek isteyerek, komünizme kapı açmışlardır.

Donuk'un başka bir yakınması Yücel'le başlayan klasiklerin çevrilip yayımlanması etkinliği sırasında ortaya çıkan "800 civarında" yapıttan Şark-İslam klasiklerinin yalnızca 39 tane olup, öbürlerinin "Türk ve İslâm dünyası ile alakadar olmayan" yapıtlar oluşudur. Yazar daha yakın dönemlere gelerek, Turgut Özal'ın imzasıyla çıkan (aslında bir büyükelçi tarafından yazıldığı söylenen) ve Hümanist tezleri benimseyen kitabını da bir olumsuzluk olarak anmaktadır.

Hümanizmi olumsuz bir biçimde değerlendiren ikinci yapıt Doç. Dr. Yünni Sezen'in *Hümanizm ve Atatürk Devrimleri* adlı çalışmasıdır.(8) Sezen hümanizmi şöyle anlatıyor: "Dinsizliğe, Tanrısızlığa, maddeciliğe yönelmiş her düşünce ve hareketten, özellikle ferdîyetçi anlayıştan beslenmiş, her şeyin temelini insanı koymuştur. Fakat eski Yunan dini ve felsefecileri 'kişileri mutlu edemedi. Huzursuz gönüller, Doğu'dan gelen dini görüşlere açıldı.'"(9) (s.42).

Görülüyor ki Sezen, Hümanizmi, Tanrısızlık, dinsizlikle özdeşleştirmek eğilimindedir. Kitabının sonuç bölümünde daha kesin şeyler söylüyor: "...Hümanizm, gerçekte bir felsefedir...böyle bir felsefede Allah'ın yerine insan, dinin yerine de Hümanizm geçmiştir"(s.361). Daha somut olarak İslamiyet'in Hümanizm ile bir bağdaşmazlığı söz konusudur: "Tanrıtanımaз felsefecilerin ve Tanrıtanımaз Hümanizmin karşısında duran sadece İslam dinidir"(s. 113.) Türkçülüğün İslamiyet'ten kopması, Türkçülüğü Hümanizmin kucağına düşürecek: "milliyetçiliğin dinden ayrılmasıyla veya dinin milliyetçilikten uzak tutulmasıyla hümanizm macerası başlayacak demektir. Çünkü İslam gibi bir din, hümanizm ile birlikte yaşayamaz"(s. 201).

Sezen, Hümanizmin eski Yunanca ve Latince eğitimi gerektirdiği yolunda Nurullah Ataç ve Suat Sinanoğlu'nun savdukları görüşe karşı çıkıyor. Bu, modern eğitim ilkelerine aykırıdır, nitekim Avrupa, Yunanca ve Latinceyi terk ederek ulusal dillere döndüğü için ilerlemiştir (s.202).

Sezen'in Sinanoğlu için şu sözleri de şaşırtıcı gelebilir: "(Sinanoğlu)... insanı Allah'a yöneltmek ihtimalinden ürktüğü için olacak, Türkiye okullarında matematik ve tabiat ilimlerine ağırlık verilmesini yanlış bulmaktadır"(s.199).

Şimdi de Yücel'in *İyi Vatandaş İyi İnsan* yapıtına bakalım.(10) Burada Yücel'in Hürmanizmi İslamiyet'le nasıl bağdaştırdığını görelim.

Kur'an ve hadiselerde iyi insan olmayı buyuran hükümlere bakıyor ve "ilk önemli nokta, insanın, bütün Hilkate (yaratılışa) gaye olduğu ve insan için de gayenin her şeyin sahibi olan yaratıcı bir Allah'a aklını erdirmesi"dir diyor (s. 77).

"Kur'an'da 'ben mutlaka yeryüzünde kendime bir halife yapacağım' denilmesi ve bunun 'Âdem' olması da insana verilen kıymetin ayrı bir ifadesidir." "Halife" sözcüğü "... insanın dünyada Allah'a vekil olarak yaratıldığı ve kendi yetkilerinden, kendi kudretinden bazı yetki ve kudretleri ona başışladığını..." anlatmaktadır Yücel'e göre (s. 78). Yani insanın Tanrısı bazı özellikler taşıması söz konusudur.

"Müslümanlık, insanın hür olduğu- nu da ileri sürer." Dinde zorlama yoktur (s.78).

Müslümanlıkta fert, yalnız kendi hareketlerinden Allah'a karşı sorumludur. Arada üçüncü olan hiçbir kuvvet, hiçbir vasıtası yoktur." (s.79).

"Müslümanlığın en mühim esaslarından biri insanın yaratılışında kötü olması, ancak iradesiyle kötü olacağını ortaya koymasındır. 'Her doğan, sağlam bir yaratılışla doğar' âyeti bunu gösterir."(s. 81).

İslam'da hoşgörü çok geniştir: "Ey müminler! Müşriklerin taptıkları putlara küfretnemeyiniz... Sizin dininiz size, benim dinim bana" (s.82).

"İnsan kıymeti bilmeyen topluluklar- da kıymeti bilinecek insan yetişmez." (s.190).

Ama bu güzel yorumların kabulü için İslamiyet'in kötü ve yanlış yorumlarına karşı çıkmak gerekir: "Müslümanlığı öz kaynaklardan öğrenip öğretecek ferdi ve cemiyeti doğru istikamette bir hayata kavuşturmakta kolay hiçbir şey olmamak lazımdır. Yeter ki peşin hükümlerden, hiçbir hakikati olmayan hurafelerden

ve her yeniliğe karşı durup direnen geri düşünüşten kendimizi kurtarmış olalım."(s.86).

Yücel İslamiyet'i güzel bir tablo halinde sunuyor ve bu akılcı bir tablodur. Ne var ki, ona göre aklın sınırları vardır: "Akıl nereye kadar hakikati idrake muktedir- dir? Bunun müşterek cevabı, beşer için hudutsuz bir anlama olmadığıdır. Vicdan hayrı şerden ayırmada şaşmaz bir me- leke midir? Bunun cevabı da müspet de- ğildir."(s. 84)

Ama yücel aklın çözme gücü ko- nusundaki sorgulayıcı tutumunu dinsel alanda da sürdürüyor: "Onun, insanlık için şefkatle çarpan, ince duygulu bir kalp olduğunu unutmamalıyız. Seyyid Cürca- ni'nin naklettiği bu hikâyeyi anlatayım da onun derin bir ahlâk şuuruna ermiş bu- lunduğunu bir kere daha göstermiş ola- yım:

Bir gün Medine sokaklarında Hz. Mu- hammed, eshabı ile (arkadaşlarıyla) do- laşıyor. Bir kadın, karşılarına çıkmış ve evini şereflendirmeleri için kendisine and verip ricada bulunmuş. Bu yürekten daveti kabul edip eve girmişler. Bakmış- lar, ocakta ateş yanmakta ve çocuklar bunun etrafında oynamaktalar. Kadın sormuş:

-Ey Allah'ın Resûlü, Allah mı kulları- na daha merhametlidir yoksa ben mi ço- cuklarıma daha merhametliyim?

Hz. Peygamber cevap vermiş:

Elbette Allah daha merhametlidir. Çünkü O, Erhamürrahimindir.Kadın şöy- le demiş:

-İster misin ki, ya Resullullah, ben ço- cuklarımdan birini ateşe atayım?

-Hayır...buyurmuşlar.

Kadın devam etmiş:

-O halde Allah kullarına daha merha- metli olduğu halde nasıl oluyor da onları ateşe atıyor?

Şimdi Peygamberin cevabını bekli- yorsunuz. Halbuki bu müthiş suali işitin- ce Peygamber "Bana öyle vahyedildi" dedikten sonra susmuş, hiçbir şey söy- lememiş ve ağlamış. Onun 1370 sene önce döktüğü bu gözyaşlarının her bir damlasında Müslümanlığın ruhundaki şefkat, mağfiret ve merhameti görme-

ye, duymaya ve tatmaya alışalım. Buna "Sükût hikmeti" derler. Beşer için en geç öğrenilecek gerçek budur: Susmak ve ağlayabilmek." (s.83).

Demek ki Peygamber de kimi din sorularını çözmekte çaresiz kalabiliyor. Bence bu kuşkuculuk hürmanizmin en te- mel özelliklerinden biridir.

Görüldüğü üzere, Yücel, Hürmaniz- mi İslamiyet'le çok başarılı bir biçim- de bağdaştırabilmektedir. Bu durumda Yümeni Sezen'in, Avrupa'da Hürmanizmin Kiliseyle olan macerasına bakarak, Hür- manizmi dinsizlikle bir tutması yanlıştır. Sezen'in çalışması (bu, onun doçent- lik ya da doktora tezi olabilir) 371 sayfa uzunluğunda, bunun dışında 25 sayfalık bir kaynakçası olan ayrıntılı ve iddialı bir kitaptır. İşin ilginç yönü, Sezen'in Yücel'i hiç anmamasıdır. Yücel'in düşüncele- riyle hesaplaşmadan Sezen'in kendine uygun sonuçlara ulaşmaya çalışmasının bilimselliğini büyük bir zaafa uğratmakta- dır. Herhalde Sezen Yücel'den habersiz olamaz. Nitekim Donuk'un yazısının da gösterdiği gibi, Yücel, Hürmanizm karşı- larının önde gelen hedefleri arasında yer almaktadır. Sezen'in, işine gelmediği için Yücel'i bile bile görmezlikten gelmesi söz konusu olmalıdır.

*İzmir, Hasan Âli Yücel Sempozyu- mu, 16-17 Aralık 1997

Dipnotlar

(1)Le Petit Robert, 1990.

(2)W. T. Jones, A History of Western Philosophy (N.Y., Harcourt Brace, 1952), s.561-577; Macil Gökberk, Felsefe Tarihi (Ank., Bilgi Y., 1967), s.228-232.

(3)Kennet Harris, Hürmanizma Üstüne Konuşmalar (İst., Çan, 1972)

(4)Murat Katoğlu, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Eği- tim, Kültür, Sanat" Çağdaş Türkiye, 1908-1980 (İst., Cem, 1989), s.436

(5)Ankara, Tarih Kurumu.

(6)Türkiye'de Aydınlanma Hareketinin ne zaman başladığı konusunu ele alan bir yazısında İlhan Sel- çuk, Tanzimatı aydınlanma başlangıcı değil, yalnızca Batılılaşma diye değerlendiriyor ki, doğru saymak gerekir. Ama belki Tanzimatta aydınlanma yönünde atılan adımlardan söz edilebilir. "Geleceğimizi Ken- di Ellerimizle Yaratacağız", Cumhuriyet, 22 Şubat 1998.

(7)"Milli Kültürümüzün Bazı Mes'eleleri", Türk Kültü- rü, Mart 1990, s.323 (5-8 Aralık 1989'da Ankara'da toplanan II.Milli Kültür Şurasına sunulan bildiri).

(8) İstanbul, Ayışığı kitapları (Avar Avrasya Araştır- ma ve İletişim Hizmetleri), 1997. Kapak kompozis- yonunda kimi ülkemiz tutucuları için Batının gözü kapalı taklidinin bir simgesi sayılan bir kravat resmi yer almaktadır.

(9)Tek tırnak içindeki alıntı: Kâmiran Birand, İlkçağ Felsefesi Tarihi, s.96

(10) Ankara, Kültür Bakanlığı, 1993 (ilk basımı 1956).

Marx ve Hümanizm

“Genç Marx”ta kendini gösteren “Hümanist” insan anlayışının onun bütün çalışmalarını yönlendiren temel bakış açısı olduğunu ileri sürmek, Marksizmin “bilimselliğine” bir halel getirmemektedir; tam tersine kapitalist ideolojinin bize sunduğu gerçekliğin bir yanılsama olduğunu anlayabilmek ve insanı özgürleştirebilmek için bir evrensel özellik olarak insan özgürlüğünün nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymak zorundayız.

“Radikal olmak, şeyleri kökünden kavramak demeye gelir.

Ne ki insan için, kök insanın kendisidir” (Marx, 1975: 251)

Althusser ve Marx

Marx’ın bir hümanist olup olmadığı tartışmaları söz konusu olduğunda akla ilk gelen isim, kuşkusuz, Fransız düşünür Louis Althusser olacaktır. Bilindiği gibi Althusser’e göre, Marx’ın düşünsel

gelişimini kabaca iki döneme ayırmak gereklidir. İlk bölüm, Marx’ın gençlik dönemidir; özellikle onun doktora doktora tezi ile 1844 *El Yazmaları* ile “Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi” ve “Yahudi Sorunu Üzerine” başlıklı yazılarının (Marx, 1975) ağırlıklı işlediği “insan” temalarını öne çıkaran “Hümanist” felsefe bu dönemi nitilemektedir. Genellikle Marx ve Engels’in *Alman İdeolojisi* eserlerinden sonraki çalışmalarının, özellikle de Marx’ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* yapıtı ile *Kapital*’de kendini gös-

Althusser, Marx’ın 1845’ten önceki ilk dönem düşüncesinde, Hegel’den çok Kant ve Fichte’nin liberal-rasyonalist hümanizminin egemen olduğunu, bu yüzden de insanın özü ve özgürlüğü temalarına dayanan bir politik mücadele ve tarih kuramının kendisini gösterdiğini belirtmektedir.

Marx’ın bir hümanist olup olmadığı tartışmaları söz konusu olduğunda akla ilk gelen isim, kuşkusuz, Fransız düşünür Louis Althusser olacaktır.

Marx'a göre, insanın özünü belirleyen şey, onun aynı anda hem özgül olanın, hem de genel olanın, ya da aynı anda hem birey, hem de sosyal bir varlık olma özelliklerinin birliğidir.

teren politik iktisadın ya da daha doğru bir deyişle bir "bilim" olarak Marksizm'in oluşturulduğu, "olgun Marx'ı" ortaya çıkaran ikinci dönem. Althusser'e göre Marx'ın düşünsel gelişimindeki bu "kopuş", Marksizm'in bir bilim olarak kendisini "ideolojiden" kurtarma çabası olarak okunmalıdır. Althusser, 1844 Elyazmaları'nda Marx'ın dile getirdiği "insanlar yoluyla ve insanlar için insan özünün gerçek edinimi olarak... dolayısıyla da tam olarak gelişmiş doğalcılık –Hümanizm... olarak Komünizm" (Marx'tan aktaran Althusser, 1969: 222) "kehanetinin" egemen olduğu "genç Marx'a" karşılık "Marksist anlayış çerçevesindeki 'sosyalizm' kavramının gerçekte bilimsel bir kavram iken, ancak 'hümanizm' kavramının ideolojik bir kavram olmaktan öte gitmeyeceği"ni (Althusser 1969: 223) belirtiyor. Bunun anlamı, eğer "genç" ve "olgun" Marx arasındaki bu gerilimi çözmek için "ya genç Marx'ın Marx olmadığını kabul etmek, ya da asıl Marx'ın genç Marx olduğunu kabul etmek" gerektiğidir (Althusser 1969: 53).

Althusser, Marx'ın 1845'ten önceki ilk dönem düşüncesinde, Hegel'den çok Kant ve Fichte'nin liberal-rasyonalist hümanizminin egemen olduğunu, bu yüzden de insanın özü ve özgürlüğü temalarına dayanan bir politik mücadele ve tarih kuramının kendisini gösterdiğini belirtmektedir (Althusser, 1969: 223-24). Genel olarak Aydınlanma felsefesinin etkili olduğu bu ilk döneminde, Marx'ın özellikle 1842-45 döneminde ikinci bir etki altında, Feuerbach'ın "komünalist" hümanizm etkisi altında kaldığı söylenebilir (Althusser, 1969: 225-26). Althusser'e göre 1845'te, Marx bu gelenekten keskin bir kopuş gösterdi. Söz konusu

"kopuş" tarih ve politikayı, insanın özüne dayandıran her türlü kuramdan uzaklaşmayı içermekteydi ve esas olarak üç unsuru bir araya getiriyordu. İlk olarak, tarih ve politika kuramı, kökten farklı yeni kavramları kullanmaktadır: Sosyal formasyon, üretici güçler, üretim ilişkileri, üstyapı, ekonominin son kertede belirleyici olması, ideoloji gibi. İkinci olarak, her türden felsefi hümanizmin kuramsal öncüllerinin radikal bir eleştirisi ve üçüncü olarak da hümanizmin bir *ideoloji* olarak tanımlanması Althusser'e göre "her türden *felsefi* antropoloji ya da hümanizmden bu kesin kopuş, hiçbir biçimde ikincil bir ayrıntı değildir; bu Marx'ın bilimsel keşfidir" (Althusser, 1969: 227). Bilindiği gibi Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları" yaklaşımında kendini gösteren ideoloji kuramı (Althusser 1971), genel olarak kapitalist-burjuva ideolojisinin işlevsel yönünü öne çıkarmakta, yani ideolojinin esas olarak işçi sınıfının bilinçlenip bir tehdit olmasını önlemek için burjuvazi tarafından bilinçli olarak kullanılan bir araç olduğu düşüncesini savunur görünmektedir. Bu bakımdan "genç Marx'ın" hala burjuva ideolojisinin etkisi altında olduğunu söylemek gerekir; buna karşılık "olgun Marx" kendisini ideolojinin bu "efsunlu" etkisinden kurtarıp yeni bir bilimi, yani Marksizmi ortaya koymuştur.

Marx'ın kapitalizm analizinin insanın "insanlıktan çıkması" sürecini de anlattığı gözlerden uzak tutulmalıdır.

Althusser'in bu düşünceleri önemli eleştirilerle karşılaşmıştır (Colletti, 1972, Hunt, 1986). Gerçekten de böyle bir bakış açısının, Marx'ın kendi düşüncesinin gelişimindeki bütünlüğü gözden kaçırma eğiliminde olduğu açıktır. Bu yazıda bu tartışmalara girilmeyecek, sadece, Marx'ın gençlik döneminde öne çıkan tema ve yaklaşımlar olmadan, ne onun sonraki düşünsel gelişiminin anlaşılması, ne de kapitalizmin gerçekçi bir analizinin yapılmasının mümkün olabileceği düşüncesi ortaya konacaktır. Özellikle kapitalizmin gerçekçi bir analizi, ancak "genç Marx'ta" kendini gösteren "yabancılaşma" ve "insanın özü" ya da "insan doğası" kavramlarının kullanılmasıyla mümkündür, çünkü aslında Marx'ın kapitalizm analizinin insanın "insanlıktan çıkması" sürecini de anlattığı gözlerden uzak tutulmamalıdır.

Kapitalizmin gerçekliği: Yabancılaşma, felişizm ve şeyleşme

Marx'ın kapitalizm analizinin temelinde yer alan yabancılaşma kuramının, her insanda bulunan, onun uygun ya da "doğal" bir biçimde gelişmesini belirleyen potansiyeller bütününe göndermede bulunur biçimde algıladığı insanın "özünün", özel mülkiyet altında onun "varoluşu" ile çeliştiği önermesinden yola çıktığı söylenebilir (Hunt 1986: 97). Marx'a göre, insanın özünü belirleyen şey, onun aynı anda hem özgül olanın, hem de genel olanın, ya da aynı anda hem birey, hem de sosyal bir varlık olma özelliklerinin birliğidir; Marx'ın 1844 Elyazmaları'nda benimsediği terim kullanılırsa, insan, "kendisine var olan, yaşayan bir tür olarak baktığı için, kendisine *evrensel* ve bu yüzden de özgür bir varlık olarak baktığı için", bir *türsel varlıktır* [*species-being*] (Marx 1975: 327). Bir bireyin bir türe ait olmasının, aslında birbiriyle aynı anlamı taşıyan iki anlamı vardır: İlkin, bir kişi "insanın algısal ve bilişsel yetileri ile yaşam etkinliği" yüzünden, ikinci olarak da, "insanın etkinliğinin sosyal bir etkinlik olması" yüzünden türsel niteliktedir (Hunt 1986: 97,98). Yani aslında hem bir birey, hem de sosyal bir varlık olan insanın, kendi varoluşu da dâhil olmak üzere bütün etkinliği, ister istemez sosyal niteliktedir.

Bu yüzden toplum bireylerden bağımsız, onun üzerinde ya da ona karşı bir varlık diye görülmemelidir; başka deyişle birey sosyal bir varlıktır (Marx 1975: 350). İnsanı öteki "doğal" varlıklardan ayıran da onun yaşam etkinliğinin, ya da *tarihinin* doğayla gerçekleştirilen sosyal bir etkilere dayanıyor olmasıdır (Marx 1975: 391). İnsanların hem doğayı, yani kendi "organik olmayan beden"lerini (Marx 1975: 328), hem de kendilerini dönüştürmek için giriştikleri bu amaca dayalı, özgür ilişki (*praxis*), aslında Marx'a göre, insanın kendi özünü "nesneleştirme" etkinliğinden başka bir şey değildir. Kendi emeğini kullandığı bu etkinlik yoluyla insan hem kendi potansiyellerini gerçekleştirir; yani insanlığını ortaya koyar, hem de kendi kendisini, yarattığı üründe tanır. Marx "emek" terimini, "insan ve doğa arasındaki metabolik etkileşim, insanın varoluşu üzerine doğa tarafından konan ve her zaman geçerli olan koşul" (Marx 1976: 290) anlamında, yani "fiziksel biçimdeki, yaşayan kişilikteki, bir insanda var olan zihinsel ve fiziksel yeteneklerin toplamı" (Marx 1976: 270) olarak tanımladığı "emek gücü"nü içerisinde harcanmış bir süreçte gönderme yapar biçimde kullanmaktadır. Bu önermeye dayanarak "emek gücü"nü aslında insandaki "ey-

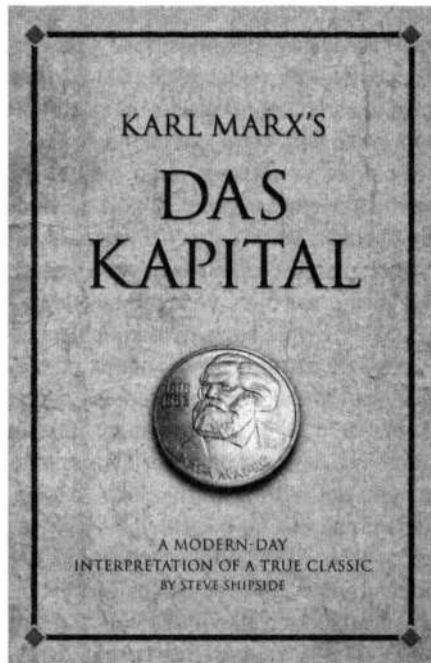
Marx için, emek gücünün meta haline gelmesiyle nitelenen kapitalizmde, emeğin ürünlerinin meta formu ile değer ilişkisi, insanlar arasında var olan, ancak nesneler arasındaki ilişkiler gibi görünen, kesin bir sosyal ilişkiyi tanımlamaktadır.

leme" gücüne göndermede bulunduğu ileri sürülebilir. Bu süreç boyunca insan aslında kendi emeğine dayanır bir biçimde kendi "yaşamını üretecektir" (Marx ve Engels 1970: 50); insanın yönelimlerine [*intentions*] dayanan bilinçli bir etkinlik niteliğindeki bu "üretim" sürecinde insan "dış doğa üzerinde eylemede bulunur ve onu değiştirir; aynı zamanda da, kendi doğasını değiştirir" (Marx 1976: 283).

Ancak, insanın özünün değişik tarihsel dönem ve koşullarda bile aynı kalmasına karşın onun "varoluşu" bu türden "maddi" koşullar tarafından belirlenecektir. Marx'ın *Kapital*'de yapmaya çalıştığı, bu özgül koşullar kümelerinden bir tanesi olan kapitalizmde insanın varoluşunun ne ölçüde onun özünüyle çeliştiğini göstermektir. Meta üretiminin gelişmesine ve asıl önemlisi ücretli emeğe, yani emeğin metalaşmasına dayanan kapitalizmde insanların kendi özlüklerini gerçekleştirme, onu "nesneleştirme" yönündeki etkinlikleri, emekçinin ürünüyle olan bağını yitirdiği, bir "yabancılaşma" sürecine dönüşmektedir (Marx 1975: 324). Marx, yabancılaşmayı dört "bakış açısından" görmektedir: Yabancılaşma, 1) insanın kendi ürettiği ürünle olan ilişkisinde; 2) insanın kendi üretken etkinliğiyle olan ilişkisinde; 3) insanın kendi "türsel varlığı" ile olan ilişkisinde; 4) insanın öteki insanlarla olan ilişkisinde ortaya çıkmaktadır (Hunt 1979: 304). Kısaca söylenirse, yabancılaşma süreci bir bütün olarak bireyin kendisini insan yapan özelliklerini

yitirdiği bir "insanlıktan çıkma" sürecidir.

Bununla birlikte, bu sürecin Marx için üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetle birlikte başlayan bir süreç olduğu unutulmamalıdır. Özel mülkiyet, insanın özündeki bütünlüğü parçalayacak, onu tek yönlü bir duruma indirgeyecektir. Marx'ın dediği gibi, "özel mülkiyet bizi öylesine aptal ve tek yanlı hale getirdi ki, bir nesnenin, ancak bizim için bir sermaye olarak var olduğunda, ya da ona doğrudan sahip olduğumuzda, yediğimizde, içtiğimizde, giydiğimizde, içinde yaşadığımızda vs. kısacası onu *kullandığımızda* onun *bizim* olduğunu düşünürüz" (Marx 1973: 351-52). Burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta, özel mülkiyetin kapitalizmle eşleştirilmemesi gerekse de, bir sosyal süreç olarak yabancılaşmanın "tepe noktasına" kapitalizmle birlikte ulaştığıdır. Bunun nedeni, bu sistemde, yalnızca insanın kendi yarattığı ürünlere değil, kendi toplam fiziksel ve zihinsel kapasiteleri, ya da eyleme gücü anlamında emeğine de yabancılaşmasının, bu gücün kendisinin bir "meta" haline gelmesiyle gerçekleştiğidir. Başka deyişle, yalnızca kapitalizmde yabancılaşma süreci "fetişizm" ve "şeyleşme" sürecine götürmektedir. Marx için, emek gücünün meta haline gelmesiyle nitelenen kapitalizmde, emeğin ürünlerinin meta formu ile değer ilişkisi, insanlar arasında var olan, ancak nesneler arasındaki ilişkiler gibi görünen, kesin bir sosyal ilişkiyi tanımlamaktadır. Metaları üreten insan emeğinin özgül, sosyal, soyut niteliğinden kaynaklanan bu "fetişizm" (Marx 1976: 165), altında, soyut bir kategori olarak emek, kendi "sahibinden", insanlardan ayrılarak bir "şey" haline gelir. Dolayısıyla, bir yandan şeyler insan özellikleri kazanırken öte yandan da insanlar arasındaki ilişkiler şeyler arasındaki ilişkiler olarak gözükürler; yani, insanlar arasındaki ilişkiler "şeyleşirler" (Lukács 1971: 83). Kısacası bu süreç, insanların ürettiği nesnelerin sosyal ilişkilerin taşıyıcıları olarak göründükleri (fetişizm), buna karşılık gerçek insanlar arasındaki ilişkilerin de şeyler arasındaki ilişkiler olarak göründükleri (şeyleşme) bir süreçtir. Burada söz konusu olan, Polanyi'nin deyişiyle bir "hayaletler dünyası"dır; ancak *"hayaletlerin gerçek olduğu bir dünyadır.*

Marx'ın *Kapital*'de yapmaya çalıştığı, bu özgül koşullar kümelerinden bir tanesi olan kapitalizmde insanın varoluşunun ne ölçüde onun özünüyle çeliştiğini göstermektedir.

Çünkü metanın sahte yaşamı, mübadele değerinin nesnel niteliği, bir yanılsama *değildir*" (Polanyi 1935: 375). Bu "hayaletler dünyasında", mübadele sürecinin yaygınlığı, insanlar arasındaki ilişkilerin metaların ve giderek, paranın aracılığıyla gerçekleştirilir olmuştur. Başka deyişle, bireyler arasındaki bağ, *mübadele değeri* olarak dile gelmekte ve böyle bir toplumda birey, "hem kendi sosyal gücünü, hem de toplumla olan bağını cebinde taşır" hale gelmektedir (Marx 1973: 157). Böylece, insanlar arasındaki doğrudan, kişisel nitelikteki ilişkiler yerine para, bu "insanın *yabancılaşmış kapasitesi*" artık "hem *ayrılmanın* gerçek *etmeni*, hem de gerçek *birleştirici etmen*... toplumun *kimyasal gücü*" (Marx 1975: 377) haline gelerek "hayalin gerçekliğe ve gerçekliğine de hayale; benzer biçimde, gerçek insani ve doğal güçlerin bütünüyle soyut temsillere" dönüşmesi sürecini tamamlar (Marx 1975: 378).

Görülebileceği gibi bu süreç, bireyin atomlaşmasına, emek gücünün bir "taşınıcısı" olarak bir "dişliye" ya da asıl işlevi piyasa ilişkilerini yeniden üretmek olan bir işlevsel birime dönüşmesine yol açmaktadır. Üretim sürecinin "rasyonelleşmesi" ile el ele giden bu "şeyleşme" süreci, bireyleri yalnızca makinelerin uzantılarına indirgemekte ve giderek onların bilinçlerine de yerleşmektedir (Lukács 1971: 93). Bunun sonucu ise, meta formunu ve onun "yasalarını" doğal ve değişmez gören "şeyleşmiş zihin"in ortaya çıkışıdır (Lukács 1971: 938). Başka bir deyişle, "rasyonel ekonomik insan", homo oeconomicus, bir gerçeklik haline gelir: Birey, sistemin işlevsel

Kapitalizmin işleyebilmesi için insanların soyutlamalara dönüşmesi gereklidir. Başka deyişle yabancılaşma kavramı yalnızca emekçi için değil, toplumun geneli için geçerli bir süreçtir.

Yabancılaşma, insanın kendi yarattığı üründen, kendi üretken etkinliğinden, toplumdan ve giderek kendi insanlığından uzaklaşmasını niteler.

bir parçasına dönüşür ve böyle olmakla sistemin işleyişi için vazgeçilmez hale gelir. Bu atomlaşmanın mantıksal sonucu ise kuşkusuz, ekonomik "rasyonelliği" temel alan "piyasa mantığı"dır: birey bir kez "piyasa içerisindeki birey"e (Polanyi, 1977: 29) homo oeconomicus'a indirgenildiğinde, artık "ekonomik" eylemin "insan için 'doğal' olduğu ve dolayısıyla kendi kendini açıkladığı" (Polanyi, 1977: 14) düşüncesini ileri sürmek kolaydır. Yani bundan böyle "ekonomik" terimi piyasa etkinliğiyle bir tutulabilir. Dolayısıyla, piyasa toplumundaki "ekonomik determinizm aldanması"nın (Polanyi, 1947a: 114) bilincimiz üzerinde de egemen olmasına şaşmamak gerekir, çünkü bu sistemde insan yalnızca bir parçaya dönüşmüştür. Bu kurumsal yapının sonucu da "maddi" ve "ideal" arasındaki ayırmadır: bu toplumdaki "ekonomik" davranışların tümü, yalnızca iki güdüye, açlık korkusu ile kazanç umuduna dayanmakta, onur, gurur, dayanışma, ahlaki ödev ve yükümlülükler gibi ve diğer tüm güdüler, insanın gündelik yaşamını etkileyen tipik güdüler olsalar da, günlük etkinlikte gereksiz ve anlaşılması güç bir nitelik kazanarak "ideal" terimine sıkıştırılırlar çünkü bu güdüler üretim sürecinin yürütülmesinde dayanılacak nitelikte güdüler değildirler (Polanyi, 1947b, 100-101). Hatta öyle ki, birisi "maddi" (ya da ekonomik ya da rasyonel) öteki de "ideal" (ya da ekonomik olmayan ya da irrasyonel) olmak üzere ikili bir ayrıma gidilmeye başladı: "Faydacılar bu iki terimler kümesini birleştire-

rek insan karakterinin 'ekonomik' yanını rasyonellik halesi ile donatacak kadar ileri gittiler. Dolayısıyla, yalnızca kazanç için davranmayı yadsıyabilecek birisinin yalnızca ahlak dışı değil, aynı zamanda da deli olduğu kabul edilecekti" (Polanyi, 1947a: 114). Bunun anlamı, "ekonomik" olanın ya da piyasanın ekonomik olmayana ya da "toplumun geri kalanına" üstün olduğu, toplumun geri kalanının tümüyle piyasaya tabi olduğudur.

Aslında fetişizm ve şeyleşme kavramları, aynı sürece göndermede bulunmaktadırlar; bu süreç de yabancılaşmanın bir sonucudur (Schaff 1980: 80-82). Kapitalizmin işleyebilmesi için insanların soyutlamalara dönüşmesi gereklidir (Hunt 1979: 309). Başka deyişle yabancılaşma kavramı yalnızca emekçi için değil, toplumun geneli için geçerli bir süreçtir. Örneğin, toprağın verimliliği toprak sahibinin bir niteliği diye görülürken (Marx 1975: 311) insanların sahip olduğu emek gücü, sermayenin gücü diye görünür (Marx 1976: 482); hatta kapitalistin kendisi bile "yalnızca kişileşmiş sermayedir. Kapitalistin ruhu, sermayenin ruhudur" (Marx 1976: 342). Dolayısıyla, bu üretim ilişkileri, "aynı anda hem sosyal kişilikler hem de yalnızca şeyler olan Monsieur le Capital ile Madame le Terre'in kendini gösterdiği, efsunlanmış, çarpıtılmış ve baş aşağı duran bir dünyayı" (Marx 1981: 969) nitelermektedir.

Dolayısıyla, kapitalizmde sosyal gerçeğin kendisinin "baş aşağı" (Marx,

Marx'ın Feuerbach üzerine 10. tezinde dediği gibi, "Eski materyalizmin bakış açısı burjuva toplumdur, yeni materyalizmin ise insan toplumu, ya da toplumsallaşmış insanlıktır"

1976: 103) durduğu söylenebilir. Yabancılaşma, insanın kendi yarattığı üründen, kendi üretken etkinliğinden, toplumdan ve giderek kendi insanlığından uzaklaşmasını nitelediğinden, yabancılaşmanın egemen olduğu bu süreç insanların sahip oldukları dönüştürme güçlerini yitirecek, kendi ürünlerinin boyunduruğu altına girmeleri sonucunu vermektedir. Bu ise, insanın kendi gücünün ondan ayrılarak onun üzerinde egemen olması demektir.

Başka bir deyişle burada, "güç" (power) kavramının iki boyutu söz ko-

nusudur. Güç, bir yandan niyetli insan eylemesine, insanın dönüştürme gücüne göndermede bulunurken öte yandan da, kontrol etme, sömürme, boyun eğdirme türü "güç ilişkileri"ne de göndermede bulunmaktadır. Bu ikinci anlamıyla güç, sosyal yapıların insanın dönüştürme gücünü sınırlayıcı ya da özgürlüğünü yok edici özelliklerini nitelemektedir. Sosyal yapıların ortaya çıkışı insanların özgür, niyetli, ahlaki etkinliklerine bağlı olsa da, aynı yapılar bu etkinlikleri sınırlayıcı rol oynamaktadır. Bu bakımdan sosyal yapılar ya da ilişkilerin yeniden üretilmesi hem insanın "eyleme kavramına içsel olan dönüştürme kapasitesi" anlamında güce gereksinim duyarken, bu yeniden üretim süreci aynı zamanda da "genelleşmiş efendi-köle tipi ilişkileri" (Bhaskar 1993: 153-54) yaratacaktır. Bu ilişkiler birbiriyle yakından ilişkilidir, çünkü "köle-efendi" tipi ilişkiler insanın dönüştürücü gücünü hem varsaymakta hem de ona olanak vermektedir. Kapitalizmdeki emek-sermaye ilişkisi bu bakımdan "baş aşağı" duran bir gerçekliği göstermektedir; çünkü bu ilişki içinde insanın dönüştürücü gücü, onun sistemin güçsüz bir "dişlisine" indirgenmesine neden olmak-

tadır. Aslında insanın kendi kendisini gerçekleştirme amacına yönelik olan emek süreci böylece, insanın kendi insanlığını yitirmesi, kendi potansiyellerini gerçekleştirmekten alıkonulmasının aracı haline gelmektedir. Kuşkusuz, bu ilişkinin önemli bir boyutu da, kölenin kendisini giderek efendisinin gözünden görmeye başlaması, yani gücünü kendi köleliğinin koşullarını yaratabilmek için, hem de gönüllü olarak kullanmaya başlamasıdır. Bu da, esas olarak kapitalist ideolojinin temel bir işlevidir.

Ancak genel olarak asıl sorun, kapitalizmin "yanlış" gerçekliğinin insanların zihinlerinde yarattığı "şeyleşme" eğilimidir. Bu "efsunun" etkisi altındaki bireyler, kendi dönüştürme güçlerinden vazgeçerek sosyal yapı ve ilişkilerin kendilerini yeniden üretim sürecinde birer "kukla" haline gelebilmektedirler. Böyle bir şeyleşme eğilimi, çağdaş "neoklasik" iktisadın da temelinde de yer almaktadır. Başka deyişle burada, neoklasik "rasyonel ekonomik insan" (homo oeconomicus) soyutlamasının kendisinin gerçeklik kazanması söz konusudur. Birey bu süreç içinde sistemin işlevsel bir birimi, bir dişlisi haline gelmekte, böylelikle de sistemin işleyişi için gerekli özellikleri kazanmaktadır. Unutmamak gerekir ki,

İnsanı bir soyutlamaya dönüştüren teori değil, gerçekliğin kendisidir. İktisat insanın sürekli olarak "ekonomik insan"a dönüştürüldüğü ilişkileri düzenleyen yasaların oluşturduğu bir sistemdir. İktisadın alanına girdiğinde, insan dönüştürülür. Ekonomik ilişkilerin içine girdiği andan itibaren –kendi isteği ve bilinci dışında– homo oeconomicus olarak işlev gördüğü durumların ve yasa benzeri ilişkilerin içine çekilir; bu ilişkiler içinde yalnızca ekonomik insanın rolünü yerine getirdiği ölçüde var olabilir ve kendini gerçekleştirebilir. Bu yüzden iktisat: İnsanı ekonomik insana dönüştüren ve onu boyunduruğu altına alan, onu uyarlayan nesnel bir mekanizmanın içine çeken bir yaşam alanıdır. (Kosik, 1976: 52)

Dolayısıyla, iktisadın temel işlevi, gerçekliği eleştirel olmayan bir biçimde yansıtmak, kendisini yalnızca mübadele alanıyla kısıtlayarak üretim alanındaki

İktisadın temel işlevi, gerçekliği eleştirel olmayan bir biçimde yansıtmak, kendisini yalnızca mübadele alanıyla kısıtlayarak üretim alanındaki ilişkileri göz ardı ederek yalnızca görünen gerçekliği asıl gerçeklik olarak sunmaktır.

ilişkileri göz ardı ederek yalnızca görünen gerçekliği asıl gerçeklik olarak sunmak ve bu "efsunlu" gerçekliği doğallaştırarak onun kendisini yeniden üretmesini sağlayacak birey tipinin yaratılmasına katkıda bulunmaktır. İlginç olan nokta ise, iktisadın bu rolü yerine getirirken (bilinçli ya da bilinçsiz) *bilimci* bir bakış açısına sığınarak kapitalizmin gerçekliğini sonsuz ve değişmez bir gerçeklik diye sunmasıdır. Başka deyişle bilimciliğin dayattığı bu tür bir determinizm anlayışı, kapitalizmin egemenliğinin sürmesini sağlarken insanların dönüştürücü güçlerini ellerinden alarak onları "köle-efendi" türü ilişkilerin içine hapsolmalarına zemin hazırlamaktadır. Bu ise hem iktisadın hem de öteki sosyal bilimlerin üstesinden gelmeleri gereken temel bir sorundur.

Bütün bunlara rağmen, Marx'ın kapitalizm incelemesinde insan anlayışının ne kadar önemli olduğunu gözden kaçırarak, aslında yukarıda sözünü ettiğimiz türden bir "bilimci" bakış açısına kapılıp insan ilişkilerini ve insanın özgürleşmesinin ancak insanların kendilerini bu türden köle-efendi ilişkilerinden kurtarmalarına bağlı olduğunu görmemek demeye de gelir. Marx'ın Feuerbach üzerine 10. tezinde dediği gibi, "Eski materyalizmin bakış açısı burjuva toplumdur, yeni materyalizmin ise insan toplumu, ya da toplumsallaşmış insanlıktır" Bu yüzden "genç Marx'ta kendini gösteren "Hümanist" insan anlayışının onun bütün çalışmalarını yönlendiren temel bakış açısı olduğunu ileri sürmek, Marksizmin "bilimselliğine" bir halel getirmemektedir; tam tersine kapitalist ideolojinin bize sunduğu gerçekliğin bir yanılsama olduğunu anlayabilmek ve insanı özgürleştirebilmek için bir evrensel özellik olarak insan özgürlüğünün nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymak zorundayız. Marx'ın Kapital'in üçüncü cildinin 48. bölümünde dediği gibi, "bilim, eğer dış görünüş ile şeylerin özü doğrudan üst üste binseydi gereksiz olurdu".(1) Görünenin ardındaki gerçeğe ulaşmak da, bir "türsel varlık" olarak insanın özgürlüğünün kapitalizm altında ne ölçüde ihlal edildiğinin ve insanın sistemin bir "dışısına" indirgenmesinin nasıl önlenebileceği sorularının ortaya konmasına bağlı olacaktır.

Bilimci bir bakış açısına sığınarak kapitalizmin gerçekliğini sonsuz ve değişmez bir gerçeklik diye sunmak; hem iktisadın hem de öteki sosyal bilimlerin üstesinden gelmeleri gereken temel bir sorundur.

Dipnot

(1) <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1894-c3/ch48.htm>

Kaynaklar

Althusser, L. (1971), "Ideology and Ideological State Apparatuses," *Lenin and Philosophy*, London: 1971 içinde (Tıpkıbasım için bkz. <http://www.marxists.org/reference/archive/althusser/1970/ideology.htm>).

Althusser, L. (1969), *For Marx*, B. Brewster (çev.), Allen Lane, The Penguin Press.

Colletti, Lucio (1972), *From Rousseau to Lenin: Studies in Ideology and Society*, translated by J. Merrington and J. White, New York: Monthly Review Press.

Hunt, E. K. (1986), "Philosophy and economics in the Writings of Karl Marx," in S. W. Helburn and D. F. Bramhall (eds.), *Marx, Schumpeter & Keynes: A Centenary of Dissent*, Armonk (NY): M.E. Sharpe.

Kosik, K. (1976), *Dialectics of the Concrete: A Study on Problems of Man and World*, Boston Studies in the Philosophy of Science, R. s. Cohen and M. W. Wartofsky (eds.), vol. LII, Dordrecht-Holland and

Boston-U.S.A.: D. Reidel Publishing Company.

Lukács, G. (1971), *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics*, (translated by Rodney Livingstone), Cambridge (Mass.), The MIT Press.

Marx, K. (1970), *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Maurice Dobb (ed.), New York: International Publishers.

Marx, K. (1973), *Grundrisse*, translated by M. Nicolaus, Harmondsworth: Penguin.

Marx, K. (1975), *Early Writings*, translated by R. Livingstone, Harmondsworth: Penguin.

Marx, K. (1976), *Capital (vol. I)*, translated by B. Fowkes, Harmondsworth: Penguin.

Marx, Karl (1981), *Capital (vol. III)*, translated by D. Fernbach, Harmondsworth: Penguin.

Marx, K and F. Engels (1970), *The German Ideology*, C. J. Arthur (ed.), New York: International Publishers. (tıpkıbasım için bkz. <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/german-ideology/ch01a.htm>)

Polanyi, K. (1935), "The Essence of Fascism" *Christianity and The Social Revolution*, J. Lewis, K. Polanyi, D.K. Kitchin (eds.), London: Victor Gollancz Ltd içinde.

Polanyi, K. (1944), *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, New York: Rinehart & Co.

Polanyi, K. (1947a), "Our Obsolete Market Mentality: Civilization Must Find a New Thought Pattern," *Commentary*, vol. III, January-June, 1947, pp. 109-117.

Polanyi K. (1947b), "On Belief in Economic Determinism," *The Sociological Review*, 1947, pp. 96-102

Polanyi, K. (1977), *The Livelihood of Man*, ed. by Harry W. Pearson, New York; Academic Press.

Marx'ın Kapital'in üçüncü cildinin 48. bölümünde dediği gibi, "bilim, eğer dış görünüş ile şeylerin özü doğrudan üst üste binseydi gereksiz olurdu"

Aydınlanmanın soy kütüğü

Aydınlanma bir süreçtir. Bu sürecin bugün Avrupa ve Kuzey Amerika'da da tamamlandığını söylemek olanaklı değildir. Bugün Aydınlanma'nın en büyük düşmanlarından birisi kapitalizmdir. İnsanların sömürülmesine, sosyal-ekonomik adaletsizliklere ve oligarşik düzenlere yol açan kapitalizm sorunu çözülmeden, Aydınlanma süreci tamamlanmış olmaz.

Aydınlanmanın soy kütüğü

Aydınlanma olarak bilinen süreç, Avrupa'da Orta Çağ'dan çıkışı temsil eder. 4. yüzyılda başlayıp, 14. yüzyılda sona eren Orta Çağ, siyasetin, felsefenin, bilimin, sanatın ve sosyal yaşamın din tarafından belirlendiği, dinin tüm bu alanları esir aldığı, kişisel bir dindarlıktan ziyade, din fetişizminin yaşandığı, her şeyin dine endekslendiği bir dönemdir.

Aydınlanmanın 18. yüzyıldaki siyasal boyutunu, 1776 Amerikan Devrimi ve 1789 Fransız Devrimi temsil eder. Bu devrimler, monarşiyi, teokrasiyi ve feodalizmi yıkmak için gerçekleştirilmiştir.

Monarşi; krallık, çarlık, padişahlık gibi, tüm güçlerin tek kişide toplandığı tek adam yönetimi demektir. Monarşiye karşı yapılan devrimlerle, yasama, yürütme ve yargı arasında güçler ayrılığı ilkesi getirilmiştir.

Teokrasi; gücünü halktan değil, gücünü "Tanrı'dan alan yönetim biçimidir. Teokrasiye karşı yapılan devrimlerle, laiklik ilkesi, yani, din ve devlet, din ve siyaset, din ve hukuk işlerinin ayrılması ve bunların ayrılması koşuluyla, dini inanç ve ibadet özgürlüğünün güvence altına alınması ilkesi getirilmiştir.

Feodalizm; çiftçilerin ve köylülerin sömürüldüğü toprak ağalığı ve beylik düzenidir. Feodalizme karşı yapılan devrimlerle, çiftçiler ve köylüler dâhil, tüm

vatandaşlara mülkiyet edinme hakkı ilkesi getirilmiştir.

Monarşinin, teokrasinin ve feodalizmin yıkılması süreci bir anda gerçekleşmemiştir. 1776 ve 1789, bu sürecin sadece başlamasına işaret eder. Karşı-devrimcilerin ve sahte-devrimcilerin varlığını sürdürmesi nedeniyle, eski düzenin yıkılması, Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da, 100-150 yıl kadar bir zaman almıştır.

Söz konusu Aydınlanma devrimlerinin kuramsal kökenlerini ise, 17. ve 18. yüzyılda yaşamış olan, John Locke, Baron Montesquieu, François-Marie Arouet (Voltaire), David Hume, Jean-Jacques Rousseau, Denis Diderot gibi filozoflar ve düşünürler ortaya koymuşlardır. Bu filozofların ve düşünürlerin metinlerinden etkilenen Thomas Paine, George Washington, Thomas Jefferson ve Maximilien Robespierre gibi siyasetçiler, kuramdaki ilkeleri uygulamaya girişmişlerdir. Yeryüzündeki ve tarihteki her devrim sürecinde olduğu gibi, bu devrim süreçleri de

Aydınlanma olarak bilinen süreç, Avrupa'da Orta Çağ'dan çıkışı temsil eder.

Aydınlanmanın 18. yüzyıldaki siyasal boyutunu, 1776

Amerikan Devrimi ve 1789 Fransız Devrimi temsil eder. Bu

devrimler, monarşiyi, teokrasiyi ve

feodalizmi yıkmak için gerçekleştirilmiştir.

Aydınlanma adı verilen sürecin çok önemli ve temel bir boyutunu, Rönesans olarak bilinen dönem oluşturmaktadır.

sancılı olmuş, "kurunun yanında yaşlar da yanmış", ancak buna rağmen, uzun vadede, devrimin hedefleri büyük ölçüde yaşama geçmiştir.

Aydınlanma ve Rönesans

Ancak, Aydınlanma dönemi, sadece bu filozoflarla ve düşünürlerle ve onların kuramlarını ve ilkelerini uygulamaya koymak için mücadele eden siyasetçilerle açıklanamaz. 18. yüzyılda yaşanan bu siyasal mücadele döneminin kökeninde, *Rönesans* adı verilen dönem yatmaktadır. *Rönesans*, Latince, "Yeniden Doğuş" anlamına gelir. Bu terim daha dar biçimde, sanat tarihçileri tarafından, 15. ve 16. yüzyıllarda resim, heykel ve mimarlık alanlarında Floransa'da ve çevresinde gerçekleşen gelişmeleri anlatmak için kullanılsa da, daha kapsayıcı bir biçimde, 14., 15., 16., ve 17. yüzyılda, tüm Avrupa'da, sanattaki gelişmelerle birlikte, felsefede ve bilimde gerçekleşen gelişmeleri anlatmak için de kullanılır.

Resim ve heykel alanında Leonardo da Vinci, Sandro Botticelli, Michelangelo di Simoni ve Raffaello da Urbino gibi kişilerle birlikte; edebiyat alanında Dante Alighieri, William Shakespeare ve Miguel de Cervantes; felsefe alanında, Niccolò Machiavelli, Francis Bacon, Thomas Hobbes, Rene Descartes, John Locke, Gottfried Leibniz, Baruch Spinoza; doğa bilimleri, özellikle de astronomi ve fizik alanında, Nicolaus Copernicus, Galileo Galilei, Johannes Kepler ve Isaac Newton gibi kişiler, alanlarında devrimci gelişmelere imza atarak, Orta Çağ'dan çıkış sürecini başlatmışlardır.

Orta Çağ'da resim ve heykel, büyük ölçüde, kutsal olduğu söylenen kişilerin

resimlerine, mozaiklerine ve heykellerine indirgenmişti. Üstelik bu eserler de, *Rönesans* döneminden farklı olarak, İsa, Meryem ve Pavlus resimlerinde, mozaiklerinde ve heykellerinde olduğu gibi, genellikle kapalı kadın ve erkek görüntülerinden oluşuyordu. Çünkü *Rönesans* sanatının ana akımları olan Natüralizm ve Hümanizm, Orta Çağ'da geçerli değildi. Çıplak insan bedeni ve cinsellik günahkârlık göstergesi olarak görülüyordu. Sanatın merkezinde de insan değil, "Tanrı" ve onun bu dünyadaki "kutsal" uzantıları vardı. Orta Çağ'da, mimarlık alanında verilen eserler de, genellikle insanların ve halkın yaşadığı mekânlara yönelik değildi, manastır ve kilise için ortaya konan tasarımlardan oluşuyordu. Orta Çağ'da olduğu gibi öte dünyaya değil, dünyevi ve insani unsurlara odaklanan edebiyat akımı da, *Rönesans*'ta gelişmiştir. Sonuç olarak, Orta Çağ sanatı ile *Rönesans* sanatı arasında çok keskin ayrımlar olduğu açıktır.

Felsefe alanında da, Orta Çağ'dan ciddi kopuşlar gerçekleşmiştir. Orta Çağ'da felsefe, büyük ölçüde teolojiye indirgenmişken, 16. yüzyıldan itibaren felsefe, teolojiyi tamamıyla dışlamamakla birlikte, epistemoloji, ontoloji, etik ve siyaset felsefesi alanlarında da çok önemli eserler ortaya koymuştur. Bir taraftan Descartes, Leibniz ve Spinoza'nın temsil ettiği usçu akım, bir taraftan da Bacon, Hobbes ve Locke'un temsil ettiği deneyimci akım, önemli bir ölçüde bu dönemde gelişmiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde de, David Hume ve Immanuel Kant gibi filozofların sistemlerinde, teoloji ve din, felsefe içinde kendisine fazla yer bulamaz hale gelmiştir. Özellikle Hume'un agnostik-ateist tezleri ve Orta Çağ'daki

kozmojik ve teleolojik argümanlara karşı geliştirdiği akıl yürütmeler, dinin felsefedeki etkisini önemli ölçüde kırmış, 19. yüzyıldaki ateist ve agnostik hareketler için önemli bir zemin hazırlamıştır.

Orta Çağ döneminde, bilimde ciddi denebilecek bir ilerleme sağlanmazken, 15. yüzyıldan itibaren, sanat ve felsefe alanlarında olduğu gibi, bilim alanında da adeta bir patlama yaşanmıştır. Copernicus, Orta Çağ'da hala geçerli olan ve dünyanın evrenin merkezinde sabit bir gezegen olduğunu savunan dünya-merkezci astronomi kuramını çökertmiş, güneş-merkezci bir astronomi kuramı geliştirmiş, dünyanın güneşin etrafından dönen gezegenlerden birisi olduğunu kanıtlamıştır. Galilei ve Kepler gibi bilim adamları da, Copernicus'un bu tezini geliştirmişler, astronomi, astrofizik ve fizik alanında önemli kuramlar ortaya koymuşlardır. Son olarak Newton, yerçekimi ve kütle çekim yasası kuramıyla, fizik ve astronomi alanında, Copernicus'tan sonra, ikinci büyük bir devrime imza atmıştır.

15. yüzyılda, Johannes Gutenberg'in modern matbaayı icat etmesi de, Aydınlanma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Matbaa, her ne kadar İncil'in basılıp dağıtılması işlevini de yerine getirdiyse de, felsefe, sanat ve bilim alanındaki eserlerin, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da yaygınlaşmasında ve daha çok insana ulaşmasında da kilit bir rol oynamıştır. 21. yüzyıldaki internet devrimi neyse, 15. yüzyıldaki matbaa devrimi de odur.

Tüm bunlar, 18. yüzyılda yaşanan siyasal devrimler için, önemli bir zemin hazırlamıştır. Siyasetteki ve sosyal yaşamdaki gelişmeler, felsefe, sanat, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerle paralel bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bunlar bir bütünün farklı parçalarıdır. Aydınlanma adı verilen sürecin çok önemli ve temel bir boyutunu, *Rönesans* olarak bilinen dönem oluşturmaktadır.

Rönesans ve Antik Yunan

Ancak *Rönesans* döneminin de aslında, bir arka planı ve kökeni vardır. O da Antik Yunan kültürüdür. Nitekim *Rönesans*'ın ve "Yeniden Doğuş"un temel esin kaynağı, Antik Yunan'dır. *Rönesans*'ı anlamadan Aydınlanma'yı anlamak nasıl

olanaklı değilse, Antik Yunan'ı anlamadan da, *Rönesans*'ı anlamak olanaklı değildir.

Milattan Önce 8.000 ile 12.000 yılları arasında olduğu tahmin edilen bir zaman diliminde, insan, belli bölgelerde, "mağara dönemi" olarak da bilinen avcı-toplayıcı toplum modelinden, tarımsal üretime ve yerleşik düzene geçmiştir. Bu çerçevede, bir yandan kentler inşa edilmiş, bir yandan da, tarımsal üretimin getirdiği artı değerle birlikte, ticaret gelişmiştir. Daha sonraki bin yıllarda, özellikle Antik Mezopotamya'da ve Antik Mısır'da ortaya çıkan kentlerde, matematik, astronomi ve tıp alanlarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Antik Mezopotamya'da, Sümer uygarlığında, M.Ö. yaklaşık 3000 yıllarında, yazının icat edilmesi de, önemli bir kırılma noktasıdır.

Bu nedenle, Antik Yunan kültürünün de, Antik Mezopotamya'da ve Antik Mısır'da bir tabanının olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak, felsefe, bilim ve sanat alanlarında çok daha ileri gelişmeler, Antik Yunan ile birlikte ortaya çıkmıştır. Antik Yunan'dan sonra ortaya çıkan Roma uygarlığı ve imparatorluğu bile, (mimarlık ve heykel gibi sanat dallarında Antik Yunan'a göre daha gelişmiş olsa da), felsefe ve bilimde, Antik Yunan'da olduğu gibi, devrimci atılımlar ortaya koymamıştır.

Antik Yunan'da, mimarlık alanında, tiyatro, kütüphane, tapınak gibi çok önemli eserler, heykel sanatında da, Antik Mezopotamya ve Antik Mısır kültürünü aşan ürünler ortaya konmuş ve bunlar *Rönesans* mimarisini, resmini ve heykelini etkilemiştir. Ancak Antik Yunan'da asıl önemli ve çarpıcı olan, felsefe ve bilim alanında meydana gelen gelişmelerdir.

Bu çerçevede, Antik Yunan'daki birinci önemli kırılma noktası, Sokrates'ten önce yaşayan filozofların ortaya attıkları kuramlardır. Batı Anadolu'daki Miletos adlı Antik Yunan kenti, o dönemde, felsefe ve bilim alanında, dünyanın en gelişmiş kenti idi. M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda bu kentte yaşamış olan Thales, Anaksimenes ve Anaksimandros adlı filozofların ve bilim adamlarının ortak özelliği, doğada olup bitenleri, doğaüstü güçlerde değil, yine doğada aramalarıydı. M.Ö. 5. yüzyılda yine Batı Anadolu'da Antik Klaz-

omenae'de yaşamış olan Anaksagoras da, bu akımlardan etkilenmiş, bir rivayete göre, felsefe ve bilim alanındaki çalışmaları, ilk defa Antik Atina'ya taşıyan kişi olmuştur. Yine Batı Anadolu'da M.Ö. 6. yüzyılda Antik Efes'te yaşayan Herakleitos, evrenin sürekli bir akış ve dönüşüm içinde olduğunu ve zıtların bütünlüğünden oluştuğunu söyleyerek, değişimci-diyalektik kuramların gelişmesine öncülük etmiştir. M.Ö. 5. yüzyılda Antik Abdera'da yaşayan Demokritos ve aynı yüzyılda Miletos'ta yaşayan Leukippos, atomcu kuramı ilk defa ortaya atan kişilerdir. M.Ö. 6. yüzyılda Antik Samos'ta yaşamış olan Pitagoras, matematikteki "Pitagoras Teoremi"ni geliştiren kişidir.

Antik Yunan'daki ikinci önemli kırılma noktası, M.Ö. 5. ve 4. yüzyılda, Antik Atina kentinde, felsefe ve bilim alanında ortaya çıkan gelişmelerdir. Evren ve doğa odaklı bir felsefeden çok, insan ve toplum odaklı bir felsefe ortaya koyan ve "güçlü olan haklıdır" zihniyetine karşı çıkan Sokrates, "Adalet nedir?", "Ahlak nedir?", "İyilik nedir?" gibi sorular sorarak ve bu konularda akıl yürüterek, bir yandan yönetici sınıfı sorgulamış, bir yandan da, tez ve anti-tez diyalektiği üzerine kurulu düşünme ve araştırma yöntemini geliştirmiştir. Bu sürecin sonunda Sokrates, gençlerin zihinlerini bulandırdığı ve tanrılara karşı geldiği gerekçesiyle, Atina Senatosu tarafından, oy çokluğuyla ölümüne mahkûm edilmiştir.

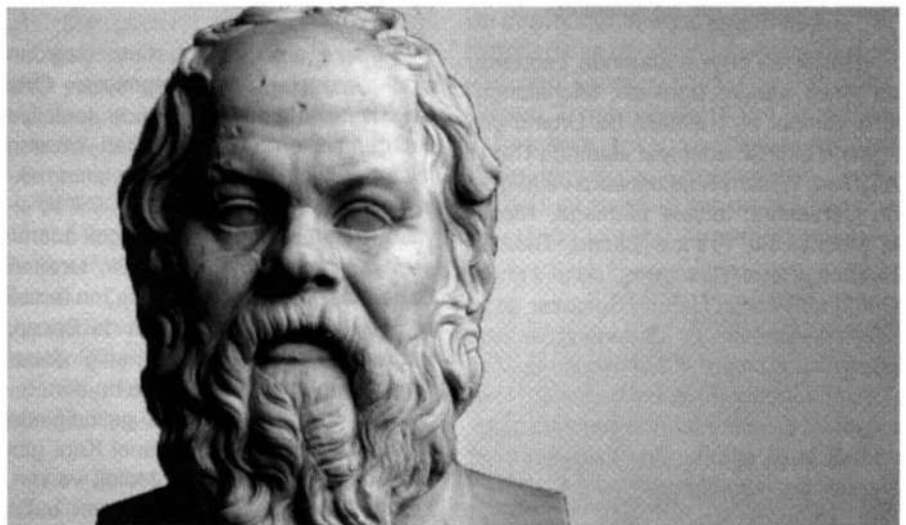
Bu gelişme, Sokrates'in öğrencisi Platon'da büyük bir travma yaratmıştır. Atina'da *Akademia* adını verdiği felsefe

okulunu kuran Platon, herhangi bir metin yazmamış olan Sokrates'in düşüncelerinden esinlenerek, epistemoloji, ontoloji, etik ve siyaset felsefesi alanında yüzlerce sayfa metinden oluşan eserler ortaya koymuştur. Bu eserler, felsefe tarihindeki ilk geniş kapsamlı metinler olduğu gibi, aynı zamanda, felsefi akıl yürütmelere ve çıkarımlara dair, tarihteki en çarpıcı örnekler arasında yer alır. Platon'un bu metinlerdeki temel kaygısı, *mitos* kavramından *logos* kavramına, yani akıl dışı söylencelerden, akla dayalı açıklamalara geçmektir.

Platon'un öğrencisi ve aslen Antik Stagira kentinden olan Aristoteles de, Atina'da *Lykeion* adlı okulunu kurmuştur. Aristoteles, bir yandan Platon'un usçuluğunu, deneyimcilikle dengelemeye çalışmış, bir yandan da, epistemoloji, ontoloji, etik ve siyaset felsefesi alanındaki eserlerinin yanı sıra, fizik, astronomi, biyoloji ve zooloji alanında eserler vermiş, bu anlamda, doğa bilimlerinin gelişmesinde önemli adımlar atmış, ayrıca mantık disiplininin de kurucusu olmuştur.

Atina'da felsefe ve bilim alanında çalışmalar yapan bir başka önemli filozof da Epikuros olmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda, Bacon, Hobbess, Locke, Berkeley, Hume ve Marx gibi filozofları derinden etkilemiş olan Epikuros, deneyimci akımın tarihteki ilk temsilcilerinden birisi olmuştur.

Antik Yunan'da, özellikle bilim alanında, Atina'da ortaya konan çalışmalardan dışında, M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren,

Sokrates, bir yandan yönetici sınıfı sorgulamış, bir yandan da, tez ve anti-tez diyalektiği üzerine kurulu düşünme ve araştırma yöntemini geliştirmiştir.

başka bölgelerde de devrimci gelişmeler meydana gelmiştir. Buna da, üçüncü önemli kırılma noktası denebilir. M.Ö. 5. yüzyılda, Antik Kos kentinde, Hipokrates, modern tıp biliminin temelini atmış, hastalıkların doğaüstü güçlerden değil, iklim ve beslenme koşullarından kaynaklandığını ortaya koymuştur. M.Ö. 5. yüzyılda, Antik Halikarnassos kentinde, Herodotos, modern tarih biliminin temelini ortaya koymuş, tarihin, Homeros örneğinde olduğu gibi, mitolojik eserler üzerinden değil, olgular üzerinden yazılması gerektiğini vurgulamıştır. M.Ö. 4. yüzyılda Antik İskenderiye kentinde yaşayan Öklid, Antik Knidos kentinde yaşayan Eudoksos ve M.Ö. 3. yüzyılda Antik Syracuse kentinde yaşayan Arşimet, matematik alanında, tarihsel önemde kavramlar ve teoremler geliştirmişlerdir. M.Ö. 3. yüzyılda, Antik Samos kentinde yaşayan Aristarkus, Copernicus'u öncelerek, tarihteki ilk güneş-merkezci gezegen sistemini geliştirmiş, güneşin dünyanın etrafından değil, dünyanın güneşin etrafında döndüğünü savunmuştur.

Türkiye ve aydınlanma

Sonuçta, Aydınlanma olarak adlandırılan süreç, binlerce yıllık bir birikimin sonucudur. Bu süreç, bir anda oluşan bir şey değildir. Türkiye'nin, Aydınlanma sürecinin oldukça dışında kalmasının en büyük nedeni de, Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalmışlığıdır. Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan önce, Anadolu'da ve Akdeniz bölgesinde var olan felsefe ve bilim geleneğini kendi içine taşıyamadığı gibi, kuruluşundan sonra Avrupa'da ortaya çıkan felsefe ve bilim geleneğini ve buna bağlı olarak ortaya çıkan siyasal gelişmeleri de kendi içine taşıyamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Orta Çağ kalıntısı olan Bizans İmparatorluğu'nu bir model olarak alacağına, Antik Yunan kültürünü ve/veya Rönesans kültürünü kendi içine taşıyabilseydi, bugün Türkiye Cumhuriyeti, çok daha ileri bir noktada olurdu.

İşin garip tarafı, Osmanlı İmparatorluğu, kendisinden önce, yani 13. yüzyıldan önce, İslam dünyasında, bir dönem var olan felsefe ve bilim geleneğini de kendi içine taşıyamamıştır. 9. yüzyıl ile 12. yüzyıl arasında, İslam dünyasında, Antik Yunan felsefesinden etkilenen, Farabi,

Feodalizm sorununun yerini, kapitalizm sorunu almıştır ve sömürü farklı bir formatta devam etmektedir.

İbn Sina ve İbn Rüşd gibi önemli filozoflar ve bilim adamları yaşadığı halde, (Bizans İmparatorluğu döneminde, 1000 yıl boyunca, Platon ve Aristoteles çapında bir filozof çıkmadığı gibi), Osmanlı İmparatorluğu'nda, 700 yıl boyunca, İbn Sina ve İbn Rüşd çapında bir filozof ve bilim adamı çıkmamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleşen ve 1789 Fransız Devriminin gecikmeli bir yansıması olan Türkiye'deki Aydınlanma devrimleri henüz çok yenidir. Anadolu'da, Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanan 1700 yıllık kayıp, 90 yılda telafi etmek olanaklı değildir. Bugün Türkiye'de yaşanan sorunları, bu çerçevede anlamak gerekir.

21. yüzyıl, aynı zamanda bir iletişim ve teknoloji çağı olduğu için, Türkiye, elbette, Avrupa gibi, yüzlerce yıllık birikimi beklemek durumunda kalmayacaktır. Ciddi ve etkili bir örgütlenme, Türkiye'deki bu süreci hızlandıracaktır. Ancak yine de, belli bir temel ve birikim olmadan, Aydınlanma devrimlerinin çok kısa bir sürede sonuca ulaşmayacağı açıktır.

"Yeni Türkiye" adı altında Orta Çağ uzantısı olan Osmanlı İmparatorluğu'nu mezardan diriltmeye çalışan karşı-devrimcilerin ve sahte-devrimcilerin politikaları da elbette bu süreci geciktirmiştir. Ancak tarihin, insanlığın ve uygarlığın akışını durdurmak olanaklı değildir. Söz konusu Aydınlanma düşmanı karşı-devrimci odaklar, eninde sonunda yok olmaya mahkumdur.

Sosyalizm ve aydınlanma

Aydınlanma bir süreçtir. Bu sürecin bugün Avrupa ve Kuzey Amerika'da da tamamlandığını söylemek olanaklı değildir. Bugün Aydınlanma'nın en büyük düşmanlarından birisi kapitalizmdir. İnsanların sömürülmesine, sosyal-ekonomik adaletsizliklere ve oligarşik düzenlere yol açan kapitalizm sorunu çözülmeden, Aydınlanma süreci tamamlanmış olmaz. 19. yüzyılda yaşamış olan filozof Karl Marx'ın düşünceleriyle ve tezleriyle hesaplaşılmadan, Aydınlanma süreci tamamlanmış sayılmaz.

Marx'ın da söylediği gibi, 1776 ve 1789 devrimleri, kendi tarihsel bağlamı ve dönemi açısından bakıldığında ilericiydi. Çünkü bu devrimler monarşinin, teokrasinin ve feodalizmin ortadan kalkmasının yolunu açmıştır. Ancak, 19. yüzyılda ortaya çıkan sanayileşme devrimi sonrasında, soruna sadece 1776 ve 1789 paradigmatlarıyla bakmak olanaklı değildir. Çünkü feodalizm sorununun yerini, kapitalizm sorunu almıştır ve sömürü farklı bir formatta devam etmektedir. 20. ve 21. yüzyılda yaşanan teknoloji devrimi de kapitalizm sorununu çözmemiş, aksine devamını sağlamıştır.

Türkiye, 14. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında Avrupa'da yaşanan *Rönesans* ve Aydınlanma devrimlerini bile hala tamamlamamış olduğu için, günümüzde asıl tartışılması gereken kapitalizm sorunuyla hala yüzleşemedi. Türkiye ne yazık ki hala, monarşiyi, teokrasiyi ve feodalizmi tartışmakla meşgul.

Bilinmeyen yönleriyle Diyarbakır⁽¹⁾

“Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı” ismiyle UNESCO tarafından 4 Temmuz 2015 tarihinde Dünya Mirası Listesi’ne alınan Diyarbakır’ın, bu tarihten sonra tanıtımına ve korunup kollamasına her zamankinden daha fazla dikkat edilmesi gerekirken, Temmuz 2015 sonundan itibaren bölgede şiddetlenen kanlı terör, kenti ateş altında bırakmış ve Dünya Kültür Mirası Listesi’ne alınmış olmasının getirdiği avantajlardan yararlanamamasına neden olmuştur.

Bilim ve Ütopya’nın bu sayısından itibaren bir dizi makaleyle tanıtılacak olan Diyarbakır, Türk toplumunun adını çok iyi bildiği, buna mukabil gerçek anlamda pek tanımadığı, zengin tarihi ve kültürel varlıklarıyla öne çıkan bir kentimizdir.

Diyarbakır’ın tarih içindeki diğer adları

Tarihte birçok adla anılan Diyarbakır’ın bilinen ilk adı Amedi’dir. Bu isme Asur Kralı I. Adad Ninari döneminden (MÖ 1310-1281) kalan bir kılıç kabzasında, Aramilerden Bit-zamani kabilesinin merkezi olarak Asur vesikalarında, Asur vali isimlerinin yazılı olduğu belgelerde ve Horsabad harabelerinden elde edilen MÖ 705’e tarihlenen buluntularda rast-

lanmıştır. Kent adına kesilmiş bir Roma sikkesinde ve 359 yılında kentte bulunan Antakyalı asker Ammianus Marcellinus’un kaleme aldığı anılarında kentten Amida adıyla bahsedilmesi, Amedi adının Roma ve Bizans dönemlerinde Amida’ya dönüştüğünü göstermektedir. Diyarbakır’ı surla çevreleyen II.Konstantinos, kente Augusta denilmesini istemişse de bu isim tutmamış, kısa sürede unutulmuştur.

Araplar, 635 yılına kadar kenti, bitim noktası anlamına gelen Amid adıyla anmışlardır. Hz. Osman döneminde el-Cezire bölgesi, bu bölgede yaşayan Arap kabilelerine göre isimlendirilerek üç eyalete ayrılmış ve bunlardan Amid’in kent merkezini oluşturduğu eyalette, bu eyalette yaşayan Rabia Araplarından Bekir ibn Vail kabileleri nedeniyle Diyar-ı Bekir

Tarihte birçok adla anılan Diyarbakır’ın bilinen ilk adı Amedi’dir. Bu isme Asur belgelerinde rastlıyoruz. Amedi adı Roma ve Bizans dönemlerinde Amida’ya dönüşmüştür.

Diyarbakır, İç Kale’de yer alan Virantepe adıyla anılan höyüğün çevresinde genişleyerek bugünkü dokusuna kavuşmuştur.

Asur ve Urartulardan sonra bölgeye İskitler, Medler ve Persler hâkim olmuş, Pers Kralı I. Dareios MÖ 518'de devletini teşkilatlandırarak topraklarını vergi bölgelerine ayırmış ve Amedi kentini çevresiyle birlikte Armenia satraplığına bağlamıştır.

adı verilmiştir. 13. yüzyıldan sonra bazalt taşlarının siyaha bakan koyu renginden dolayı kent, Kara Amid, Amid-i Sevad, Kara Hemid gibi adlarla anılmış, Timur'un savaşlarını anlatan zafernâmede kentten Karaca Kale ve Kara Kale adlarıyla bahsedilmiştir. 20. yüzyıl başlarından sonra kente Diyarbakır denilmeye başlanmış, 15 Kasım 1937'de Atatürk'ün kenti Diyarbakır olarak adlandırmasından sonra sonra, 10 Aralık 1937 tarih, 7789 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Diyarbakır adı kesinleşerek günümüze gelmiştir.

Başlangıçtan Araplar tarafından alındığı 639 yılına kadar Diyarbakır kent tarihi

Diyarbakır, İç Kale'de yer alan Virantepe adıyla anılan höyüğün çevresinde genişleyerek bugünkü dokusuna kavuş-

muştur. Yukarı Mezopotamya'nın en eski kentsel yerleşimlerinden birini barındıran höyük alanı, günümüzden yaklaşık 11 milyon yıl önce faaliyete geçen Karacadağ'ın püskürttüğü lavların oluşturduğu, neredeyse Dicle Irmağı'na dayanan bazalt platonun Dicle'ye bakan en uç noktasında yer alır. Dicle Irmağı'ndan yaklaşık 70-100 metre yükseklikte son bulan bazalt plato ile ırmak arasında yer alan verimli alüvyonik topraklarda çağlar boyunca tarım yapılmıştır. Vaktiyle aşağı taraftaki bahçeler anlamında Esfel Bahçeleri, günümüzde Hevsel Bahçeleri adıyla anılan, yüz seksenden fazla kuş türünün barındığı bu topraklarda hâlen sebze ve meyve yetiştirilmektedir.

MÖ 3000'li yıllarda Dicle ve Fırat ırmakları arasında kalan bölge Sümer ve Akadça ırmaklar arası anlamına gelen Subarru kelimesiyle adlandırılıyor ve bu isim bölgede yaşayan savaşçı kabileleri de belirtiyordu. MÖ 2000'li yıllarda Diyarbakır bölgesinde Hurriler yaşamaktaydı. MÖ 1950'lerde Urfa, Maraş, Adana üzerinden Diyarbakır'a oradan da Malatya yolunu kullanarak ticaret kervanlarıyla Anadolu içlerine ulaşan Asurlular, bölgedeki Hurri-Mitanni egemenliğine son vererek Diyarbakır ve çevresine hâkim oldukları MÖ 14. yüzyılın sonlarından MÖ 9. yüzyıl sonlarına kadar bu bölge için Urartularla hâkimiyet savaşlarına girişmişlerdir.

Asur valî isimlerinin yazılı olduğu MÖ 800, 762, 726 ve 705 yıllarından kalan belgelerden, Aramilerden Bit-Zamani kabilisinin, Amedi adlı bir kenti ele geçir-

diği, Hurrilerden kalan kent surunu onardıkları ve kenti bayındır hâle getirerek hâkimiyet bölgelerinin merkezi yaptıkları öğrenilmektedir. Roma döneminin Amida kentiyle özdeşleştirilen bu kentinin, Diyarbakır İç Kalesi'nde bulunan Virantepe adıyla anılan höyük alanında bulunduğu genel kabul görmektedir.

Asur ve Urartulardan sonra bölgeye İskitler, Medler ve Persler hâkim olmuş, Pers Kralı I. Dareios MÖ 518'de devletini teşkilatlandırarak topraklarını vergi bölgelerine ayırmış ve Amedi kentini çevresiyle birlikte Armenia satraplığına bağlamıştır. Makedonyalı Büyük İskender MÖ 334'de Pers ordularını önce Biga Çayı civarında, daha sonra İskenderun Payas arasındaki Apas yakınlarında yenerek Mısır'a kadar ilerlemiş, Suriye üzerinden Yukarı Mezopotamya'ya girerek Diyarbakır ve havalisini egemenliği altına almıştır. İskender'in, ölümüyle (MÖ 324) kurmuş olduğu imparatorluk, generalleri arasında paylaşılmış, Diyarbakır ve Mezopotamya bölgesi bu paylaşımında Selevkosların idaresine geçmiştir.

Part Kralı I. Mitriades döneminde (MÖ160-139) Diyarbakır ve Mezopotamya'nın yukarı kısımları Partların egemenliğine geçmiştir. MÖ 80'de Diyarbakır bölgesini eline geçiren Ermeni Kralı Tigran'dan, MÖ 69 yılında Roma komutanı Lukillus, Diyarbakır'ı da kapsayan geniş bir bölgeyi almış, Romalılar bu tarihten sonra önce Partlar ardından Perslerle kent hâkimiyeti için sık sık savaşmış, bu savaşların sonucunda kent pek çok kez hâkimiyet değiştirmiş, 230 yılından itibaren de Roma kolonisi olmuştur. Roma İmparatoru Marcus Aurelius Severus Aleksander'in ünvan ve monogramları ile Amida adının yazılı bulunduğu 222-235 yılları arasına tarihlenen bir Roma sikkesini bilim dünyasına tanıtan Carl Ritter, sikkenin resimli yüzünde; sol eliyle bir altara dayanan, sağ eliyle iki başak tutan, kayalık yüksek bir alanda ayaklarının altından bir su kaynağı çıkar vaziyette verilmiş bir figür ile kentsel bir alanın tasvirinin yer aldığını ve bu yüzde bulunan monogramların "Mezopotamya Metropolis'i'nin Amida Kolonisi" olarak yorumlanabileceğini belirtmektedir. Sikkenin figürlü yüzünde bulunan eteğinden su kaynak-

Diyarbakır, havadan görünüm

kayalık alan tasviri, İç Kale'deki höyükle örtüşmekte, altar betimlemesinin oturduğu kayalık alan o günkü kentle ilişkili tutulmakta, monogramlar ise kente Hristiyanlığın yayıldığına işaret etmektedir. Bugün höyük üzerinde görülen burçlu kale harabesinin Hurrilerin Amedi kentine ait olduğu kabulüne dayanan ve Diyarbakır'ın sur tarihini bu kaleden başlatan yaklaşımlar bulunsada genel konum dışında en eski Amedi kentinin kapsadığı alan ve sur yapısı hakkında gerçekte hiç bir şey bilinmemektedir.

Sasanilerin 359 yılında Diyarbakır'ı kuşattıkları savaş sırasında kentte tutsak bulunan Antakyalı asker Ammianus Marcellinus'un yazıya geçirilmiş anılarından, Bizans İmparatoru Büyük Konstantinos'un oğlu II.Konstantios'un henüz sezarken Amida kentini güçlü duvar ve kulelerle çevreleyerek silahlarla donatıp düşmanda dehşet uyandıracak hâle getirdiği ve kentin kendi adıyla anılmasını istediği öğrenilmektedir. Önceleri Roma generallerine sezar denilirken, İmparator Hadrian (117-138)'dan sonra bu unvanın imparator oğullarına da verilmeye başlanması, II.Konstantios'un babası Büyük Konstantinos'un sağlığında Diyarbakır'ı surla çevreletmiş olduğuna işaret eder. Büyük Konstantinos'un Doğu'nun başkenti olarak seçtiği, bugünkü İstanbul'un temelini oluşturan Bizantion kentini büyütmek amacıyla yeni sur inşasını başlattığı 324 tarihinde, 317 doğumlu oğlu II.Konstantios henüz yedi yaşında bir çocuktur. Bu tarih (324), Kayseri Piskoposu Eusebius'un büyük kilise tarihini tamamladığı, G. Ostrogorsky'nin de kilise tarih yazımının tamamlanışına dayanan

Diyarbakır'ın Sasanilere geçtiği 359 yılından sadece dört yıl sonra Bizans İmparatoru Jovianus, 363 yılında Sasanilerle barış antlaşması imzalayarak Armenia, Mezopotamya ve Nusaybin'i Sasanilere bırakmış, karşılığında Diyarbakır'ı geri almıştır.

narak Bizans İmparatorluğu'nu başlattığı tarihtir. Bu tarihten bir yıl sonra 325'de Büyük Konstantinos'un, İznik'te topladığı ilk konsilde Diyarbakır'a piskoposluk payesi verilmiş, kentin surla çevrelenmesi büyük ihtimalle bu sırada gündeme getirmiş olmalıdır. Zira, kaynaklar Diyarbakır'ın erken tarihlerde Hristiyanlıkla tanıştığını gösteren üç kilisesinden ikisinin İç Kale'de, birinin Urfa Kapı yakınında bulunduğunu belirtmektedir. Urfa Kapı yakınlarındaki Meryem Ana Kilisesi'nin, 282 yılında Diyarbakır'a yerleşen Nusaybinli Mar Afram'ın, 300 yılında bu kilisede vaftiz edildiği bilgisine dayanılarak en geç 300 yılına tarihlenmesi, o tarihte Diyarbakır henüz bugünkü surlar içerisine alınmadığından Meryem Ana Kilisesi'nin muhtemelen bir manastır kuruluşu bünyesinde yer aldığını göstermektedir.

Büyük Konstantinos, öldüğünde (337) 20 yaşında bulunan II.Konstantios, diğer iki kardeşiyle birlikte imparatorluğun yönetimini paylaşmış ve Doğu Roma toprakları üzerinde 361 yılına kadar imparatorluk yapmıştır. Ammianus Marcellinus'dan elde edilen II.Konstantios'un, babasının sağlığında Diyarbakır surunun inşasını başlattığı yolundaki bilgi, çocuk yaşta sezar ilan edilen II.Konstantios'un, yaşı nedeniyle surun inşasını 337 yılı öncesinde, 337 yılına çok yakın bir tarihte başlatmış olabileceğini gösterdiği gibi, 324 yılında İstanbul'u surla çevreleten Büyük Konstantinos'un (öl.337) Diyarbakır'ın surla çevrelenmesi konusunda çalışmalar içinde bulunduğuna da işaret eder. II.Konstantios, babasının ölümünden sonra Diyarbakır ve İstanbul Surlarının inşaatını tamamlamış, Diyarbakır içinde pek çok bina inşa ettirerek Gaziantep, Silvan ve Erzen havalisini kente bağlamış, ayrıca, komşularının sığınabilmesi için 359 yılı öncesinde Antoninopolis adlı surla çevrelettiği bir başka kent daha inşa ettirmiştir. Yayınlarda II.Konstantios'un Diyarbakır'ı surla çevrilmesinin 330, 338 ve 349 yılında gerçekleştiği yolunda üç ayrı tarih bulunmaktadır. II. Konstantios, 337-361 yılları arasında Bizans İmparatoru olduğundan 338 ve 349 tarihlerinde veliht olamayacağı açıktır. 330 tarihi ise o tarihte henüz 13 yaşında bir çocuk olduğundan Diyarbakır surunun inşasını babası Büyük Konstantinos ile ilişkilendirmektedir. II. Konstantinos, Diyarbakır surunu en geç babası Büyük Konstantinos'un ölümünden (337) birkaç ay, en erken olarak da bu tarihten bir iki yıl önce inşa ettirmiş olmalıdır.

Diyarbakır'ın Sasanilere geçtiği 359 yılından sadece dört yıl sonra Bizans İmparatoru Jovianus, 363 yılında Sasanilerle barış antlaşması imzalayarak Armenia, Mezopotamya ve Nusaybin'i Sasanilere bırakmış, karşılığında Diyarbakır'ı geri almıştır. Bu anlaşmadan sonra kentlerini terk eden Nusaybinlilerin bir kısmı Diyarbakır'ın yeni kurulan bir semtine, büyük kısmı Diyarbakır surları dışında bulunan "Nisibeos" adlı etrafı duvarlarla çevrili bir kente yerleştirilmiştir.

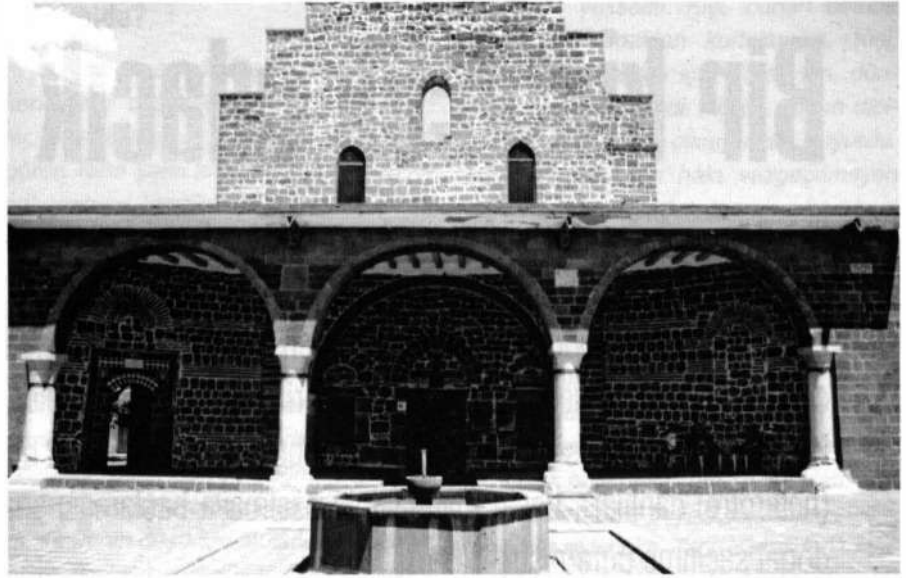
1932 yılında bölgede arkeolojik incelemelerde bulunan ve bu çalışmalarını bir

Asurular'ın, Hurrilerden kalan kent surunu onardıkları ve kenti bayındır hâle getirerek hâkimiyet bölgelerinin merkezi yaptıkları bölge öğrenilmektedir.

kitapta(2) toplayan Albert Gabriel, Arap tarihçi Vakidi'nin kent ortasından geçen bir duvarın bulunduğu yönünde verdiği bilgiye ve Dağ Kapı'da yer alan *fabrica*-*ta* kelimesinin yazılı olduğu Latince yazıtta dayandırarak bir kent restitüsyonu yapmış ve kentin iki ayrı dönemde surla çevrelenerek aşamalı olarak büyütüldüğünü ileri sürmüştür. Bu restitüsyona göre, ilk sur 337 yılı öncesinde II.Konstantios tarafından inşa ettirilmiş, 363 yılında yapılan Jovianus anlaşmasının ardından Nusaybinliler kente yerleştirilince, 367-375 yılları arasında Mardin Kapı ile Dağ Kapısı'nı birleştiren hattın batısındaki yaklaşık olarak mevcut ilk kent alanı büyüklüğünde bir alan surla çevrilererek kente katılmış, Vakidi'nin bahsettiği duvarla özdeşleştirilen ilk kent surunun arada kalan batı duvarı da zamanla yok olmuştur. Vakidi'nin bahsettiği duvarın bir sur duvarı olup olmadığı bilinmediği gibi, sözü edilen duvara ait herhangi bir maddi veri ya da iz günümüze gelmemiştir. Öte yandan, "*Yenilmez imparator, yiğit Valentinianus ile Gratianus'un sürekli önderliği altında ve onlar yengiye koşarken ...onların dindar yönetimiyle devlet temellinden kuruldu*" metninin okunduğu yukarıda bahsi geçen Latince yazıttan çıkan anlam, surların değil, devletin temelden kurulduğu yönündedir. Bu gibi temellen-

Bizans İmparatorluğu'nun eski gücünü yitirdiği, Sasaniler'in taht kavgalarıyla uğraştığı tarihlerde Araplar, durumdan faydalanarak İyaz bin Ganem, Halid bin Velid, Mu'iz bin Cebel ve Sa'id bin Zeyd komutalarındaki bir orduyla Diyarbakır'ı kuşatmış ve 639 yılında almışlardır.

Meryem Ana Kilisesi

dirme sorunlarına rağmen söz konusu restitüsyon yakın zamana kadar sorgulanmadan genel kabul görmüştür.

Bölgenin savaş tarihi ve İç Kale'nin erken tarihli iki kilisesi ile bu kiliselerden Halifeler döneminde camiye çevrilmiş olanın güneyinde bulunan çukur alanda yer aldığı kabul edilen, en geç 4. yüzyıla tarihlenen günümüze gelememiş tiyatro yapısı, 3.-4. yüzyıllarda Roma dönemi İç Kalesi'nin, burada yer alan höyük alanı içerisine sıkışmış çok küçük bir savunma alanına sahip olmadığını, olamayacağını göstermektedir. 422'de Bizanslılarla Sasaniler arasında 100 yıllık saldırmazlık antlaşması imzalanmışsa da Sasaniler 502 yılında antlaşma süresinin dolmasını beklemeden Diyarbakır'a saldırmışlardır. Süryani rahip Mar-Yeşua'nın 494-507 yılları arasında geçen olayları ele aldığı vakainâmesinde, Sasani saldırısı anlatılmakta ve İmparator Anastasius'un bir yandan kenti yeniden imar etmeye ve surunu tamamlatmaya devam ettiği, diğer yandan da kent kilisesine bağışlarda bulunarak bölgedeki tüm vergileri kaldırdığı ve İç Kale'de kışlalar inşa ettirerek buradaki (Sen Corc) Nesturi Manastırı Kilisesi'ni onarttığı belirtilmektedir.

523 yılında İmparator Justinianus, doğudaki önemli kalelerin korunması için tarihçi Procopius'la birlikte Belisarius komutasında bir orduyu Dara'ya göndermiş, Mardin'e 30 km mesafede bulunan Dara kentine ait surun hatalı bölümleri-

ni düzelttirdikten sonra, Diyarbakır surunu yeni duvarlarla destekletmiş, Dara ile Diyarbakır arasına ayrıca birkaç kale ve şato yaptırmıştır. İmparator Justinianus'un Diyarbakır surunu takviye ettirmesinden 54 yıl sonra Sasaniler, 577'de Diyarbakır'a saldırarak kenti almışlardır. Bizans İmparatoru Heraklius bu olaydan 45 yıl sonra 622 yılında Diyarbakır'ı Sasanilerden geri almış, 628-629 yılında bugünkü Ulu Cami'nin yerinde bulunduğu kabul edilen bir kilise yaptırmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun eski gücünü yitirdiği, Sasaniler'in taht kavgalarıyla uğraştığı tarihlerde Araplar, durumdan faydalanarak İyaz bin Ganem, Halid bin Velid, Mu'iz bin Cebel ve Sa'id bin Zeyd komutalarındaki bir orduyla Diyarbakır'ı kuşatmış ve 639 yılında almışlardır. Bu tarihten sonra kent hâkimiyeti İslâm kültür dairesine ait devletlere geçmiş, kente İslâm dini ve kültürü girmiştir.

Dipnotlar

(1)Parla, C., "Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi", ODTÜ MFD, 2005/1 (22:1), s.57-84.; Parla, C., "Osmanlı Öncesinde Diyarbakır: Kente Hakim Olanlar ve Bıraktıkları Fiziksel İzler", *1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu 20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır Bildiriler*, İzmir 2004, s.247-283.; Parla, C.-Tuncer, O.C., "Diyarbakır Surlarının Konumu ve Kısa Kent Tarihçesi", *Yazıtları ve Betimlemeleriyle Diyarbakır Surları*, 2016, s. 11-22'den derlenmiştir.

(2)GABRIEL, A.L., *Voyages Archéologiques dans la Turquie Oriental*, C.II, E.de Boccard, Paris 1940.

Bir küçücük odacık

İlkin hücre günümüzün virüslerine benzemektedir ve içinde olduğu organik çorbadan besleniyordu. Bu sebeple virüsler gibi diğer bir canlıya ihtiyaç duymadan çoğalabiliyordu. Zamanla organik çorbadaki besin maddeleri tükeneneğinden sadece inorganik moleküllerden organik moleküller, ya da organik moleküllerden organik molekülleri sentezleyen hücreler yaşamlarına devam edebileceklerdi. Başlangıçta oksijensiz ortamda yaşayan bu hücre, çevredeki birikmiş besin maddelerini kullanırken (heterotrof canlılar), besin maddesinin azalmaya başlaması sonucu ortaya çıkan rekabetten dolayı doğal seçilime uğramıştır.

**“Vatanı korumak çocukları
korumakla başlar”**

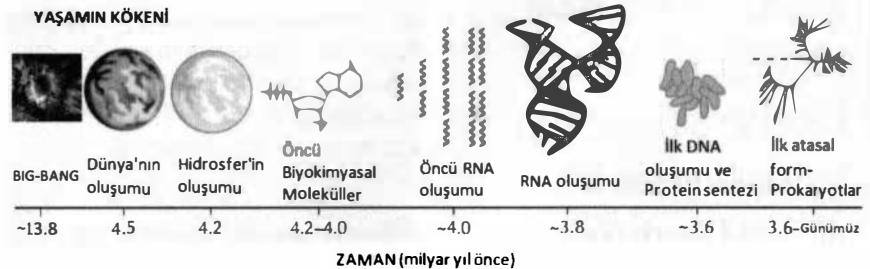
Mustafa Kemal ATATÜRK

Bahar geldi. Doğa ve canlılar uyanıyor. Toprak kabardı, meyve ağaçları çiçeğe durdu, kaynak suları çoğalıyor, kuşlar kuluçkaya yatıyorlar. Çok yakında göçmen leylekler gelecek, koyunlar kuzulayacak ve buğdaylar yeşil filizleriyle selamlayacaklar gökyüzünü. Çocuk sesleri yükseliyor parklardan, kulağımızın pası siliniyor, gözümüz şenleniyor, yaşama sevinci doluyor yüreğimize. Vesile ile Türk çocuklarının, gençlerinin ve milletimizin 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nı ve 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı'nı kutlarım.

Bu yazımda, yaklaşık olarak 13,8 milyar yıl önce oluşan Evren'in, ~4,5 milyar yaşındaki çocuğu Dünya'mızda, 3,6 milyar yıl önce prokaryotları ve 1,8 milyar yıl önce ökaryotları oluşturan hücre adı verilen yapıdan bahsedeceğim. Hücre hakkında yazma fikri, Cumhuriyet Kadınları Derneği Genel Sekreteri, Değerli hocam Doç. Dr. Şen Yazgan'a aittir. Kendisine teşekkür ve saygılarımı sunuyorum.

17 yüzyılda, Antonie van Leeuwenhoek ve arkadaşları basit gözlemlerin yapılabileceği bir mikroskop için yeterli olacak mercekleri ürettiler. Robert Hook (1635-1703), Micrographia adlı eserinde, mikroskopunda incelediği, şişe mantarını oluşturan yan yana dizili, etrafları çevrili ve içi boş yapılara Latince “cellula = küçük odacık” kelimesinden türettiği “hücre” adını vermiştir.

Robert Hook (1635-1703), Micrographia adlı eserinde, mikroskopunda incelediği, şişe mantarını oluşturan yan yana dizili, etrafları çevrili ve içi boş yapılara Latince “cellula = küçük odacık” kelimesinden türettiği “hücre” adını vermiştir.

Joyce G.F., *Nature* 418: 214-221, © 2002 Macmillan, www.nature.com
Evolution © 2007 Cold Spring Harbor Laboratory Press

Yaşamın kökeninde önemli aşamalar (Evolution @2007, Cold Spring Harbor Laboratory Press).

Meraklı insan, birçok konuda olduğu gibi canlılığın kökeni hakkında da sorular sormuş, cevaplar bulmaya çalışmıştır. Din, mitoloji ve felsefenin bu konu hakkındaki cevaplarının çoğunda yaşamın kökeni, doğanın dışında bir yaratıcıya dayandırılmaktadır.

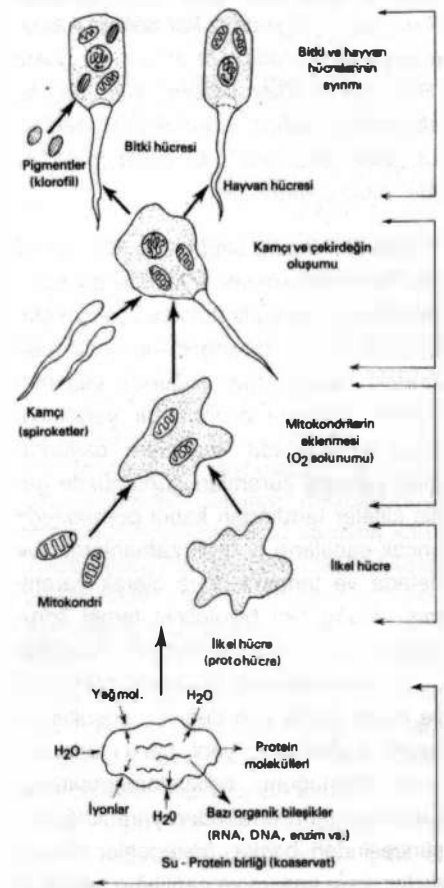
re" adını vermiştir. Hücre denen bu yapı ile ilk kez, Konya'da Mümtaz Kuru İlkokulu, Fen Bilgisi Laboratuvarı'nda tanıştım. Öğretmenim Sevim Us, soğan zarından aldığı kesitleri ışık mikroskopunda bizlere göstermişti. Tren vagonlarına benzettiğim bu yapılara hücre dendiğini söylemişti öğretmenim. Atomlar, molekülleri, moleküller daha büyük molekülleri ve onlar da hücreleri oluşturuyorlardı. Dahası hücreler bir araya gelerek dokuları, dokular bir araya gelerek organları, organlar sistemleri, sistemler de canlıları oluşturuyorlardı. O günden sonra uzunca bir süre ansiklopedi ve kitaplarda bulabildiğim hücre çeşitlerini öğrenmek ve şekillerini çizmekle uğraştım. Ne çok çeşidi vardı hücrenin; bakteri hücresi, bitki hücresi, hayvan hücresi, kök hücresi, gövde hücresi, yaprak hücresi, epidermis hücresi, retina hücresi, sinir hücresi, kan hücresi, kemik hücresi, kas hücresi, eşey hücresi, bez hücresi. Notalar müziği, renkler resmi, buharlaşan su yağmuru ve karı, atomlar molekülleri, hücreler canlıları, canlılar ve doğa dünyayı, dünya ve diğer gezegenler güneş sistemini, sistemler ise evreni oluşturuyordu. Dünyam hücrelerle dolmuştu, 10 yaşındaydım ve macera yeni başlıyordu.

Nasıl oldu?

"Kadın ile erkek düşlerinde Tanrı'nın kendilerini düşünde gördüğünü gördüler. Sigara dumanı bulutunun içinde düş gören Tanrı şarkı söyleyip marakaslarını şakırtıyor, kendini mutlu ama kuşku ve gizemden allak bullak hissediyordu. Makiritare Kızılderilileri, Tanrı'nın düşünde yemek görürse bereket ve yemek verdiğini bilirler. Tanrı yaşam düşü görürse doğar ve doğurur. Tanrı'nın düşünüy gören kadın ile erkek düşlerinde büyük, parlak bir yumurtanın içindeydiler; şarkı söylüyor, dans ediyor, doğmak isteğiyle çılgına döndüklerinden olay çıkarıyorlardı. Tanrı'nın düşünde mutluluk, kuşku ve gizemden daha güçlüydü. Tanrı böylece düş görürken, bir şarkıyla yarattı onları. Bu yumurtayı kırıyorum, kadın doğuyor ve erkek doğuyor. Ve birlikte yaşayıp ölecekler. Ama gene doğacaklar. Doğacaklar, gene ölecekler, gene doğacaklar. Hiçbir zaman doğmalarının sonu gelmeyecek, çünkü ölüm bir yalandır." (1) Yukarıdaki paragrafta Latin Amerika yerlilerinin mitolojilerinde yer alan bir yaratılış hikâyesini aktardım sizlere. 19. yüzyılda Wilhelm Radloff ve Vasili Ivanovich Verbitski tarafından Altay Türklerinden derlenen Yaratılış Destanı'nda ise evrenin yaratılışı, iyilik ve kötülüğün kaynakları ile evrendeki düzen aşağıdaki gibi anlatılmaktadır:

"Daha hiçbir şey yokken Tanrı Kara Han (Kayra Han, Kuday, Kurbustan) ile su vardı. Kara Han'dan başka gören, sudan başka görülen mevcut değildi. Kara Han yalnızlıktan sıkılıp "Ne yapacağım?" diye düşünürken, su dalgalandı. Sudan "Ak Ana" çıktı. Ak Ana, Kara Han'a: "Yarat!" dedi, tekrar suya daldı. Bunun üzerine Kara Han, "kişiyi" yarattı. Kara Han'la kişi, ebedi suyun güzelliğinde iki kara kaz gibi uçuyorlardı. Fakat kişi hâlden memnun değildi. Tanrı Kara Han'dan daha yükseklerde uçmak istiyordu. Onun bu arzusunu sezen Tanrı Kara Han, kişiden uçma kabiliyetini aldı. Kişi sonsuz suya yuvarlandı. Boğuluyordu. Yaptığına pişman olarak Tanrı Kara Han'dan bağışlanmasını diledi. Tanrı Kara Han, kişiye sudan yükselmesini buyurdu. Denizden

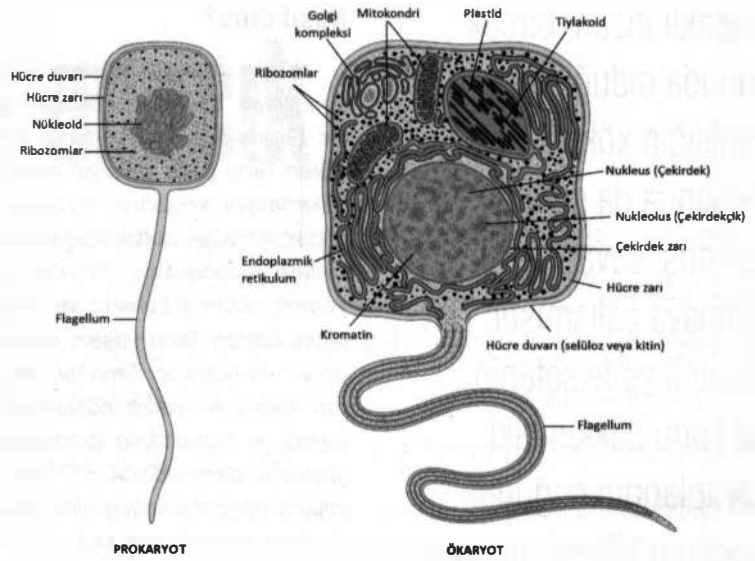
bir yıldız yükseltti. Kişi, bunun üstüne oturarak batmaktan kurtulacaktı. Kişi, artık uçamayacağı için Kara Han, dünyayı yaratmak istedi. Kişiye, suyun dibine dalarak toprak çıkarmasını buyurdu. Kötü düşünceden hala vazgeçemeyen kişi, denizin dibinden toprak çıkarırken, kendisi için de gizli bir dünya yaratmak istediği için ağzına biraz toprak sakladı. Kişi, avucundaki toprağı, su yüzüne serpince, Tanrı Kara Han, toprağı "Büyü!" diye buyurdu. Bu büyüyen toprak, dünya oldu. Fakat aynı zamanda kişinin ağzındaki toprak da büyümeye başlayıp onu boğacak hale geldi. Tanrı Kara Han, kişiye "Tükür!" diye buyruk vermeseydi kişi, boğulup gidecekti. Tanrı Kara Han'ın yarattığı dünya dümdüzdü. Kişi tükürünce, ağzından çıkan topraklar bu dünyaya fırlayıp üzerinde bataklık tepeler meydana getirdi. Buna kızan Tanrı Kara Han, bu itaatsiz kişiye "Erlig (Erlig = Şeytan)" adını verdi. Tanrı Kara Han, Erlig'i kendi ışık âleminden kovdu. Bundan sonra yerden

Endosimbiyont teorii (Demirsoy, 1998).

dokuz dalı bir ağaç bitirerek, her dalın altında bir adam yarattı. Bunlar, dokuz insan ırkının ataları oldular. Erliğ, bu insanların bu kadar güzel ve iyi olduklarını görünce, Tanrı Kara Han'dan onları kötülüğe sürükleyerek, kendisine çekebiliyordu. Kara Han, insanların bu akılsızlığına, Erliğ'e kanmalarına kızarak onları kendi başlarına bıraktı. Erliğ'i yer altındaki karanlıklar dünyasının üçüncü katına kovdu. Kendisi için de on yedinci kat göğü yaratarak oraya çekildi. İnsanları korumak için, meleklerinden birini gönderdi. Erliğ bu güzel göğü görünce, o da kendisine bir gök yaratmak için Kara Han'dan izin aldı. Kendi göğüne tebaasını, yani kandırdığı kötü ruhları yerleştirdi. Erliğ'in tebaası Kara Han'inkinden daha iyi yaşadıkları için, Tanrı Kara Han'ın canı sıkıldı. Meleklerden birini göndererek Erliğ'in göğünü yıktırdı. Bu gök yıkılıp dünyaya düşünce, yıkıntılardan dağlar, boğazlar, ormanlar meydana geldi. Kara Han, Erliğ'i dünyanın en derin katına sürdü. Bu güneşsiz, aysız, yıldızsız yerde dünyanın sonuna kadar oturmasını buyurdu. Tanrı Kara Han, on yedinci kat gökten kâinatı idare etmektedir. On altıncı kat gökte "Bay Ölkün (Bay Ülgen)" altın dağda, altından bir tahtta oturmaktadır. Yedinci kat gökte "Gün Ana", altıncı kat gökte "Ay Ata" oturmaktadır."(2)

Meraklı insan, birçok konuda olduğu gibi canlılığın kökeni hakkında da sorular sormuş, cevaplar bulmaya çalışmıştır. Din, mitoloji ve felsefenin bu konu hakkındaki cevaplarının çoğunda yaşamın kökeni, doğanın dışında bir yaratıcıya dayandırılmaktadır. İnançlara dayandırılan yaratılış kuramları günümüzde geniş kitleler tarafından kabul görmektedir ancak canlıların değişik zamanlarda, bir defada ve tamamlanmış olarak yaratılmış olduğu fikri biyolojinin temel sorularına cevap verememektedir. Özellikle bu kuramlar jeolojik devirlerde dünyanın ve çevre şartlarının değişen koşullarına uyum sağlayarak yeni canlı türlerinin nasıl oluştuğunu açıklayamamaktadır. Canlılığın tanrı tarafından yaratıldığı düşüncesinden başka, gezegenler ve yıldızlar arası yaşam ve canlılığın taşınması (Panspermia) ve kendiliğinden oluşum

Madigan M.T. et al., Brock Biology of Microorganisms, 9e, © 2000 Prentice Hall
Evolution © 2007 Cold Spring Harbor Laboratory Press

Prokaryot ve Ökaryot hücreler (Evolution @2007, Cold Spring Harbor Laboratory Press).

(Abiyogenezis = spontan jenerasyon) hipotezleri gibi canlılığın oluşumu ve evrende yayılması konusunda açıklamaların yapıldığı görüşler de mevcuttur. Ancak bunların hiçbiri bilimsel bir geçerliliğe sahip değildir. Günümüzde geçerli olan ve bilim çevreleri tarafından kabul edilen ise Moleküler Oluşum Kuramı'dır(3,4).

Moleküler oluşum

Bing-Bang kuramına göre başlangıçta hidrojen oluşmuş ve hidrojenin zamanla değişmesiyle diğer elementler ortaya çıkmıştır. Doğada saf olarak bulunan bu asal elementler diğer elementlerle, atomları arasındaki elektriksel çekim sayesinde bir araya gelerek çeşitli kimyasal bileşikler oluşturmuşlardır. Dünyanın oluşumu sırasında, hidrojen ve oksijenin birleşmesiyle meydana gelen su, volkan patlamalarından ve güneşten elde edilen enerji ile ısınarak su buharına dönüşmüştür. Volkanik patlamalar ile atmosferde biriken karbon, kükürt ve azot gibi moleküller su molekülleri ile tepkimeye girerek daha karmaşık olan amonyak, metan, karbondioksit ve siyanit moleküllerini oluşturmuştur. Yavaş yavaş soğumaya başlayan dünya kabuğunun üzerindeki çukurlarda biriken yağmur suyu, yanardağlardan çıkan gaz halindeki C, N, H ve S'li molekülleri de eriterek bu

çukurlarda yoğunlaştırmıştır. Su, aynı zamanda erozyonla karalardaki kaya ve taşlardan erittiği mineral ve mineral tuz içeriği ile zenginleşmiştir. 1930'lu yıllarda Rus bilim adamı Alexander I. Oparin ve İngiliz bilim adamı John B. S. Haldene, günümüzün oksijenle zengin atmosferinde yaşam için gerekli olan karmaşık organik moleküllerin oluşamayacağını, dolayısıyla ilk atmosferin oksijenle fakir, ancak hidrojen, metan ve amonyak

Bing-Bang kuramına göre başlangıçta hidrojen oluşmuş ve hidrojenin zamanla değişmesiyle diğer elementler ortaya çıkmıştır. Doğada saf olarak bulunan bu asal elementler diğer elementlerle bir araya gelerek çeşitli kimyasal bileşikler oluşturmuşlardır.

bakımından zengin olduğu fikrini ileri sürdüler. Çünkü oksijen diğer moleküllerle kolaylıkla reaksiyona girerek, bu moleküllerin kimyasal bağlarını yıkıp, bu moleküllerin basit yapıda kalmalarına sebep olmaktadır. Oparin ve Haldene'in, canlılığın, cansız maddelerden kimyasal reaksiyonlarla oluştuğunu söyledikleri bu kimyasal evrim sürecine "probiyotik evrim" veya hayatın mevcudiyetinden önceki evrim denmektedir.

Peki, canlı olmadan canlılığın yapı taşları olan polimer, protein ve çekirdek asitleri (DNA-RNA), o günkü dünyada bulunan amonyak, metan, su, karbon-dioksit ve kükürtlü bileşiklerden nasıl oluşmuştur? Stanley Miller ve Harold Uray, 1953 yılında, dünyanın soğuması aşamasında olduğu varsayılan bileşikler (amonyak, metan ve su buharı) ve enerji kaynaklarını (UV ışınları ve şimşekler yerine elektrik deşarjı) kullandıkları deneylerinde 24 saat gibi kısa bir sürede birçok önemli bileşiğin yanı sıra, üç önemli amino asiti (glisin, asparajin ve α -alanin) oluşturmuşlardır. Bu deneylerde önemli olan kullanılan "atmosferin" tam kompozisyonu değil; Oparin ve Haldene'in savunduğu gibi hidrojen, karbon ve azotun mevcut olması ve serbest oksijenin bulunmamasıydı.

Canlılık, 20 temel amino asitin değişik kombinasyonlarından oluşan proteinlerden meydana gelmektedir. Dünyanın soğumaya başladığı şartlarda oluşan amino asitler değişik enerji seviyelerinde yoğunlaşıp birbirleriyle tepkimeye girerek daha karmaşık molekülleri oluşturmuşlardır. Oluşan makro-moleküller ya

Seçici geçirgen zarları ile madde alışverişinin yapıldığı, kimyasal değişimlerin yapılabilmesi için enzimler üreten, yalnız başına kendisinin aynısını üretebilen yapıya "Hücre" adı verilmektedir.

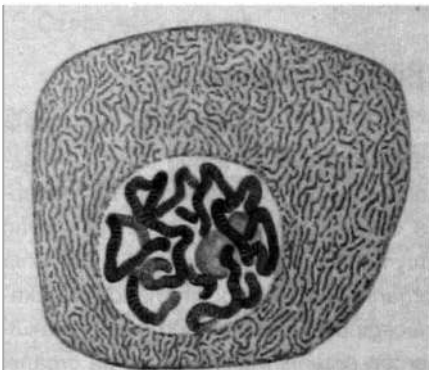
da polimerler arasında, amino asitlerin yaptıkları peptit zincirleri, yaşamın oluşmasına sebep olan önemli bileşiklerdir. Bugün, bu peptit zincirleri genlerin kontrolü altında yaşayan hücrelerde sentezlenmektedirler. Çekirdek asitleri, azotlu bazların polimerizasyonu ile hücrelerde sentezlenip, biyolojik (kalıtımla ilgili) bilgilerin aktarılmasını sağlamaktadırlar(3).

Hücre teorisi: Hooke'un "hiç görmediğim, belki de hiç görülmemiş olan ilk mikroskobik delikler" olarak tanımladığı hücrelerle ilgili çalışmalara 19. yüzyılda yoğun bir şekilde devam edilmiştir. Hücre teorisi yani canlıların hücrelerden oluştuğu fikri iki Alman araştırmacı; botanikçi Matthias Jakob Schleiden (1838'de bütün bitki dokularının hücreden yapılmış olduğunu buldu) ve zoolog Theodor Schwann'a (1839'da bütün hayvan dokularının hücrelerden yapılmış olduğunu buldu) aittir. Bohemyalı fizyolog Johann Evangelist Purkinje ise hücrenin iç kısmını oluşturan koloidal yapıya sitoplazma adını vermiştir.

"Bir hücreli organizmalardan, meşe ağaçlarına ve insanlara kadar bütün canlılar hücrelerden oluşmuşlardır. Hücreler bağımsız oldukları halde birlikte iş görürler." Schleiden ve Schwann, hücrelerin bölünerek çoğaldıklarını bilmiyor, ölen hücrelerin yerine yenilerinin oluştuğunu sanıyorlardı. Alman fizikçi ve biyolog Rudolf Virchow 1858'de Latince "Omnis cellula e cellula" bildirgesi ile bütün hücrelerin daima başka bir hücreden oluştuğu fikrini öne sürmüştür. Bu çalışmalarla birlikte abiyojenezis yerini biyogenezis görüşüne bırakmıştır. Alman biyolog

Walther Flemming 1879'da geliştirilmiş merceklerin takılı olduğu akromatik (renk ayırt etmeyen) mikroskobuyla, hücrenin kısımlarını ve hücre bölünmesi sırasında çekirdekte meydana gelen olayları ve kromozomların yavru çekirdeklere dağılımını izleyebilmiştir. Anilin boyası kullanarak, kromatin adını verdiği bazofilik boyaları kuvvetlice emen bir yapı keşfeden araştırmacı, kromatinin hücre çekirdeğindeki iplikli yapılarla ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Flemming bu bölünme olayına, daha sonra 1888'de Wilhelm von Waldeyer-Hartz tarafından kromozom (Yunanca renkli vücut) adı verilen iplikli yapıların varlığı nedeniyle mitoz (Yunanca iplik) adını vermiştir. Flemming'in "Omnis nucleus e nucleo (bütün hücre çekirdekleri daima başka bir atasal çekirdekten oluşur)" yani hücrelerin bölünme ile çoğaldıkları görüşü, August Weismann'ın (1834-1914) mayoz bölünmeyi keşfi, Alfred Sturtevant'ın (1866-1945) ilk genetik haritası ve Gregor Johann Mendel'in (1822-1884) kalıtım üzerine keşifleri ile hücre teorisi, evrim ve gen teorileri ile birlikte biyolojinin önemli 3 teorisi arasında yerini almıştır(4,5).

Thomas Henry Huxley'in (1825-1895), canlılığın temel yapıtaşının hücre mi yoksa sitoplazma mı olduğunu sorguladığı dönemden, elektron mikroskobunun keşfi (1935) kadar hücre teorisi olduğu gibi kabul gördü. Elektron mikroskobunun ve canlı boyama metodlarının gelişmesinden sonra hücre teorisinde bazı değişiklikler yapıldı. İlk hücre teorisine göre "Hücre canlılığın en küçük modeli ve canlılığın (yaşamın) temeli kabul ediliyor ve parçalandığı yani kısımları ayrıldığı zaman canlılığın kaybolacağı deneylerle ispatlanıyordu. Elektron mikroskobuyla yapılan incelemelerde, o zamana kadar mikroskopta görülmemiş, fakat varlıkları ve canlılıkları bilinen, virüslerin tam hücre yapısında olmadıkları, yani hücredeki bütün kısımları taşımadıkları görüldü. Bundan da CANLILIK ile HÜCRE arasındaki ilişkilerin pek sağlam bağlar olmadığı anlaşıldı ve böylece, "Canlıların mutlaka hücreden yapılmış olması gerekmediği, canlılığın hücredeki bazı organik maddelere bağlı olduğu" fikri ortaya çıktı. Bu organik maddelerin en önemlisi nükleik asitlerdir (DNA: Deoksiribo Nükleik Asit;

Kromozomlar: Zellschubstanz, Kern und Zelltheilung, W. Flemming-1885 (https://en.wikipedia.org/wiki/Walther_Flemming#/media/File:Flemming1882Tafel1Fig14.jpg).

RNA: Ribo Nükleik Asit). Bu asitler 19. yüzyılda İsveçli biyokimyacı Frederich Mischer tarafından hücre çekirdeğinde bulunmuştur. Bu keşiflerle birlikte canlılığın tanımı değişmiştir:

"Canlılık sadece hücreden yapılmış olmak değil, hücreyel yapıda olmak yani canlılığı sağlayan nükleik asitleri taşımak anlamına gelmektedir."

Seçici geçirgen zarları ile madde alış-verişinin yapıldığı, kimyasal değişimlerin yapılabilmesi için enzimler üreten, yalnız başına kendisinin aynısını üretebilen yapıya "Hücre" adı verilmektedir. Hücre temel olarak seçici geçirgen bir zar, protoplazma, çekirdek ve organellerden oluşur; özel bir yapı ve fonksiyonda sahiptir, enerji üretir, enzim, hormon ve protein sentezi yapar, karbonhidrat, yağ ve bunlardan daha fazla su, ayrıca Na, K, Ca, P gibi mineraller ve vitaminler içerir, kendini çoğaltır. Kısacası doğar, yaşar, çoğalır ve ölür.

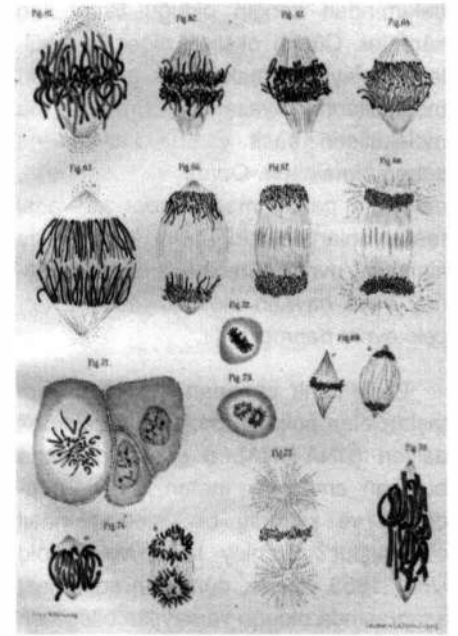
Yaşamın öncüleri koaservatlar, ilkin zar ve ilkin hücre

Bilim insanları, genç dünyanın soğuma aşamasındaki ılık, ilkin denizde oluşan "koaservat" denen formların yaşamın öncüleri olduğunu düşünmektedirler. Amino asitler ve onların oluşturduğu protein zincirleri ve diğer organik moleküller su içerisinde asılı halde bulunurlar. Bu tür çözeltilere kolloit çözeltiler denmek-

tedir. Organik moleküllerin suyun içinde hidrofobik (sudan kaçınma) eğilimleri sebebiyle kümelenmeleri sonucu oluşan küçük kabarcıklara koaservat denilmektedir. Alexander Ivanovich Oparin (1894-1980) yaptığı deneyinde sıvı ortamda polarlaşarak kümelenmiş koaservat moleküllerin sentezlendiğini kanıtlamıştır. Koaservatlar, canlı hücre protoplazmasına benzerlik gösterir, metabolizma, büyüme ve bölünerek çoğalma özelliğine sahiptirler. Ancak kalıtım molekülünün bulunmaması nedeniyle, kendi kopyasını üretemezler. Koaservatlar, proteinin yanı sıra şeker, yağ asidi, gliserol ve çekirdek asiti polimerlerini çevreden alarak yapılarına katabilmektedirler. Oparin'e göre koaservatlar canlı hücrenin yani yaşamın öncüleridir ve hücre zarı gibi canlılığın ilk özütünü çevrelemişlerdir. Protein ve diğer maddelerle kaynaşmış olan bu zar su içerisinde erimiş maddelere karşı seçici bir özellik kazanmıştır. Değişken çevre şartlarından hücreyi yalıtın ve seçici geçirgen özelliğe sahip olan bu "ilkin zar" canlılığın evriminde önemli bir yere sahiptir. Zarla çevrili ve içinde madde değişiminin gerçekleştirildiği yapıya "ilkin hücre" denmektedir. Sidney Fox (1912-1998), yaptığı deneyde inorganik moleküllerden amino asitleri ve proteinoidleri elde etmeyi başarmıştır. Fox'un proteinoid mikrosfer olarak tanımladığı yapı hücre zarına sahip ilkin hücreyi temsil etmekteydi ve dışarıdan amino asit alarak büyümekte ve belirli bir büyüklüğe ulaşınca bölünmekteydi. Aynı zamanda bu ilkin hücrede çevreden alınan çekirdek asitleri hücre içindeki proteinlerle birleşerek, proteinleri sentezleyen ribozom denilen organeli oluşturmaktaydılar. Daha sonra Fox ve ekibi ribozomlardan ilkel DNA ve RNA'ların öncülerinin nasıl oluştuğunu da gösterdiler.

Hızlı çalış, kısa zamanda çok iş yap ama yanma

Enzimler (biyolojik katalizörler) canlının ihtiyacı olan maddelerin sentezlendiği tepkimeleri hızlandırırken, bu tepkimelerden açığa çıkan enerjinin (sıcaklığın) canlının dayanabileceği sınırlar içinde

Mitoz (Kromozomlar ve Hücre Bölünmesi): W. Flemming-1880. Nature Publishing Group Paweletz, N. Walther Flemming: pioneer of mitosis research. Nature Reviews Molecular Cell Biology 2, 72 (2001) (<http://www.nature.com/scitable/ebooks/essentials-of-cell-biology-14749010/118241779>).

olmasını sağlarlar. Enzimlerin yaklaşık olarak 4 milyon yıl önce oluştuğu düşünülmektedir. Enzimlerin sentezlenmesi DNA tarafından yönetilmektedir. Aynı zamanda enzimler de DNA'nın sentezlenmesini sağlarlar. Bundan yaklaşık 2-3 milyar yıl önce, bir gen-bir enzim şeklinde kendini eşleyebilen ve yaşam olarak tanımlanan ilk molekülün, bir zaman sonra lipid ve protenit moleküllerinden oluşmuş bir koaservat keseciğinin içine girerek oluşturduğu ilkin hücreyi formüle edecek olursak; İLKİN HÜCRE = ÇEKİRDEK ASIDI-PROTEİN BİRLİĞİ (Enzim) + İLKELE ZAR

Hücrelerin imecesi

İlkin hücre günümüzün virüslerine benzemekteydi ve içinde oluştuğu organik çorbadan besleniyordu. Bu sebeple virüsler gibi diğer bir canlıya ihtiyaç duymadan çoğalabiliyordu. Zamanla organik çorbadaki besin maddeleri tükeninceğinden sadece inorganik moleküllerden organik moleküller, ya da organik moleküllerden organik molekülleri sentezleyen hücreler yaşamlarına devam edebileceklerdi. Başlangıçta oksijensiz

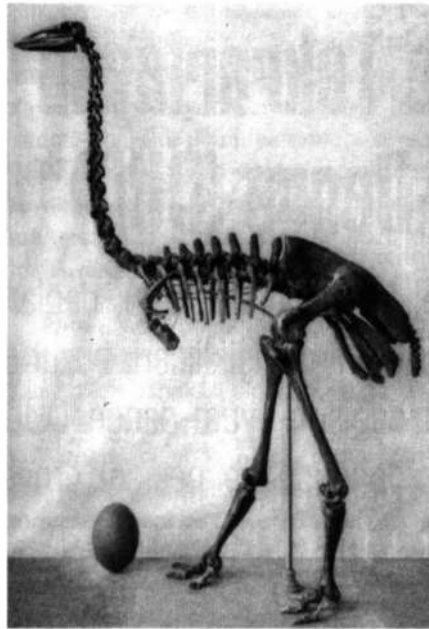
Enzimler (biyolojik katalizörler) canlının ihtiyacı olan maddelerin sentezlendiği tepkimeleri hızlandırırken, bu tepkimelerden açığa çıkan enerjinin (sıcaklığın) canlının dayanabileceği sınırlar içinde olmasını sağlarlar.

ortamda yaşayan bu hücre, çevredeki birikmiş besin maddelerini kullanırken (heterotrof canlılar), besin maddesinin azalmaya başlaması sonucu ortaya çıkan rekabetten dolayı doğal seçilime uğramıştır. Bu koşullar altında anorganik yoldan sentezlenmiş porfirini bünyesine alarak klorofil pigmentini oluşturan ve $Su + CO_2$ + güneş ışığından yararlanarak organik maddeleri sentezleyebilen canlılar (ototrof canlılar) ortaya çıktı. Bu sentezlemenin yan ürünü olan serbest oksijeni, metabolizmalarının etkili bir maddesi olarak kullanan hücrelerden bir kısmı, diğer hücrelerin içine girerek onlarla ortak yaşamaya başladı (Endosimbiyot teori). Hücre içine giren simbiyot hücre, birçok hücresel yapısını yitirerek mitokondriye dönüştü. Mitokondri, kendi başına (otonom) bölünme yeteneğini ve özel DNA'sını bugüne kadar saklayabildi. Aynı şekilde, ilkin denizde burgu gibi dönerek hareket eden bazı bakteriler bu hücrelerin üzerine yapışarak onlara hareket olanağı vermiş ve bu arada onların yakaladığı besin maddelerine de ortak olmuştur. Bir zaman sonra aralarındaki ilişki ortak yaşama (simbiyozis) dönüşerek, yapışan hücreler kamçı ve silleri oluşturmuştur. Nitekim bu bakterilerin (bugün yaşayanlarının) yapısı, kamçıların ve sillerin yapısına benzemektedir. Lizozom, ribozom ve çekirdek zarının da simbiyotik ilişkilerle dışarıdan girdiğine ilişkin kanıtlar vardır. Sonuç olarak modern hücre, birçok ilkin hücrenin ya da hücre benzeri varlığın simbiyotik ilişkiler içinde bir araya gelmiş karmaşık bir kom-binasyonudur.

Özetleyecek olursak;

1) Protositlerden ösitlere tanınmış bir geçiş formu yoktur ancak mitokondri ve kloroplastların bağımsız birer protosit oldukları ve muhtemelen ökaryotik kök hücreler tarafından endositoz yoluyla alınmış, hücrede simbiyot olarak bulunan otonom birimler oldukları ve hücreye enerji sağladıkları kabul edilmektedir.

2) Mitokondrilerin kökeninin bakteri benzeri aerob organizmalar, kloroplastların kökeninin ise fotoototrof siyano-

Aepyornis maximus Saint-Hilaire, 1851 ve yumurtası (en büyük hücre) (https://en.wikipedia.org/wiki/Aepyornis#/media/File:Aepyornis_maximus.jpg).

bakteriler olduğunu destekleyen önemli bulgular şunlardır:

* Mitokondri ve kloroplastların çift katlı zarı vardır, bunlardan dış zar ösit, iç zar protosit özelliktedir (endositozun oluşumu).

* Her ikisi de bütün prokaryotlar gibi sirküler yapıda histonsuz DNA molekülüne sahiptir.

Hücreler ya tek başına (bir hücreliler ya da protistler olarak bilinen bakteriler, protozoa, birhücreli mantarlar ve algler; keza yüksek bitki ve hayvanların sperma ve yumurtaları) ya da çok hücrelilerde olduğu gibi belirli bir görevi yapmak için farklılaşmış hücre grupları (= dokular) halinde bulunur. Tek bir hücre halinde yaşamını sürdüren canlılara "İ. düzendeki canlılar", belirli görevleri yüklenmek

Hücreler ya tek başına ya da çok hücrelilerde olduğu gibi belirli bir görevi yapmak için farklılaşmış hücre grupları (dokular) halinde bulunur.

için farklılaşmış hücrelere sahip canlılara da "İ. düzendeki canlılar" denir. İkinci düzendeki canlıların hücreleri organizma dışında ancak doku kültüründe yaşamını sürdürebilir ve çoğalabilir. İlk doku kültürünü Amerikalı Rass Harrison (1907) semender hücreleriyle yapmayı başarmıştır. Çok hücrelilerin hücreleri birbirine hücre arası madde ile bağlanmıştır (kemik ve kıkırdakta olduğu gibi) ya da bu madde aracılığıyla ilişkidir (kan ve lenfte olduğu gibi). En küçük boylu hücreler gametler, bakteriler ve parazit bir hücrelilerdir. Bu hücreler 0,2-0,5 mikron (1 mikron = 1/1000 mm) çapındadır. Bazı siller ve delikliler gözle görülebilir (*Gre-garina* türleri 1,5 cm. kadar olabilir). En büyük hücre, kuş yumurtasıdır. Bugün yaşayanlardan devekuşunun yumurtası ile 100 sene önce Madagaskar'da yaşayan *Aepyornis* kuşunun 8 litrelik yumurtası bilinen en büyük hücrelerdir. Bilinen en uzun hücreler ise aksonlarıyla beraber 1 m. kadar uzunluktaki bazı sinir hücreleridir(3).

Evreni ve dünyayı oluşturan inorganik moleküllerden organik moleküllerin, enzimlerin, amino asit ve proteinlerin, nükleik asitlerin, koaservatların, ilkin hücre zarının ve ilkin hücrenin oluşumunu anlattığım yazım burada sona eriyor. Hücrenin milyarlarca yıl süren evrimi hakkında özetlediğim bilgiler umarım ilginizi çekmiştir. Sizi bilmiyorum ama ben şimdi dışarı çıkıp mavi bahar göğünün altında olan biteni seyre daleceğim. Uçuşan kavak polenlerine rağmen. Saygı ve selamlarımla.

Kaynaklar:

1. Galeano, E., 1990. Ateş Anıları 1- Yaratılış. Can Yayınları, 331 s., İstanbul, ISBN: 975-510-560-3.
2. Atsız, N. H., 194. Türk Edebiyatı Tarihi (2015-Dokuzuncu Baskı, 213 s., İrfan Yayınevi İstanbul, ISBN: 9754378320).
3. Demirsoy, A., 1998. Kalıtım ve Evrim. Meteksan A. Ş., Dokuzuncu Baskı, 946 s., Maltepe-Ankara, ISBN: 975-7746-01-0.
4. Keeton, W. T., Gould, J. L., 2003. Genel Biyoloji 1. Palme Yayınları: 247, İkinci Baskı, 583 s., Ankara, ISBN: 0-393-96223-7.
5. Şahin, Y., 2007. Düşünce, Tarih ve Gerçeklik Noktasında Biyolojide Geçmişe Yolculuk. Palme Yayıncılık, 549 s., Ankara, ISBN: 978-9944-341-31-8.

Doğa Tarihinde Tekrarlayan Değişim-Uyum-Denge (DUD)* Döngüleri

Dünya'nın jeolojik tarihinde; kayaların oluşumu, dağların oluşumu (orojenez), deprem ve volkanizmaların oluşumu, iklim değişiklikleri, buzul dönemleri, okyanuslardaki akıntı yönleri de birbirini takip eden değişim-uyum-denge (DUD) döngüleri oluşturuyor. Doğada mevcut su döngüsü, Oksijen döngüsü gibi pek çok örnekte de DUD döngüsü hâkim.

Genel Evren düzeninin temel öğelerinden biri olan Doğa da, kendi yasalarını uygulayarak kendi dengesini muhakkak oluşturuyor. İllaki dengeyi bulma ve onu koruma çabası, bazen hâkim canlıların yok olması, bazen kıtaların çarpışması, bazen de iklim değişikliklerine neden oluyor.

Doğadaki her görünüm aslında iç-içe geçmiş "Matruşkalar" gibi. Makro görünüm, mikro görünüm, mikro görünüm nanno görünüm, dolayısıyla da farklı anlamları taşıyor. Her makro olay ve her organizma, yeni olayları ve yeni organizmaları türeterek, tetikleyerek, birbirine neden-sonuç ilişkisiyle bağlı bir sistem yaratıyor.

Hızla ilerleyen bilim, hiçbir şeyin göründüğü gibi olmadığını gösteriyor. En küçük maddenin atom olduğunu sanırken, karşımıza kuarklar çıktı. Meğer, en küçüğün içinde daha küçüğü de varmış. Klasik eğitimimizde atomun, pozitif yüklü proton ve yüksüz nötrondan oluşan bir çekirdek etrafında dönen negatif yüklü elektrondan oluştuğu bilgisine, artık kuarklar ve hadronlar eklendi. Maddenin temel bileşeni olan kuarklar bir araya gelip, Hadron adı verilen bileşik parçacığı oluşturuyor. Hadronların kararlı olanları da işte, bildiğimiz ama zaten göremediğimiz Proton ve nötronları oluşturuyormuş.

Kuarklar, hadronlar, elektronlar, atomlar, madde, dünya, diğer gezegenler, güneş sistemi, galaksimiz, diğer galaksiler, evren ve diğer evrenler her şey; hem kendi eksen etrafında, hem bağlı olduğu ana sistem etrafında, DUD esasında dönüyor.

Genel Evren düzeninin temel öğelerinden biri olan Doğa da, kendi yasalarını uygulayarak kendi dengesini muhakkak oluşturuyor. İllaki dengeyi bulma ve onu koruma çabası, bazen hâkim canlıların yok olması, bazen kıtaların çarpışması, bazen de iklim değişikliklerine neden oluyor. Ama, denge dönemleri de sürekli olamıyor. Tekrar devrim ve bu kez onun sonuçlarına uygun farklı bir denge arayışı devam ediyor. Doğanın evrimi, sürekli olarak tekrarlayan koşulları farklı değişim-değişime uyum-denge (DUD) düzenini koruyor. Örneğin, yok olan canlıların yerini yeni canlılar alıyor, kıta çarpışmasından dağ kuşakları çıkıyor. Devrim

Doğadaki her görünüm aslında iç-içe geçmiş "Matruşkalar" gibi. Makro görünüm, mikro görünüm, mikro görünüm nanno görünüm, dolayısıyla da farklı anlamları taşıyor.

Evren; hem doğurgan, hem ölümlü. Bazı yıldızlar doğarken, bazıları ölüyor. Yıldızlar da bebeklik, olgunluk ve ihtiyarlık dönemleri geçirip, ömürlerini tamamladıklarında ölüyorlar. Tıpkı organizmaların hücreleri gibi. Yıldızlar da doğuyor, görevini yapıyor ve ölüyor.

devam ederken ulaşılan sonuçlar, beraberinde başka olayları ve başka sonuçları da getiriyor.

Doğanın işleyiş düzenindeki, tekrarlayan değişim-değişime uyum-denge (DUD) düzeni, tabii olduğu Evren'in de temel düzeni. Evrenin oluşumunu açıklayan teoriler içinde en çok taraf bulanı "Bing-bang" (Büyük patlama) teorisi. Buna göre, tüm evrenin sıkıştığı belirsiz nokta patlamış, bu olay evrenin ve zamanın başlangıcını oluşturmuş. Böylece, Evren'i meydana getiren madde (*kozmi* öz) kararlı halden kararsız hale geçmiş. Evren'in doğuşuyla birlikte, hacmi de giderek büyümüş (dışarı verme, bir anlamda Evren'in nefes vermesi). Araştırmacıların bir kısmı, galaksilerin daima uzaklaşmaya devam ederek, bunun sonu gelmeyecek bir şekilde devam edeceğini öngörüyor. Bu teori, "*kesintisiz büyüme teorisi*" (daima genişleyen evren teorisi- Forever-expanding) olarak adlandırılıyor. Diğer bir kısım araştırmacı ise, Evren'in merkezinden galaksilere yayılan çekim gücünün artarak güçleneceğini ve giderek büzülüp ufalarak kendini yok edeceğini savunuyor. Bunun sonucu olarak da büyük patlamanın tersi olan "*Big-crunch*" (Büyük sıkışma) gerçekleşecek (içine çekme, bir anlamda Evren'in nefes alması). Ardından bir başka büyük patlama ile döngü yeniden başlayacak. Evren tekrar

genişleyecek ve sonra tekrar sıkışacak. Bu döngü, "*sonsuz tekrar teorisi*" (salınlımlı evren teorisi- oscillating universe) olarak adlandırılıyor. Burada, doğa tarihindeki değişim, uyum ve denge, sonra tekrar değişim, uyum ve denge şeklinde devam eden döngüyü temel alırsak, sonsuz tekrar teorisi daha anlamlı gözüküyor. Evrenin nefes alıp vermesi gibi.

Evren; hem doğurgan, hem ölümlü. Bazı yıldızlar doğarken, bazıları ölüyor. Yıldızlar da bebeklik, olgunluk ve ihtiyarlık dönemleri geçirip, ömürlerini tamamladıklarında ölüyorlar. Tıpkı organizmaların hücreleri gibi. Yıldızlar da doğuyor, görevini yapıyor ve ölüyor. Sonra, başka yeni yıldızlar doğuyor. Bazı büyük kütleli yıldızlar öldüklerinde kara delikler oluşturuyor. Bu delikler, çevrelerindeki maddeleri yutarak, durmadan büyüyor. DUD düzeni Evrende hüküm sürerken; artık farklı boyutlar, paralel evrenler ya da kat kat evrenlerin varlığından bahsediliyor.

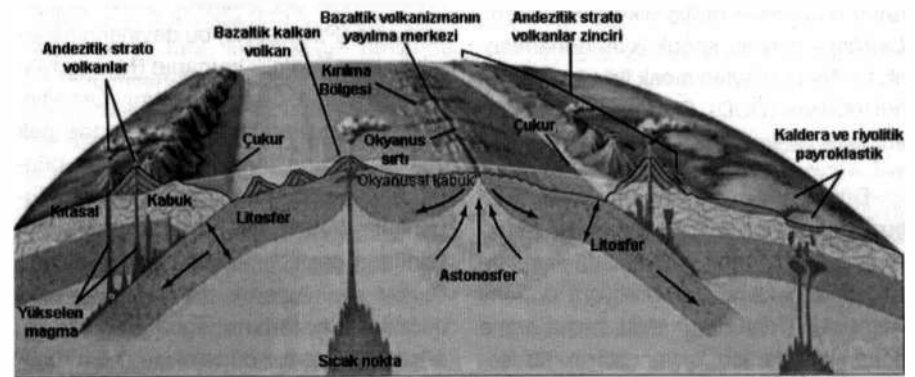
Yapılan hesaplara göre, 5 milyar yıl sonra Güneş de artık son aşamasına gelecek. Sıcaklığı çok artacak ve durmadan patlamalarla ölmeye başlayacak. Buna bağlı olarak da, artan sıcaklık nedeniyle Dünya okyanusları buharlaşacak. 5 milyar 500 bin yıl sonra, bu kez Dünya'nın atmosferi buharlaşıp, uzaya dağılacak. Lavlar okyanuslardan kalan çukurları doldurup, kayaları eritecek. 5 milyar 1 milyon yıl sonra Dünya, ilk hali olan toz ve gaz bulutu haline gelip, ölecek. Böylece, büyük döngünün içinde, yeni bir DUD döngüsü başlayacak.

Yerkabuğunda, kütleleri ve yoğunlukları birbirinden farklı büyük kabuk par-

çaları (blokları) arasında daima *İzostazi* adı verilen bir denge durumu mevcut. Şöyle ki, yerkabuğunun sıradağlar, okyanuslar gibi morfolojik farklılıkları, onların yoğunluk farklarından ileri gelmekte. Hafif maddelerden oluşmuş dağların yükseklikleriyle orantılı derin "*kökleri*" var ve buzdağları gibi daha yoğun bir temel (*substratum*) üzerinde bir yüzmekteler. Yer kabuğu, bu farklı yoğunluklu parçalar arasındaki denge durumunu daima koruyor (DUD).

Yerkabuğunda, "*Okyanus Ortası Sırtları*"dan sürekli olarak mağmatik malzeme çıkıyor. Bu yeni malzeme kıtalara ekleniyor. Diğer yandan her yıl birkaç cm ile birbirine yaklaşan levha sınırlarında, aynı miktarda malzeme, yoğunluğu az olan levhanın, yoğunluğu fazla olan levhanın altına daldığı "*Yitim Zonları*"nda eriyerek, tekrar mağmaya ekleniyor. Böylece çıkan mağma kadar, eklenen mağma oluyor. Sonuçta, mağma dengesi hep korunuyor (DUD).

Dünya'nın paleocoğrafik ve tektonik evrimi de, tekrarlayan değişim-uyum-denge (DUD) döngüsünü gösteriyor. İlk 3.450 milyar yıl boyunca "*Proto-Pangea*" adlı tek bir kıta mevcut. Bu tek kıta, 1.150 milyar yıl önce (Geç Proterozoyik dönemi) ayrılmaya başlayarak, beş ayrı kıtaya dönüşüyor. Bu kıtalar Birinci Zaman (Paleozoyik) boyunca tekrar birleşerek, Permien devrinin sonunda "*Pangea*" adı verilen tek kıtayı oluşturuyorlar. Pangea kıtası, bu kez İkinci Zaman (Mesozoyik) boyunca ayrılmaya başlıyor. Önce, Kuzey kıtası (*Laurasia*) ve Güney kıtası (*Gondwana*) olarak ikiye ayrılıyor. Zamanın sonuna doğru, he-

Mağmatik malzemenin çıktığı Okyanus Ortası Sırtı ve litosferin yoğunluğu az olan levhanın, yoğunluğu fazla olan levhanın altına daldığı Yitim Zonu.

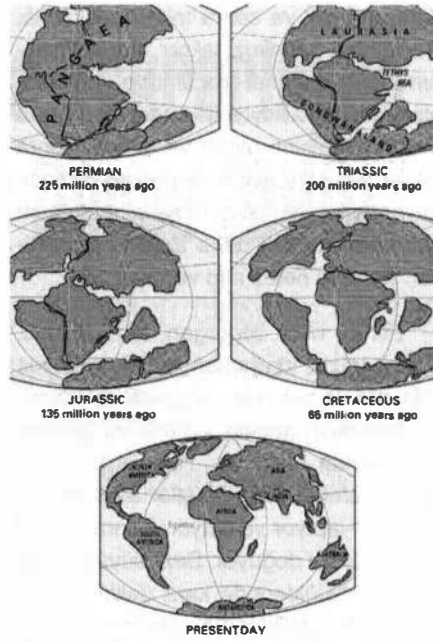
men hemen günümüzdekine benzer bir coğrafyaya dönüşüyor. Üçüncü zamanda (Senozoyik), ufak rötüşlerle kıtaların ayrılması devam ediyor. Bu zamanda, Madagaskar ada olmak üzere Afrika'dan ayrılmaya başlıyor. Arap yarımadasının da Afrika'dan ayrılmasına bağlı olarak, Kızıldeniz açılıyor. Daha sonra Hindistan olacak ada ise, ana karayla çarpışmak (günümüzdeki Asya) üzere kuzeye doğru hareketine devam ediyor. Bu hareket, daha sonra Himalayaları oluşturacak bir çarpışmayı gerçekleştirecek (DUD).

Sonuçları milyon yıllar sonra görülecek levha hareketleri bugün de devam ediyor. Bu hareketlerin aynı hızla devam etmesi halinde, 50 milyon yıl sonra, Pasifik Okyanusu'nun daralacağı, buna karşılık, Atlantik ve Hint okyanuslarının genişleyeceği, Avustralya'nın kuzeye doğru hareketine devam ederek, Asya ile çarpışacağı, Afrika'nın doğu kısmının kıtadan kopacağı, böylece Doğu Afrika'da yeni bir okyanusun oluşmaya başlayacağı, Kızıldeniz'in genişleyeceği ve Akdeniz'in kapanacağı öngörülmekte (DUD).

Dünya'nın jeolojik tarihinde; kayaların oluşumu, dağların oluşumu (*orojenez*), deprem ve volkanizmaların oluşumu, iklim değişiklikleri, buzul dönemleri, okyanuslardaki akıntı yönleri de birbirini takip eden değişim-uyum-denge (DUD) döngüleri oluşturuyor. Doğada mevcut su döngüsü, Oksijen döngüsü gibi pek çok örnekte de DUD döngüsü hâkim.

Günümüzdeki *El-Ninyo* ve *La-Ninya* olaylarında da döngü mevcut (DUD). Dönemsel olarak, okyanuslar üzerindeki basınç değişiklikleri rüzgârı; rüzgâr, akıntı yönlerini değiştiriyor. Bunlar da hep beraber olup, iklim değişikliklerini getiriyor. *La-Ninya* olayları soğuk iklim dönemlerini tetikliyor (DUD). O zaman da buzullar erimeye başlıyor (DUD).

Dünya'nın buzul dönemlerinde, yeni buzul oluşumuyla toplanan sular nedeniyle okyanusların seviyesi düşüyor ve bir deniz çekilmesi (*regresyon*) dönemi yaşanıyor. Ters durumdaki, buzul erime dönemlerinde ise okyanusların su seviyesi yükseliyor ve bir deniz ilerlemesi (*transgresyon*) dönemi yaşanıyor (DUD).

Permian (225 milyon yıl önce)'den günümüze Dünya'nın paleocoğrafik ve tektonik evrimi

Dünyanın jeolojik tarihinde paleoekolojik piramitin her iki taraftan birden patladığı devirler var. Bu devirler, alttan yeni fauna(1) ve flora(2) türleri eklenerek zengin organizma içeriğine sahip devirlerden sonra gelen, süper organizma içeren devirler. Karbonifer-Permian, Jura-Kretase ve Miyosen-Pliyosen devirleri. Makro ve mikro yaşamın çoştığı bu devirlerde, piramitin tepesine de yeni türler ekleniyor durmadan (böylece ekolojik piramit küp'e dönüşüyor).

Örneğin, Siluriyen devrinde bitkiler dünyasında önemli gelişmeler oluyor. Daha gelişmiş bitkilere bir sonraki devir olan Devoniyen'de rastlanıyor. Ama, en yoğun bitki örtüsü Karbonifer - Permian dönemlerinde oluyor. Yoğun bitki örtüsü, yoğun hayvan yaşamını destekliyor beraberinde. Bu anlamda Birinci jeolojik zamanın (Paleozoyik) bu devirlerinin karşılığı, İkinci jeolojik zamanın (Mesozoyik) Jura- Kretase devirleri oluyor. Örneğin, zamanın başındaki Triyas devrinde pek çok organizmasını kaybetmiş olan dünya, devrin sonuna doğru özellikle sürüngenlerin (reptil) bir grubu olan Thecodontların çeşitlenmelerine sahne oluyor. Bunlar evrimleşerek, sonraki devir olan Jura'da Dinozorların egemenliğine dönüşüyor. Kretase dönemi ise, hem dinozorların mutlak hakimiyeti olan bir devre, hem de Jura devrinde gelişmiş olan açık

tohumlu bitkilere (*gymnosperm*), çiçekli bitkilerin (*angiosperm*) eklenmesiyle müthiş bir bitki yoğunluğunun olduğu devre. Üçüncü jeolojik zamanın (Senozoyik) Miyosen-Pliyosen devrelerinde de benzer bir durum var. Bu devirlerde memeliler ve çiçekli bitkilerde büyük bir gelişme var. Günümüzdeki çoğu memelinin doğa tarihindeki yerini aldığı bu devirde, ayrıca kılıç dişli kaplanlar, mamutlar ve ilkel hominoidler gibi daha sonra tamamen yok olacak formlar da mevcut. Böylece, canlı yoğunluğu anlamında Üçüncü Zamanın Miyosen ve Pliyosen devirleri, Birinci jeolojik zamanın Karbonifer-Permian, İkinci jeolojik zamanın Jura- Kretase devirlerinin karşılığı oluyor.

Her jeolojik zamanda, fauna ve floranın çoştığı böyle devirlerin olması da bir döngü (DUD). Üstelik bu coşkun devirlerin ardından toplu yok olmaların olması da tekrarlayan değişim-uyum-denge (DUD) döngülerinin bir başka biçimi.

"*Toplu yok olmalar*", Jeolojik zamanın sınırlarını belirleyen özelliklerden biri. Her jeolojik devri temsil eden organizma grupları ayrı. Bunların aniden yok olmasıyla ekolojik nişler boşalıyor ve onların yerini yeni organizmalar alıyor. Toplu yok olmaya neden olan şey ise, ya iklim değişiklikleri gibi biyolojik stres kaynakları dediğimiz etkenler ya da asteroid düşmesi, güneşteki patlamalar gibi galaktik nedenler. Jeolojik tarihte, yerel ölçekte yaşanmış çok sayıda toplu yok olma var. Ancak, bunlardan 5 tanesi, dönem organizmalarının %80-90 gibi çok büyük oranda yok olduğu, dünya genelinde etkisini gösteren büyük toplu yok olmalar. Bunlar, Ordovisiyen devri sonu, Devoniyen devri sonu, Permian devri sonu, Triyas devri sonu ve Kretase devri sonu toplu yok olmaları. Günümüzde de yok olmalar devam ediyor. Doğada küçük küçük yaşanan bu değişikliklerin genel anlamları, ancak bin yıllar-milyon yıllardan geriye bakarak kavranabiliyor (DUD).

Toplu yok olmalar, bir anlamda doğanın biyolojik çeşitliliğine tekrar kavuşmak için başvurduğu bir savunma biçimi gibi de yorumlanabilir. Toplu yok olmalarda da bir düzen (DUD) mevcut (Felaketin dengesi). Örneğin Kretase dönemi, o ka-

dar çok Dinozor hakimiyetinde ki, diğer popülasyonlara yer ve yiyecek yok. Tavuk kadar olan dinozorlardan, beş katlı apartman boyunda olanlara, etçillerden otçullara, kuşsu olanlardan denizlerde yaşayanlarına kadar, hemen her ekosistemi doldurmuşlar. İster volkanik faaliyetler teorisi diyelim, ister asteroid teorisi, yok olmaya neden olan hangi etken ise, dinozor popülasyonlarının tümünden silinmesiyle Dünya, Üçüncü zamandan itibaren farklılaşan yeni bir biyolojik çeşitliliğe sahip olabilmiş. Böylece doğa, toplu yok olmalar yoluyla hakim grupları ortadan kaldırarak, bozulan biyoçeşitlilik döngüsüne tekrar kavuşmuş oluyor (DUD).

Bu döngüden hareketle; artan nüfusa bağlı olarak yeni tarım ve yerleşim alanları açan, durmadan çöp üreten, ormanları, dereleri yok eden, havayı suyu kirleten, doğanın dengesini bozarak biyoçeşitliliği sınırlandıran, başka canlılara yaşam alanı ve hakkı bırakmayan *Homo sapiens*lerin, yeni bir toplu yok olmanın başrol oyuncularına olacağını öngörebiliriz. Güncel olarak yapılan gözlemlere göre, doğada biyolojik kontrolü sağlayan bir "biçicilik ilkesi" mevcut. Bu ilke de doğadaki tekrarlayan değişim-uyum-denge döngüsüne (DUD) iyi bir örnek. Buna göre, ortamda bulunan bir ya da birkaç tür rekabetten üstün çıkarak yaşam alanını eline geçiriyor. Biçici denilen bu hakim topluluk, genellikle tür çeşitliliği göstermiyor. İyi evrimleşmiş bir biçici, sistemde bol bulunan türlerle beslenme eğilimi göstererek, hem onların baskınlık yeteneklerini sınırlandırıyor, hem de severek beslendiği türün bir kısmını yok ediyor. Böylece sistemde bulunan başka türlerin yolu da açılmış oluyor. Böylece, dengeli bir biçiciliğe maruz kalmış ekosistemde zengin bir biyoçeşitlilik gerçekleşiyor. Biçicisi olmayan topluluklarda ise biyolojik çeşitlilik görülüyor. Böylece evrimleşme yavaş oluyor. Örneğin Prekambriyen yaşlı alg topluluğu 2,5 milyar yıl boyunca evrim geçirmeden mevcut olmuş. Dengeli biçiciler, daha fazla çeşitliliğe sahip üreticilerin yolunu açarak, hem çeşitliliğin artmasına, hem de daha özelleşmiş diğer biçicilerin evrimine izin veriyor. Örneğin, Kretase döneminde ekosistemlere hakim olan dinozorlar yok olduktan sonra, memelilere gün doğuyor. Dinozorlar

çağında, ağaçlara adapte olmuş küçük kemirgenlerle temsil edilen ilkel memeliler, sonraki Paleosen devrinden itibaren ağaçlardan inip, yere adapte olmaya başlıyorlar ve müthiş bir açılım göstererek Senozoyik zamana (Üçüncü Zaman) damgalarını vuruyorlar. Bu anlamda, insanlar olarak varlığımızı Dinozorların yok olmasına borçluyuz diyebiliriz.

Yaşamın evrimi, genel bir özellik olmamakla birlikte, en basit anlatımıyla S biçimli (sigma eğrisi) büyüme yasasına göre ilerliyor. Buna göre, popülasyonlarda nüfus artışı başlangıçta yavaş oluyor. Bu gecikme evresi, S biçimli eğrinin yavaş artışı ilk kesimini oluşturuyor. Daha sonra nüfus arttıkça bir patlama evresi oluyor. Bu patlama evresini, ekolojik alanın (niş) doldurulması ve mevcut besinlerin tüketilmesiyle birlikte artan rekabet nedeniyle gelişen bir duraklama devresi izliyor. Duraklama devresinde, ya popülasyonun sayıca azalmasıyla denge kuruluyor ya da yok olma gerçekleşiyor. Bu dönem, logaritmik evrenin tavanını oluşturarak dağılımın S'sini tamamlıyor. Doğanın bu genel özelliği de, tekrarlayan değişim-uyum-denge (DUD) döngüsüne güzel bir örnek. Zaten, yeni türlerin oluşmasında Darwinizm diyalektiğinin temel dayanak noktalarından biri de bu.

Tüm canlılarda, "A,T,C,G" gibi aynı nükleotidlerin veya aynı aminoasitlerin yapıtaşı olarak kullanılmış olması, ortak organ ve organellerinin olması da bir döngü (DUD). Bu döngü, canlıların birbirleriyle bir ilişki içinde gelişmiş olmaları sonucunu gerektiriyor. Örneğin, sitokrom C adlı proteinin aminoasit dizilimine baktığımızda; insan-maymun arasında 1 fark (sadece 1 amino asitin yeri farklı), insan-tavşan arasında 9 fark, insan-köpek arasında 11 fark, insan-tavuk arasında 14 fark, insan-kurbağa arasında 17 fark, insan-balık arasında 22 fark, insan-kelebek arasında 30 fark sunuyor. Fosil kayıtlara göre, balıklar 480 milyon yıl önce, amfibiler 365 milyon yıl önce, sürüngenler 340 milyon yıl önce ve memeliler 210 milyon yıl önce ortaya çıkmakta. Kelebek, omurgasızların Arthropoda (eklembacaklılar) dalından. Eklembacaklılar, 500 milyon yıl önce yaşam ağacındaki kendi özel dalına ayrılıyor. Balıklar, ilk omurgalılar. İlk ilkel temsilcileri 490 mil-

yon yıl önce, en üst Kambriyen'de görülüyor. Kurbağalar balıklardan sonra türüyor. Tavuk gibi kanatlılar, kurbağagillerden çok sonra ortaya çıkıyor. Köpek ve tavşan gibi memeliler ise çok daha sonra. Rhesus maymunlar, 12-13 milyon yıl önce, ilk insansılar 2 milyon yıl önce.

Canlıların temel yapıtaşı olarak 6 temel element kullanılmış olması da bir döngü (DUD). Bu elementler, Oksijen, Hidrojen, Karbon, Azot, Kükürt ve Fosfor. Bunlar, DNA'nın, proteinlerin ve yağların sentezlenmesinde kullanılıyor. Son günlerde, NASA tarafından Kaliforniya'da bir gölde bulunan, GFAJ-1 adı verilen bakterisi ise araştırılıyor. Çünkü bu bakteri, moleküler yapısında Fosfor yerine Arsenik kullanıyor. DNA'sına Arseniği alabiliyor. Muhtemelen, uzay kaynaklı olabilecek bu bakteri bulgusu, Dünya'da yaşamın bakterilerle başladığı, en yaşlı fosillerin 3,5 milyar yıl yaşlı siyanobakteriler olduğu gerçeğiyle karşılaştırıldığında, bir ironi yaratıyor.

Demek ki, ilk yaşam muhtemelen uzay kaynaklı olan bakterilerle başladığına göre, DNA'sında Arsenik gibi zehirli bir kimyasalı bile tutabilen ve yine muhtemelen uzay kaynaklı olan bakteriler, Dünya'daki son yaşamı da destekleyebilecekler (DUD).

Dipnotlar

*DUD: değişim-değişime uyum- denge döngülerini belirtmek için yazar tarafından türetilmiş kısaltma.

(1)Fauna: Belli bir bölgede yaşayan hayvanların tümü.

(2)Flora: Belli bir bölgede yaşayan bitkilerin tümü.

Kaynaklar

Çıplak, B., Başbüyük, H.H., Karaytuğ, S ve Gündüz, İ., (Çeviri Editörleri), 2009, Evrimsel Analiz. (Yenilenmiş Dördüncü Baskıdan Çeviri), Palme Yayıncılık

Inan, N., 2013, Tarihsel Jeoloji, Jeolojik Devirlerde Yaşam ve Önemli Evrim Adımları, Seçkin Yayıncılık, 175 s.

Ketin, İ., 1977, Genel Jeoloji, Cilt I, Yerbilimlerine Giriş, İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, Sayı: 1096, 597s.

Kırıyık, H., Kızıloğlu, Ü., Kızıloğlu, N., Civelek, R. ve Beklen E., 2007, Evren Nasıl Oluşturdu?, ODTÜ Bilim ve Toplum Kitapları Dizisi, 148 s.

http://www.visioninconsciousness.org/New_Age_F14.htm

<http://www.yaklasansaat.com/dunyamiz/dunya/earth.asp>

Evrene hükmeden sinüs — 3

Ses dalgaları ve duran dalgalar

İnsanlık tarihi boyunca insanlığı, doğayı sorgulamaya iten gökyüzü dışındaki en önemli gözlemlerden ikisi; elektrik ve manyetik alandır diyebiliriz. En eski süs eşyalarının arasında kehribar taşı ile mıknatıs özelliği olan bazı eşyalar bunu göstermektedir. Elektrik ve manyetik alanları tek bir kural altında toplayarak 'her şeyin kuramı' yolunda ilk adımını atmış olan J. C. Maxwell, bilim dünyasına büyük bir ümit sağlamıştır.

Özet

Bir önceki yazımızda, evrenin bir noktasında yaşanan bir olayın ışığın bile ancak milyarlarca yıl boyunca ilerleyerek çok uzak diğer bir noktada etkisinin fark edilmesi, yani bilginin taşınmasını sağlayan dalga oluşumunun temelinde çok temel ve basit bir matematiksel fonksiyonun yattığından ve adının sinüs olduğundan bahsetmiştik. Doğayı en sade haliyle ve matematiğin en basit halinden faydalanarak sorguladığımız bu yazı dizisinde, günlük hayatımızın her anında yanı başımızda bulunan dalga oluşumlarını 'ses dalgaları' örneği üzerinden incelemeye devam edeceğiz. Hatırlarsanız, Matematikçi ve Fizikçi Leonhard Euler (1707 – 1783) ile Jean le Rond d'Alembert (1717 – 1783) arasındaki meşhur iddiadan bahsetmiştik. D'Alembert'i köşeye sıkıştıran bu iddiaya konu olan soru ile bilim tarihine kazınmış olan izleri anlamak amacıyla, bu yazımızda, ses dalgalarını ve dalga özelliklerini inceleyeceğiz. Amacımız Euler'in sorusunun gerisine gidebilmek ve onlar gibi düşünebilmek. Böylelikle, müziğin arkasında yatan muhteşem fizik ve matematiğin konu olacağı gelecekteki yazılarımıza hazırlık yapacağız. Doğamızı anlamaya çalışıyoruz. Haydi, arkanıza yaslanın, hep birlikte bilimsel bir gezintiye çıkalım!

Giriş

Bu yılın Ocak ayından itibaren çıktığımız *Matematiğin Sesi* yolunda, doğamızın bir parçası olan ve tüm algılarımızda farkında olmadan kullandığımız logaritma fonksiyonunu incelemiştik. Mart ayında incelemeye başladığımız dalga yapılarında etkili olan temel fonksiyonun ise sinüs olduğunu görmüştük. Evrenimizin oluşumundan bugüne kadar geçen zaman içerisinde ve evrenin her bir noktasında çok öncelikli bir yeri bulunan, diğer bir deyişle 'evrene hükmeden', sinüs fonksiyonu incelemelerimize devam ediyoruz. Einstein tarafından öngörülen kütleçekimi alanının sonunda gözlemlendiğinin 11 Şubat 2016 tarihinde ilan edilmesi gibi inanılmaz yeni gelişmeler ortaya çıktıktan sonra, bu yazı dizimizin uzayabileceğini söyleyerek, bu gibi daha çok yazı yazılacağından sizi şimdiden uyarmak isterim. Bu ay için seçtiğimiz konumuza hemen geçmeden, kaldığımız noktayı kısaca özetleyelim isterseniz.

Bildiğimiz evrenin her bir noktasında tam olarak aynı şeylerin aynı şekilde gerçekleşebiliyor olması oldukça ilginç. Büyük patlamadan bugüne kadar geçen zamanda, atom altı seviyede ve kozmolojik seviyede birçok gelişme yaşanmış ve hala yaşanıyor. İncelediğimiz zaman aralığımız ister milyarlarca yıl olsun isterse

Doğayı en sade haliyle ve matematiğin en basit halinden faydalanarak sorguladığımız bu yazı dizisinde, günlük hayatımızın her anında yanı başımızda bulunan dalga oluşumlarını 'ses dalgaları' örneği üzerinden incelemeye devam edeceğiz.

bir saniyenin 10^{34} 'te biri kadar hayal edemeyeceğimiz kısıklıkta olsun, garip bir şekilde benzerlik gösteren olayların gerisinde tek bir kuralın yatmakta olabileceğine dair bir bilimsel beklenti oluşmuştur. Bir insanın tırnaklarıyla toprağı kazması gibi yürütülen çalışmalar ile atılan her bir küçük adım, her geçen gün bu düşüncenin temelini sağlamlaştırmaktadır.

İnsanlık tarihi boyunca insanlığı, doğayı sorgulamaya iten gökyüzü dışındaki en önemli gözlemlerden ikisi; elektrik ve manyetik alandır diyebiliriz. En eski süs eşyalarının arasında kehribar taşı ile mıknatıs özelliği olan bazı eşyalar bunu göstermektedir. Elektrik ve manyetik alanları tek bir kural altında toplayarak 'her şeyin kuramı' yolunda ilk adımını atmış olan J. C. Maxwell, bilim dünyasına büyük bir ümit sağlamıştır. Einstein yaklaşık 100 yıl önce, mükemmel görünen bu sade kuralın, elektromanyetik (EM) dalga denklemlerini veren Maxwell yasasının, yeterli olmadığını ve farklıymış gibi algıladığımız evrendeki diğer dalga oluşumlarının da tek bir kural ile yönetilmekte olduğunu önermişti. 11 Şubat 2016 tarihinde Fizikçi David Reitzek ve ekibi tarafından yayınlanan makale sonrasında artık, kütleçekim dalgalarının da gözlemlendiğini görüyoruz, artık sadece kuram değil.

Geçtiğimiz yazımızda, EM dalga yapılarının yayılımını açıklayan Maxwell yasasını kullanarak, EM dalga denklemini elde etmiş ve çözümün sinüs fonksiyonunu önerdiğini, d'Alembert gibi ifade etmiştik. Keman telindeki ses dalgalarının da sinüs fonksiyonu ile sağlandığını iddia ettiğinde karşısına Euler'in bir iddia ile çıktığından bahsetmiştik. Soru basit veya ilgisiz gelebilir ama d'Alembert'in daha yeni kazandığı tahtını sallamaktadır. Soru kısaca şöyle; 'eğer dalga hareketi sinüslerden oluşuyor ise, nasıl oluyor da kemanın telinin ortasından çekip üçgen şekli oluşturulmasına rağmen, sonuçta ortaya sadece sinüsler çıkabiliyor?' D'Alembert bu önemli tarihi soruya çok zarif bir cevap üretmeyi başarmış ve Bernoulli'den önce cevaplayabilmiştir. Konumuz ile ilgisi çok açık olmayan bu sorunun hazır cevabını anlayabilmek için, dalga denklemini bu kadar zaman harcamış ve sorulara gömülmüş bu insanlar gibi düşünebilmek ve aynı soruyu sorabilmek gerekiyor. Kısaca söylemek istediğim; bir soruyu aynı şekilde sorabilecek durumda olmayanların kendilerine sağlanan hazır cevabı tam olarak anlamaları beklenmemelidir. Bu yüzden, kabuğu soyulmuş armut dilimleri gibi önceden hazırlanmış cevaplardan oluşan bir eğitim düzeninde, sorgulama becerisinin ortaya çıkamayacağı ve düşüncenin gelişiminin yetersiz kalabileceği söylenebilir. Bu yazı dizimizde amacımız, cevaplara giden en kısa yolu izlemeden, doğru soruları bulmaya çalışmak ve eğlenceli şekilde gezintiye çıkmak

ise, bu yazımızda ilk önce Euler'in sorusunun öncesine gidelim isterseniz.

Bir cevabın anlaşılabilmesi için önce sorunun ne olduğunu tam olarak algılayabilmek gerekir. Aksi takdirde, alacağımız cevap bizlerde yeni sorular ortaya çıkaracaktır. Bu yeni soruların cevaplarını araştırdığımızda ise ilk sorunun en başına, en temel noktasına kadar geri gitmek zorunda kalırız. Bu yüzden, Euler'e d'Alembert'in verdiği zarif cevaba doğrudan atlayamayacağız. Euler'in d'Alembert'e yönelttiği sorunun öncesine gitmek ve bu sorunun ortaya çıkmasını sağlayan öncül soruları bir bir inceleyerek, onlar gibi düşünecek şekilde Euler ile d'Alembert'in masasına konuk olmak, konuyu onlar gibi görebilmek istiyoruz.

O zaman şöyle iki öncül soruyu sorabiliriz;

- Bir kemanın telinin titreşimleri ile telde ilerleyen sinüs dalgalarının arasındaki ilişki nedir? Euler gerçekte ne sormuştur, d'Alembert ne anlamıştır?
- Hadi kabul edelim, bir kemanın telleri üzerinde sinüs dalgaları ilerliyor olsun. Ama telin iki ucu da sabitlenmiş olduğuna göre nasıl ilerleyen bir dalga hareketi olabilir? Oldu diyelim; aynı dalga hareketi flüt gibi borulu ucu serbest olan çalgılarda nasıl ortaya çıkabilir?

Doğayı en doğal ve sade haliyle sorgulamak istediğimiz bu yazı dizisinde son olarak, elektrik ve manyetik alan arasındaki tahterevalliye benzer ilişkiyi incelemiş ve aralarındaki türev ilişkisini veren Maxwell denklemlerini kullanarak, lise matematiğinden de faydalanarak iki bilinmeyenli iki denklemi çözmüş ve dalga denklemini elde etmiştik. Dalganın sonsuz mesafeleri kat etmesini sağlayan, sonsuz kere türev alındığında zarar görmeyen tek ilişkinin sinüs ile ifade edildiğinden bahsetmiştik. Şimdi bu konuya ses dalgaları örneği üzerinden geri dönelim isterseniz.

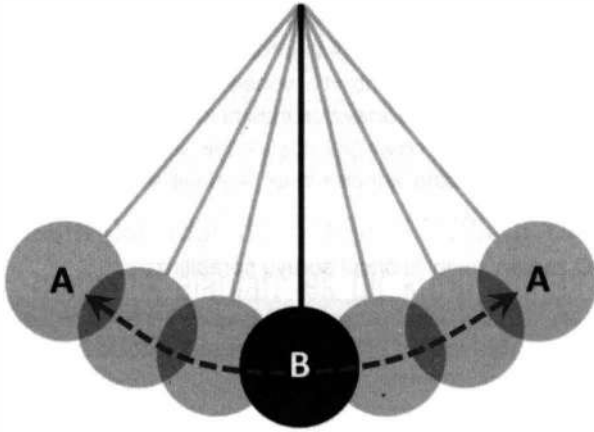
Ses dalgalarında dalga denklemi

Görünür olması halinde adına ışık dediğimiz elektromanyetik (EM) dalgaların yayılımına ait denklemi, iki ucu salınmakta olan tahterevalliye benzetmiş ve bir ucunda elektrik, diğer ucunda ise manyetik alanın oturduğunu söylemiştik. Her birisinin arasındaki ilişkinin türev fonksiyonu ile sağlandığını görmüş ve iki bilinmeyenli iki denklemin çözümünde EM dalga denklemini elde etmiştik. Şimdiki amacımız, ses dalgalarındaki tahterevalliye aynı şekilde incelemek.

Ses nedir diye başlayabiliriz. Çok basit olarak ses, herhangi bir maddeyi (ortamı) oluşturan çok küçük tanecikler üzerinde yayılan titreşimlerinin yer değişim hareketleridir. Çok açık olmadıysa da devam edeyim isterseniz. Örneğin, masanın bir noktasına çekiç ile vuralım. Çekicinin temas ettiği noktadaki taneciklerin çok farklı şekilde titreşime gireceklerini ve yerel olarak büyük miktarda enerjinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Eğer, tanecikler komşu taneciklerine sanki yay ile bağlanmış gibi davranıyorsa ve etkileşim halindeyseler, yerel enerjinin ve

Bir cevabın anlaşılabilmesi için önce sorunun ne olduğunu tam olarak algılayabilmek gerekir. Aksi takdirde, alacağımız cevap bizlerde yeni sorular ortaya çıkaracaktır.

büyük titreşim miktarlarının çevresini etkileyerek dağılmasını doğal olarak bekleriz, şaşırmayız. Sesin yayılımı basit olarak budur. Bunu matematik dilini kullanarak ifade ettiğimizde karşımıza ses için dalga denklemi çıkacaktır.

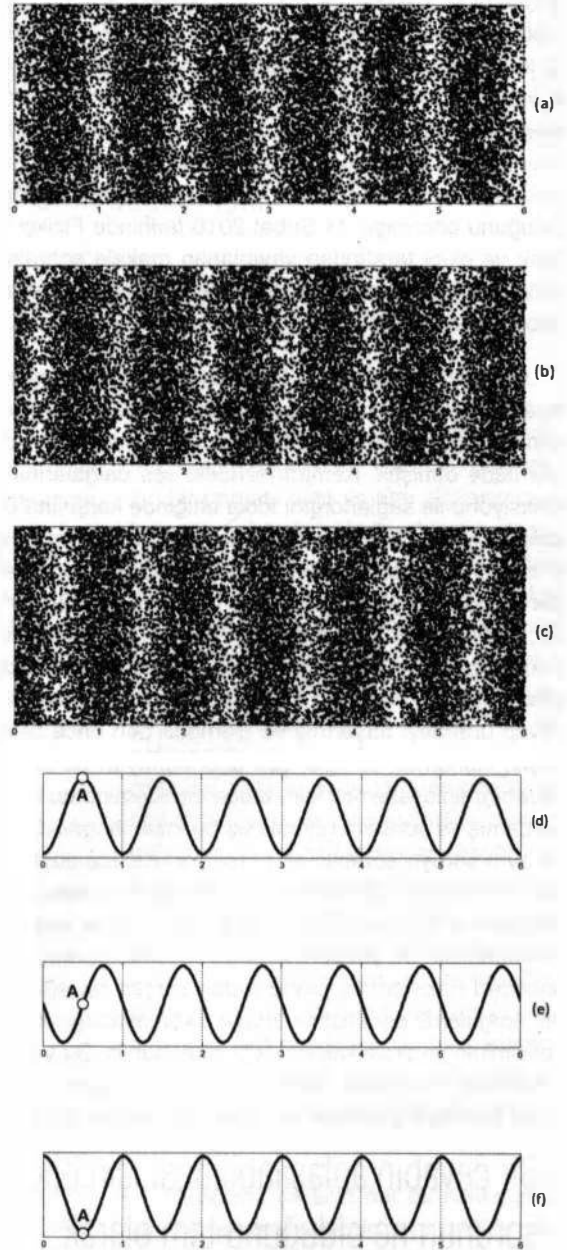
Şekil 1. Salınım halinde bir sarkaç

Dalga denklemini hayal edebilmek için tahterevalliyeye geri dönüp kimlerin oturduğunu görmemiz gerekir. Bu adımda örnek olarak sarkacı ele alalım isterseniz. Sarkaç sabit bir noktaya bir ip ile bağlanmış bir ağırlıktan oluşur (Şekil 1). Ağırlık hareket halindeyse ilerleyerek yükselmesi, yüksek bir noktada durması (A noktası) ve sonrasında geri dönerek geri salınıma başlamasını bekleriz. En üst A noktasına ulaştığında sahip olduğu büyük potansiyel enerjiye rağmen bir an bile olsa hareketsiz olduğundan kinetik enerjisi sıfırdır. Tekrar harekete geçip tam orta noktaya (B noktası) ulaştığında ise en yüksek hızına ulaşmış kinetik enerjisini en büyük değere ulaştırdığını, ancak en düşük potansiyel enerjisine sahip olduğunu görmekteyiz. Her iki enerji arasındaki salınım aynı bir tahterevalli gibidir.

Ses dalgalarına dönersek, sorularımıza ses dalgasının tahterevallisinde kimler oturuyor diye sorabiliriz. Ses dalgasının yayılarak ilerlemesine rağmen taneciklerin herhangi bir yere gitmediğini düşünürsek, taneciklerin yaylanarak kendi etraflarında titreşim içerisinde olduklarını anlayabiliriz, aynı su dalgalarında olduğu gibi. Su dalgaları gelir geçer ama su tanecikleri bulunduğu yerin etrafında salınım halindedir. Ses dalgalarının etkilediği taneciklerin hareketlerini Şekil 2'de görebilirsiniz. Taneciklerin zaman içerisinde yaptığı hareketler ile farklı ses basıncı ve yoğunluklarına ulaştığını görmekteyiz. Yani tahterevallerinin uçlarında basınç ve hız oturuyor diyebiliriz. Hareketin en düşük olduğu bölgelerde çok sayıda tanecik bulunduğunu ve basıncın arttığını, tersinde ise taneciklerin hareketinin fazla olduğu hız kazandığı bölgelerde ise yoğun olmadıklarını görmekteyiz. O zaman, ilk defa Jean le Rond d'Alembert (1717–1783)'ün tek boyutta gösterdiği ses dalga denklemini, büyük fizikçi Richard Phillips Feynman (1918–1988)'in kaleminden aşağıdaki gibi ifade edebiliriz.

$$\frac{d^2}{dt^2}p = -v^2 \frac{d^2}{dx^2}p \quad (1)$$

Bu sade matematiksel ifadenin fizikteki anlamı, eğer bir noktadaki basıncı (yani p 'yi) zamanla artırır veya azaltırsanız (değiştirir ve fark yaratırsanız), o noktanın etrafında basıncın değişmesini (basıncın yayılmasını) sağlarsınız (aynı ifadeyi yoğunluk için de yazabiliriz). Basıncın zamana (t) göre iki kere türevi ile x -eksenine göre iki kere türevi arasındaki ilişkiyi

Şekil 2. Hava içerisinde soldan sağa doğru ilerleyen düzlemsel ses dalgasının uzaklık (dalga boyu) – basınç grafiği. Yukarıdan aşağıya sıra ile: (a-c) hava taneciklerinin iki boyutlu gösterimi, (d-f) yatay çizgi üzerindeki (x-ekseni) havanın ortalama basınç değeri, şekillerdeki zaman sıralaması; (a ile d) Başlangıç anı ($t_0 = 0$ saniye), (b, e) Bir salınım süresinin (periyodun) dörtte biri kadar sonrası; $t_1 = T/4$, (c, f) Bir salınım süresinin yarısı kadar sonrası; $t_2 = T/2$

ortamdaki ses hızı (v) belirlemektedir. Basınç ile tanecik yoğunluklarının yer aldığı dalga denklemini sağlayan çözüm nasıl ifade ediliyor dersiniz, yazının başlığına bakın derim; cevabımız tabi ki *sinüs*! Aynı salıncakta sallanan bir çocuğa benzer şekilde sallanan tanecikler [1]

Buraya kadar geldiğimiz noktada biraz sayılarla oynayıp, problemimizi görsel bir örnek üzerinden inceleyelim isterse- nüz. Henüz yayınlanmamış olan kitabımdan aldığım Şekil 2'yi aynen aktarıyorum [1]. Sesin havadaki hızını yaklaşık olarak 344 metre/saniye kabul edelim. Dalganın tek bir salınım turunu tamamladığı süre (periyot) boyunca kat ettiği yol dalga boyu olarak adlandırılır. Dalga boyunu 1 metre olarak seçelim. Ses hızı saniyede 344 metre olduğuna göre bir saniyede 344 dalga boyu, yani 344 kere salınım olacaktır. Bu değere frekans adı verilmektedir ve piyanonun soldan sayarsak 45. tuşunun (Fa- F4) verdiği 349,23 Hertz frekanslı sese göre biraz pestir.

Özetle, ses dalgasına ait; *hız, frekans ve dalga boyu* değer- leri arasındaki ilişki aşağıda özetlenmektedir.

$$\text{Hız} = \text{Dalga Boyu} \times \text{Frekans} \quad (2)$$

$$\text{Dalga Boyu} = \text{Hız} / \text{Frekans} \quad (3)$$

$$\text{Frekans} = \text{Hız} / \text{Dalga Boyu} \quad (4)$$

Dalganın periyodunu, yani tek bir salınım için geçen top- lam süreyi 2,9 milisaniye ve sesin dalga boyunu ise *dalga boyu* = *hız / frekans* eşitliğinden 1 metre olduğunu doğ- rulayabiliriz. Ses bir dalga boyu kadar yolu 1/frekans (sa- niye) içerisinde aldığından, şekiller arası zaman farkı $1/(344 \times 4) = 0,7267$ milisaniye olacaktır.

Bu örnek değerlerini kullanarak ürettiğimiz Şekil 2 (a – c)'ye baktığımızda, ses dalgasının soldan sağa doğru ilerleyişi sı- rasında titreştirdikleri madde taneciklerinin, su dalgalarındaki su taneciklerinin bir yukarı bir aşağıya salındıkları gibi hareketli olduklarını, ancak konumlarına göre bir sağ bir sol yaparak sa- lındıklarını görmekteyiz. Örnek olarak, A noktasının bulunduğu hizaya bakarsanız, basıncın en başta en yüksek değere sahip olduğunu ve zamanla azalarak en düşük seviyeye ulaştığını görebiliriz. Sarkaç örneğimiz ile ses dalgası tahterevallisini ha- tırlarsanız, bu salınımın dalga ilerledikçe tekrar edeceğini ko- laylıkla tahmin edebiliriz.

Günümüzde farklı frekans değerlerine sahip sesleri birçok ilgili uygulama yazılımı kullanarak telefonunuzda çalabilirsiniz. Çok hassas bir ölçüm yöntemi olmasa da, evde deneyebilirsiniz; tahmin edeceğiniz gibi ben ailecek denedim, nasıl mı?

Tablo 1. Farklı ortamlardaki ses hızları (0 C° sıcaklıkta)

ORTAM	SES HIZI' (metre/saniye)
<i>Gazlar:</i>	
Karbon tetraklorid (CCl ₄)	145
Karbon dioksit	256
Oksijen	316
Hava	331
Azot	334
Karbon monoksit	338
Su buharı (134 C°)	494
Hidrojen	1,284
<i>Sıvılar:</i>	
Karbon tetraklorid (CCl ₄)	926
Cıva	1,450
Su (saf)	1,497
<i>Katılar:</i>	
Mantar	500
Kauçuk (neopren)	1,600
Altın	3,240
Gümüş	3,650
Demir	5,100
Cam (pyrex)	5,640
Aliminyum	6,420
Berilyum	12,890

(*) Farklı ortamlardaki yaklaşık ses hızları verilmiştir. Bu değerlerin geçerli olduğu koşullar hakkında detaylı bilgiyi gerekmediğinden dolayı vermiyorum.

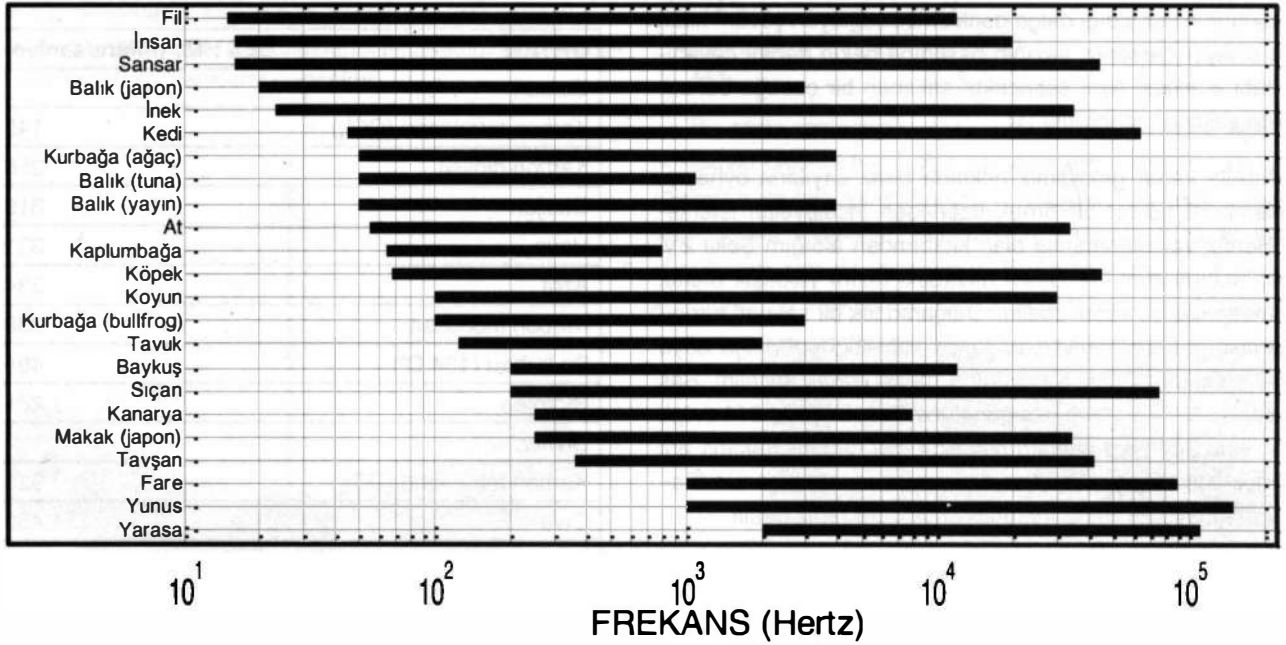
Dalga denkleminde yer alan ses hızının ortama bağlı olarak değiştiğini belirtmiştik. Bu değerler kabaca Tablo 1'de verilme- ktedir.

Oda sıcaklığındaki havada ses hızının yaklaşık olarak 343 metre/saniye olduğu kabul edilir ise farklı frekanslara ait dalga boyları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Frekanslara bağlı olarak sesin dalga boyu değerleri

Frekans (Hertz)	0.001	0.1	10	100	1,000	10,000v	100,000
Dalga boyu (metre)	343,000 (343 km)	3,430 (3.43 km)	34.3	3.43	0.343 (34.3cm)	0.343 (34.3mm)	0.00343 (3.43µm)

İnsan kulağı, sesin frekansına bağlı olarak sadece bir kıs- mını duyabilir (Tablo 3). Kişiden kişiye ve bulunan ortama bağı- lı olarak değişmekle birlikte, en geniş frekans aralığı olarak kabaca 20 Hertz – 20,000 Hertz aralığı *işitilebilir ses bölgesi* olarak kabul edilmektedir. 20 Hertz altında 16 Hertz değerine

Şekil 3. Sinüs fonksiyonuna uygun farklı salınımlar, farklı sinüs salınımları. Her bir sinüs için tek bir salınım gösterilmektedir****.

kadar uzanan çok pest sesler genelde işitilemez, ancak yüksek şiddette olması halinde, özellikle karın bölgemizde hissedilebilir; canlı açık hava konserlerini veya sinema salonlarını daha gerçekçi ses ortamları oldukları için tercih etmemiz doğaldır. 16,000 Hertz ile 20,000 Hertz arasındaki en tiz sesler ancak genç yaştaki bireyler tarafından duyulabilir. Günümüzde farklı frekans değerlerine sahip sesleri birçok ilgili uygulama yazılımı kullanarak telefonunuzda çalabilirsiniz. Çok hassas bir ölçüm yöntemi olmasa da, evde deneyebilirsiniz; tahmin edeceğiniz gibi ben ailecek denedim, nasıl mı? Masaüstü bilgisayarına bağlı iyi bir müzik cihazında sesi de yeteri kadar açarak, eşim ve bilime meraklı iki çocuğum ile işitme bölgesini belirleme oyunu oynadık. Basit kuralımız; o anda çalınan sesi işitebilen kişiler elini havada tutuyordu. Önce, 16 Hertz'den frekansı yavaşça artırarak 20.000 Hertz'e kadar çıkardım, (en pest seslerde) herkesin eli neredeyse aynı zamanda kalktı. Sonra 14.000 değerine gelemeden hemen öncesinde ilk benim elim indi. Beni eşim Ayça takip etti, sağ olsun bugüne kadar hiç bir anımda beni yalnız bırakmadı! Yaşlarımıza uygun şekilde sonlarda (20,000 Hertz'in çok yakınlarında) önce kızım Defne'nin, hemen sonra Efe'nin elleri sırasıyla indi. Grup halinde veya tek

Tablo 3. Ses dalgalarının frekans (görünge) değerlerine göre isimlendirmesi

Ses-altı	0 Hz – 20 Hertz
Duyulabilir ses	20 Hertz – 20,000 Hertz
Ses-üstü	20,000 Hertz – 1 Gigahertz (1'in yanında 9 tane sıfır.)
Ses-çok üstü	1 Gigahertz – 10 Terahertz (1'in yanında 13 tane sıfır !)

tek, çok sefer yapmamıza rağmen hep aynı değerleri elde ediyor olmamız şaşırtıcıydı. Ses kaybının yaşımıza bağlı olduğu ifadeyi büyük oranda test edebildiğimizi ifade edebilirim. Sesi algılamamızda yaşanan bu farklılığın temel sebebi, uzun süre şiddetli sese maruz kalma ve ilerleyen yaş ile gözlenen işitme kaybının ilk önce bu yüksek frekanslarda ortaya çıkması. İnsanlar için işitilebilen en düşük frekansın daha da altında kalan frekans bölgesine *ses altı frekans bölgesi*, işitilebilen en yüksek frekansın üstüne ise *ses üstü frekans bölgesi* denmektedir. Sesi duyulabilir frekans (görünge) aralığı Şekil 3'de görüldüğü gibi canlılarda farklılık göstermektedir.

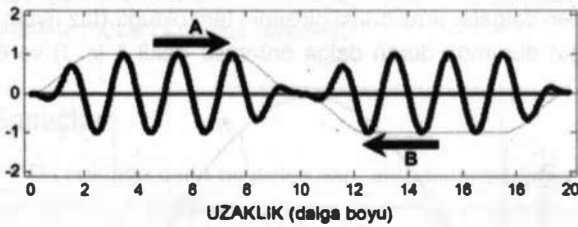
Nereden nereye geldik demeyin, konumuz ses dalgaları ve ses dalgalarının bizim için lazım olacak özelliklerini birlikte gözden geçiriyoruz. Sesin frekans değerinin canlılar için ne kadar önemli bir özellik olduğunu görmüş olduk. Ancak, bu noktadan devam edebilmek için yeni sorulara ihtiyacımız var. D'Alembert'in keman çalgısına ulaşmak için biraz daha yol almamız gerekiyor [1].

Duran ses dalgaları:

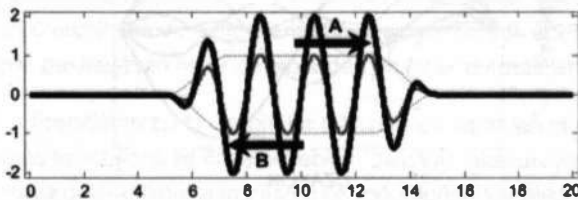
Ses dalgasının ilerlediği ortamın tek bir maddeden oluştuğu (örneğin hava) durumda, ses dalgaları beklediğimiz gibi etrafa küresel olarak yayılır. Geniş bir hacme yayıldığından, taşıdığı mekanik titreşim enerjisinin yoğunluğu ilerledikçe azalır ve yeteri kadar ileride tümünden ısı enerjisine dönüşerek yok olur. Bu noktada, ses dalgaları ile elektromanyetik (EM) dalgalar arasında çok temel farklılık ortaya çıkar; ses ilerlemek için bir ortama ihtiyaç duyar ve sonunda yok olur. Oysa EM dalgalar maddenin bulunmadığı boşlukta, yani uzayda da yol alabilir ve evrenin diğer bir köşesine kadar ulaşabilir.

Eğer sesin ilerlediği ortam farklı maddeleri içeriyor ise inılmaz bir şey olur; dalganın yansıma, kırılma, saçınma gibi diğer harika özellikleri bir anda ortaya çıkar. Kısaca ortam ses dalgalarına 'müdahale eder'. Örneğin, yansıma ile sesin bir kısmının geri dönmesine neden olur. Yüksek bir dağa veya binaya karşı bağırıldığında oluşan *yankı*, dalganın geri yansıdığını gösterir. Ortamda farklı maddelerin birleştiği sınıra çarpan ses dalgasının bir kısmının sınırı geçerek ilerleme yönüne devam edebildiğini, bir kısmının ise sınırdan geri yansıdığını görmekteyiz. Doğada tüm dalga türleri için gözlenen de aynen budur. Yansıma miktarı sınırı oluşturan maddelerin farklılıklarına bağlı olarak artar diyebiliriz. Dalga ortamdaki değişimler karşısında başka tepkiler de verir; farklı bir ortama girer girmez yön değiştirdiğinde *kırılma*, ulaşamadığı kıyı köşe karanlık bölgelere dönüş atarak ulaştığında, hatta eğik yüzeylerin üstünü takip ederek ilerlediğinde ise *saçınma* özelliğini bize göstermektedir. Sesin kaynağından yayılarak uzaklaştığı, ortamda bulunan farklı madde yüzeylerinden dolayı; yansıma, kırılma ve saçınım etkilerine maruz kalabileceğini söylüyoruz. O zaman şunu söylemek ilginç olacaktır; tek bir kaynak olsa da ortamda farklı genlik ve yönlerde birden çok ses dalgası bulunuyor olabilir, hamamın içerisinde yüksek sesle bağırdığınızda ortaya çıkan rahatsız edici durum gibi.

Bu noktada ilginç bir olayı tespit ettik, kaçırmayalım; dalga ilerlerken, bir kısmı geri yansıyıp sonra bir kere daha yansıdığından ilk gelen dalga ile aynı yönde ilerliyor olacaktır. İlkini siz yaratmış olabilirsiniz. Bu ifadeyi hemen bir sorumuz takip edebilir; eğer ortamda iki ayrı ses dalgası bulunuyor ise, sesin yarattığı toplam basınç her iki dalganın yarattığı basınç değerlerinin toplamı mıdır? Cevabımız evet olacaktır. Böylece, basınç salınımlarının bazen negatif (normal değerine göre küçük) bazen de pozitif (normal değerine göre büyük) değer alabilmesinden dolayı, her iki dalganın yarattığı basınçlar; birbirlerini destekleyecek veya birbirlerinin etkilerini zayıflatacak şekilde olabilir [1].

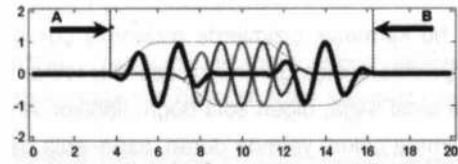
(a)

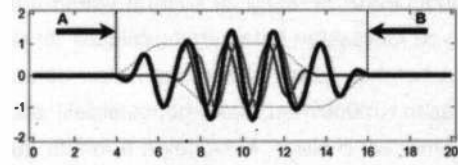
(b)

Şekil 4. Birbirlerine göre ters yönlerde ilerleyen eşit genliğe sahip iki ses dalgası paketi, paketlerin ilerleme uzaklıkları; (a) 0, (b) 5 dalga boyu. Eğer dalga boyu = 10 cm ve hız = 343 metre/saniye ise, frekans 3,430 Hertz olarak hesaplanabilir. Bu da piyanoda 85. tuş olan La (A7) (3,520 Hertz)'ten biraz pest sesi vermektedir.

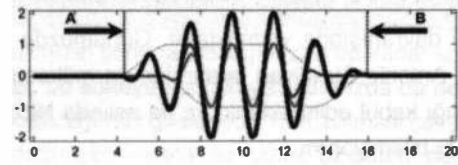
Farklı yönde ilerleyen iki dalga paketinin karşılaşması ve *girişim* etkileşimi Şekil 4'de gösterilmiştir. Dalgaların ilerlediği ortamın telli bir çalgının tellerindeki titreşimler olduğunu kabul edelim. Şekil 4 (a)'da soldan sağa doğru bir dalganın ilerlemekte olduğu ve ikinci dalga paketinin (yankı) ise sağ taraftan sola doğru ilerlediğini (yansıdığını) görüyoruz. Şekil 4 (b)'de ise her iki dalga (a)'daki konumlarına göre 5 dalga boyu ilerlemiş ve tam ortada buluşmuşlardır. Dalgaların tepe noktalarının örtüşmesinden dolayı birbirlerini destekledikleri ve iki kat genliğe ulaştıkları ($1 + 1 = 2$) görülmektedir. Eğer biraz daha ilerlemiş olsalar ve bu sefer tepe-çukur karşılaşması olacak ve birbirlerini söndürebileceklerini tahmin ediyoruz. Ya peki, ters yönde ilerleyen dalga paketleri kısmen örtüşmüş olsalar? Dikkat ederseniz, elde ettiğimiz tek bir cevap bizi öncül sorulara götürüyor, farklı durumları tahmin etmeye zorluyor, gözlemimizin kaynağına en başa doğru ilerliyoruz. Girişim halinde ve ters yönde ilerleyen ses dalgalarını bir sonraki şekilde, kısa zaman aralıklarında çekim yapan bir fotoğraf makinası gibi kare kare inceleyelim [1].

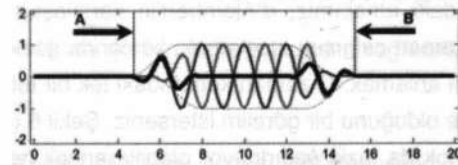
(a)

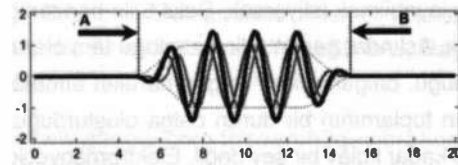
(b)

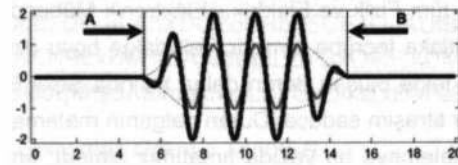
(c)

(d)

(e)

(f)

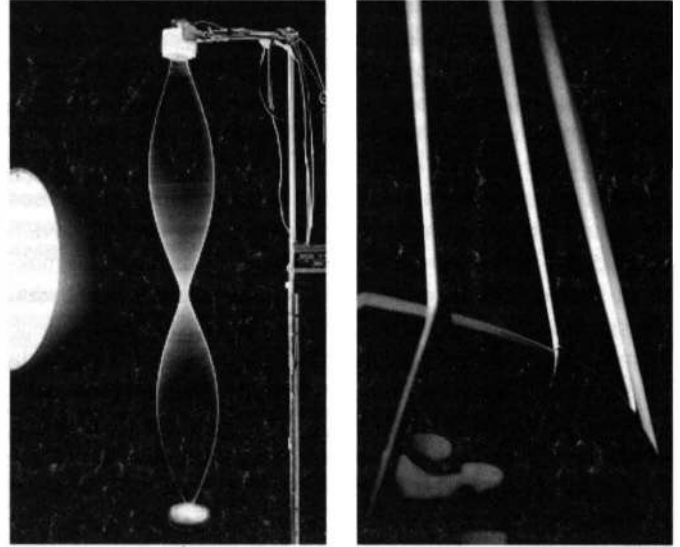
Şekil 5. Birbirlerine göre ters yönlerde ilerleyen eşit genliğe sahip iki dalga paketinin girişimlerinin incelenmesi

Bu yazıdaki amacımız, d'Alembert'in karşılaştığı iddiaya konu olan keman çalgısını incelemek; kemanda gözlenen duran dalgaları anlamak.

Önce şeklimize bir bakalım. İki zıt yönde ilerleyen dalga paketinin az ve çok örtüştüğü iki durum sırasıyla, Şekil 5 (a) ve (b)'de farklı anlarda incelenmiştir. Her iki sütundaki üst sıralarda ilk an ve sırasıyla periyot ($T = 1/f$, f = frekans) değerine göre zaman $t = 0$, $T/8$ ve $T/4$ sonrası çizdirilmiştir. Dalgaların toplamının tekrar azalıp sifıra yaklaşması ve sonra tekrar artması yer kazanmak için çizdirilmemiştir. Ama mutlaka vurgulamak gerekiyor, toplam dalga genliği önce iki katına çıkıyor, sonra tam olarak sifıra iniyor, sonra bu tekrar ediyor hareket boyunca...

Burada, bu karmaşık çizimlerde gizlenmiş çok önemli bir ayrıntı var. Şekilde açıkça görünüyorsa aslında, tekrar bakın, iki dalga var ve birisi sağa, diğeri sola doğru ilerliyor. Ancak, dalgaların toplamına bakın; yerinde duran, sağa-sola hareket etmeyen ve sadece yukarı-aşağıda salınım yapan durağan bir dalga yaratıyor! Gerçekten kafa karıştırabilecek bir durum bu. Her iki dalga hareket ediyor olsa da sıfır olan noktalar sabit! Dalga dünyasının mücevheri, saklı bahçelerdeki en nadir çiçek, ne dersiniz adı o olsun. Mikrodalga fırınların gücü, lazerin parlaklığı ve tabi ki meşhur Stradivarius' kemanlarının sırrı dalganın bu davranışında yatmaktadır. Günümüzde kemanın tasarımının, Antonio Stradivari tarafından en mükemmel seviyesine ulaştığı kabul edilmektedir, ya da aslında Nicolò Amati ve ailesinindir bilemiyorum.

Bu yazıdaki amacımız, d'Alembert'in karşılaştığı iddiaya konu olan keman çalgısını incelemek; kemanda gözlenen duran dalgaları anlamak. O zaman kemandaki tek bir teli titreştirdiğimizde ne olduğunu bir görelim isterseniz. Şekil 6 (a) görsel olarak bizi çok da fazla şaşırtmıyor olabilir, ancak ne anlama geldiğini algılayabilmek istiyorsak, Şekil 5 ile benzerliğini görebilmek gerek. Aslında, gergin telin uzunluğu tam olarak bir dalga boyu olduğu, dalganın ileri ve geri hareket etmekte olduğu ve dalgaların toplamının bir duran dalga oluşturduğunu hayal edebilmek o kadar kolay bir şey değil. Elektromanyetik dalgalar dersini alan tüm Fizik ve Elektrik - Elektronik Mühendisliği öğrencileri mutlaka tecrübe etmiştir. Tek dalga boyu uzunluğundaki gergin telde oluşan duran dalga aslında Şekil 6 (a)'daki gibi basit bir titreşim sadece. Duran dalganın matematik dili ile ifadesini incelemeye bu yazıda fırsatımız olmadı, ama duran dalgaların da arkasında yatan fonksiyonun adını başlıkta bulabilirsiniz dersem artık şaşırmayacağınızı biliyorum.

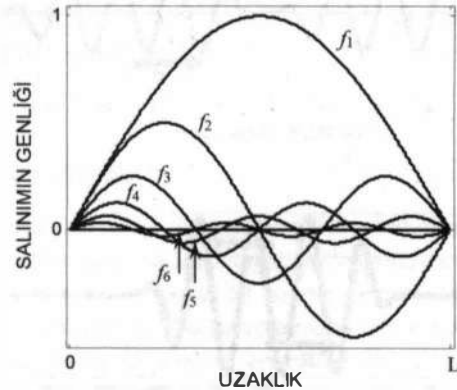

Şekil 6. (a) Titreşen gergin tel üzerinde oluşturulan 'duran' dalga [2]. (b) Ucu eşikte sabitlenmiş gergin tel.

Ortaya çıkan yeni sorular:

Tellerde gerçekten duran ve hiç bir yere gitmeyen dalga salınımlarının Şekil 6'da gösterildiği gibi oluştuğunu görüyoruz. Şekilde tel uzunluğunun tek bir dalga boyuna eşit olduğunu incelemekte olduğumuz meşhur sinüs fonksiyonu ile karşılaştırarak anlıyoruz. Titreşimin dalga boyu ile sesin frekansı arasında bir ilişki olması gerektiğini tahmin ediyoruz. Eşitlikler (2 - 4) bunu söylüyor zaten. O zaman karşılaştığımız bir soru var; telde titreşerek duran dalga oluşumunu yaratmayı becerebilen başka dalga boyu (veya frekans) var mıdır? Cevap kocaman bir evet! Euler'in kafasında uçuşan konuların arasındaki küçük parçalarla karşılaşmaya başladık şimdiden. Bu basit soru daha başka soruları da tetikliyor ve soruyoruz;

Tespit: Keman veya başka bir telli çalgının tellerinde titreşimler uygun bir frekans / dalga boyuna sahip ise, ilerleyen ve geri dönen dalgalar arasındaki girişimin tam olduğu (faz uyumlu olduğu) durumda duran dalga örüntüsü Şekil 5 (c, f) ve 6

Şekil 7. Birbirlerine göre ters yönlerde ilerleyen eşit genliğe sahip iki ses dalga paketi, paketlerin ilerleme uzaklıkları; (a) 0, (b) 5 dalga boyu. Eğer dalga boyu = 10 cm ve hız = 343 metre/saniye ise, frekans 3,430 Hertz olarak hesaplanabilir. Bu da piyanoda 85. tuş olan La (A7) (3,520 Hertz)'ten biraz pest sesi vermektedir.

(a)'daki gibi gözlenmektedir. Bu örüntü oluşumunun ortaya çıktığı duruma *rezonans* adı verilmektedir.

Sorular: Duran dalga her frekansta oluşur mu? Bu oluşumu hangi frekanslar yaratabilir? Telin uzunluğunun etkisi var mıdır? Bu frekanslar arasında bir ilişki var mıdır? Bu frekans değerleri arasındaki ilişki ile müzikteki tonlar arasında nasıl olur da bir ilişki kurulabilir?

Bir resim 1000 kelime eder diye bir atasözü var. Aslında bir resim çok daha fazlasını ifade eder, en az 1000 kat daha fazlasını. Ama atasözü yine de niyet olarak doğru. Şekil 7 bu yüzden çok şey ifade ediyor. Meşhur sinüs fonksiyonumuzun yine en başı çektiğini ve uygun frekansların belirlenmesinde belirleyici olduğunu görüyoruz. Kemanın gergin tellerinin iki ucunun da gövdeye sabitlenmiş olmasından dolayı telin uç kısımları Şekil 6 (b)'de görüldüğü gibi hareket edemiyor; bu yüzden tüm örüntülerin en kenarlarında hiç salınımın olmaması (sıfır değerini alması) çok doğal. Fizikçi ve matematikçiler bana kızacak ama şöyle ifade edeceğim; araya ne kadar sinüs parçası sığdırabilirseniz sığdırın; bir, iki, üç... olsun yine de uygun bir duran dalga örüntüsü oluşacaktır.

Bu parçaların sayısı tam sayı olmak zorunda; bir tane (yarım dalga boyu), iki tane (tam dalga boyu) diye artarak devam edecektir. "Bir tane parçalı" olarak basitleştirdiğim Şekil 7'deki en üst şeklin verdiği sesin frekansına $f_1 = f$ dersek, diğerleri sırasıyla; $f_2 = 2f$, $f_3 = 3f$, $f_4 = 4f$, $f_5 = 5f$, $f_6 = 6f$ olacaktır. Neden mi? Eşitlik (2)'nin de ifade ettiği gibi dalga boyu azaldıkça frekans aynı oranda artıyor ve Şekil 7'deki gibi $\lambda_1 = \lambda$, $\lambda_2 = \lambda/2$, $\lambda_3 = \lambda/3$, $\lambda_4 = \lambda/4$, $\lambda_5 = \lambda/5$, $\lambda_6 = \lambda/6$ oluyor. Buna benzer frekans değerlerinin arasındaki birçok ilişkinin müzikteki yerini gelecekte daha detaylı incelemeyi planlıyoruz. O zaman, bu kendiliğinden ortaya çıkan, akraba gibi ilişkili olan bu frekans değerlerine; doğuşkan veya selen adlarını vereceğiz; hatta daha da ileri giderek, onlarsız müzik olamazdı diyeceğiz.

Sonuçlar:

Bu noktada derin bir nefes alıp, arkada bıraktığımız yollara geri dönüp bir bakalım isterseniz. Euler gibi d'Alembert'e tarihi soruyu sorabilmek ve d'Alembert gibi kıvrak bir zekâ ile cevap üretebilmek istiyoruz. Önce onlar gibi bu konudaki öncül soruları üretebilmek ve ayrıca, arkada yatan gizemi yok eden, problemi basitleştiren hazır cevaplardan da uzak durmak istiyoruz.

Tespitlerimiz; (1) Gergin bir tel üzerinde yaratılan titreşimler sinüs fonksiyonu ile ifade edilebilen dalgaları oluşturuyor. Bunu ortaya çıkarabilmek için basınç ile yoğunluğun karşılıklı oturduğu tahterevalliyi, yani çift türevli dalga denklemlerini inceledik. (2) Gergin tel üzerinde ilerleyen ve geri dönen dalgaların bazı özel dalga boyu ve frekans değerlerinde ilginç girişim örüntüleri (duran dalga) oluşturduğunu gördük.

Yani diğer bir değiş ile biz salınımı istediğimiz gibi kontrol altına almak isteyelim telin üzerinde oluşacak duran dalga örüntülerinin bazı kesin değerler dışında bir değer alamayacağı ve buna bir etkimizin olamayacağını gördük, şaşırdık. Tabi bu konuları işlerken, ses dalgaları konularında birçok temel konuyu da birlikte gözden geçirme fırsatımız oldu.

Bir sonraki yazımızda duran dalga konusuna devam edeceğiz. Duran dalgaların hayatımızdan çok da uzak olmadığını gösterebilmek amacıyla, Başkent Üniversitesi, Elektrik – Elektronik Mühendisliği Bölümü 4. sınıf öğrencilerimin Lisans Bitirme Projeleri'nden bazı örnek duran dalga gözlemlerini göstermek istiyorum. Hazır cevaplardan ziyade, soruları doğuran öncül soruları araştırdığımız bu yazı dizisinde konu konuyu açıyor; aynı anda çalındığında kulağımıza hoş gelen Do-Mi-Sol perdeleri ile duran dalga örüntüleri arasında nasıl bir ilişki olabileceğinden, Doğu ile Batı müziğinin içimizde çok farklı hisler yaratmasının arkasında yatan asıl nedenin, 1, 2 ve 3 rakamlarında saklı olduğundan henüz bahsedemedim.

Bir sonraki yazımızda inceleyeceğimiz ve bu yazımızda henüz ulaşamadığımız Euler'in tarihi sorusunu tekrar edelim isterseniz;

• Eğer, tek eksenli dalga denklemini ilk defa çözen d'Alembert haklıysa, yani, ses dalgaları sadece farklı frekans ve dalga boylarındaki sinüslerden oluşmaktaysa, keman telinin tam ortasından hafifçe çekip bıraktığımızda oluşan üçgen şekilli bir tel nasıl olur da sinüs şekilli dalgalar yaratabilir? D'Alembert bu keşfinde hata mı yapmıştır?

Bu yazımızın sonuna ulaştığımızda bu kadar sorunun ortaya çıkması, bu konuya sonraki yazılarımızda da devam etmek zorunda kalacağımızı gösteriyor. Yani, bilimsel çalışmaların çoğunda olduğu gibi, kısaca; az gittim, uz gittim, dere tepe düz gittim. Bir de dönüp baktım ki bir arpa boyu yol gitmişim...

Bir sonraki ay görüşme dileğiyle, kalın sağlıklıca.

Kaynakça:

[1] S. G. Tanyer, 'Müziğin Doğası – Matematiğin Sesi: Nature of Music – Sound of Mathematics', Kismet Press, 15 Queen Square, Leeds, Birleşik Krallık (UK), LS2 8AJ, Başvurusu yapılmıştır.

[2]https://www.google.com.tr/search?q=vibrating+strings&biw=888&bih=765&source=lnms&tbn=isch_&sa=X&ved=0ahUKEwjDn87Dv_nLAhXDQZ0KHbB5CE4Q_AUIBigB#imgdi=i=pLZYGxO43LxDM%3A%3BpLZYGxO43LxDM%3A%3BveugzjrnCU0vjM%3A&imgcr=pLZYGxO43LxDM%3A

*Prof. Dr. Süleyman Gökhan TANYER

Savunma Mühendislik Ar-Ge Teknoloji (SMART) San. ve Tic. A.Ş., Ankara.

Latin Amerika'da devrimci işçiler

Bu ay Kondor'un Güncesi'nde, emekçilerin bağımlılığını kırarak, onları kendi siyasal örgütlenmelerine taşımayı hedeflemiş bazı Latin Amerikalı devrimci işçilere tanıklık edeceğiz. İşçi önderlerinin siyasal mücadelenin ideolojik birer ögesi değil, emek ve adalet duygusunun yansımaları olduğunu göreceğiz. Belki de en çok, onların devrimci duruşlarıyla kişilikleri arasındaki hayranlık uyandıran bağın önemini fark edeceğiz.

Her Latin Amerika ülkesinde yüzyılın yarısına kadar sayısız işçi katliamı gerçekleşti. Yine de bu, emekçilerin direniş ve mücadelelerini durduramadı. 1945 sonrası reformcu burjuvazi, iktidardan pay alabilmek için, bu büyük kitle gücünden yararlanabileceğini fark etti.

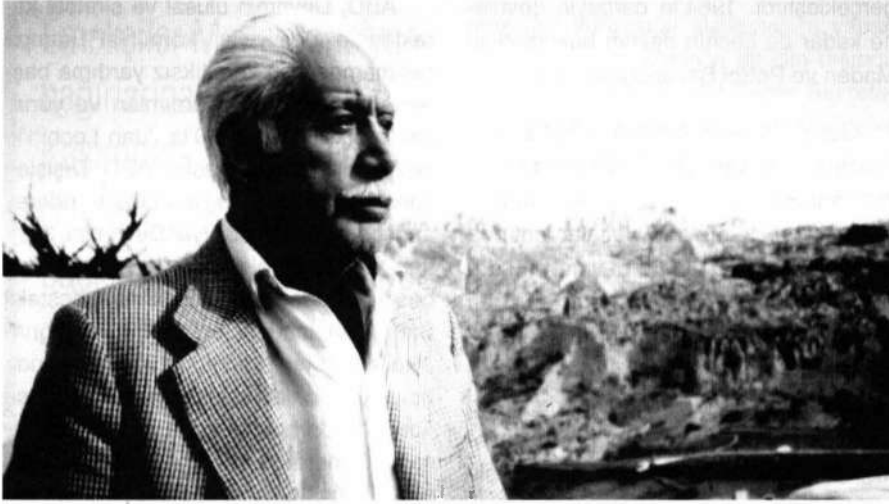
Latin Amerika yalnızca köylü-yerli ayaklanmalarına değil büyük ulusal cephelere dönüşen işçi hareketlerine de beşik oldu. Bu toprakların sınıf mücadelesine dayalı tecrübesi en az bir asır geçmişe sahiptir. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başından itibaren büyük grevler, doğal işçi önderleri ve sendikacılık, ülkelerin siyasetine damgasını vurdu. Bunda elbette göçmenlerle Avrupa'dan taşınan sosyalist fikirlerin etkisi vardı. Ancak işçi hareketini kitleler halinde siyasallaştıran asıl olgu, üretim ve bölüşüm ilişkilerinde yatıyordu.

Öncelikle kıtadaki ülkeler hammadde ya da tarım ürünü ihraççısı konumundaydılar. Sermayedar yerli patronu ve

elde ettiği kârı yine ülke içinde yatırıma dönüştürüyordu. Örneğin gıda ticareti de aynı sermayedarın elinde oluyordu. Çoğu zaman işçi maaş yerine bir tür bono alıyordu. Elindeki kağıdın ekonomik değeri sadece patronuna ait dükkanlarda geçerliydi. Patron sadece işçi emeğinden elde ettiği artı gelirle yetinmiyor, bir de onu pazarda sömürüyordu. Üstelik işçi hiçbir zaman yeterli gelire sahip olmadığından şirkete borçlanıyordu. Tüm bu olgular onu kölelik koşullarında çalışmaya mecbur bırakıyordu. Demiryolu ya da muz şirketleri gibi yabancı kökenli sermayedar söz konusu olduğunda ise bu kölelik kesin bir hal alıyordu. İşçiler demiryolunu kullanmak ya da topraklarından atılmak için hiçbir ücret almadan çalışmak zorunda kalıyordu.

1965 yılında Montevideo, Uruguay'da düzenlenen tekstil işçileri eylemi.

Bolivyalı devrimci Juan Lechin, maden işçilerine önderlik etti. "Devrim'in Mao'su" olarak tanındı.

12-16 saat arasında değişen çalışma süresine yemek molaları dahil değildi. İşçiler hafta sonları da çalışmak zorundaydı. Aşırı emek arzı, patronun kolaylıkla bir işçiyi atıp ötekini almasına imkan sağlıyordu. Üstelik göçmen işçiler herhangi bir greve katıldıklarında ülkeden sınır dışı edilme tehdidiyle karşı karşıyaydı. Oligarşik bir rejimin bekçisi olan asker ve polis gücü emekçilere karşı acımasız bir baskı aracıydı.

Bu koşullar hiç de kolay değişmedi. Her Latin Amerika ülkesinde yüzyılın yarısına kadar sayısız işçi katliamı gerçekleşti. Yine de bu, emekçilerin direniş ve mücadelelerini durduramadı. 1945 sonrası reformcu burjuvazi, iktidardan pay alabilmek için, bu büyük kitle gücünden yararlanabileceğini fark etti. Bazı popülist politikacılar aracılığıyla korporatizmi inşa ettiler. Böylece Latin Amerika sendikacılığı sisteme dahil edildi.

İşçiler yarım yüzyıllık mücadele sonucunda demokratik haklarını elde etmişlerdi ama emekçi sınıfın kendisi için bir siyasal hareket olması daha da zorlaşmıştı. Zira bir yanda reformcu burjuvaziyle kurulan ittifakla elde edilen bir mevzi, diğer yanda elinde sopasıyla bekleyen oligarşi vardı. İşte bu çelişki Latin Amerika'da günümüze kadar gelmiş ve her siyasi dönemde emekçi hareketi iradesizleştirmiştir.

Bu ay Kondor'un Güncesi'nde, emekçilerin bağımlılığını kırarak, onları kendi siyasal örgütlenmelerine taşımayı hedeflemiş bazı Latin Amerikalı devrimci işçi-

lere tanıklık edeceğiz. İşçi önderlerinin, siyasal mücadelenin ideolojik birer ögesi değil, emek ve adalet duygusunun yansımaları olduğunu göreceğiz. Belki de en çok, onların devrimci duruşlarıyla kişilikleri arasındaki hayranlık uyandıran bağın önemini fark edeceğiz.

Juan Lechín Oquendo: "El Dandy Minero"

(9 Nisan 1952/La Paz, Bolivya)

Bolivya'nın en devrimci ve bu yüzden neredeyse kendi dışındaki tüm kesimlerin en korktuğu sınıf olan madenci kitlelerini yöneten adamdı. Maden Emekçileri Sendikalar Federasyonu'nu kuran ve bir mit olmuş Bolivya Merkez İşçi Sendikası COB'un yaratıcısıydı. Bir zamparaya ya da poker oyuncusuna benziyordu. "El Dandy" (1) demeleri boşuna değildi; gündüz işçi, gece burjuva. Daima zarif biçimde giyiniyordu. İngiliz kumaşından takım elbisesi, kaliteli bir çift ayakkabısı ve mutlaka Paris'ten gelen bir şapka başında oluyordu. Bu beyaz, uzun boylu adam tüm Avrupalı görüntüsüne rağmen Bolivya'nın beş asırlık sömürge tarihinde hiç gerçekleşmemiş bir şeyi başarmış, yerlilerin en alt sınıfı olan madencilerin güvenini kazanmıştı. Asırlar boyu sömürge madenlerinde civa çiğneyerek ölen bu toplum, ilk kez Juan Lechin sayesinde bir sınıf olduğunu anlamıştı. Lechin'in başardığı şeyi sözlerle, siyasetle ya da cesaretle açıklamak mümkün değildi. Bu onun "tuhaf" varlığının misyonundan başka bir şey değildi. Bolivya yerlisi bir

"cholita" (2) olan annesi, doğumunda Lechin'i kucığına aldığı anda iki gözünde iki renk, iki bakış vardı: İsa ve Rasputin! Başka türlü kırk yıl kıtanın en devrimci işçi hareketinin başında nasıl kalınır? Bolivya modern tarihinin hemen tüm siyasal devrimleri o kırk yılda yaşanmışsa bir de.

Lechin kendisini asla milliyetçi, Marksist ya da anarşist olarak tanımlamadı. O "dava" adamıydı. Emekçi kitlelerinin doğrudan eylemini, devrimci komplo, açlık ve ekonomik grevlerle, pazarlıklar ve isyanlarla; ve asla görülmemiş yaygın bir propagandayla kendi davasının yararına kullandı. Ezilen yerli halkla arasında derin bir tarihsel uçurum olan Bolivya orta sınıfını bu biçimde fethetti.

La Paz'ın maden bölgesi Corocoro'da doğdu. Babası Lübnan kökenliydi. Her ne kadar Chaco Savaşına katılmak için kimliğinde oynama yaptıysa da 19 Mayıs 1914 tarihinde doğduğunu biliyoruz. Onun çağı maden baronlarının çağıydı. 20. yüzyılın ilk yarısında Bolivya, dünyanın en büyük maden üreticisi konumundaydı. Böyle bir dönemde genç Juan maden bölgesine geldi. 1930'da 16 yaşındayken madende çalışmaya başladı. Galerideki en ağır iş olan delme işlemini yüklenmişti. Bu nedenle ona "hoca"

Avrupalı görüntüsüne rağmen Bolivya'nın beş asırlık sömürge tarihinde hiç gerçekleşmemiş bir şeyi başarmış, yerlilerin en alt sınıfı olan madencilerin güvenini kazanmıştı. Asırlar boyu sömürge madenlerinde civa çiğneyerek ölen bu toplum, ilk kez Juan Lechin sayesinde bir sınıf olduğunu anlamıştı.

Geniş kitlelerin katıldığı 1952 Ulusal Devrimi, sosyo-politik, kültürel ve ekonomik açıdan kesin bir yol ayrımı yarattı. Yerlilerin ve kadınların yasalar önünde eşit yurttaş olması 1952 devrimiyle sağlandı; Bolivya elitini dehşete düşüren toprak reformu ve madenlerin ulusallaştırılması da.

diyorlardı. Daha ilk yılında tutuklanmış, serbest kalmış, ertesi yıl Chaco Savaşı'na katılmıştı. Bolivya yüksek platosunun soğuğuna alışık bedeni, çöl muharebesine dayanamamış, bilincini yitirmişti. Paraguay'la saçma bir toprak kavgası sebebiyle yüz bin kişinin hayatını kaybettiği yerden bu sayede canlı çıkmıştı. 1942'deki Catavi madenci katliamından da kurtulmayı başarmıştı. Artık maden ve kır emekçilerinin en onurlu mücadeleleriyle yükselen bir dönem başlamıştı.

Nisan 1944'te ilk madenci kongresi gerçekleşti ve hazıranda Bolivya Maden Emekçileri Sendika Federasyonu kuruldu. Lechin, Catavi delegesiydi ve başkent bölgesinin sekreterliğini üstlendi. Rejimin tepkisi çok sert oldu. İşçi liderleri Şili'ye kaçmak zorunda kaldılarsa da yeniden daha güçlü biçimde örgütlendiler. 1946'da Juan Lechin hakkında idam kararı verildi. 1947'de ise Oruro senatörü olarak meclise girdi. Çevresi silahlı işçi milisleriyle çevrili olduğundan rejim ona dokunamıyordu. İşçi milisleri üç günlük çarpışma sonrası 9 Nisan 1947'de ordu güçlerini yenilgiye uğrattı. Devrim başlamıştı: Lechin'in önderliğinde Devrimci Milliyetçi Hareket (MNR) hükümeti kuruldu. Juan Lechin'in Victor Paz Estenssoro, Hernan Siles Suazo, Walter Guevara Arce'yle liderliğini paylaştığı MNR, 9 Nisan 1952'de Bolivya Büyük Devrimi'ni

gerçekleştirdi. 1964'te darbeyle devrilene kadar da Lechin devrim hükümetinin Maden ve Petrol Bakanlığı'nı yaptı.

Geniş kitlelerin katıldığı 1952 Ulusal Devrimi, sosyo-politik, kültürel ve ekonomik açıdan kesin bir yol ayrımı yarattı. Yerlilerin ve kadınların yasalar önünde eşit yurttaş olması 1952 devrimiyle sağlandı; Bolivya elitini dehşete düşüren toprak reformu ve madenlerin ulusallaştırılması da. Devrimde en güçlü rol Lechin ve başında olduğu Bolivya Merkezi İşçi Sendikası COB'tu. Lechin adeta devrimin "Mao"suydu. Devrimci hükümetin oligarşiye bağlı ordu güçlerince ezilmemesi için işçilerin silahlandırılmasını ve var olan milislerin desteklenmesini savunuyordu. "Tüfekler devrimin ve özgürlüğün tek garantisidir" diyordu. Bu durum yalnızca Meksika Devriminde görülmüştü ve henüz Küba Devrimi'nin işaretleri bile yoktu. COB ve Lechin "Devrim'in radikal kanadı"ydılar. Devrimci adımların hızlanmasını, sosyal ve sınıfsal açıdan derinleştirilmesini zorluyorlardı. Öyle ki kendi hükümetlerine karşı bile grev yapmaktan çekinmiyorlardı. 1952-58 yılları arasında COB yılda ortalama 350 grev yaparak dünya tarihine geçti. Yarattıkları baskı orduyu çözülmeye götürürken onun yerini işçi ve köylü milisleri doldurdu.

Kadın devrimci Maria Cano, Kolombiya'ya gezerek işçi mitingleri ve grevleri örgütledi.

ABD, Devrimin ulusal ve sınıfsal karakterinin Bolivya'yı "komünist" kampa taşınamaması için karşılıksız yardıma başladı. Zaman içinde yardımları ve yönetimdeki etkisi arttı. 1960'ta Juan Lechin'in devlet başkanı olmasını ABD Dışişleri yönetime doğrudan müdahale ederek engelledi. ABD, Bolivya Devrimini içeriden kuşatarak ele geçirdi ve 1964 darbesini hazırladı. 1967'deki CIA destekli San Juan madenci katliamından sonra ülkeden çıkan Lechin, 1970 Ekiminde gerçekleşen devrimci General Juan Jose Torres'in darbesine kadar sürgünde yaşadı. General Torres'in Devrimci Cuntası, 71 Ağustos'una kadar sürdü ve Lechin 1978'e kadar yeniden sürgüne gitti. 1987'ye kadar bu gel-gitler birkaç kere daha tekrar etti.

Juan Lechin, 2001'de 87 yaşında hayata gözlerini kapatana dek siyasal ve sendikal mücadeleyi sürdürdü. İşçi sınıfının "en alttakileri" olan madencilerin yarı asır lideri oldu. Ölene dek zarafetini ve devrimciliğini korudu.

Maria Cano: "Flor del Trabajo" (5 Aralık 1928/Cienaga, Kolombiya)

"Dostlar ayağa kalkın. Kendimizi savunmaya hazır olalım! Tek bir yürek tek bir yumruk olalım. Safları sıklaştıralım ve ilerleyelim! Bir anlık gevşeme, hareketsizlik, yeni bir operasyon ve boyundurukla sonuçlanacak. Sosyal Devrim'in cesur askerleri yürüyün. Sesimi duyun ve katılın!" Maria Cano, Segovia maden işçilerine yaptığı konuşmayı bu sözlerle tamamladı. Yıl henüz 1925'ti ve adı hızla emekçiler arasında yayılıyordu. Emekçiler onu şaşkınlıkla izliyordu. Bir kadın nasıl oluyor da erkekler gibi sokağa çıkıp işçilere öncülük edebiliyordu?

38 yaşında; küçük, çevik ve orantılı fiziğe sahip bir kadındı. Küçük elli ve ayaklı, inci beyazı bir yüzü vardı. Hırsla bakan koyu gözleri fotoğraflarda nendense melankolik çıkardı. Çocuklarla oynarken onu diğerlerinden ayırt etmek zordu: küçük bir kız çocuğuna dönüşüyordu. Saçları en büyük silahıydı sanki. Kitlelere ajitasyon çekerken onları bir kamçı gibi kullanırdı. Kadınları şaşırtıyor, erkekleri

Emekçiler Maria Cano'yu bağırlarına bastılar. 1926 Kasımında gerçekleşen Ulusal İşçi Kongresi'nde başkan yardımcısı ve "Flor del Trabajo" yani "Emeğin Çiçeği" ilan edildi. Aynı kongrede Maria ve arkadaşları Devrimci Sosyalist Parti'nin (PSR) kuruluşunu ilan ettiler.

korkutuyor ve emekçileri heyecanlandırıyordu. Kitleler önünde şaşırtıcı bir rahatlıkla konuşurdu. Geniş kültürel birikimi onun söylevlerini parlak ve anlamlı farklarla zenginleştirmesine izin verirdi.

1887'de Medellin'de doğdu. Şair, yazar, gazeteci, eğitimci, müzisyen, birçok aydın çıkarmış bir ailesi vardı. Babası onun laik bir okulda eğitim görmesini sağladı. Okuyan, tartışan, araştıran ve sorgulayan bir kadındı. Yüzyılın başında ortaya çıkan kadın edebiyat akımından etkilendi. İlk çalışmaları 1920'de yayımlandı. Ölüm cezasına karşı, insan haklarını savundu ve politik tutukluların serbest bırakılması için komite kuruluşuna katıldı. 1925'e doğru da sendikal mücadeleye girdi. Kolombiya madenleri ve büyük çiftliklerinde merkezi işçi sendikasını örgütlemeye koyuldu. Bir kadının o dönemde böyle bir işe kalkışması bir skandal etkisi yaratmıştı.

Emekçiler Maria Cano'yu bağırlarına bastılar. 1926 Kasımında gerçekleşen Ulusal İşçi Kongresi'nde başkan yardımcısı ve "Flor del Trabajo" yani "Emeğin Çiçeği" ilan edildi. Aynı kongrede Maria ve arkadaşları Devrimci Sosyalist Parti'nin (PSR) kuruluşunu ilan ettiler. Kolombiya tarihinde ilk kez bir kadın, politik bir örgütün üst yönetimindeydi. Fakat duruma bakılırsa Komünist Parti bile bu durumu görmezden gelmeyi tercih ediyordu. Zira PSR'nin sınıf hareketini böl-

mek için kurulduğu suçlamasını yapan Komünist Parti, Maria'yı bu işin dışında tutmuştu. Maria'nın, KP Genel Sekreterine cevabı şöyle olacaktı; "Siz PSR'deki arkadaşlarımı komploculukla suçlayıp beni bu sorumluluktan muaf tutmak istiyorsunuz. Bilin ki ben onlarla beraber ve aynı fikirdeyim. Evet, bu ülkede kadın babasının, kocasının ya da rahibin üzerinden konuşur. Böyle bir gelenek var. Fakat burada, bu tartışmada bu geçerli değildir. İnsanlar benim kim olduğumu ve kriterlerimi bilir"

Maria ülkeyi gezerek her yerde büyük işçi mitingleri ve grevler örgütlemeye başlamıştı. 1927-28 yıllarında rejimin işçi eylemlerini bastırma yöntemleri giderek sertleşti. Her eylemde ölümler ve yaralanmalar oluyordu. Maria yalnızca işçi değil toprak hareketleriyle de ilgileniyordu. Topraksız Viota köylüleriyle "Kızıl İmdat" adlı örgütü kurdu.

1928'de United Fruit Company'nin muz bahçelerinde çalışan işçilerin grevi bir aydır sürmekteydi. Maria da birçok sosyalist gibi bölgedeydi. ABD Donanması, Kolombiya açıklarında bekliyordu. ABD hükümeti Kolombiya'ya grevi bastırması, aksi takdirde kendilerinin müdahale edeceği notasını vermişti. 5 Aralık gecesi Kolombiya ordusu Cienaga'daki muz bahçelerine girdi. Askerler bir arada duran işçilerin üzerine ateş açtı. Sayı tam

Augustin Tosco, Arjantinli devrimci, halk adamı ve işçi önderiydi.

olarak bilinmese de en az iki bin işçi öldürüldü. Maria bu katliamdan canlı kurtuldu ve kısa süre tutuklu kaldı.

Sonraki yıllarda işçilerin çalışma hakları için mücadeleye devam etti. Matbaacılık ve kütüphanecilik yaptı. Ancak Muz İşçileri Katliamı'ndan sonra rejimin ve Komünist Parti'nin işçilerin katledilmesine sebep olma suçlamalarını aşamadı. Maria Cano, Kolombiya Kadın Hareketi'nin sembolü haline gelse de zamanla kabuğuna çekildi. 1967'de doğduğu kentte hayata gözlerini yumdu.

Agustin Tosco: "El Gringo"

(23 Haziran 1975/ Cordoba, Arjantin)

"Canım oğlum, sana yazarken çok heyecanlıyım. On birinci yaş gününü kutladığın bugün, artık koca bir adam olduğumu hissediyorum. Yanında olmayı ve uzun uzun konuşmamızı çok isterdim. Şu anda boğazıma bir şey takıldı ve sana nasıl söyleyeceğimi bilemiyorum... Sana bu mutlu gününde büyük ve güzel bir hediye almış olmayı ne kadar isterdim! Biliyorsun işten atıldım ve hiçbir gelirim yok. Polis tarafından aranıyorum ve -kontrgerilla örgütü- AAA'nın ölüm listesinin başındayım. Dostlarımdan yardımı ve desteğiyle hayattayım. Sahip olduğum birçok şeyi yitirdim ama seni unutmadım. Sana bir satranç takımı aldım ve gönderiyorum..." Tosco, zarfı dudaklarıyla öper gibi ıslattı ve kuryeye verdi. Bir yıldır ailesini göremiyor, tam gizlilik koşullarında yaşıyordu. Sürekli yer değiştirmesi ve yer altı koşullarında havasız, ışısız kalması gerekiyordu. Yine muhtemelen bir sığınakta aldığı bakteri vücudunu ele geçirmeye başlamıştı. Halsizlik ve kilo kaybı yaşıyordu. Fakat yaşadığı hiçbir zorluk onu sınıf mücadelesinden uzaklaştırmıyordu.

Bir köylü çocuğuydu. Küçük yaşta tarlada çalışarak emekçi oldu. Daha sonra meslek lisesine gitti. Okulda her politik tartışmaya öncülük ederdi. Tartışma kültürü onda edebiyat arzusu uyandırdı. Okuduğu kitaplarda, ışısız duvarında kertenkelenin eksik olmadığı evlerinde, büyük bir kütüphane yapmıştı. 1950 başı, Arjantin'de sosyal ve politik çatışmanın

yükseldiği bir dönemdi. Sendikal hareket, politika alanında en güçlü dönemini yaşıyordu. Emekçiliği ve örgütçülüğü onu 20 yaşında elektrik işçileri sendikası "Luz y Fuerza"da delege yapmaya yetti. Birkaç yıl içinde sendikanın Cordoba eyaleti Genel Sekreterliği'ne yükseldi. Fakat O, sendika bürokrasisine dahil değildi. Doğal bir işçi lideriydi; daima adil bir toplum için emekçilerin çıkarını savundu. Sınıf mücadelesine adımını attığı ilk günden nefesini verdiği son güne dek bu ideali sadakatle takip etti. Tuhaf bir adamdı: Cesur, dürüst, sakın ve tartışmacı. Hiçbir partiye dahil değildi. Eğer isteseydi, devletin bir parçası olan sendikanın "bir bürokrati" olarak istediği kaynağa sahip olabilirdi. Kişiliği öne çıkaran tartışmalardan ve dar "cemaat" emirlerinden uzak durdu. İşçi sınıfı sokağa çıktığında ortadan kaybolan sendika bürokratlarından farklı olarak O, en önde yürüdü. Uzun boylu, iri bir adamdı. Sayısız çatışmada, işçi arkadaşlarına bedenini siper etti. Dik, net ve soylu bir duruşa sahipti.

Gerçek bir halk adamı olmasına, emekçilerin tüm kesimlerinin birlik içinde hareket etmesini savunmasına karşın tam bir "sınıfçı"ydı. Bağımlı ekonomilerin ulusal burjuvazi olmaksızın gelişemeyeceğini kabul etmekle beraber, tekellerin birbirlerinin yerine ikamesi anlamına gelecek bir ittifakın emekçilerin yaşamında bir düzelme sağlamayacağını söylüyordu. O, sınıfsal mücadeleyi "sosyalizme doğru anti emperyalist" olarak tanımlıyordu. 1972'de Rawson cezaevindeyken yapılan röportajında sendikanın misyo-

"Emekçilerin ekonomik, demokratik, sosyal, politik ve kültürel haklarını elde etmesi, herkesin kendi alanında, fakat aynı anda en yüksek güçle birleşerek, politik iktidarın halk tarafından yürütülmesiyle mümkündür."

Tosco'nun da delegesi olduğu elektrik işçileri sendikası "Luz y Fuerza"nın bir eylemi.

nunu şu biçimde ortaya koyuyordu: "Bizim gibi her ülkede ulusal kurtuluş için sendikacının temel görevi işçi sınıfı ve halkı aynı mücadele sürecinde buluşturmadır. Çünkü emekçilerin ekonomik, demokratik, sosyal, politik ve kültürel haklarını elde etmesi, herkesin kendi alanında, fakat aynı anda en yüksek güçle birleşerek, politik iktidarın halk tarafından yürütülmesiyle mümkündür."

1969'daki Cordoba Büyük Ayaklanması'nın liderlerindendi. Örgütlerin değil, işçi sınıfının ve halkın gücünü önemsiyordu. Büyük Trelew Cezaevi firarı sırasında örgütlerin davetini "beni buradan işçi sınıfı çıkarmalıdır" diyerek kabul etmedi. Diğer yandan birlik en çok önem verdiği şeydi. Yalnızca sendikada Genel Sekreter adayı olmayı değil solun seçimlerdeki devlet başkan adayı olmayı da sırf halk hareketini bölmek için reddetti.

Antiemperyalist mücadele ve işçi hareketi birlikte yükseliyordu. Egemenler, toplumsal yükselişi iç savaşla durdurma planını uygulamaya koydular. Tosco, silahlı sol örgütlerin, işçilerin lehine de olsa grevlere müdahale etmesine karşı çıkıyordu. Örgütler, fabrika patronlarını rehin alarak meseleyi "kolayca" çözüyordu ama bu, işçilerin zaferi olmuyordu. Buna karşılık doğal işçi liderleri, kontrgerillanın saldırılarında hayatlarını kaybediyordu. Buna rağmen Tosco, kontrgerillanın başı olan, Sendika Federasyonu Genel Sekreteri Jose Rucci bir sol örgüt tarafından öldürüldüğünde en güçlü tepkiyi vermişti.

Yaşadığı gizlilik koşullarında, Tosco'nun hastalığı beyin iltihabına dönüştü. Hayatını adadığı işçi sınıfından, ailesinden uzakta, hayata gözlerini kapadığında yalnızca 45 yaşındaydı.

Raul Sendic: "El Bebe"

(1 Eylül 1972/ Montevideo, Uruguay)

Gece yarısı 1 sularında cuntaya bağlı Görev Gücü, kentin tarihi bölgesinde, Sarandi sokağı 231 numaraya 20 metre kala durdu. Evin bulunduğu adayı tamamen kuşatmaya alan operasyon timi, bildirimde bulunmadan içeriye daldı. 15 dakika sonra, bir kişi yüzünden vurulmuş halde dışarı çıkarıldı. Bu kişi ABD Başkanı Nixon'un hakkında ölüm emri verdiği Raul Sendic'ti.

Sendic, bir köylü çocuğuydu. O da bir köylü, bir kır emekçisi oldu. İlk gençlik çağında hayvancılıkla uğraştı. Çobanlık yaptı ve süt sağdı. Şeker kamışı tarlalarında çalıştı. At binmekten şikayetçi değildi ama okula gitmeden önce, sabahın dördünde kalkıp süt sağmaktan hiçbir zaman hoşlanmadı. Okul hayatı da sıkıntısız geçti sayılmaz. Köy okulu ancak üç yıl eğitim veriyordu. Kasaba okulunda bu yılları tekrar etmek zorunda kaldı. Sonra üniversite eğitimi ve çalışmak için başkent Montevideo'ya geldiğinde de hiçbir şey kolay olmadı. Bir akrabalarının garajında yatıp kalkıyordu. Peşinden gelen kardeşiyle ev tuttular. Fakat bir akşam onun apandisit sancısı tuttu. Köylülerdi

ve nereye gitmek gerektiğini bilmiyorlardı. Sendic gazete satıcısı bir çocuğa hastaneyi sordu. Vardıklarında kapıda çok bekletildiler. Sonunda kardeşi hiçbir müdahale olmadan can verdi.

Hukuk eğitimi alıyordu. Sosyalist Parti'nin gençlik kollarında siyasal mücadeleyi sürdürüyordu. Yine de çalışmak için köye döndü. Önce pirinç, sonra şeker tarlalarında ırgatlık yaptı. Köy, kaderiydi köylünün. Yıllarca fabrikada işçilik yapsa da, politik mücadeleye atılsa da bir gün yine köye dönmeyi umardı.

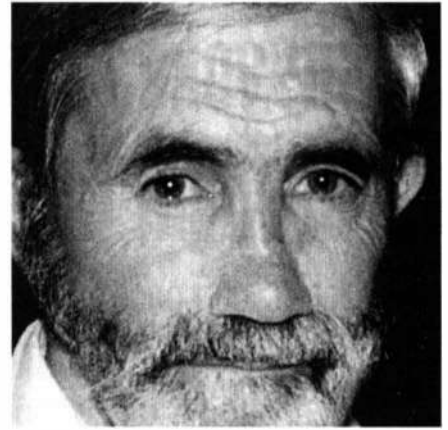
Ülkenin kuzeyinde büyük tarım merkezi Bella Union'da çalışırken halkın gerçekliğini daha iyi gördü. Sayısız işçi, oraya çalışmak umuduyla gelmişti. Bir şeker plantasyonunda rençper olmak hayaliyle büyülenmiş gibiydiler. Fakat çalışan ve çalışamayan herkes sefalet içinde yaşıyordu. Bölge ekonomisi olağanüstü bir gelişme içindeydi ama işçiler dev kazanlarda kaynayan kemik suyuyla doymak zorundaydı. Sendic'in burada asıl bulunuş amacı, bir kır emekçileri sendikası örgütlemektir. Sadece Paysandu'daki

Bölge ekonomisi
olağanüstü bir gelişme içindeydi ama işçiler dev kazanlarda kaynayan kemik suyuyla doymak zorundaydı. Sendic'in burada asıl bulunuş amacı, bir kır emekçileri sendikası örgütlemektir. Sadece Paysandu'daki lahana işçileri hareketinde öğrendiklerini on yıl boyunca mücadele ettiği Sosyalist Parti'de öğrenmemişti.

lahana işçileri hareketinde öğrendiklerini on yıl boyunca mücadele ettiği Sosyalist Parti'de öğrenmemişti. Yoldaşlarıyla kurduğu "Artigas Şeker Kamışı Emekçileri Birliği -UTAA-", Bella Union'da bir ayaklanma bile örgütlemişti. 1960'ların başında işçi hareketi güçlendikçe baskılar da artıyordu. Yürüyüşçüler öldürülüyor, partiler kapatılıyor, çalışma yasaları ihlal ediliyordu. Her tutuklanmalarında işçiler, Sendic avukat olduğundan, "Raul bizi ne zaman bırakırlar" diye soruyordu. O da hep "Dur, önce ben bir çıkayım da..." diyordu. Çünkü çoğu zaman onun da diğer işçiler gibi tutuklu olduğunun farkına varmıyorlardı. Bu şartlarda büyük CAIN-SA grevini örgütlediler. Şeker kamışı işçileri ve aileleri aylarca çadırlarda kaldı. İşçiler kamyonlara dolup başkente geldi. İstedikleri şey kamulaştırmaydı. Aldıkları cevap polis şiddeti oldu. Fakat sonunda 8 saatlik çalışma yasasını ve kamulaştırma taleplerini kabul ettirdiler.

Tüm gücüne karşın Uruguay'da bir köylü hareketinden bahsetmek mümkün değildi. Hatta "köylü" demek de doğru değildi. Asya tipi köy veya köylünün olmadığı bu topraklarda kır emekçilerini, tarım piyonu anlamında "paisano" olarak adlandırıyorlardı. Uruguay ciddi bir demokrasi geleneği olan bir ülkeydi. Bu nedenle iktidar mücadelesi siyasal kurumlar içinde verilmeliydi. Fakat bununla beraber Raul Sendic ve arkadaşları ülke kurumlarının emperyalizme bağımlılığını kırmak amacıyla bir direniş örgütü kurmaya karar verdi. Ulusal Kurtuluş Hareketi -MLN/Tupamaros- adlı bu örgüt, 1960'ların ortasında süpermarketlerin kamyonlarını alıkoyarak gecekondu halka ihtiyaç malzemesi dağıtmak, maç saatlerinde radyo istasyonlarını ele geçirerek propaganda yapmak gibi romantik eylemlerle adını duyurdu.

1968'den itibaren şartlar daha da sertleşti. Hareket büyüdükçe, militan sayısı arttıkça mücadelenin dayattığı zorunluluklar da arttı. Romantizm yerini iç savaşta taraf olmaya bıraktı. Cezaevleri sol parti ve hareketlerin üyeleriyle doldu. Rejim "Ölüm Taburları"nı kurdu. Bu kontrgerilla örgütlenmesinin başında FBI ajanı Dan Mitrione vardı. Liderliğinde Sendic ve geçtiğimiz yıllarda Uruguay devlet başkanlığı yapan Jose Mujica'nın

Uruguaylı Raul Sendic ve arkadaşları ülke kurumlarının emperyalizme bağımlılığını kırmak amacıyla Ulusal Kurtuluş Hareketi -MLN/ Tupamaros- adlı örgütü kurdular.

olduğu MLN, cezaevindeki arkadaşlarını kurtarmak için Dan Mitrione'yi ve Brezilya büyükelçisini kaçırdı. Ülkede sıkıyönetim ilan edildi. Her yer karış karış arandı fakat hiçbir ize rastlanmadı. Brezilya büyükelçisi serbest bırakılırken 9 Ağustos 1970'de Dan Mitrione infaz edildi. İşte bu eylemden sonra ABD, Uruguay'daki politik çatışmaya açık biçimde ağırlığını koydu. ABD Başkanı Richard Nixon, MLN liderliğinin tümünün ortadan kaldırılması emrini imzaladığında MLN liderlerinin hepsi cezaevindeydi. 5 Eylül 1971'de içlerinde Sendic ve Mujica'nın olduğu 106 MLN üyesi Montevideo'daki Punta Carretas Cezaevinden firar ettiler.

Sendic bir yıl sonra firar ettiği cezaevinden birkaç kilometre uzakta yaralı ele geçirildi. Donanma komutanı Sendic'i "yeni bir Che Guevara efsanesi yaratmamak için" öldürmediklerini söyledi. Ancak cunta, MLN liderliğini mahkemeye çıkarmadan, 12 yıl boyunca olağanüstü koşullarda "rehin" olarak tuttu. 1985'te serbest kalan Sendic ve arkadaşları 1970'de başladıkları Geniş Cephe siyasetini bütünüyle yasal alanda sürdürdüler. İlk önemli başarıları başkent yönetimini almaları oldu. Ülkenin en güçlü ve Latin Amerika'nın en uzun soluklu sol hareketi oldular. Fakat Sendic 1989'da ALS hastalığına tutularak 64 yaşında hayata gözlerini yumdu.

Dipnotlar:

- (1) El dandy: Bohem burjuva
- (2) Cholita: Bolivya'da yerli kıyafetleri giyerek dolaşan kadınlara verilen isim

Bir yokuş tırmanma uzmanı: Ali Nejat Ölçen

"Her şeyden önce zihnimizi keşfetmeliyiz. Bizi emperyalizmin tutsaklığından kurtaracak olan zihnimiz, zihnimizin özgürlüğü, o özgürlüğün yaratacağı merak+sorgulama, gücüdür. Emperyalizme karşı kendimizi savunabilmenin olmazsa olmaz koşulu bilgi toplumu değil bilim toplumu olabilmektir. Bilgi edinmek değil bilgi yaratmaktır önemli olan. Bilgiye bilgi katabilmektir."

Dr. Ali Nejat Ölçen, hep sorgulayan, mücadeleci, kararlı ve çalışkan bir kişiliğe sahip. O, her durumda dik durmayı başarmış devrimci bir Cumhuriyet aydını. İyi bir eğitim almış. Kendine ve bilgisine güveni tam...

1922 Amasya doğumlu. Kendini "Mustafa Kemal'in gölgesinde Ali Nejat Ölçen adında biri" olarak tanımlıyor.(1) Kişiliğini, niteliklerini Atatürk döneminin eğitimine borçlu olduğunu düşünüyor. İstanbul Teknik Üniversitesi'nden, eski adıyla Yüksek Mühendis Mektebi'nden, 1946 yılında mezun olmuş. Mühendis, ekonomi uzmanı, araştırmacı yazar, politikacı, 1980 öncesi iki dönem, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) İstanbul milletvekili...

TBMM'nin eski milletvekillerine yapılan ek ödeme yasası Anayasa Mahkemesi tarafından 1994 yılında iptal ediliyor. Fakat bu haksız ödemenin devamı, Maliye Bakanlığı'nın Bütçesine yapılan bir madde ile sağlanıyor. Ölçen, Anayasa Mahkemesi'nin kararını kendisi için bağlayıcı kabul ederek, o tarihten bugüne kadar olan sürede, yani 21 yıldır, söz konusu ek ödemeyi bütçesine katmıyor.

Ölçen, 1980'den beri okuyor, yazıyor, konuşuyor.

1994 sonrasında ise iki ayda bir *Türkiye Sorunları* kitap dizisini yayımlıyor, ücretsiz olarak dağıtımını sağlıyor. Ölçen, Türkiye İnsan Hakları Kurumu'nun (TİHAK) kurucu üyelerinden.

Ruhiye adında benden 3 yıl önce doğan kardeşim yaşamını yitirdiğinde, onun bir benzerini bende tasarlamış olmalı ki beni de kız giysisiyle görmeyi özlemişti annem. Yıl 1925.

1922 Amasya doğumlu. Kendini "Mustafa Kemal'in gölgesinde Ali Nejat Ölçen adında biri" olarak tanımlıyor. Kişiliğini, niteliklerini Atatürk döneminin eğitimine borçlu olduğunu düşünüyor.

Onun bir özelliği de Kiel Üniversitesinde hazırladığı doktora tezinin, 1965 yılında Dünya Ekonomi Arşivi'nde yayımlanmasıdır. Böylelikle ilk kez bir Türk ekonomistin araştırması Dünya Ekonomi Arşivi'nde yer almıştır.(2)

O yorulmamış, yorulmayacak bir savaşıdır

Ölçen, yokuş tırmanma uzmanı mı? Onun yüreği kendine konan engelleri aşma arzusuyla mı çarpar hep? Evet. Yaşam öyküsü öğrenildiğinde bu değerlendirmeye doğru geliyor. Bir Anadolu söylemiyle, "tuttuğunu koparıyor" işte gençlik yıllarından bir örnek: "1952 yılında Balyozluk Bakanı Kemal Zeytinoğlu beni huzuruna kabul etmeyince özel kalem müdürünün odasında beklemiştim. Özel kalem müdürü dışarı çıkınca onun yerine telefonlara ben yanıt veriyordum, notlar alıyor, ilgililere iletiyordum. Çokları beni yeni atanan özel kalem müdürü yardımcısı sanmaya başlamıştı. Sonunda kendi kendime Bakanı görme izni verdim" O, bu gerçek öyküyü *Yapı Acısı* romanında anlatıyor.(2)

Ölçen'i Ergenekon ve Balyoz davalarını protesto amacıyla ya da tutukluların özgürlükleri için yapılan yürüyüş ve mitinglerde açık renk giysisi ve başında

Kız olmadığını kanıtladığımda pederim buğday başaklarının arasında erkek giysileri içinde resmimi çekti.

kasketiyle sessizce yürürken görmüş olabilirsiniz. Yüzündeki belli belirsiz tebessüm, bir görevi yerine getirmenin verdiği huzurun işareti miydi bilmiyorum. Belki de dostları görmek, giderek çoğalmak onu mutlu ediyordu.

Katıldığım bir konferansında, 94 yaşına karşın sorulara verdiği cevap bölümü de dâhil olmak üzere, "lütfen oturun" önerilerini dikkate almamış, bir buçuk saat ayakta konuşmakta ısrar etmişti. O yorulmamış, hiçbir zaman da yorulmayacak bir savaşıdır.

Annesi, babası

Ali Nejat Ölçen'in çocukluğunun ilk yılları Tokat'ta geçiyor. Annesi "ince uzun ve belki de Tokat'ın en güzel" kadınıdır. Babası Mehmet Arif Ölçen, Askeri Ortaokulda cebir (hendese) öğretmeni... Onu kimi zaman elinden tutar çarşıya ya da okuldaki sessiz sinemaya götürür, evin içinde dans eder gibi dolaşarak keman çalar. "Babam her akşam gaz lambasının ışığında kâğıtlara yazılar yazıyor, çizgiler çiziyordu. Büyüyünce ben de onun gibi olmak istiyordum. Yazılar yazıp çizgiler çizecektim."

Mahalle Mektebinde, elif, be, cim, dal

Ölçen altı yaşında kendini Mahalle Mektebinde buluyor: "Sabah uyanıyor, Behzat deresinin sağ kıyısındaki mahalle mektebinde yere serili hasır üzerine tünüyorduk. Aynı yaşlarda yirmi ufak çocuk bir arada günlerce 'elif, be, cim' diye bağıryorduk. Diz üstü tünediğimiz için dizlerimiz yara olmuştu. Akşamları annem tütün bastırıyor ve bezle bağıyordu dizlerimi. Yine de acısına dayanmak için avazımız çıktığı kadar 'elif, be, cim' diye bağıryordum. Kaykılmamız, bağdaş kurmamız günah imiş; ama sarıklı hoca bağdaş kuruyordu. Elindeki koyu gri kamçının ucunda nohut büyüklüğünde yuvarlak bir nesne vardı. Sarıklı hoca onu öylesine ustalıkla kullanıyordu ki kırbacın ucundaki nesne başımıza dokunduğunda kafamızı arı soktuğunu sanıyorduk. Üç ay geçmiş olmalıydı. Hıdırellez denilen mayıs ayında içeriye kahverengi çul giysili bir adam girdi, sakallı hocanın

suratına bakmadan bizlere 'eve gidin, eve gidin' diye bağırdı. Evlere gittik. İyi ki gitmişiz, annem bu kez dizime merhem sürüp bezle bağlamıştı.

Aradan ne kadar süre geçti, belki de üç ay, sokakta davullar çalıyor, biri 'mek-tebe' diye bağıryordu. Mektebe gittiğimizde, odadaki hasırı göremedik. Kahverengi sıralar konmuş ve duvara upuzun bir kara tahta yerleştirilmişti. Sıraların üzerine tünedik, hasır üstüne tünerek gibi. Kapı açıldı, genç bir hanım girdi 'bu ne hal' diye bağırdı gülerken ve bizleri sıraların içine oturttu. O kadının, hocamız olduğunu öğrendik. Elinde beyaz kireç parçasıyla kara tahtaya yazdığı 'a' ve 'b'yi hep bir ağızdan bağırarak söylemeye başladık. Bir gün yan yana iki 'ba' yazınca bunun 'ba-ba'mız olduğunu öğrendik."

Tokat-Behzat deresinin sağ kıyısındaki mahalle mektebinin adı Cumhuriyet İlkokulu olur. Daha önce kargacık burgacık yazıyı okuyamazken bir süre sonra ikinci sınıfa geçen Ölçen okulunun adının Cumhuriyet olduğunu duvarındaki yazıyı okuyarak öğrenir.

Şişedeki bilye

"Tokat Belediye binasının bitişiğindeki bahçenin ortasında bir havuz vardı. Her perşembe günü, (o yıllar perşembe şimdiki cumartesi gibiydi, yani tatil günüydü), o havuzun kıyısındaki sahneden müzik sesleri yükselir genç kızlar erkek arkadaşlarıyla "çarliston" oynarlardı. Çarşafı kimse görünmezdi ortalıkta. Biz küçükler gazoz içerdik. Şişelerin ağzında kapak yerine küçük cam bilyeler vardı ve biri parmağıyla o bilyeyi şişenin içine ittiğinde, gazozu içebilirdik. Sonra da şişenin yere düşüp kırılmasını sağlamaya çalışırdık, bilyeye sahip olmak için."

Samsun'dan Sivas Kangal'a

Ölçen'in Yüzbaşı olan babasının Binbaşı olabilmesi için bir kışlada görev yapması gerekir. Bu nedenle Samsun'daki 45'inci Alaya atanır ve 7'nci Bölüğün Komutanı olur. Yaz tatilinde babası atla kışlaya giderken onu da ata bindirir, önde eğer ile babasının kucağının arasına oturur. Samsun'da Sakarya İlkoku-

Pederim Samsun 45'inci Alay 9. Bölük Komutanı iken ben Dumlupınar İlkokulu 2. sınıfında idim. (Resimde sol tarafta ikinci sıradaki öğrenci benim. Yıl 1931.)

lu'nun ikinci sınıfına kaydedilir. "Yıl 1932 olmalıydı ve sokakta çoğu kez insanlar birbiriyle kavga ediyordu. Kim öğrettiyse, okuldan çıkınca 'Kahrolsun Mustafa Kemal' diye bağırıyorduk. Neden sonra öğrendik ki Cumhuriyet Serbest Fırkası kurulmuş, Halk Fırkası ile çatışıyorlarmış."

Binbaşı Arif Bey Samsun'dan sonra Sivas, Kangal'a Askeri Şube Reisi olarak atanır. Nasıl bir ilçedir Kangal? "Tek katlı kerpiç evlerin altı topraktı üstü de topraktı. Hiçbirisinin damında kiremit yoktu. Askerlik Şube Binası, Hükümet denilen binalar birbirine çok yakındı ve üzerleri kırmızı kiremitle kaplıydı. Samsun Sakarya ilkokulundan kaydımın Kangal'daki ilkokula aktarımını sağlayan belge de 'Binbaşı Arif Bey oğlu Nejat Efendi' yazıyordu.

Gazi Mustafa Kemal'in öğrencisiydik Uzağı görmemiz gerekiyordu

"İlkokulun dördüncü sınıfına geçmiştim. Yıl 1932 olmalıydı. Öğretmenimiz iyi yürekli, bizleri evladı gibi seven bir hanımdı. Bir gün okulumuza at üzerinde iki adam çıka geldi. Öğretmenimiz hepimizi okulun alt katındaki avluya topladı. İki adam beyaz gömlek giyip bahçeye açılan kapıdan içeri girdiler, gözlerimizi siyah bezle bağladılar. Bizimle kör ebe oynayacaklarını sandık. Hiç birimizin dışarıyı görmememiz gerekiyormuş. Sonra

sıra ile bizleri bahçeye çıkarmaya başladılar. Sıra bana gelince, uzakta bahçe duvarına asılı beyaz perde üzerindeki harfleri okumamı söylediler. En son küçücük 'z' harfini bile okumuştum. İçimden dört öğrenciyi alıp okul müdürünün odasına götürdüler. Ertesi gün atlarına binerek gittiler. Öğrendik ki Sivas'tan gelmişler. Aradan bir iki hafta geçmiş olmalı. Postacı bir paket getirip öğretmenimize teslim etti. Paketin içinden dört tane gözlük çıktı. Öğretmenimiz, gözlükleri dört öğrencinin burnu üzerine yerleştirdi: 'Görüyorsunuz!' diye bağırdı. Gazi Mustafa Kemal'in öğrencisiydik ve uzağı görmemiz gerekiyordu."

Atatürk Türkiye'sinde sağlığımızı denetim altında

"Mustafa Kemal Atatürk'ün tıp dünyasına koruyucu hekimliği armağan eden devlet adamı olduğunu biliyor muydunuz? Osmanlı, Anadolu'muza 'sıtmayı, frengiyi, trahomu, veremi bırakarak tarihin karanlığında kaybolmuştu. Bu ölümcül hastalıkların silinip gitmesini sağlayan devlet adamı Mustafa Kemal Atatürk'ten başkası değildir.

Daha sonra gelen bir adam, öğrencileri sırayla müdürün odasına alıyordu. Adım okununca müdürün odasına girdim. O kişi gözümü kara bezle bağladı. 'Şimdi yere atacağım cismin ne olduğunu sesinden anlamaya çalışacaksın. Taş mı,

demir mi, tahta mı?' Bunları söylemişti adam. O da Sivas'tan gelmiş olmalıydı. Zihnimizin, işittiğimiz sesi nasıl algıladığını ölçüyordu anlaşılan.

Yıl 1940 yaz tatili. Niksar'da emengilin (halamın) evine iki süngülü jandarma geldi ve beni alıp götürdüler. Keşfi Meydanı'ndaki taş binanın içine tıktılar. Orada 'deli doktor' dediğimiz hükümet hekimini gördüm. Avucunu uzatmış: 'Dün gelip atebrini içmemişsin', diye çıkışıyordu bana.

Atebrini içince rengimiz sapsarı oluyordu, içmemek için her çareye başvuryorduk. Mustafa

Kemal Atatürk'ün devletinde sağlığımız denetim altındaydı. Her evin dış kapısında kırmızı bir karton asılı durur, iki sağlık görevlisi gelip her ay evdekilerin sağlık denetimini yapardı. O kırmızı kalın kâğıtlar Demokrat Parti iktidara gelince bir daha kapı arkasına asılmaz oldu"

İstanbul

"Sanırım 1933 yılının ilk günlerinden biriydi. O gün babam her zamankinden daha erken gelmişti eve; anneme neler söylediyse birbirlerine sarıldılar. İstanbul'a atanmıştı babam. Sonradan öğrenecektim. Yazıp gönderdiği kâğıtlar 'Topografya Ders Kitabı' olarak kabul edilmiş ve Harp Okulu'nda bu dersin hocası olmuştu.

Sivas'ta trene bindik. Uçuyor gibiydi tren. Sirkeci'de adı Cumhuriyet olan otelin bir odasına yerleştik. Babamla annem birlikte ev aramaya gider ve iki kız kardeşimle bana 'sakın sokağa çıkmayın' diye tembih ederlerdi. Sonunda Nişantaşı adındaki semtin çok gerilerinde bir bayırın yamacında iki katlı beton evin üç odalı ikinci katını kiraladık."

15. İlkokul

"Beşinci sınıf öğrencisi olmuştum. Demir parmaklıkla çevrili kocaman bahçenin içinde iki ilkokul vardı karşı karşıya. Birinin adı 15. İlkokuldu. 15'nci ilkokulun öğrencisi oluvermiştim. Aynı sınıfta erkek ve kız öğrenciler vardı. Onlardan kimileri çok büyüktü. Kangal'da kolum kırıldı

için üç ay okula gidememiştim. Sınıfın en tembel öğrencisi idim... Öğretmenimiz uzun boylu, kilolu ve de güzel yüzlü bir kadındı. Bir gün elinde kocaman kâğıtla sınıfa girdi ve yüksek sesle okumaya başladı. Şöyle diyordu:

Hazer

*Uçsuz bucaksız bir tuzlu sudur Hazer
Hazer'de dost gezer ey düşman gezer.
Dalga bir dağdır kayık bir kova
İniyor kayık çıkıyor kayık
Devrilen bir atın sırtından inip
Şahlanan bir ata biniyor kayık."*

Bu şiir Ölçen'in çok hoşuna gider, hemen ezberler.

1933 yılı, bir ilkokul öğretmeni sınıfta Nâzım Hikmet'ten şiir okuyor. Ne güzel özgür bir ortam diye düşünüyor ama ne yazık ki özgürlük tam olarak yaşanmıyor. Çünkü tüm kadrolar birer Mustafa Kemal değil...

Bir gazetede Zekeriye Sertel ve eşi Sabiha Sertel ile birlikte fotoğrafı yayınlanan Ölçen'in dayısı Hamit ordudan tard ediliyor, yani kovuluyor.

"Dayım, Tokat Askeri Ortaokulu'nda babamın öğrencisiydi. Ememin oğlu Zeki Zarakol da. İkisi de 1932 yılında Harp okulunu teğmen olarak bitirdiler. Dayım Hamit, esmer, yakışıklı ipince bir teğmen idi.

Türkiye'nin ilk kadın gazete yazarı Sabiha Sertel, eşi Zekeriye Sertel'in yayınladığı Son Posta adlı gazetede 'Savulun Geliyorum' başlıklı yazısı nedeniyle yargılanmıştı(1930-31). Onun, sosyalizmi savunan düşüncelerine dayımın da katıldığı varsayımının ordudan atılmasına neden olduğunu çok sonraları öğrendim.

Dayım, sivil giysiler içinde ufalmış gibiydi. Nişantaşı'nda evimizin bir odasında kalıyordu. Kimi zaman beni elimden tutar Taksim'e götürürdü. Birlikte lokantaya gider, şarap içer, konuşurduk. İlkokulun beşinci sınıfında dayımın arkadaşı olmuşum.

İstanbul-Nişantaşı ilkokul giysisi ile Ali Nejat. Yanımdaki teğmen Mustafa Kemal Atatürk'ün sınıf birincisi olarak altın cep saatiyle onurlandırdığı Zeki Zarakol, O'nun ilk pilotu. Yıl 1933.

Dayım bir gün elinde kitap kadar küçük bir kontrplak tahta ile geldi. Makaraya ipincecik teller sarılı nesneleri tahtanın üzerine yerleştirmeye başladı. Başka nesneler de ekledi. Sonra kulaklık gibi bir aleti kulağıma yerleştirdi.

'Duyuyor musun?', dedi. Kulağıma konuşma sesleri geliyordu.

'Adam mı var içinde', dedim.

'Hayır, bunun adına radyo denir. Şimdi sen Ankara'daki konuşmaları dinliyorsun'

Gözlerime değil kulaklarıma inanamıyordum.

1933 yılında evimiz, dayımın yaptığı radyoya kavuşmuştu."

Troçki

"Babam, İstanbul'da hemen her perşembe günü öğleden sonra, Pera Palas adındaki otele götürürdü beni. Kırmızı halı döşeli merdivenden ikinci kata çıkar soldaki bir odaya girerdik. Odanın geniş pencere camlarından Haliç denizi görünürdü. Rusça konuştuğu o kişinin sonraları Troçki (Leon Trotsky) olduğunu öğrendim. Kırmızı kadife kaplı yuvarlak masasında çok kitap vardı.

Yine bir perşembe günü, Pera Palas otelinde kırmızı halı döşeli merdivenleri

çıkarken, kocaman bir adam karşıladı bizi. 'Troçki'yi götürdüler', dedi. Babam durakladı, 'yazık' dediğini duydum. Onu bir daha göremedim."

Ölçen'in babası, 23 yaşında, Teğmen olarak katıldığı Kafkas Cephesi'ndeki savaşta tutsak oluyor. 2.5 yıl Rusya'da kalan Mehmet Arif Ölçen, o dönemde Rusçayı öğreniyor.

Ölçen, babasının Rusya'daki esaret yıllarına ilişkin, Arap yazısıyla kaleme aldığı, anılarını *Vetluga Irmağı* adıyla Türkçeleştiriyor. İlgi çeken bu anı kitabı ABD'de Dr. Gary Leiser tarafından İngilizceye çevrilerek *Metluga Memoir* adıyla Florida Üniversitesi'nce yayımlanıyor. Türkçesi de Ümit Yayınevi tarafından basılıyor.

Kabataş Erkek Lisesi

Ölçen'in tembel öğrenci olma durumu kalıcı olmaz. Ortaokulunun ilk yılında sınıf üçüncüsü olur. Bu başarı çeşitli biçimlerde devam eder. Değişimi, halasının oğlu Avni Zarakol'la arkadaşlığı, ona özenerek okumaya başlaması ve yeni bilgiler öğrenmekten hoşlanması sağlar. Bu beğeni ya da zevk alma ilerleyen yıllarda tutkuya dönüşür. Belki de o güçlü kişiliğin temeli, zorlukları aşma azmi böylece atılmış olur."Nişantaşı'ndaki evden Ortaköy'e taşınmıştık. Çünkü ben Kaba-

taş Erkek Lisesi Ortaokulu'nun ilk sınıfına kaydolmuştum. Yaşamımda büyük bir değişim oldu. Bu değişimi Emem'in oğlu Avni Zarakol'a borçluyum. O da Kabataş Erkek Lisesi'nin sondan bir önceki sınıfında öğrenciydi. Babam onu, kaldığı öğrenci evinden alıp, evimize getirdi. Bir odanın içine karşılıklı iki kerevet kondu, yataklarımız karşı karşıya olduğu için, onun sabah erken uyanıp kitap okuduğunu görüyordum. Mırıldanarak okuyor kâğıda da bir şeyler yazıyordu. Onu taklit etmeye başladım. Erkenden uyanıyor yorganı çadır gibi başımın üzerine çekiyor, ders kitabını okumaya çalışıyordum. Okudukça öğrendiklerim ilgimi çekmeye başlamıştı. Anlamadığım bir tümce olursa Avni ağabeyime soruyordum. Anlatıkları zihnime kolayca yerleşiyordu. Ona benzemek istiyordum. Onun kızmak gibi bir huyu da yoktu. Çok sabırlıydı. Benim gerçek öğretmenim oluvermişti. Çok da güzel resim yapıyordu, yaptıklarına da hayranlıkla bakıyordum."

Ağaç tutkunu okul müdürü, Nuri Onur

"Nuri Onur gibi başka bir okul müdürü var mıdır bilemiyorum.

Ortaköy'de her iki kaldırımda çukurlar kazdırmaya başlamıştı. O çukurların Dolmabahçe'ye kadar beşer metre ara ile kazılması sona erince, fidanları kendi eliyle yerleştirdi. Bir gün Nuri Onur hoca, hepimizi okulun ön bahçesinde topladı: '*Her öğrencinin bir fidanı var, kimin fidanı kurursa onun kulağını çekeceğim.*' dedi. O günden sonra fidanımızın susuz kalmasını önlemek görevimiz olmuştu. Yolum ne zaman İstanbul'a düşmüşse kocaman ağaç olan fidanımı okşamadan geri dönmezdim. Yüreğimizde ağaç sevgisini o yaratmıştı."

Görerek deneyerek öğrenme

"1936'da, ortaokulun son sınıfında, nebatat-hayvanat dersinin öğretmeni Hadi Hoca sınıfa kavanoz içinde kurbağa ile gelmişti. Kurbağayı masaya koydu. Bir bacağına telin bir ucunu öteki bacağına da diğer ucunu bağladı. Elindeki küçük aracın düğmesini çevirdi. Kurbağa'nın titreyip sıçramaya başladığını gördük. 'İşte

refleks budur, bugünkü dersimiz refleks' dedi. Böylece görerek refleksin ne olduğunu öğrenmiştik.

İki yıl sonra 1938'de, fizik öğretmeni Ecvet Hoca, laboratuvarında içimizden bir öğrencinin kantara benzer bir aracın üzerine çıkmasını istedi. Aracın karşısında dairesel demir bir levha vardı. Kantar biçimindeki aracı elektrik kablosuna bağladı. Bir vınlama sesi işittik. Sonra, Ecvet Hoca'nın sesini duyduk: 'Elini demir levhaya doğru uzat'. Gördüklerimize inanmadık. Öğrencinin parmaklarından demir levhaya kıvılcımlar uçuşuyordu."

Dersi okulda öğrenme

"Eve kitap, defter götürmek, evde ders çalışmak yasaktı. Ne güzel bir yasaklamaydı bu. Öğle tatili sonrası saat bir buçukta başlayıp dörde kadar süren zamanda sınıf hocasının gözetimi altında, kimi zaman soru sorarak ve çalışarak derste anlatılanları öğreniyorduk. Öğrenimde o bölümün adı 'mütalâa' idi. Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim düzeyinde, dersi evde değil okulda öğreniyorduk. Psikoloji öğretmenimiz ötekilerden çok farklı bir yöntem uyguluyordu. O ufak yaşta, eğer öğretmen olursam onun gibi olmaya karar vermiştim. Çünkü o ders anlatmazdı. Konuyu açıklar 'Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz' diye sorardı. O gün de öyle olmuştu. Sınıftan içeri girdiğinde kürsüye çıkarken, 'Konumuz Din', dedi. 'Nedir din, ilkin kim cevap verecek?' İlginç şeyler söylendi. Hocamızın açıklamasını hiç unutmadım. Şöyleydi: '*Efendiler, söylediklerinizin hiçbirini din konusunu açıklamıyor. Din insanın kendi içine eğilmesi, kendisini görebilmesidir*'"

Çözüm doğru mu, sorgulayın

"Sallabaş Kemal Hoca'dan, fonksiyon türlerini öğrendik. Bir gün: 'Eğer bir matematik problemini çözerseniz, ulaştığınız sonucun doğru olup olmadığını sorgulamanız gerekir. Yani çözümü tahkik etmelisiniz. Çözümün doğru olup olmadığına ancak öyle karar verebilirsiniz,' demişti. 1938'de lise ikinci sınıf öğrencisiyken, zihnime yerleşmişti onun bu sözleri. Bir yıl sonra son sınıf fen bölümü öğrencisi iken Yüksek Mühendis

Üç kardeş bir arada. Yıl 1934.

Mektebi'nin yayımladığı *Matematik Kültür* dergisine abone olmuştum. Dergi, bir matematik sorusunu yarışmaya açmıştı. Derginin bir sonraki sayısında birinci geldiğim belirtildi ve sunduğum çözüm dergide olduğu gibi yayınlandı. Sallabaş Kemal Hoca'dan matematiğin ne olduğunu öğrenmeseydim, o sorunun yanıtıyla birinciliği kazanabilir miydim?"

Faruk Nafiz Çamlıbel

"Yıl 1935 ya da 36. Edebiyat öğretmenimiz çok uzundu, Faruk Nafiz Çamlıbel. Kafası tavana çarpacak sanıyorduk. Hocamız dersin sonuna doğru şiir okumaya başlardı her zaman. O gün şunları söylemişti gezinerek:

*'Yağız atlar kişnedi,
meşin kırbaç şakladı,
bir dakika araba yerinde durakladı.*

*Neden sonra sarsıldı
altımda demir yaylar*

*gözlerimin önünden
geçti kervan saraylar.*

*Gidiyordum gurbeti
gönümde duya duya*

Ulukışla yolundan Orta Anadolu'ya.

İlk sevgiye benzeyen ilk acı ilk ayrılık,

yüreğimin yaktığı ateşle hava ılık
gök sarı toprak sarı çıplak ağaçlar sarı
arkada zincirlenen yüksek
Toros dağları
önde uzun bir kışın
soldurduğu etekler,
sonra dönen dönerken
inleyen tekerlekler.

Sonra atlar çözülüyor, bir handan içeri giriyor yolcu ve oturdukları odanın duvarında bir dörtlük:

Garibim namıma Kerem diyorlar
Aslımı el almış harem diyorlar
Hastayım derdime verem diyorlar
Maraşlı şeyhoğlu satılmışım ben.'

Büyülenmiş gibiydik. İlk kez, alkışlamayı unutmuştuk. Sınıf derin bir sessizliğe gömülmüştü. İçimizden biri bağırdı:-Kim yazdı hocam? Yanıt vermedi. Kapiya yaklaştı çıkarken sessizce:

'Bendeniz,' dedi."

Nihat Sami Banarlı

"Nihat Sami Banarlı hocamız, tersine kısa boyluydu. Fakat öylesi geniş ve derin bir zihni vardı ki, tasavvuf edebiyatını anlatırken bizleri yaşadığımız dünyadan alıp, ruhların dünyasına götürüyordu. Lisenin ikinci sınıfına kadar üç yıl süreyle edebiyat öğretmenimiz oldu ve şiir tutkusunu bizlere o kazandırdı."

O gün ülkemiz yağmur yağmadan islandı

"1938'in 10 Kasım'ından bir gün sonraydı. Sınıfa girdiğinde, yere bakıyordu. Kürsüye çıkmadı, 'Kâğıtlarınızı çıkarınız, bugüne ilişkin duyularınızı yazınız' dedi. Aradan kısa bir süre geçmişti ki, elimi kaldırdım.

-Lütfen okuyunuz.

-Atam senin yerine, toprakta bizler yatalım.

Kızıştı. Niçin bizler ölelim. O zaman Mustafa Kemal Atatürk'e O'nun eserlerine nasıl sahip çıkarız?

Yanımda sınıf arkadaşım Faruk Dursunoğlu da yazısını bitirmişti fakat oku-

Kabataş Erkek Lisesi ilkökul öğrencileriyle birlikte. En önde sol baştaki kişi Ali Nejat. Yıl 1934.

maya cesaret edemiyordu. Hocamız, ondan okumasını istedi. Faruk Dursunoğlu titreyen elleriyle yazdığı tek tümceyi okudu. Sınıf tam bir ölüm sessizliğine gömülmüştü. Nihat Sami Banarlı, yüzünü karatahtaya döndü, cebinden mendilini çıkardı, gözyaşlarını siliyor olmalıydı.

-Teşekkür ederim, çok doğru, dedi. Sesi titriyordu.

Faruk Dursunoğlu: "Bugün ilk defa ülkemiz yağmur yağmadan islandı", diye yazmıştı.

Niyazi Tefik Hocamız

Lisenin ilk sınıfında (1937) *La dame au Camellia* filmi görmüş çok etkilenmiştim. Acaba onu anlatan bir kitap var mıydı? Bab-ı Âli denilen kitapçılar caddesinde aramaya koyuldum ve sonunda buldum. Fransızcadan çeviri ve fakat Arap harfleriyle basılıydı. Okuyup anlayamazdım. Yine de 15 kuruşa kıydım ve kitabı satın aldım. Hamit dayımın eşi Muammer yengeden Arap yazısı öğrenemeydim? Her akşam kitabın bir sayfasını bana göstererek okuyor ve harflerin karşılığını yazıyordum. Bir ay sonra onun yardımı olmadan okumaya başladım. Artık iki tür yazı okuyabilir duruma gelmiştim. İkinci satın aldığım kitabın adı 'Genç Osman' idi." Ölçen, tarih dersinde Genç Osman'ı anlatır hem tarih öğretmenin hem de sınıf arkadaşlarının beğenisini kazanır. O, daha sonraki yıllarda

Almancayı da kendi kendine öğrenir ve Mühendis Mektebi'nin son sınıfında Kleinlogel adındaki bir öğretim üyesinin 'Tek Katlı Çerçeveler' kitabını Türkçeye çevirir, taş basması olarak yayınlr.

Niksar-Eğrisesu Yaylası

Ölçen, 14 yaşında 9 saat yol yürüyerek ulaştığı Niksar-Eğrisesu Yaylası'nı çok sever. Orası babasının ve yakın akrabalarının memleketidir. "Emem'in oğulları Avni, Tefik, Zeki ağabeyler öylesine Niksar öyküleri anlatırlardı ki, orayı görmek için dayanılmaz bir isteğin tutsağı olmuş gibiyim. Yaylaya kadar gökyüzünü göremedik, balta girmemiş ağaçlar arasından geçtik."

Eğrisesu Yaylası'nda o zaman küçük bir kız olan halasının kızı sevgili eşi Makbule Ölçen'i tanır. "Onun annesi benim Emem idi. Sabah uyandıığımızda uzattığı birer bardak sıcak sütü içiyorduk. Makbule, Gazi Ahmet Okulu'nun üçüncü sınıfına geçmiş. Kırmızı yanakları vardı ya da bana sarılınca yanakları kızarmıştı. Makbule bana 'Nejat Ağabey' demeye başlamıştı. Makbule öteki kızların hiçbirisine benzemiyordu. İstanbul'a dönünce anneme Makbule'yi anlatmaya karar verdim. Onun İstanbul'a gelmesi ve öğrenimine Niksar'da değil İstanbul'da devam etmesini istiyordum. Çünkü büyüyünce onunla evlenecektim." Daha sonraki yıllarda her yaz tatilini Niksar'ın Eğrisesu yaylasında geçirirler.

Makbule ve Ali Nejat Ölçen 1946 yılında evleniyorlar. Çiftin iki oğlu var. Makbule Ölçen Türkiye'de zihinsel özürli çocukların da eğitilerek kendine yeterli olabileceklerini kanıtlamış; Zihinsel Yetersiz Çocukları Yetiştirme ve Koruma Vakfı'nı kurmuştur. *Özürlüler Yokuşu* kitabının da yazarıdır.

Yüksek Mühendis Mektebi'nde (İTÜ)

Ölçen 1940 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'ne kaydolmayı planlarken bazı rastlantılar sonucu Yüksek Mühendis Mektebi öğrencisi olur. Belki bu nedenle, ilk başta okula ve derslere dört elle sarılmaz. Ayrıca o eleştirmekte, doğru bildiğini söylemekte ve yapmakta ısrarlıdır. Böyle durumlarda kişisel yarar-zarar hesabı yapmaz. Yüksek Mühendis Mektebi'nde üç kez geçici kovulma cezası alır. Üçüncüye savunmasının alınmadığı gerekçesiyle itiraz eder. "Gerçekten de aradan birkaç gün geçmişti ki, yanıt geldi, kendimi savunmam için okula gitmeliymişim. Gittim. Kocaman salonda, kimya hocamız Prof. İlhami Civaoglu kürsüden bana bakıyor, okul yönetmeliğinin maddesini okuyordu. Okulun yönetim kurulunun tüm üyeleri onu saygıyla dinliyor, kimisi acıyarak suratıma bakıyordu. İki geçici kovulma cezası üçüncüsü ile kesin kovulmaya dönüşürmüştü, buna karşı mı çıkıyor muşum?"

-'Hayır, karşı çıkmıyorum. Sizlere teşekkür etmeden okulu bırakmak istemedim. Beni bu okuldan kovmadığınızı düşünmek istiyorum. Bir başka alanda daha başarılı olacağıma karar vermiş oldunuz. Mühendis olmam şart değil, sizlerden çok şey öğrendim, nasıl başarılı olacağımı öğrendim.'

Bunları nasıl söyledim bilemiyorum. Onlara olan saygımı başka nasıl anlatabilirdim? Onlar gibi olabilmeyi onlardan öğrenmiştim. İlhami Civaoglu hocamız, kürsüden indi, yanıma kadar geldi, omuzlarımdan tuttu:

'Sen bu okuldan mühendis olarak ayrılacaksın', dedi."Yüksek Mühendis Mektebi'nde Kerim Erim, İlhami Civaoglu, Orhan Ünsaç, Mukbil ve Nusret

1950 yılına kadar lise ve yüksekokul öğrencileri yaz tatilinde 15 gün askeri giysiler içinde kışla eğitimi görüyorduk. Yıl 1937.

Gökdoğan gibi pek çok değerli öğretim üyesinin öğrencisi olur. Onlardan çok şey öğrenir. Onlar öncelikle de nasıl düşünüleceğini öğretirler. "Olanaksızlıklar içindeki hocalarımızın tümü zihnimizde olguların geneline kavramamıza önem vermekteydiler. 'Ayrıntı önemsiz, asıl olan geneli, sistemin özünü kavramaktır' derlerdi. Mustafa Kemal Atatürk döneminde eğitim, zihne bilgi yığmanın ötesinde, zihni geliştirmeye ve keşfetmeye yönelikti. Akıllı olmaktan daha önemli olan akli kullanmasını bilmektir. Bilginin kendisi değil, o bilgiyi kullanabilmektir önemli olan; bilgiye bilgi eklemeyi olanaklı kılan zihin özgürlüğünü tanımaktır. Eğitim o nedenle, soru-yanıt düzleminde gerçekleşebilmelidir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün okullarında öğretmenler yalnızca bilgi veremeyi üstlenmiş değillerdi, onların bundan daha önemli işlevleri vardı, her biri bizlere örnek olmayı da üstlenmişlerdi. Ve onlar yalnız sınıfta değil, sınıfın dışında da bizim öğretmeniydiler.

1950 sonrasında eğitimin dokusu bu temel nitelikten uzaklaştırıldı. Bugün üniversitelerimizin pek çoğu, Mustafa Kemal Atatürk'ün dönemindeki Lise eğitim düzeylerinin de gerisine çekildiler.

Ülkemizde yaşamakta olduğumuz tüm sorunlar Ord. Prof. Kerim Erim hocamızın belirttiği "n" boyutlu uzaydaki

hiper düzlemden kaynaklanmaktadır. O hiper düzlem Batı emperyalizminin kendisidir; onun siyasal, yönetsel ve eğitsel dokusunu özümsemişimiz için, hâlâ bir merkezden eşit uzaklıktaki noktaların daire oluşturduğunu zannediyoruz. Uygulanan eğitim düzeni ve düzeyi, aile yapısı, zihne yapılandırılan geçersiz inanç türleri, geneli (yani hiper düzlemi) değil onun ayrıntılarını tartışmaya alıştırdığımız içindir ki, anlaşmazlıklar keşfederek zaman yitirmekteyiz."

Eskişehir felaketini önceden biliyor

Ölçen, Eskişehir'de Su İşleri Reisliği 9. Şube Müdürlüğü'nde su mühendisi olarak, Porsuk Barajı yapımında çalışıyor. Bu süreçte yaptığı bilimsel araştırmalar sonucunda Porsuk'un taşacağını, Eskişehir'in sular altında kalacağını, yaklaşık 8 saat önceden saptıyor ve yetkilileri uyarıyor. İnsanların ve yapıların korunması amacıyla önlem alınması, duyuru yapılması için mücadele ediyor ama başaramıyor. Bu felaketin ertesinde şehre gelen Cumhurbaşkanı İnönü'yü yakından tanıma olanağı buluyor. Onu genç bir mühendis olarak takdir eden İnönü yetkililere: "*Plansız ve programsız iş yaparsanız, böyle felaketlerle karşılaşsınız,*" uyarısını yapıyor.

“Sel gelecek”

Ölçen kente bağlı köylerin tümüne yağmur biriktirme kapları yerleştirmiş, her muhtara da ölçülü cam tüpler vermiştir. Ne denli yağmur yağdığını jandarmasının manyetolu telefonuyla muhtarlardan öğrenir. Porsuk Nehri'ne kavuşan Sarıdere üzerine de ölçü çizelgesi yerleştirir. Üç yıl süren deneylerin sonucu önemli bulgular ortaya çıkmaya başlar. Yağan yağmur miktarıyla, Porsuk nehrinde saniyede kaç metre küp su akımı (debi) oluşacağını birkaç saat öncesinden tahmin edebilir hale gelir.

“Olay 1949 yılı Nisan ayının bir Pazartesi günü ortaya çıktı. Üçüncü kez gelen telgrafta su seviyesinin 340cm'ye çıktığı yazılıydı. Sarısu'nun debisi saniyede 250 metreküp ile Eskişehir'e getireceği felaketi görür gibi olmuştum. Telefonla Vali Bey'i aradım. Vali Yurdakul ayrılmış, şişman kısa boylu, soyadı Kınık olan yenisi atanmıştı. Uykulu sesle, kim olduğumu sordu. Durumu Belediye Başkanı'na bildirmemi söyledi. Belediye Başkanı söylediklerimi anladığı mı bilemiyordum.

Akşamüzeri yeniden kendimi sokakta buldum. Porsuk Nehri'nin iki kıyısında insanlar pazarın tadını çıkarıyor. Nehirde kayıklar içinde kürek çeken gençler, şarkı söylüyordu. Sekiz saat sonrası Porsuk Nehri'nde hiçbir yükselme olmamıştı. Güneşin kırmızımtırak ışıkları nehrin üzerinde yankılanıyordu. Nehir yanıyor gibiydi.

Acaba gereksiz telaşa mı kapılmıştım. Hesaplarımda yanlışlık mı vardı? Su yüzünde hiçbir yükselme yoktu. Fakat niçin bulanıktı? Ya da çöp kırıntıları... Yaklaşan felaketin öncüleri miydiler? Köprüde durmuş düşünürken, yanımda belirmiş olan kahverengi çul giysili adamı görmemişim. Gece bekçisi olmalıydı. O da suya bakıyordu. 'Birkaç saat sonra sel gelecek, ben su mühendisiyim' dedim. Adam 'Ağzını hayra aç beyim' dedi ve çekilip gitti. Arkasından koşarak: 'Çevredeki evlere haber ver!' diye bağırdım. Yeniden köprüye döndüm. Su seviyesi 10 cm. yükselmişti. Köprüden geçenlere bağırmaya başladım: 'Sel gelecek!'

O gece Eskişehir'i sular bastı, binler-

ce ev yıkıldı. Çoğu tek katlı kerpiç konutlardı. Sokaklarda kayıklarla dolaşmaya başlamıştı insanlar. Eskişehir'in kendisi nehir oluvermişti ilk kez. Halk akın akın kentin yüksek yerlerine koşuyordu...”

İsmet İnönü

“Yeni kurulan Devlet Planlama Teşkilatı'nda Başbakan İsmet İnönü'yü çok daha yakından tanıma olanağı buldum. (1962-65) Odam, Yüksek Planlama Kurulu'nun toplantı yaptığı salona bitişikti. Aradaki kapıdan Başbakan İnönü, toplantı sonrası odama girer, geniş maroken koltuğa oturur, 'plancı beni 19 dakika sonra uyandır' derdi. O artık benim başbakanım değil, sanki babam gibi bir duygu kaplardı zihnimi. Gözlerimi kol saatinden ayırmaz 19 dakika sonra onu yavaşça uykusundan uyandırmayı planlardım. Bunu hiçbir zaman başaramadım. 19 dakika sonra kımıldadığımda, o uyanmış olur ve bana göz kırparcasına seslenirdi: *Kımıldama uyandım.Uykusunu bile planlayan bir devlet adamıydı o. Yüksek Planlama Kurulu'nu o yaşta nasıl yönetir ve genç yaşta planlamacı olan bizlerin, kendi hükümetindeki bakanlarıyla tartışmamızı ne denli övünçle ve gururla izlerdi, anlatılamaz. Hepimiz onun evlatlarıydık sanki. Toplantıya on dakika önce gelir, bizler de onun seslenmesini kapı dışında kalarak beklerdik.*”

Ölçen'in tek başına muhalif bir yayınevi gibi çalışması yalnızca son yıllara özgü bir durum değildir. O, 1957-1960 yılları arasında, *Yapı Teknik* adlı bir bilimsel dergi yayınlıyor. Bu dergideki “Adnan Menderes'in Ankara'da sokak ve caddelerin eğimini azaltan yatırımlarının, “gayri iktisadi” olduğunu kanıtlayan makalesi nedeniyle, TBMM'de kurulan “Ünlü!” “Tahkikat Komisyonu”nun oluşturduğu bir komitede sorgulanmasına karar veriliyor. “Onlara soru sorma yetkilerinin olmadığını” söylediği ve sorularına yanıt vermediği için Adil Han'daki bürosu sivil polislerce basılarak tüm kitaplarına ve derginin tüm sayılarına el konuyor.

Devlet Planlama Teşkilatı uzmanı

Ali Nejat Ölçen 1960'ın Eylül ayında kuruluş aşamasında olan Devlet Planlama Teşkilatı'na (DPT), uzman olarak atanıyor. Görev yazısının ona ulaştığı gün bir Asteğmen olarak nöbet başındadır. Askêrlîğinin kalan bölümünü sivil olarak bu kurumda tamamlıyor. “Yeni atandığım bu örgütte topu topuna beş kişiyiz. İçeri girdiğim odadaki masayı sırasıyla üç kişi kullanıyoruz. Biri, iplik gibi ince, genç mi genç... Adının Atilla Karaosmanoğlu olduğunu öğreniyorum. Ötekisi Ayhan Çilingiroğlu. Teşkilatın kuruluş yasası henüz Temsilciler Meclisi'nden geçmemiş.

1951 yılında Su İşleri'nde çalışırken

Porsuk Barajı yapımı. Yıl 1946-52.

Büyük Su Kongresi'ne sunduğum tebliğde 'Devlet Planlama Teşkilatı' kurulmalı diye yazdığım için başıma gelmedik kalmamıştı. Sekiz dokuz yıl sonra öyle bir örgütte görevlendirileceğimi nereden bilebilirdim. Birkaç gün sonra Turgut Özal ve Turan Ottava atandılar. Bizlerin matematik bilgisinden yararlanmayı düşünmüş olmalılar. Üçümüz birlikte 51. Dönem Ordinat Okulu'nun İlmî İstişare adındaki özel bölümü bitirmiş, AR-GE Teşkilatı'nda askerlik görevini yerine getiriyorduk."

Devlet Başkanı yanlış kararından dönüyor

Devlet Planlama Teşkilatı doğrudan Başbakan'a bağlıdır. İlk müsteşar Şinasi Orel'dir. 27 Mayıs 1960 Devrimi'nin çiçeği burnundadır, Ölçen umutludur: "Tutuculuğun ve tüm kötülüklerin çelik tellerini kırdığımızı sanıyorduk. Ülkemiz gelecek, yoksulluk ortadan kalkacaktı. Bunun gizini bulmuştuk: Politikacı, yatırım ve üretim kararlarına burnunu sokmayacaktı artık. Örgütümüz bu amaçla kurulmuştu. Bir kale gibi, burçlarında bilimin çelik mızrakları yükselecekti.

Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel, ekonomiye yararı olmayacak gerekçesiyle Ankara Şeker Fabrikasının yapımını durduğu zaman tümünden sarsıldık. Düşündük: içimizden biri hesap yapmalı, bu kararın doğru mu eğri mi olduğunu meydana çıkarılmalıydı."

Müsteşar Şinasi Orel, bu görevi Ölçen'e verir. O da Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü'nün bir elemanı gibi günlerce muhasebe kayıtları arasında çalışır, raporunu hazırlar ve Şinasi Orel'e sunar. Müjdeli haber gecikmez. Cemal Paşa hatasını kabul etmiştir. Fabrikanın inşaatı devam eder.

Ölçen'in Şeker Fabrikası'na ilişkin raporu, Teşkilatın danışmanı Prof. Tinbergen'in de dikkatini çeker. Ona "matematiksel ekonomi uzmanı" olmasını önerir. Kiel Üniversitesi'nde Profesör Schneider'e yazacağını, "onunla birlikte bir yıl çalışmasının çok yararlı olacağını" söyler. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın matematiksel hesaplarının tümünü

Porsuk Barajı Beton laboratuvarında basınç ve de su geçirimsizlik deneyleri ile denetim yapılmıştır.

bitirir ve özellikle 15 sektörlü girdi-çıkıtı çizelgesini, 15 adet doğrusal denklemlere dönüştürür. Bu matematiksel işlemin bilgisini Prof. Dr. Cahit Arf'tan öğrenmiştir. Ölçen, artık yeni bir eğitim amacıyla Almanya'ya Kiel'e gidebilir. Onun için görev sorumluluğu kişisel gelişiminden, tercihlerinden önce gelir.

Almanya Kiel'de

Kiel kentinde Enstitü (Welt Wirtschaft Institut) Kuzey Denizi'nde dar bir körfeze bakan, dört katlı eski bir yapının içindedir. Profesör Schneider'le yaptığı ilk görüşme onu adeta yıkar. Çünkü Profesör, Ölçen'in konuştuğunu sandığı Almanca'dan hiçbir şey anlamamıştır. Bir Batılı olarak Schneider'in onu küçümsediğini hisseder. Ölçen ona kendini kanıtama kararını verir. Profesör Schneider'in yazdığı tüm kitapları okumakla işe başlayacaktır. "Okumakla da kalmayacak kesin kes bir yanlışını bulacaktım. Bu hıncırca düşünceyi keşfeder etmez, derin bir nefes aldım. Zaten en hıncırca düşünceler, tüm umudumu yitirdiğim zaman aklıma gelir. O zaman yeniden doğmuş gibi olurum."

"Yazdığı kitapları okudukça bir devle karşı karşıya olduğumu görüyordum. Konuları basit yalın anlatıyor, karanlık dehlizlerde beceriyle ilerleyip sizi aydınlığa çıkarıyordu. Bilimin aydınlığı insanın

içini aydınlatır. Rahatlarsınız. Kendinize güveniniz artar. Aradan beş ay geçmiş adamın yüzünü bile unutmuştum."

"Endüstride yer seçimi" teorisi üzerinde çalışmaya karar veren Ölçen'in şans yüzüne güler. İktisatçı Faruk Molu ile tanışır. Ondan, Almanca olarak ekonominin temel ilkelerini anlatmasını ister. Kendisi de Almanca yanıt verecektir. Böylece kısa sürede hem ekonomi alanındaki hem de Almandaki eksikliğini giderir. Çalışmasının sonucunda: Endüstride yer seçiminde, talep esnekliğinin yetersiz olduğu üretim dallarında, maksimum kazanç ilkesinin geçersizliğini kanıtlar. Minimum maliyet ilkesini önerir. Böylece kapitalist dünyanın maksimum kazanç ilkesini devirerek önemli bir başarı kazanır.

Profesör Schneider, Ölçen'in çalışmasını beğenir, yayınlatacağını bildirir. Enstitüde üç odalı bir daire verilir. Türkiye'den eşini ve iki oğlunu, Dumlul ve Demir, çağırır. Ama ailece mutlulukları kısa sürer. Teşkilat'tan gelen sarı zarfla hemen dönmesi aksi takdirde görevine son verileceği bildirilir. Almanya'ya Teşkilat'ın önerisi ve izniyle gelmiştir ama...

"Doktor" unvanını alan Ölçen'in araştırmasının sonucu 1965'de Dünya Ekonomi Arşivi'nde yayımlanır. Böylelikle ilk kez bir Türk ekonomistin araştırması Dünya Ekonomi Arşivi'nde yer alır.

Yeniden görev başı yaptığı Devlet Planlama Teşkilatı'nda ona "iyi ki Almanya'ya yerleşmediniz, sizden yararlanacağız" denir ama ne odası ne de masası vardır. Bu bürokraside memuru istifaya zorlamanın en geçerli yöntemidir. 1965 yılının ilk günlerinde artık bir masası vardır ama yer bulunamadığı için masa koridordadır. "Masamın köşesine kocaman bir kâğıt yapıştırdım. Örgüte gelip ayrıldığı saatleri yazıp imzalıyordum. İçimdeki hıncı ve kızgınlığı belli etmemeyi öğrenmiştim. Bürokratlara karşı beyaz dişlerimi göstererek gülümsüyordum. Yenecektim, er geç yenecektim bu adamları."

İlkeli ve ısrarlı mücadelesinde başarılı olur. Ona görev vermeyen Besim Üstünel, geçen süreçte, Ölçen'in de etkili olduğu, bazı gelişmeler sonunda Teşkilat'tan ayrılmak zorunda kalır. Ölçen, 12 yılı aşan planlamacılığı sürecinde sekiz müsteşarla çalışıyor. Önemli sorumlulukları üstlendiği, başarılı olduğu çalışmalar yapıyor. Kurumun yozlaştırılıp yok edilmesine, kamu kaynaklarının çarçur edilmesine karşı, sık sık yetkisini de aşarak mücadele ediyor. Başarılı da oluyor. "Danışman olarak da ülkeye yarar sağlanamaz mı? Böyle düşününce, kendi kendime görev yaratmanın yollarını aramaya başladım. Görevim değilken, kimi konulara karışır oldum. Artık yetki ve sorumluluğumu kendim saptamaya başlamıştım. İyi ki böyle davranır oldum. Kısa sürede bu özellik, hatırı sayılır adam olmamı sağladı."

Ölçen'in düşünceleri uyuşmasa da bir dönem yakın ilişkide olduğu Turgut Özal örgüte yedinci müsteşar olarak atanır. Ölçen, Turgut Özal'ın danışmanlığıyla görevlendirilerek sözde onurlandırılır. Aslında, etkisizleştirilmiş, elindeki yetkiler budanmış, kızığa çekilmiştir. "Turgut Özal yabancı firmalara sipariş etmek istediği projeleri sırasıyla incelediğimi görünce buna bir çare buldu. Başbakanlık genelgesiyle bir 'Araştırma Grubu' oluşturdu ve kardeşi Yusuf Bozkurt Özal'ı da başkan olarak atadı."

Özal, birkaç yıl içinde DPT'yi medrese haline getirir. Yapılan çalışmaların, planların dayanağı kutsal kitaba ve din

Yaş 90 sayı 90. Ali Nejat Ölçen'in iki ayda bir yayımını sürdürdüğü dağıtımını ücretsiz sağladığı "Türkiye Sorunları" kitap dizisi.

ulemalarının fetvalarına göre belirlenmeye başlar. Musluk başlarında abdest alanların oluşturduğu kuyruk her gün daha da uzar.

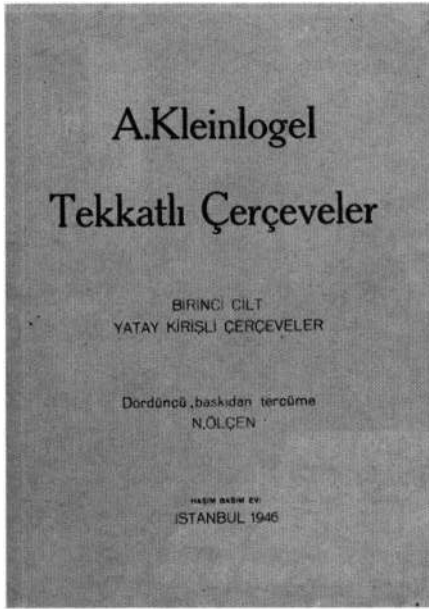
Dönemin Başbakanı Demirel; kendi arkadaşları, partili milletvekilleri tarafından DPT'de olanlar için uyarılır. Bu uyarının kaynağı Ölçen'in verdiği rapordur: "Gerici kadrolar devleti ele geçirmektedir. Yabancı firmalara etüt ve proje hizmeti verilerek teknik iş gücümüz atıl bırakılmaktadır. 933 sayılı özel sektörü teşvik yasasından sadece büyük firmalar yararlandırılmaktadır." Demirel'in yanıtı: "Turgut bir dehadır, ondan yararlanmamız gerekir, ufak tefek kusurlarını görmeyelim" olur. Ne yazık ki o "ufak tefek kusurlar", ülkeyi Süleyman Demirel'in bile "Batıyoruz!" diye feryat ettiği, Cumhuriyetimizin yıkıldığı günlere getiren önemli adımlardır.

Ölçen'in, kendine en yakın hissettiği müsteşar Memduh Aytür tarafından bir kez daha yetkileri elinden alınır. Aytür ondan kurumu eleştiren makaleler yazmasını ister. "Yazmaktan vazgeçmem" der ve DPT'den ayrılır.

İstanbul Milletvekili Ölçen

Ölçen Devlet Planlama Teşkilatı'nda sonra, önce kurulmasına da yardımcı olduğu Hacettepe Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde, ekonometri dersi veriyor. 1973'de Bülent Ecevit'in teşvik ve önerisiyle, Hacettepe'den ayrılıyor. Politikaya giriyor ve İstanbul Milletvekili seçiliyor. 1978'de Cumhuriyet Halk Partisi iktidarında, CHP Meclis Grup Başkanı Vekili'dir. 12 Eylül 1980 darbesiyle milletvekilliği sonlanıyor. "Hacettepe'de kurulmasına yardımcı olduğum Ekonomi Bölümü'nden 1973 yılı sonunda Bülent Ecevit'in o dönemde ileri sürdüğüm üç sektörlü ekonomiyi üstleneceğine inandığım için ayrılmıştım. Cahit Kayra'yla birlikte hazırladığımız *Ak Günlere* seçim bildirgesinde "Halk Sektörü"ne geniş yer vermiştik. Başbakan olmadan önce bana Halk Sektörünü kurduracağını söyleyen Ecevit nereye gitmişti? Özel sektörün kimi kesimlerinden gelen olumsuz tepkilere Ecevit'in boyun eğmeyeceğini sanmıştım. Olmadı."

1984 yılında Duisburg Üniversitesi'ne davet edilen Ölçen, Türk işçilerinin geri

Prof. A. Kleinlogel'in *Mehrsttligende Rahmen* kitabının Türkçe çevirisi

dönüş eğilimlerini ölçümleyen bir çalışma yapıyor. Bu çalışma Almanca olarak yayınlanır: "Türken Und Rückkehren"

CHP'yi yeniden diriltme girişimi

Ölçen, 12 Eylül 1980 öncesi milletvekili olduğu, darbeciler tarafından kapatılan, CHP'yi yeniden toparlamak için mücadele ediyor. "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçiliği 21 Nisan 1981 günlü toplantısında Prof. Dr. Cahit Talas ile bir araya geldiğimizde 'Ecevit'i yalnız bırakmayınız' demişti. Bilmiyordum ki, Ecevit partimizi yalnız bırakmış ve kimseye danışmadan tek başına 12 Eylül askerî darbesine karşı çıkmanın kahramanlığını üstlenmişti. Ortaklaşa hareket etmekten yana değildi. Kendisinin hangi düşünceyle harekete geçtiğini basından öğreniyorduk."

Ölçen ve birkaç arkadaşı, CHP'nin ilkelerine nasıl sahip çıkacaklarını; kimi arkadaşlarla bir araya gelip gelemeyeceklerini konuşurlar. Bu mücadele sürecinde "Onbirler" diye adlandırılan bir grup oluşur. 29 Nisan 1981 günü "Işık+Ölçen" ikilisinin hazırladığı ilkeler metni görüşülür. Bu metinde: Sorunlara yaklaşımda, "parti partiliden, parlamento partiden ve vatan hepsinden üstündür" anlayışına ve de "ilişkilerimizde ayrıcalık ve üstünlük değil, eşitlik ve beraberlik olduğu hep hatırlanmalıdır" koşuluna yer verilir.

Ardışık ilkeler şöyledir:

"Amacımız parti içinde kişi, ülke içinde parti kayırmak değil. Ülkemizi birliğe, yurttaşlarımızı gönence ve huzura kavuşturmak, Türkiye'yi dünya ölçeğinde yüceltmek olmalıdır."

Bu amaçla, Atatürk ilkelerinin özüne, sahip çıkılmalıdır. Atatürk ilkelerini, doğru yorumlamak, değerlendirmek ve bunlar doğrultusunda hareket etmek, O'na duygusal bağlılık göstergesinden daha önemlidir."

Halka doğrular söylenmelidir. Kısa vadede oy kaygısıyla çekici görünen, uzun vadede ülke için sakıncalı olan politikalarla başvurulmamalıdır."

"O metinde belirtilen kimi ilkelere sonraki yıllarda CHP keşke sahip çıkabilseydi. Düşünsel birlik sağlanamadıkça kişilerin birlikteliğinin gerçekleşemeyeceğini görmeye başlamıştım. Bu sadece CHP'nin yazgısı değil, ayrıntılarla geneli göremeyen tüm aydınların yazgısıydı. Ve belirli toplumsal yarar sağlayacak gerçekçi ilkelere birleşebilmenin bir kültür sorunu olduğunu da görmeye başlamıştım."

Bazı kararlar alkışlarla karşılanırsa da itirazların ardı arkası kesilmez. Tartışmalar bitmez. İlkelerin önemi kavranamaz. Ecevit'le birlikte mi olunacak ayrı mı olunacak en çok tartışılan konu olmaya devam eder. Yedi aydan uzun süren çabaların sonunda "Onbirler" hareketi başarısızlıkla sonuçlanır.

İlkelerde bütünleşmenin zamanı geçmek üzeredir

Ölçen, o günlerde CHP'nin 6 ilkesinin (6 OK) çağın koşullarına uygun yeni bir yorumunun yapılması gerektiği düşüncesindedir:

"O ilkelerin hiçbirisine kanımca açıklık getirmemiştir CHP. Örneğin devletçilik ilkesi ile demokratik sol arasındaki ilişki gibi. Devrimcilik ilkesini de tam olarak betimleyemedik. Ecevit 'Halkın istediği kadar soldayız' demişti. Bu bizim solculuğumuzun sınırı olabilir mi? Olabilirse o nasıl bir sol olur?"

Eğer CHP, ulusalcılığa, laiklik ilkesine ve devletçiliğe yeterince sahip çıksa ve kendisini dar kadroculuk tutkusundan arındırarak kitlelere ulaşabilseydi, ne 18 Nisan 1999 seçimlerindeki, Meclis dışı kalma sonucuyla karşılaşır ve ne de Kemalist Devrimlerin korunması bugünün Türkiye'sinde temel sorun olabilirdi.

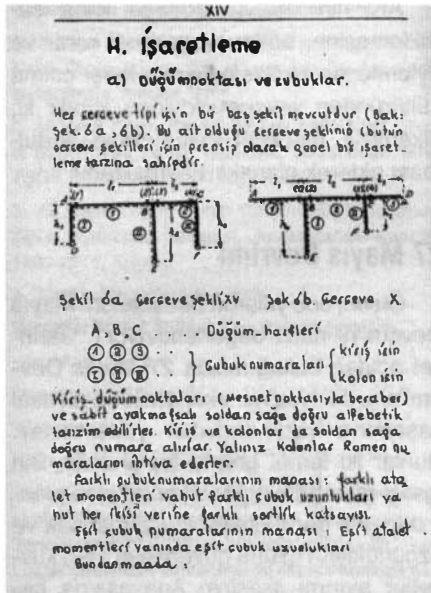
Kanımca, CHP için, kişilere yönelik tercih alışkanlığından ayrılıp, ilkeler çerçevesinde bütünleşmenin zamanı gelmiş ve geçmek üzeredir. Partiyi yeniden kazanmanın çaresi onu başaracak kişileri bulmak kadar ondan daha önemlisi hangi ilkeler etrafında bütünleşmenin yöntemi ni aramak olmalıdır.

CHP Altı Ok'tan koparılmış, fakat onun yerine belirli bir öğreti yerleştirememiştir. Bugün bile, yıl 2016, CHP hangi öğretinin, hangi ideolojinin sahibidir, bunu kendileri de dâhil kimse bilmemektedir, öğreti karmaşası sürüp gitmektedir. CHP'ye yabancı Kemal Kılıçdaroğlu'nun CHP Genel Başkanı olabilmesinin nedevidir bu."

Ulusal Bağımsızlık Partisi'ni kurma çabaları

26-28 Ekim 1988 günü Türkiye Sorunlarına Çözüm Konferansı'nı düzenleyen, Ölçen'in de aralarında olduğu, bir grup aydın, CHP'nin kimliğini kazanabilmesi için o yapının dışında, tam bağımsızlığı temel alan ve tüm ulusalcı güçleri bir araya getiren bir örgütlenmeye gereksinim doğduğuna karar verirler. Çeşitli toplantı ve görüşmeler yapılır. Fakat birçok nedenle bu hareket başarısız olur.

İkinci kez Ulusal Bağımsızlık Hareketi'nin yeniden yapılanması amacıyla 28 Haziran 2001 günü, 23 üyeyle genişletilmiş bir toplantı gerçekleştirilir. Ölçen, her katılımcının kendisini tanıtmaması önerir. "Önce ben kendimi tanıtayım," der. Ve "Başı bedeninden ayrılma bile giriştiği yolda sonuna kadar yürümeye karar vermiş kişiyim," diyerek bir anlamda gruba onur sözü verir. Birbirini izleyen toplantılarda konuşmaları notlar halinde saptar, konuşmacıların adlarıyla birlikte yazılı belge durumuna dönüştürerek izleyen toplantıda dağıtımını sağlar. Böylece bir

Almancadan Türkçeye çevrilen kitabın el yazmasıyla basımı sağlanan bir sayfası.

bakıma toplantıların sekreteryasını üstlenmiş gibidir.

"Mustafa Kemal'e ve O'nun devrimlerine sahip çıkmamızın kanıtlarını hazırlıyor gibiydim. Ne var ki, o tutanakların bir gün çürümüşlüğüümüzün kanıtları olacağını düşünememiştim. Sadece birbirine değil kendisine bile güvenmeyen Aydınlarımızın çoğunluğu yüzünden sorunlarımızı çözümlmek yerine didiklemeyle yetiniyoruz."

21 Temmuz 2001 günü, kurulacak partinin programına ilişkin "ilkeler metni" kesin biçimine kavuşturulur. Büro kiralanır. İzleyen günlerde program, tüzük, hatta partinin baskıya verilen program kitapçığının 13x19 cm boyutunda olmasına ve arka kapağında Ölçen'in önerdiği "ilkeler metninin" yer almasına oy birliğiyle karar verilir. Ulusal Bağımsızlık Partisi'nin simgesi belirlenir, marşının sözleri ve bestesi bile yapılır. Son toplantılardan birinde kesinleşti gibi görünen parti programının "kamuoyunda tartışılması önerisi" çoğunluğu oluşturan üyelerce kabul edilince, Ölçen istifa eder. Bu girişim de başarısızlıkla sonuçlanır.

Ne yapılmalı, çıkış yolu nedir?

Ölçen'in mücadele ile geçen uzun yaşamından damıttığı bugüne ışık tutacak doğrular nelerdir? "Her şeyden önce zih-

nimizi keşfetmeliyiz. Bizi emperyalizmin tutsaklığından kurtaracak olan zihnimiz, zihnimizin özgürlüğü ve o özgürlüğün yaratacağı merak+sorgulama gücüdür. Emperyalizme karşı kendimizi savunabilmenin olmazsa olmaz koşulu bilgi toplumu değil bilim toplumu olabilmektir. Bilgi edinmek değil bilgi yaratmaktır önemli olan. Bilgiye bilgi katabilmektir. Sivas Kongresi'nde (1919) bir yabancının sorusuna Mustafa Kemal'in niçin 'Batı emperyalizmine karşı en güçlü savunma Batı kültürüdür,' dediğini anımsamalı ve Batı kültürünün teknolojisinin gerisinde kalmamaya çaba göstermeliyiz. Bağımsızlığı, teknolojik bağımsızlığın yaratacağı, bilincine ulaşabilmeyiz.

Şimdi 12 Eylül 1980 sonrası yokoluşa sürüklenen Türkiye'mizde kişilik yokluğunun doğurduğu sonuçları yaşamaktayız. Siyasal parti üyelerinin kişiliği, milletvekillerinin kişiliği, ordu komutanlarının kişiliği, yargıçların, savcılarının kişiliği yok edildi. Ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti kişiliksiz devlete dönüştürüldü. En büyük sakınca genelde budur. Kişiliksizlik."

Karma ekonomi

"Karma ekonomi kanımca kaynakların optimum kullanımını sağlayan bir sistemdir. Neden? Çünkü özel sektör kâr amacını gütmek zorundadır. Kâr amacını gütmese zaten özel sektör olamaz. Ya dernek olur ya vakıf olur. 1980 sonrası kamuoyu yanlış yönlendirildi. Devletin kâr etmesi gibi çok sakat bir ilke ortaya çıktı. Aslında Kamu İktisadî Kuruluşları minimum maliyet ilkesini uygular ve toplumsal yarar ölçütüne uyarak karar verir. Eğer karma ekonomi uygulanırsa bir yandan kaynakların kâr amacına, öte yandan toplumsal yarar amacına yönelmesi söz konusu olur. Böylece geri kalmış ülkelerin daha da geri kalması önlenir. Teşviklerde teknolojik gelişmeye yönelmelidir. Çünkü küreselleşmeye karşı çıkabiliyoruz için teknoloji ithal eden değil, teknoloji üreten ekonomiye, öyle bir topluma, öyle bir anlayış biçimine, öyle bir politikaya sahip olmak zorundayız."

Ulus devlet

Özerklik isteklerini ve terör eylemlerini nasıl değerlendiriyor, Ölçen'in yanıtı şöyle: "Eğer bir ulus, devletini yaratmış ise o devletin ulusuna, ulusunun yaşadığı toprağına sahip çıkmayı görev bilmek zorundadır. O görevi yerine getirmek için isyana kalkışanlar bunu yaşamlarıyla öderler. Her ulus kendi tarihini kurşun kalemle değil, ya kılıç, ya süngü ya da kurşun ile yazmıştır. ABD'nin kucağında özerklik savlarını 'kuvveden fiile' geçirecek olanağı onlara vereceğimizi sanıyorlarsa bunun bedelini nasıl ödeyeceklerini şimdiden düşünmelidirler. Misak-ı Milli sınırlarımız içinde birlikte yaşamının kültürüne ulaşmaları kendileri için en salim yol olacaktır."

Devlet adamı nasıl olmalı?

"Devlet adamının zihninde üç öge biçimlenmek zorundadır: 'Doğru, gerçek ve yarar.' Devlet adamının doğru bildiği aynı zamanda gerçek olmalı ve ulaştığı gerçek ulusal yarara dönüşebilmelidir. Devlet adamı için, doğru olanın gerçek, gerçek olanın doğru ve doğru olanın da toplumsal yarar sağlaması gerekir. Devlet adamının kararlarında doğru, gerçek ve yarar bir bütün oluşturur, eğer gerçek devlet adamıysa.

Devlet adamının onuru, ulusun onuruyla bütünleşmeli ve o onur, erdemin kendisi olabilmelidir. Devlet adamı ulusla birlikte ulus için ve kimi zaman gerektiğinde ulusa rağmen karar alabilmeli ve o kararda ne denli haklı olduğu ortaya çıkmalıdır.

Devlet adamı bugüne bakarak yarını görebilendir. Onun zihnindeki yarın, yarınların yaratıcısıdır. Zaman devlet adamını kullanmayacak, tersine, devlet adamı zamanı kullanmayı bilecektir. Çünkü doğada zaman varlığı sonsuz olan tek kaynaktır ve o kaynağı kullanabilen bireyler devrimci olabilirler çünkü devrimlerin özü, zamana yön verebilmektir. Yeryüzünde bunu başaran biri varsa, o Mustafa Kemal Atatürk'ten başkası değildir. Çünkü onun, zamanı tersine çeviren devrimlerinde, 'kuram, kural ve kurum' üçlüsünün bütünlüğünü görürüz.

Ankara temsilcimiz Feyziye Özbek Öğretmen Dünyası'nda Ölçen ile birlikte

AKP'nin ülkeyi karmaşa içine sürüklemesine, bölüp parçalayıcı karar ve eylemlerine birliktelik içinde karşı çıkma kültüründen yoksun oldukları içindir ki, ülkemizin mel'anet çukurundan kurtulması giderek olanaksızlaşmaktadır.

27 Mayıs Devrimi

Ölçen, son yıllarda tartışılan 27 Mayıs Devrimi'ni nasıl değerlendiriyor? "Tarihsel açıdan baktığımızda 27 Mayıs Devrimi'nin, Türkiye'nin ekonomik ve siyasal yaşamına kazandırdıkları yadsınamaz. Bunlar iki temel grupta toplanabilir. Biri 'gelişi-güzel' savurgan ekonomiden plânlı döneme geçiş ötekisi ise 'temel hak ve özgürlüklerin özünü güvenceye alan kuvvetler ayırımı ilkesinin Anayasa'da benimsenmesi olarak özetlenebilir. Ulusal kalkınma plânlarıyla, dış borç gereksinimi duymayan, tam bağımsız Türkiye'nin yapılması, CHP'nin kurucusu olan Mustafa Kemal'in de benimsediği temel ilkeydi bu. Çünkü O, 1930 yılında 'İktisadî Programı' hazırlatırken, 68'nci maddesinde: 'Hariçten istikraz, memleketi yeni külfet ve borç altına sokar. Bu sebeple bir istikraz, harice ödenecek senelik borçlardan daha fazla gelir temin ettiği mevzu-lar için ve memleketin iktisadını halde ve atide ihlal etmemek şartıyla nazara alınabilir,' ilkesini koşul koymuştu. Çünkü O, siyasal bağımsızlığın kaynağında ekonomik bağımsızlığın yer aldığını bilen Türkiye'nin ilk büyük devlet adamıydı. O yıllarda CHP'nin üyeleri kendi siyasal yaşamlarında bu ilkeye bağlı kalmayı yurt-severlik görevi bilmişlerdi."

Böylesine "genç" ve enerjik olmasının gizemi nedir?

Ali Nejat Ölçen, yorulmak nedir bilmeden toplumu aydınlatma mücadelesine devam ediyor. Bizlere örnek oluyor. Güç veriyor. Okuyor, yazıyor, konuşuyor. Onaylamadığı düşünce ve davranışlara tek başına kalsa da karşı çıkıyor. Eleştiriyor. Tartışıyor. Zihin ve beden olarak böylesine "genç", enerjik olmasının bir gizemi var mıydı? Ona sormadım. Yanıtını sanki biliyordum: gizem sahip olduğu mücadele ruhuydu. Ona ufkumuzu açan, yolumuzu aydınlatan emekleri için teşekkür ediyoruz.

Münazara adı verilen bir yöntemle gençlerimiz, yanlış en başarılı biçimde savunmaya alıştırıldı. Bir başka deyimle "demagoji" ödüllendirildi. Böylece o gençlerin devlet adamı olabilme olasılığı yokedildi. Kültür emperyalizmi bunu sağladı. Bugünün demagogları, gençliklerinde münazara denilen yarışmada yanlış en başarılı biçimde doğruymuş gibi savun-anlar arasından çıkmış olsa gerek!"

Aydın çürümüşlüğü

Ölçen aydınlar konusunda çok düşünmüş, birçoğumuzun katılacağı saptamalar yapmış. Ayrıca bu konuda bir de henüz basılmamış bir kitap çalışması var: *Aydın Çürümüşlüğü Çürümüşlüğü Aydınları, Belgesel, Anılar – Kanılar – Kanıtlar*. O, bu çalışmasında, 2000'lerin Türkiye'sine nasıl geldiğinin yanı sıra bazı politik tartışmaların öyküsünü anlatıyor. "Aydınlarımız birbiriyle geçinebilse, birbirlerini tamamlayabilselerdi, gerici-lik bu denli yaygınlaşamaz ve siyasal iktidara ulaşamazlardı."

Ülkemizin aydınlığa çıkamayışının temel nedenlerinden biri aydın çıkmazı-

dır. AKP'nin iktidara gelmesinin ve uzun süre iktidarda kalmasının sorumluluğu aydın geçinenlerin omuzlarındadır. AKP dışında tüm öteki siyasal partilerin kadroları böylesi kişilerce işgal edilmiştir. Birbirleriyle anlaşmazlık keşfetmenin uzmanıdır onlar. Aralarında düşün birliği yaratmayı değil, ayırmayı, ötekileşmeyi beceri sayarlar. Bunun en çirkin örneklerine internette dolaşan iletilerde görmekteyiz. Dışladıkları kişinin 'bugün nerede, ne yapıyor, ne düşünüyor, hangi ilkeyi savunuyor' türünde bir nitelemeyi temel almaksızın yıllar önceki bir yanılgısını arayıp bularak onu ötelemeye, göz ardı etmeye çalışır bu aydındıklar.

Geçmişte belki hepimizin farklı ölçüde kusuru, yanlış olmuştur. İnsanları, dün ile değil bugünü ile değerlendir-memiz gerekmez mi? Dünü değil bugünü sorgulamamız ülke için daha yararlı sonuçlara ulaşmamızı sağlamaz mı? Aydıncıklarımız, kişilerin dün ile değil bugünüyle ilgilenmenin kültürüne ulaşabilselerdi, birlikteliğin engeli de ortadan kalkardı. Bir de kendimizde değil başka-sında kusur aramanın uzmanıyız.

Yararlanılan Kaynaklar ve Dipnotlar:

1. Ali Nejat Ölçen, Mustafa Kemal'in Gölgesinde Ali Nejat Ölçen Adında Biri, Yaşamdan Bir Ara Kesit, kendi yayını, Ankara.

2. Ali Nejat Ölçen, Devlet Yokuşu 1960-1972, Birinci Baskı 1996 Doruk Yayıncılık, İkinci Baskı 2013 TŞOF Trafik Matbaacılık A.Ş. Ankara.

3. Ali Nejat Ölçen, Aydın Çürümüşlüğü Çürümüşlüğü Aydınları, Belgesel, Anılar-Kanıtlar-Kanıtlar, 1980-2015, Ankara.

4. Türkiye Sorunları kitap dizisi

Ölçen'in Siyasal, Billmael ve Diğer Yayınları:

-Yapı Acısı, roman

-Akselerasyon Prensibi

-Halk Sektörü

-Demokratik Sosyalizme Giriş

-Vetluga Irmağı, babasının Arap yazımıyla kaleme aldığı, Rusya'daki esaret yıllarını anlatan kitabını Türkçeleştirir. Bu çalışma ilk kez ABD'de Dr. Gary Leiser tarafından İngilizceye çevrilerek Metluga Memoir adıyla Florida Üniversitesi'nce yayımlanır. Türkçe yayımını da Ümit yayınevi üstlenir.

-1984 yılında Duisburg üniversitesine davet edilen Ölçen, Türk işçilerinin geri dönüş eğilimlerini ölçümleyen bir çalışma yapar, bu çalışma Almanca olarak yayınlanır: "Türken Und Rückkehr"

-Karl Marx'ın 1852 yılında Londra'da yayımlandığı ve İngiliz Emperyalizmini konu alan makalelerini Türkçeye çevirerek yorum yazısı ile "Karl Marx ve İngiliz Emperyalizmi" adıyla yayımlıyor. Bu kitapta, Osmanlı'da Mehmet Ali Paşa isyanı ile Çin'de Taiping isyanı arasındaki ekonomik benzerlik de yorumlanıyor.

-Devlet Yokuşu 1960-1972

-Kemalizm'in Ekonomisi

-İslâm'da Karanlığın Başlangıcı ve Türk İslam Sen-tezi

-Kendini Yok Eden Osmanlı

-Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda İttihat ve Terakki'nin Zorbalığı ve Siyasal İşkenceler

Kendine ve bilgisine güveni tam Celal İlhan-Yazar,

Devlet Yokuşu 1960-1972, adlı güldüşün (mizah) kitabına ilişkin *Aydınlık* gazetesinde çıkan yazısında Ölçen'i şöyle tanıtıyor: "Bugün olduğu gibi o zamanlar da devlet; dürüst, başı dik, hele biraz da solculuğu varsa yaşama hakkı tanımaz gençlere. Gençlere dememiz boşuna değil. Yaşı ilerlemiş, 'devlet umuru görmüş' olanların; günün geçerli, inançlar üstünden sürdürülen siyaset anlayışına karşı bir dirençleri kalmamıştır çünkü. Bugünlere gelişimizin; gerçeğin elinden tutmayışımızla, ona olabildiğince uzak durmamızla, aymazlığımızla o denli açık bir bağlantısı var ki... İnsan düşünmeden edemiyor. DPT'de, bilime ve gerçeğe sınıksız sarılan bir değil birkaç A. N. Ölçen olsaydı, olaylar nasıl gelişir, ülkenin yazgısı ne ölçüde değişirdi acaba? Ölçen, DPT'de çalıştığı on bir yıl, başındakilere boyun eğmek, doğru bildiğinden şaşmak şöyle dursun, 'büyük devlet adamlarının' işbirlikçiliğine set çekmek, hatta tersine çevirmek için boyundan büyük işlere giriyor. Ölümüne mücadele veriyor, hem de tek başına. Ne bakan, ne müsteşar ne yabancı uzman önünde kırıyor belini. Kendine ve bilgisine güveni tam, sorumluluk duygusu çok yüksek bir gençtir. Başına gelmedik kalmaz doğal olarak. Yetkileri elinden alınır, masasız

sandalyesiz kalır, koridorlarda raporlarını ayaküstü yazar ama pes etmez. Planlamada, hem hayranlıkla izlenen, vazgeçilemeyen; hem uzak durulan, kuşkuyla bakılan biridir."

Ali Nejat Ölçen'in Ulusal Bağımsızlık Partisi için belirlediği ilkeler metni

21 Temmuz 2001 günü, kurulması planlanan *Ulusal Bağımsızlık Partisi*'nin programına ilişkin, Ali Nejat Ölçen tarafından belirlenen aşağıdaki "ilkeler metni" kesin biçimine kavuşturuluyor.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni, dışardan yönetmeye hiç kimsenin gücü yetmeyecektir.

Ülkemizin sorunları yazgı değildir. Çözüm dışarda değil içerde yaratılacaktır. Devletimizi tüm yolsuzluklardan arındırmak, onu saydam ve erdemli yapıya kavuşturmak çözümün ilk adımı olacaktır.

Sömürgeleşme süreci, tersine çevrilecek ve ulusal egemenliğimiz, tam bağımsızlığımız ulusalcı ulus devletinin temeli olacaktır.

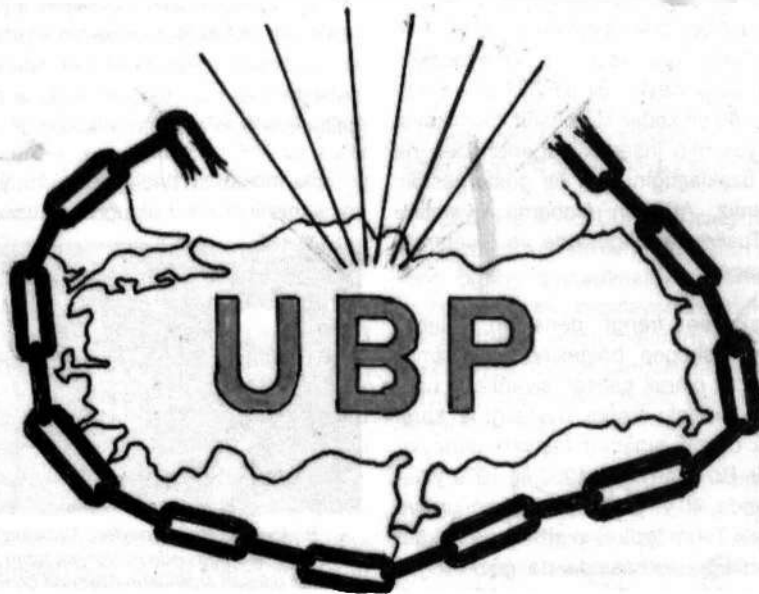
Bu temel üzerinde kimseye avuç açmadan, dış borca gereksinim duymaksızın ülkemizin kalkınmasını kendisinin sağlayacağını, tüm dünyaya kanıtlayacaktır. Ulusal onurumuza ve ulusal çıkarlarımıza ters düşen tüm anlaşmalar, utanç verici sakıncalarından arındırılacak; Avrupa Birliği'ne üye olup olmamak bizim değil, Avrupa'nın sorunu olacaktır.

Varoluş nedenini ulusunda gören ve gücünü ulusundan alan ulus devleti yeniden yaratılacaktır. Siyaset hukukun içinde kalacaktır. Hukuk da hukukun içine çekilecektir.

Hakça bölüşüm adaletin kendisi olacaktır.

Devlet, üretken sermayenin, emeğin, yoksulun ve çaresizin yanında, büyüklerden değil, büyümeden yana olacaktır.

Dış ilişkilere açık, ulusal çıkarları koruyan devlet yeniden yaratılacaktır. Devletimiz Mustafa Kemal'in devleti parlamento Mustafa Kemal'in Parlamentosu olacaktır.

Ali Nejat Ölçen'in Ulusal Bağımsızlık Partisi'nin amblemi için çizdiği resim. Simgede anlatılan Ankara'da yeniden doğan Altı Ok aydınlığı, emperyalizmin ülkemizi çevreleyen zincirlerini parçalıyor.

ABD'nin İnsanlık dışı deneyleri: Tuskegee frengi

Tuskegee frengi deneyleri, Alabama'nın Tuskegee bölgesinde mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan siyahîlerin üzerinde penisilinin, frengi hastalığına karşı etkisini ölçme amacını taşıyan deneyler dizisidir. Deney sonucunda herhangi başarılı bir sonuç yayımlanmaması ve deneyin bu kadar uzun sürmesi, tıp tarihine "en uzun süren ve başarısızlıkla sonuçlanan ırkçı deneyi" olarak geçmesine neden olur. ABD'nin bu deneyleri, Nazilere atfedilenlerle yarışacak türden büyük bir insanlık suçu olup, bilim tarihine kara bir leke olarak geçecek, asla unutulmayacaktır.

Bu deneylerin 1932 ile 1972 yılları arasında, 40 yıl boyunca yapıldığı ortaya çıkmıştır. Tarım işçilerine gizlice hastalığın bulaştırıldığı, sonrasında da gözlem yapıldığı yazılmıştır. Deneylerin, ABD Halk Sağlığı Servisi tarafından 'bilimsel araştırma' olarak yapıldığı da kayıtlarda yer almıştır.

Bir devlet, halkından sakladığı bir deneyle yüzlerce vatandaşını kobay olarak kullanıp öldürüyor ve binlerce insanın hastalıktan etkilenmesine neden oluyor. ABD'nin kendi vatandaşları ve başka ülkelerin vatandaşları üzerinde en küçük bir etik kurala uymadan yapılan deneyler dizisinin hikâyesidir bu.

ABD'nin bu deneyleri, Nazilere atfedilenlerle yarışacak türden büyük bir insanlık suçu olup, bilim tarihine kara bir leke olarak geçecek, asla unutulmayacaktır. Üstelik bu deneyler bir iki yılla sınırlı kalmamış, 40 yıl kadar sürmüştür. Bu hikâye, emperyalizmin insanlık değerlerinden ne kadar uzaklaştığının da bir göstergesidir. Hikâyemiz, ABD'nin Alabama Eyaletine bağlı Tuskegee bölgesinde ve Guetama-la'da geçer.

Tuskegee frengi deneyleri, Alabama'nın Tuskegee bölgesinde mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan siyahîlerin üzerinde penisilinin frengi hastalığına karşı etkisini ölçme amacını taşıyan deneyler dizisidir. Bu deneylerin 1932 ile 1972 yılları arasında, 40 yıl boyunca yapıldığı ortaya çıkmıştır. Tarım işçilerine gizlice hastalığın bulaştırıldığı, sonrasında da gözlem yapıldığı yazılmıştır. Deneylerin, ABD Halk Sağlığı Servisi tarafından 'bilimsel araş-

tırma' olarak yapıldığı da kayıtlarda yer almıştır.

Tuskegee'deki yaklaşık 600 Afrika kökenli Amerikalı, bu programa tabi tutulmuştur. 399'unda frengi vardır, 201'i ise sağlıklıdır. Frengili olduğu tespit edilen insanların hiçbiri frengi olduğunu bilmemektedir. Onlara, sadece kan testi yapılacağı söylenmiştir.

Bu deneyin bütün öznelere siyahi erkeklerdir. Deneklerin hepsinin siyahi olması, Amerika Birleşik Devletleri'nde kurumsallaştırılmış olan ırkçılık ve daha sonraki gelişmeler için anahtar noktalardır.

Bu inceleme başladıktan 15 yıl sonra, penisilinin etkili olduğu kanıtlanmış ve

Tuskegee frengi deneyleri, Alabama'nın Tuskegee bölgesinde mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan siyahîlerin üzerinde penisilinin frengi hastalığına karşı etkisini ölçme amacını taşıyan deneyler dizisidir.

Denekler, hiçbir şekilde doktor yüzü görmemiş, hayattan hiçbir beklentisi olmayan ve "nerede iş bulsa çalışan" insanlar idiler.

penisilin, frengi için standart tedavi ilacı haline gelmiştir. Araştırmacıların artık incelemelerini durdurmaları ve hastalarına etkili olan tedaviyi vermeleri gerekirdi; ancak AMA (American Medical Association-Amerikan Tıp Kurumu), CDC (Center for Disease Control-Hastalık Kontrol Merkezi), Tuskegee Üniversitesi'nin de onayıyla, hastaların tedavilerine başlamayıp araştırmalarını sürdürdüler. Hastalar, bu süre boyunca hastalığı eşlerine ve çocuklarına bulaştırıyor, genç yaşta ölüyor veya çildırıyorlardı.

Denekler deneylerin ne olduğunu merak etmiş olsalar bile, söylenenlere boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Amerikan Halk Sağlığı Kurumu'nun kendilerine söylediği tek şey, "kanlarında bir zararlığın olduğu ve bu yüzden tedaviye ihtiyaç duydukları"dır.

İşin en korkunç yanı ise, deneyleri yürüten bilim insanlarının, deneklerin deney sırasında yaşadıkları sorunları çözmek için uğraşmamaları, yalnızca kendilerine gerekli olan verileri elde etmek için çalışmalarıdır.

Deney yürütücülerin ortak amacı "frengiden afro-amerikalıların ne derece zarar gördüğü" ve yine "siyahilerin frengiden beyazlardan farklı olarak ne türlü etkilendikleri"dir. Denekler, hiçbir şekilde doktor yüzü görmemiş, hayattan hiçbir beklentisi olmayan ve "nerede iş bulsa çalışan" insanlar idiler. Bu araştırmalar için "biçilmiş kaftan"dılar.

Yüzlerce insanın kurban edildiği bu deneyler dizisi, 40 yıl boyunca gizlendi ve ancak 1972 yılında medyada yer aldı. Tıp tarihindeki en uzun süreli deneylerden biri olarak lanse edilen "Tuskegee frengi araştırmaları"nda, kobay olarak kullanılan insanların hazin sonu, dünyanın gözleri önüne serildi.

Deneye katılan insanlardan 28'i deneyler sonlanmadan, deneylerde uygulanan prosedürler yüzünden ve 100 kadarı da deneyde oluşan komplikasyonlar yüzünden hayatlarını kaybetti. Deneklerin eşlerinden 40'ı da frengiye yakalandı. Deneklerin doğan çocuklarının 19'u frengiye yakalanmış olarak doğdu.

Bu araştırmalarla ilgili en büyük şok ise, frengi ilaçları piyasaya sürülürken ve hatta ilaçlar halka ücretsiz dağıtılmaya başlanırken bile, deneyin sonuçlarını görmek adına deneklerin bu ilaçları kullanmalarının engellenmesi idi. Göz göre göre ölüme terk edildiler.

Deneyin "frengiden siyahilerin ne derece zarar gördüğü" konusuna eğilmek gibi bir amacının olmadığı, asıl amacın insanların/siyahilerin ne şekilde ve ne kadar sürede ölüme gittiğinin keşfedilmesi olduğu öğrenildi.

Olay basına sızdığında ve deneyin amacı tartışılmaya başlanınca, deney yürütücüler "olay siyah-beyaz insan ilişkisi değil. Orada olan insanlar renkleri üzerinden değerlendirilecek varlıklar değil. Onlar orada insandan önce, deneyin bir parçası; deney materyalidirler" savunmasının arkasına gizlenmeye çalıştılar.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Nazilerin yaptıkları deneylerin bir bir duyurulmasıyla birlikte Nazi soykırımcılarını sorgulayan insanlık, "Tuskegee frengi araştırmaları"nı görmezden geldi. Oysa ABD'de gerçekleştirilen bu deneylerin, Nazilerin korkunç deneylerinden hiçbir farkı yoktu.

Bir tarafta Nürnberg Mahkemesi'nde Nazileri yaptıkları insanlık dışı deneyler yüzünden yargılayan ABD (1), kendi ülkesinde, üstelik kendi vatandaşlarını (gerçi siyahiler ABD için ne kadar vatandaş sayılır o da tartışılır) bilinçli olarak hasta edip

bilimsel araştırma adı altında ölmelerine yol açıyor. Bu skandalın 1972 yılında ortaya çıkması, ABD'de büyük protestolara neden olmuş ve olay ırkçılık karşıtı mücadelenin sembolü haline gelmişti.

Olayın ortaya çıkmasının ardından, 'deney' sonucunda zarar görenlerin ailelerine devlet tarafından 10 milyon dolarlık tazminat ödenmiş, ABD Başkanı Bill Clinton, 1997'de Tuskegee halkından bu deneyler sebebiyle özür dilemişti. Sonuç, "özür dilerim, parayı veririm, olur biter" diye özetlenebilirdi.

Deney sonucunda herhangi başarılı bir sonuç yayımlanmaması ve deneyin bu kadar uzun sürmesi, tıp tarihine "en uzun süren ve başarısızlıkla sonuçlanan ırkçı deneyi" olarak geçmesine neden olur.

Konuyla ilgili araştırmaların yapıldığı hastanede hemşire olarak çalışan Eunice Evers'in gözünden olayların anlatıldığı bir televizyon filmi çekilmiştir. Joseph Sargent'in yönettiği 1997 tarihli uzun metrajlı "Miss Evers' Boys" adlı film aynı yıl Emmy Ödülü almıştır.

Deney süresince deneyi gerçekleştiren bilim insanları arasında siyahilerin de olması, deneyin ırkçı yanından bir şey kaybettirmez. Deneyle ilgili açılan davalarda, deneydeki siyahi doktorlar gerekçe gösterilip davalar düşürülmüştür. Bu da ABD adaleti olsa gerek.

Peki bu insanlık dışı deneyden kamuoyu nasıl haberdar oldu?

Massachusetts'deki Wellesley College'ta tarih ve kadın araştırmaları profesörü olan Susan Mokotoff Reverby, 1932-1972 yılları arasında Alabama'da yapılan etik dışı deneylerin başındaki Dr. John Cutler'in arşivlerini derlerken ortaya çıkardığı belgelerle gün ışığına çıktı.

Guatemala ve Frengi deneyleri

Profesör Susan Mokotoff Reverby, başka ilginç belgelerle de karşılaşır. Belgelere göre, ABD, 1946 yılından 1948 yılına kadar Guatemala'da da frengi deneyleri yapmıştır.

Bunlar Amerika Birleşik Devletleri sponsorluğunda yapılan insan deneyleri olup Guatemala'da yetkililerin işbirliği ile Juan José Arévalo hükümeti zamanında gerçekleştirilmiştir. Doktorlar, asker, mahkûm ve akıl hastalarına, izinleri ol-

Araştırmaların yapıldığı hastanede hemşire olarak çalışan Eunice Evers'in gözünden olayların anlatıldığı bir televizyon filmi çekilmiştir. Joseph Sargent'in yönettiği uzun metrajlı "Miss Evers' Boys" adlı film 1997 yılı Emmy Ödülü almıştır.

maksızın frengi ve diğer cinsel yolla bulaşan hastalıklar bulaştırmış, hatta hapis-hanedeki mahkûmlar arasında hastalığın

daha çok yayılabilmesi için, hastaneye giden fahişelere de frengi ve belsoğukluğu mikrobi enjekte edilmiştir.

"Denek"lerden kendilerine bulaştırılan hastalıklar saklanırken, daha sonra bu insanlardan kaçının penisilin tedavisine cevap verdiği ve hastalık bulaştırılan kaç kişinin tedavi edildiği tam olarak bilinmiyor.

ABD, 2010 yılının ekim ayında, bu deneyleri gerçekleştirdiği için Guatemala'dan resmen özür dilemiştir.

Amerika'nın kara sicili açısından "yapılanlar 100 yıl önceki bir şey" denebilecek istisnai bir durum da değildir. 1990'larda, John Hopkins gibi saygın bir kuruluşa bağlı bir enstitü, kurşunlu boyaların silinmesiyle ilgili bir araştırma yapar. Amaç, en düşük maliyetli yöntemi bulmaktır. Kobay olarak da Baltimore'da yaşayan, deneyin içeriğiyle ilgili asgari düzeyde bilgilendirilmiş yoksul, siyahi aileler kullanılır. Deneylerin sonunda özellikle çocuklarda ciddi etkiler gözlemlenir.

Başka ülkelere "özgürlük-adalet-demokrasî" gibi kavramları yerleştirmeye çalışan ve bu kavramları kendi tekelinde

gören ABD yönetiminin, aslında özgürlüğün ve insanlığın düşmanı olduğunun da bir kanıtıdır yukarıda yaşananlar.

Dipnot

(1) Nazi doktor ve bilim insanı toplama kamplarında denek olarak kullanılan insanları öldürmekle yargılandı. 23 Nazi partisi üyesinin yargılanması Nürnberg'deydi ve bunlardan on beşi suçlu bulundu, bunların yedisi asılarak idama mahkûm edildi ve diğer sekizi 10 yıldan ömür boyu hapse kadar cezalar aldı. Sekiz parti üyesi beraat etti.

Kaynakça

1. Alexander Cockburn; Jeffrey St. Clair (1998). Whiteout: The CIA, Drugs and the Press.
2. "Tuskegee Study – Timeline" NCHHSTP. CDC. June 25, 2008. Retrieved December 4, 2008.
3. Susan Reverby. "Examining Tuskegee" The University of North Carolina Press.
4. "Bad Blood: The Tuskegee Syphilis Study: Final Report of the Tuskegee Syphilis Study Legacy Committee" University of Virginia Claude Moore Health Sciences Library. Retrieved December 2, 2014.
5. "US medical tests in Guatemala crime against humanity" BBC News. 1 October 2010.
6. "U.S. apologizes for newly revealed syphilis experiments done in Guatemala" Washington Post. 1 October 2010.

Nuremberg İlkeleri

İnsanlık tarihine çok kısaca klinik araştırmalar cephesinden bakıldığı zaman ne yazık ki pek çok insanlık dışı araştırmaya rastlamak mümkündür. 1932-1972 yılları arasında, 40 yıl devam eden "Tuskegee Sfiliz Çalışması"nda, frengi teşhisi konulmuş yaklaşık 200 kadar siyahi erkek, tedavi edilmek yerine hastalıklarının doğal seyri izlenmiş ve 1947'de penisilin bulunmasından sonra da deneyler devam etmiştir. Bu hastalıktan hayatlarını kaybeden kişilerin ne kendilerine ne de ailelerine aslında tedavi edilebilecekleri asla söylenmemiştir. 1941-1947 yıllarında devam eden Nuremberg Araştırmaları ise, 2. Dünya Savaşı sırasında Nazi toplama kamplarındaki savaş suçluları üzerinde yapılan aşı denemelerini içerir. Bilgilendirilmiş gönüllü onamının alınmadığı bu çalışmanın sonunda Nuremberg Mahkemeleri kurulmuş, ilgili hekimler yargılanmıştır. 1947'de, tarihe "Nuremberg İlkeleri (Kodu)" olarak geçen 10 maddelik bir bildirge yayınlanmıştır. Bildirgenin ilk maddesi "Kişinin gönüllü onayı kesinlikle gereklidir"

der. 1946 yılında yayınlanan bu ilkeler, 1960'lı yıllarda, insan üzerinde yapılan deneylerde büyük bir artış olması sonucu yetersiz kalmıştır. Çok iyi bilinen Helsinki Bildirgesi ise, Dünya Tıp Birliği'nin 1964'de yapılan 18. genel kurulunda (Helsinki, Finlandiya, Haziran 1964) ilk kez "İnsan Denekleri Üzerindeki Tıbbi Araştırmalarda Etik İlkeler"i ele almış ve yayınlamıştır. Günümüze kadar bu bildirge, klinik araştırmaların her geçen gün artması ve çeşitlenmesi ile ortaya çıkan yeni gereksinimleri karşılayabilmek için, birçok kez güncellenmiştir. Şu an kullanılmakta olan bildirge, Seul 2008 bildirgesidir ve 35 maddeden oluşmaktadır.

Helsinki Bildirgesi

(İnsan gönüllüleri üzerindeki tıbbi araştırmalardaki etik ilkeler) İyi Klinik Uygulamaları Kılavuzu tıbbi farmasötik ürünlerle yapılan klinik araştırmalar için düzenlenmiş olmasına karşın, Helsinki Bildirgesi tüm klinik araştırmaları kapsaması nedeni ile ayrıcalık gösterir. 35 maddelik olan Bildirgenin (Seul 2008) ilk maddesinde "Dünya Tıp Birliği, insan gönüllülerinin yer aldığı tıbbi araştırmalarda

görev alan hekim ve diğer kişilere rehberlik edecek etik ilkeler olarak Helsinki Bildirgesi'ni geliştirmiştir" cümlesi yer almaktadır.

Burada vurgulanması gereken çok önemli bir diğer nokta ise bildirgedeki etik ilkelerin yalnızca insanlar üzerinde yapılacak herhangi bir girişimsel işlemi (ilaç kullanımı, cerrahi yöntem denemesi, v.b) değil, aynı zamanda insandan elde edilen ve kime ait olduğu belli olan materyal ya da verileri de kapsıyor olmasıdır. Buradan anlaşılması gereken, insandan elde edilen biyolojik bir materyal üzerinde yapılacak araştırmalarda da söz konusu etik ilkelere uyma sorumluluğu olduğudur.

Özellikle biyolojik materyal kullanılarak yapılan genetik araştırmalarda karşımıza çıkacak sorunlar için de bir başvuru kaynağı niteliğini taşımaktadır.

Kaynakça

1. Araştırma Etiği. Prof. Dr. Canan ULUOĞLU. Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Farmakoloji Anabilim Dalı - ANKARA

On dördüncü ve on beşinci yüzyıl

Osmanlı dönemi "ilim" algısı

Müspet ilimlere olan ilgi Fatih Sultan Mehmed zamanında Türkistan'dan İstanbul'a davet edilen Ali Kuşçu ile başlamış ve Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra bir süre daha devam etmiştir. Ne var ki, Osmanlıların İstanbul'u fethetmesiyle beraber, Batı ile temas sonucu bilim alanında bir hareketlenme beklenirken önemli bir gelişme olmamış, geleneğe bağlı kalınmakta ısrar edilmiştir.

Osmanlı Devleti bütün müesseselerini ve geleneklerini sıfırdan başlayarak inşa etmemiştir. Onlar mensubu bulundukları İslam Dünyası'nın tarihi ve kültürel mirasını devralmışlardır. Bu durum aynı zamanda ilim ve eğitim-öğretim müesseseleri için de geçerlidir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan (1299) Fatih Sultan Mehmed'in tahta çıkmasına kadar (1451) geçen sürede müspet ilimler Osmanlılar'da pek ilgi görmemiştir. Müspet ilimlere olan ilgi Fatih Sultan Mehmed zamanında Türkistan'dan İstanbul'a davet edilen Ali Kuşçu ile başlamış ve Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra bir süre daha devam etmiştir. Ne var ki, Osmanlıların İstanbul'u fethetmesiyle beraber, Batı ile temas sonucu bilim alanında bir hareketlenme beklenirken önemli bir gelişme olmamış, geleneğe bağlı kalınmakta ısrar edilmiştir. Bu çalışmada Fatih Sultan Mehmed Dönemi ve öncesi bilim algısı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Şimdi kısaca Osmanlı Devleti kuruluş dönemindeki ilim algısını ve bu algının geleneksel İslam ilmi algısıyla bağlantıları üzerinde duralım. Osmanlı Devleti bütün müesseselerini ve geleneklerini sıfırdan başlayarak inşa etmemiştir. Onlar mensubu bulundukları İslam Dünyası'nın tarihi ve kültürel mirasını devralmışlardır. Bu durum aynı zamanda ilim ve eğitim-öğretim müesseseleri için de geçerlidir.

Osmanlılar'dan önce İslam Dünyası'nda yapılmış olan ilim tasnifleri ve değerlendirmeleri, fazla bir değişikliğe uğratılmadan Osmanlı ilim çevrelerinde benimsenmiş ve o dönemde ilim ve eğitim-öğretim müesseselerinde ders kitabı olarak okunan eserler ve bunların yazarları bakımından bir devamlılık söz konusu olmuştur.

Söz konusu olan devamlılığı ortaya koyabilmek için, Osmanlı Devleti'nin

Meşhur âlim İmâm Gazzâlî

Muhyiddin-i Arabî'nin *Fusus-ül-Hikem* adlı eserine yazdığı şerhte tasavvufu savunmuş ve böylelikle tasavvufun Osmanlı düşüncesine girmesine neden olmuştur.

kuruluşundan on beşinci yüzyılın sonlarına kadar geçen sürede yaşayan bazı ilim görüşlerini kısaca gözden geçirmek gerekmektedir. Osmanlı kuruluş dönemlerinin ilk safhalarından itibaren, Osmanlı ilim insanları diğer İslam ülkelerine giderek tahsil görmüşler ve bulundukları ülkelerin ilmî birikimlerini ve anlayışlarını taşımışlardır. Bu ilim insanların gittikleri ülkeler temelde iki gruba ayrılmaktadır: Dini ve hukukî ilimlerle, bunlara temel oluşturan tefsir, hadis, tarih, edebiyat ve kavâide dair olan ilimler. Suriye ve Mısır gibi Arap nüfusunun yoğun olduğu ve klasik İslam devletlerinin kurulmuş olduğu coğrafyada da, riyâziye, hey'et, hendese, hesap, kelâm ve felsefe gibi din dışı veya felsefî nitelikleri yoğun olan ilimler ise, daha çok Türklerin hâkim oldukları İran, Mâverâünnehir ve Horasan gibi Doğu bölgelerinde tahsil edilmiştir.

Bu bölgelerde Osmanlı ulemâsını derinden etkileyen iki âlim yaşamıştır. Bunlardan ilki meşhur âlim İmâm Gazzâlî, diğeri ise kendi adıyla anılan bir mektep (ekol) oluşturacak kadar tanınmış bir ilim insanı olan Fahrüddin-i Râzî'dir (ölm. 1209). Tanınmış bir müderris olan Gazzâlî, bir taraftan felsefecilere yönelik sert tenkitleriyle öne çıkarken, diğer taraftan Sünnî İslam düşüncesiyle tasavvuf arasındaki sürtüşmeleri bertaraf eden mükemmel bir ilmî ve fikrî başarı sağlamıştı. Râzî ise, ilmî dirâyeti ile şeyhül' ulemâ (âlimlerin başı) unvanını hak almaya kazanmış, tefsir, hadis, kelâm, felsefe, tıp, riyâziye, edebiyat ve öteki aklî ve naklî ilimlerle ilgili pek çok eser yazmıştır.

Râzî'nin ilim anlayışının en belirgin niteliği pratik hedefler göstermesi, aklî

ve felsefî bir özellik taşımasıdır. Sünnî İslam kelâmı ile Yunan felsefesini belirli ölçüde bağdaştırmaya da muvaffak olmuştu. *Tefsîr-i kebîr* adlı eserini yazarken zamanın bütün ilimlerinden faydalanmış, kullandığı metot, başta Şeyhülislâm Ebussuud Efendi olmak üzere birçok ünlü Osmanlı âlimi tarafından da benimsenmiş ve kullanılmıştır.

Osmanlı âlimleri, doğrudan Râzî mektebine mensup ilim adamları ve bu silsileden gelen âlimler tarafından yetiştirilmişlerdir. Mesela; ilk Osmanlı medresesi olarak bildiğimiz İznik Orhaniyesi'nin ilk ve baş müderrisi olan Davud bin Mahmud-ür-Rumî-ül Kayserî (ölm. 1350) bir tasavvuf erbâbı olmasının yanı sıra, aynı zamanda Râzî mektebine de mensuptu. Kendisi Mısır'da tahsil etmiş, aklî ve naklî ilimlerde müteahhas bir bilgindi. Muhyiddin-i Arabî'nin *Fusus-ül-Hikem* adlı eserine yazdığı şerhte tasavvufu savunmuş ve böylelikle tasavvufun Osmanlı düşüncesine girmesine neden olmuştur. Yine bu ilk medresenin hocalarından Alâüddin Esved (ölm. 1397), İran'da eğitimini tamamlamış ve daha sonra Osmanlı topraklarına gelmiş bir Râzî müntesibiydi. Meşhur Osmanlı âlimi Molla Fenârî de (ölm. 1430/31) aynı mektebe mensuptu. Dönemin başka bir tanınmış âlimi Molla Yegân (ölm. 1437) ise, Fenârî'nin eserlerini okumuş ve onun öğrencisi, ilk İstanbul kadısı Hızır Bey (ölm. 1494/95), İbn Kemâl (ölm. 1534) ve Ebussuud Efendi (ölm. 1574) gibi Osmanlı ilim hayatının önde gelen âlimleri, Râzî mektebine mensup olmuşlar ve bu mektebin Osmanlı Devleti'nde mühim temsilcileri haline gelmişlerdir.

Osmanlı ilim insanları içerisinde ilimleri tasnif eden ve benimsenen ilim anlayışının niteliğini ortaya koyan birçok âlim bulunmaktadır. Bunlardan birisi on dördüncü yüzyılın ortaları ile on beşinci yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı tahmin olunan Şeyhoğlu Sadruddin Mustafa'dır. Şeyhoğlu'nun yazmış olduğu *Kenz el-Küberâ* ve *Mehekk el-'Ulemâ* adlı siyasetnamesinin dördüncü bölümü geleneksel ilim anlayışının ve bu ilim anlayışının temsilcisi olan âlimlerin tanınması açısından çok önemlidir. Şeyhoğlu'na göre ilimden maksat Tanrı'yı bilmektir ve sırf böyle bir maksada yönelik olduğu için ilim amelden ve amel de ilimden ayrılmaz. Buna göre Şeyhoğlu ilimleri ikiye ayırır. Birincisi; zâhir ilimler ki, bunlar ulemanın öğrendiği ve öğrettiği tefsir, hadis ve fıkıh gibi naklî ilimlerdir. İkincisi Bâtın ilmidir ki, Cebail Aleyhisselâm'ın aracısız olarak bildirdiği marifet ilmidir. Ayrıca Şeyhoğlu'nun eserinde, yararlı olmayan ilimlerden uzak durulması gerektiğini söyler ki; bunlar amelsiz ilimler ve astroloji, fal ve felsefedir.

Bu ve bunun gibi eserlerin mahiyeti esasen Osmanlı medreselerinde Naklî ilimlerin okutulduğunu göstermektedir. Bunun arkasında yatan maksat ise, dinî kaygıların belirleyici olduğu bir toplum için iki temel zümrenin yetişmesini sağlamaktır:

1. İslam Dinini –burada Osmanlı yönetiminin uygun bulduğu İslam anlayışını– öğretecek ve gerektiğinde bütün düşünsel saldırılara karşı koyacak öğretmenleri, yani müderrisleri yetiştirmek,

2. Devlet çarklarının düzenli bir biçimde dönmelerini sağlayacak hukukî düzenlemeleri ve uygulamaları yapmakla görevlendirilecek "hukukçuları", yani müftileri ve kadıları yetiştirmek.

O halde her iki grup için de referans alınacak temel kaynaklar, Kur'ân-ı Kerim ve hadisler olacağından, eğitimde Naklî ilimlere ağırlık verilmesi de kaçınılmazdır. Ancak günlük ibadetlerin yürütülmesi ve toplumun çeşitli kesimlerinde adaletin sağlanabilmesi, asgarî olarak bazı ilimlerin öğrenilmesi ve dolayısıyla öğretilmesini zarurî kıldığı için, medreselerde bir ölçüde de olsa aklî ilimlere yer verilmesi

gerekmıştır. Bunlar miras paylaşımı ve ibadet vakitlerinin belirlenmesi için aritmetik, geometri, cebir, trigonometri ve bir ölçüde de küresel astronomi ve bunların öğrenilmesini ve uygulamasını kolaylaştıran araç ve gereçlerin kullanımı ile sınırlı kalmıştır. Bu alanlarda derine gitmek veya "el-hikmet" içinde gösterilen diğer bilimleri öğrenmek uygun görülmemiş ve böyle bir eğilim sergileyenler ise, ara ara uyarılmışlardır.

Bu geleneksel ilim anlayışı ise genellikle ayetler ve hadislerle temellendirilmiş ve desteklenmiş, aşağı yukarı bütün düşünsel yapıtlarda, bunlara gönderide bulunmak sıkça başvurulan bir düşünme ve tartışma yöntemi haline gelmiştir.

Tıp algısı

Osmanlı tıbbında ilmi eserlerin büyük bir çoğunluğu geleneksel İslam öğretisinin kurucusu olan İbn Sînâ ve onun da ötesinde Galenos ve Hipokrates gibi eski çağ Yunan bilginlerine dayanmaktadır. Tıbbî eserler ilmi eserlerin yanı sıra İslam Dünyası tıp geleneğinin önemli bir kolu olan Tıbb-ı Nebevî başlığını taşıyan derlemeler sonraki dönemlerde de çok etkili olmuş, hekim olsun olmasın birçok yazar, hıfz-ı sıhha (sağlığın korunması) olarak adlandırabileceğimiz eserler yazarken tıbb-ı nebevî eserlerindeki önerilere de yer vermiştir. Yiyecek, içecek ve giyecek gibi günlük yaşamın en önemli yönleri üzerine Hazret-i Muhammed'in düşüncelerini ve uygulamalarını içermesi, Müslümanlar ve Osmanlılar için bu tür eserleri doğal olarak önemli bir yaşam kılavuzu haline getirmiştir.

Osmanlı döneminde yaşamış olan hekimlerce, erken tarihlerden başlayarak Dört Hılt Teorisi benimsenmiş ve bu kuram hem insan mizaçlarının hem de hastalık-sağlık karşıtlıklarının açıklanması için kullanılmıştır. Buna göre kan, balgam, sarı safra ve kara safra muhtelif oranlarda karışarak mizacı oluşturmuştur ve hekimlerin hastalıkların teşhis ve tedavisi esnasında bu mizaç farklılıklarını göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Osmanlı müelliflerinin bilgileri bu bağlamda da Müslüman bilginlerine ve dolayısıyla Yunan bilginlerine bağlı kalmıştır.

Mesela bu dönemde tıp alanında tanınmış önemli bilginlerden biri hekim-yazar Hacı Paşa adıyla meşhur olmuş Celâleddin Hızır'dır. Tıbbı dair eserlerinin başında Aydın Beyi, Aydınolu Fahreddin İsa Bey adına kaleme aldığı *Şifâ-ül-eskâm ve devâ-ül-âlâm* adlı farsça eseri gelir ki, 1381 yılında yazılmıştır. Hacı Paşa bu eserinde Galenos ve İbn Sînâ tıbbi yolunda ilerlediğini belirtmiş, fakat kendi şahsî gözlemlerini kattığını da belirtmiştir. Başka bir eseri olan *Kıtab-üt-tâlim* eserinin başında İbn Sînâ, Hipokrat ve Galenos'un eserlerinden faydalandığını belirtmiştir.

Astronomi algısı

Klasik Osmanlı Dönemi'nin gök bilgisi, geleneksel astronomi ile astrolojiye ve bu bilgiler bunların düzenleyicisi Ptolemaios ile sonraki Müslüman astronom ve astrologların eserlerine dayanmaktadır. Dolayısıyla bütün bir kozmos, Yer-Merkezli sisteme göre araştırılmış ve açıklanmıştır; Gezegenler ve Yıldızlar, Yer'in çevresinde dairesel yörüngeler üzerinde dolanırlar ve dolanımları esnasında Yeryüzündeki canlı ve cansız varlıkları yaratırlar ve yönlendirirler.

Bu bağlamda astroloji üzerine eser tercüme eden ve asıl adı Ahmed ibn İbrahim İbn Muhammed olan Ahmed-i Dâî'nin konumuz açısından önemli tercümesi, Nasîrüddin-i Tûsî'nin (1201-1274) astronomi ve astroloji hakkında kısa ve özlü bilgiler veren ve *Risâle-i Sî Fasil*

adıyla meşhur olan *el-Muhtasar fi 'İlm el-Tencîm ve Ma'rife el-Takvîm* adlı eserini *Tercüme-i Sî Fasil* adıyla Türkçeye çevirisidir. Farsçadan tercüme edilen bu eserde, Ebced Rakamları, Hicrî, Rûmî, İranî ve Celâlî takvimleri, gezegenler, burçlar ve saat türleri gibi astronomi konularıyla bazı astroloji konuları oldukça yalın bir Türkçeye aktarılmıştır. Çeviri yapılan bu eser temelde bir astroloji eseridir ve İslam astronomisini oluşturan bilim insanlarının hemen hepsi Batlamyus'un eserini temele almışlar ve daha sonraları da Sâmi ve Hint astrologlarından yararlanarak kendilerine özgü bir İslam astrolojisi kurmuşlar ve bu da Osmanlı astrolojisine aktarılmıştır.

Fatih Sultan Dönemi'nde ilim

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih Sultan Mehmed'in tahta çıkmasına kadar geçen bir buçuk yüzyıllık bir sürede yukarıdaki bölümde de görüldüğü üzere, müspet ilimler Osmanlı Türkleri arasında özel bir mevkie sahip olamamış, geleneksel ilim anlayışı sürdürülmüştür. Bu arada müspet ilimlerden matematik ve astronomide Kadızâde-i Rûmî ve tıpta Hacı Paşa anılmaya değer eserler bırakmışlardır. Bununla birlikte Fatih Sultan Mehmed'in tahta çıkmasıyla beraber felsefi ve ilmi düşüncesinin gelişimine şahit oluyoruz. Bu bağlamda Fatih Sultan Mehmed'in ilme karşı gösterdiği ilgi ve himayeyi burada söylemeden geçmiyoruz. Kendisi bir "Yunan muhibbi",

Osmanlı tıbbında ilmi eserlerin büyük bir çoğunluğu İbn Sînâ ve onun da ötesinde Galenos ve Hipokrates gibi eski çağ Yunan bilginlerine dayanmaktadır.

Fatih Sultan Mehmed'in tahta çıkmasıyla beraber felsefî ve ilmî düşüncesinin geliştiğine şahit oluyoruz.

yani "Yunan-sever" olarak nitelendirilebilir; çünkü Saray Kütüphanesi'nde Arapça, Farsça ve Türkçe eserlerin yanı sıra, Homeros ve Hesiodos'un tanınmış kitapları başta olmak üzere, Aristoteles, Eukleides, Ptolemaios (Batlamyus), İskenderiyeli Theon, Pappos ve Proklos gibi önde gelen birçok Yunan düşünürünün ve bilgininin Yunanca eserlerine de yer vermiş, Bizans'ın önde gelen bilginlerinden Amirutzes ve oğluna Ptolemaios'un *Geographia* (Coğrafya) adlı eserini Yunanca'dan Arapça'ya çevirtmiş ve Aristoteles'in ve Stoacı filozofların öğretilerini yakından incelemiştir.

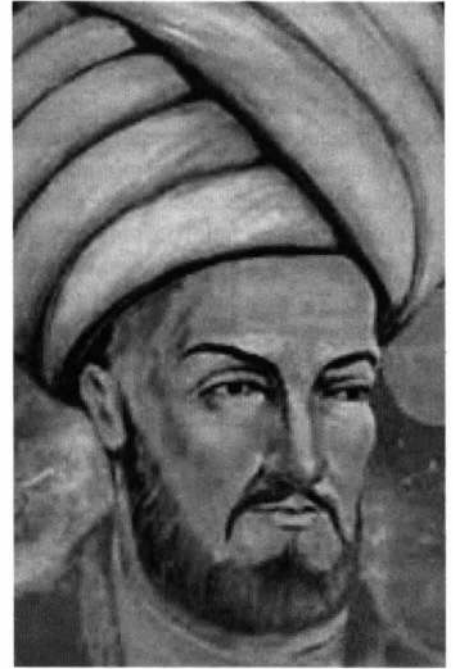
Bütün Osmanlı çağlarında olduğu gibi, Fatih Sultan Mehmed Dönemi'nde de en çok rağbet gören bilim dalları, matematik, astronomi, tıp ve coğrafya olmuştur. Fatih Sultan Mehmed devrinin matematik ve astronomi bilimlerindeki en önemli kişisi Ali Kuşçu'dur. Ali Kuşçu, Uluğ Bey'in rasathanesinin meşhur müdürü Kadızâde-i Rûmî öldükten sonra bir süre bu görevi sürdürmüş, Uluğ Bey ölünce Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına gitmiştir. Uzun Hasan, Ali Kuşçu'yu Fatih Sultan Mehmed'e elçi olarak göndermiş ve elçilik görevi bittikten

ten sonra Fatih onu İstanbul'a çağırmıştır. Bu çağırışı kabul eden Ali Kuşçu İstanbul'a gelmiş ve medreselerde matematik öğretiminin kurucusu olmuştur.

Fatih Sultan Mehmed döneminde fıkıh ve kelâm ulemâsı tabîî ve fizikî ilimlere de ilgi göstermişlerdir. Mesela Hoca-zâde'nin Üsküdar'dan İstanbul'a geçerken Ali Kuşçu ile gelgit olayları üzerine tartışıkları bilinmektedir.

Fatih Sultan Mehmed döneminde ünlü bilginlerden Hoca-zâde, filozof, matematikçi, astronom Esirüddin Mufaddal bin Ömer-ül Ebherî'nin (ölm. 1265) eski fizik üzerine yazmış olduğu şerhe bir çıkma yazmıştır. Bu eserde eski fiziğin, tabîî cisimlerdeki hareket, dinginlik ve eğilim gibi özelliklerini açıkladıktan, nokta ve çizgi üzerine bazı bilgiler verdikten sonra ışık ışınlarını ve gökkuşağını ve başka gök olaylarını anlatmıştır. Hoca-zâde'nin başka önemli bir eseri ise Fatih Sultan Mehmed'in emriyle İbn'ür-Rüşd'ün *Tehâfüt'ül-tuhafe* adlı, Gazzâlî'nin (ölm. 1058-1111) *Tehâfüt'ül-Felâsefe*'sine yazdığı meşhur reddiyesine karşı yine *Tehâfüt* adıyla kaleme aldığı eserdir. Yarışmaya katılan diğer zât ise Âli Tûsî idi. Gazzâlî'nin *Tehâfüt*'ünde, kelâm sorunlarında filozoflara yapılan hücumlara İbn'ür-Rüşd tarafından mantikî kanıtlarla cevap verildiği ve bu cevaplara da Hoca-zâde tarafından itirazlar ileri sürüldüğü bilinmektedir. Hoca-zâde aynı zamanda eski çağ filozoflarının metafizik meselelerde yanlışları olduğunu, fakat

Fatih Sultan Mehmed döneminde fıkıh ve kelâm ulemâsı tabîî ve fizikî ilimlere de ilgi göstermişlerdir. Mesela Hoca-zâde'nin Üsküdar'dan İstanbul'a geçerken Ali Kuşçu ile gelgit olayları üzerine tartışıkları bilinmektedir.

Elçilik görevi bittikten sonra Fatih onu İstanbul'a çağırmıştır. Bu çağırışı kabul eden Ali Kuşçu İstanbul'a gelmiş ve medreselerde matematik öğretiminin kurucusu olmuştur.

fizikte hata etmediklerini söylemekle, kendisinin Aristoteles fiziğinin tarafıslı olduğunu göstermiştir.

Fatih Sultan Mehmed, Osmanlı Devleti'nde bilimsel etkinliklerin yerleşip köleşmesi için küçümsenmeyecek girişimlerde bulunmuş, kişiliği, İstanbul'u kültür merkezi haline getirme çabaları, bilim insanlarını himaye etmesi, külliyesini kurması, Osmanlılar'da bilim ve kültürün gelişmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u bir kültür merkezi haline getirmek için, tıpkı Helenistik çağda İskenderiye kralı Ptoleme'nin yaptığı gibi meşhur bilginleri İstanbul'a davet etmiş ve bu konuda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır.

Kaynakça

1. Dosay Gökdoğan, Melek, Demir, Remzi, Unat, Yavuz, *Osmanlılar'da Bilim ve Teknoloji (Cilt 1)*, Atatürk Kültür Merkezi, Konya 2011. Adıvar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1982.
2. Demir, Remzi, *Osmanlılarda Bilimsel Düşüncenin Yapısı*, Epos Yayınları, Ankara 2014.
3. Demir, Remzi, *Philosophia Ottomanica*, Lotus Yayınevi, Ankara 2005.
4. Unat, Yavuz (ed.), *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji (Makaleler)*, Nobel Yayınları, Ankara 2010.
5. Kazancıgil, Aykut, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2007.
6. Unat, Yavuz, *Astronomi Tarihi*, Nobel Yayınları, Ankara 2001.

Bir disiplinin gelişim hikâyesi: Bilim Tarihi

Rob Iliffe'nin kitap boyutundaki makalesi Bir Disiplinin Gelişim Hikâyesi: Bilim Tarihi başlığıyla Türkçeye kazandırılmıştır. Kitap bilim tarihinin XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki atalarından başlayarak bu alanın günümüze kadar işleyen sürecini okuyucuya anlatmaktadır. Şurası görülmektedir ki kitapta konusu geçen akımlar ve isimler Türkiye'de bilim tarihi çalışmaları bakımından güdüktür. Bu açıdan bakıldığında çevirinin önemi artmaktadır ve günümüz bilim tarihi çalışanlarına iyi bir giriş olma özelliği taşımaktadır.

Bilim tarihi, tarihten aldığı verileri geleceği inşa etmek adına süzgeçten geçirir. Bu şekilde belki de sosyolog veya psikoloğun ya da herhangi başka bir alanın uzmanının göremediği detayları veya farkları görebilir.

Sussex Üniversitesi Bilim ve Düşünce Tarihi profesörü olan Prof. Dr. Rob Iliffe'in <http://www.history.ac.uk/makinghistory/> adlı sitede yayımladığı "History of Science" adlı hacimli makalesi, Melek DOSAY GÖKDOĞAN'ın editörlüğünde Sedef BEŞKARDEŞLER, Tarık Tuna GÖZÜTOK, Lütfiye GÜNAY, Serpil KAYGIN, Tuba UYMAZ ve Burak Can SERDAR tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Kitaba Remzi DEMİR tarafından yazılan sunuş Türkiye'de bilim tartışmalarının geçmişini ve gelecekteki seyrini belirlemesi açısından önem teşkil etmektedir. Bu nedenle yazarın kitabını tanıtmadan önce, DEMİR'in sunuşta serimlediği düşünceleri gözden geçirmekte fayda vardır. Öncelikle Remzi DEMİR son yayınladığı kitabında *Nerede Hata Yaptık?* sorusuna yanıt aramıştır ve İslam coğrafyasında bilimin geri kalmasının sebeplerinin dahili ve harici nedenleri olduğunu anlatmış ve bunları detaylarıyla serimlemiştir. Rob Iliffe'nin söz konusu makalesinin girişinde yaptığı sunuşta da bu kitabındaki görüşleriyle paralellik sergileyen görüşlerini anlatmıştır. Remzi DEMİR, kendisini yetiştiren geleneği sahiplenmekle beraber yeni dönem ve gelişmelerle birlikte bilim tarihi yazınının yeni bir evreye girmesi

gerektiğini söylemektedir. Söz konusu sunuş bu eğilimin nasıl olması gerektiği konusunda da bir giriş sunmaktadır. Bu bağlamda sunuşun ilk göze çarpan kısmı Tarihî İdeolojiler başlığını taşıyan bölümdür. Bu bölüm özellikle geleneğin bir eleştirisini ve yeni eğilimin yönünü işaret etmektedir. Demir, bilim tarihçiliğinin kuruluş aşamasında araştırmacıları "maksat" sorunundan kurtarmış olan İslamcı ve Türkçü ideolojilerin yeni dönemde destekleyici olmaktan çok köstekleyici olduğunu ifade ederek; bilimin bütün ideolojilerden bağımsız olarak nesnellik üzerine kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Yine aynı kısımda Berkesçi ve Ülgenceri modellerin tarih okumalarına sosyolojik bakış açısı kattıklarını ancak bu modellerin iktidar tarafından yeterli destek görmediğini söyleyerek buradaki çalışmanın da kendisinden devşirilecek

Remzi DEMİR son yayınladığı kitabında *Nerede Hata Yaptık?* sorusuna yanıt aramıştır ve İslam coğrafyasında bilimin geri kalmasının sebeplerinin dahili ve harici nedenleri olduğunu anlatmış ve bunları detaylarıyla serimlemiştir.

Akademileri çok derinden etkileyen İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından bilim tarihi çalışmaları da hız kazanmıştır. Londra, Cambridge ve Oxford bu alanda çok önemli isimleri bünyesinde tutmuştur.

yeni çalışmalara yol açmadığını söylemiştir. Yine son dönemlere kadar yapılan çalışmalarda, doğa bilimlerine gösterilen özen ve ihtimam beşeri ve sosyal bilimler alanlarındaki çalışmalara gösterilmemiştir. Özellikle bu alanda psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin tarihini de yazmak çok elzemdir. Bilim tarihi, tarihten aldığı verileri geleceği inşa etmek adına süzgeçten geçirir. Bu şekilde belki de sosyolog veya psikoloğun ya da herhangi başka bir alanın uzmanının göremediği detayları veya farkları görebilir. Öyleyse bilim tarihçilerinin görevlerinden birisi de hem bilim sosyolojisi hem de bilim psikolojisi gibi alanlara, bilim tarihinden aldığı güçle birlikte, eğilmesidir. Kitabın sunuş bölümüne uzunca bir yer ayırmamızın temel sebebi bu sunuşun kitabın içeriğiyle çok ilintili olmasındandır. Bütünüyle olmasa bile bazı kısımlarda paralellik bulunmaktadır. Ayrıca sunuş Türkiye'deki 'Bilim Tarihi' pratiklerinin geleceği açısından da bir ipucu vermekte ve bu alandaki yeni çalışmaları duyurmaktadır. Sunuştaki başlıklar şu şekildedir: 1- Tarihsel İdeolojiler, 2- Beşerî ve Sosyal Bilimlerin Tarihi, 3- Bilim Felsefesi, Sosyolojisi ve Psikolojisi, 4- Yardımcı Kültürler ve Bilim Kültürü, 5- İktidar-Bilim İlişkileri, 6- Teknoloji ve Sanayi Tarihi, 7-Mukayeseli Çalışmak, 8- Evrensel Bilim Tarihi Çalışmalarına Katılmak, 9- Cumhuriyet Bilim ve Teknolojisi, 10- Bilim ve Teknoloji Politikası, 11- Ampirik Aşamadan Teorik Aşamaya Geçmek.

Rob Iliffe'nin kitap boyutundaki makalesi *Bir Disiplinin Gelişim Hikâyesi: Bilim Tarihi* başlığıyla Türkçeye kazandırılmıştır. Kitap bilim tarihinin XVIII. ve XIX.

yüzyıllardaki atalarından başlayarak bu alanın günümüze kadar işleyen sürecini yalın bir dille okuyucuya anlatmaktadır. Şurası görülmektedir ki kitapta konusu geçen akımlar ve isimler Türkiye'de bilim tarihi çalışmaları bakımından güdükür. Bu açıdan bakıldığında çevirinin önemi artmaktadır ve günümüz bilim tarihi çalışanlarına iyi bir giriş olma özelliği taşımaktadır. Kitabın ilk bölümü Erken Bilim Tarihi dönemini ele almaktadır ve August Comte'un *Pozitif Felsefe Derslerine* yapılan vurguyla başlamaktadır. Bu bölümde alanları bilim tarihi olmasa da düşünce tarihinin belli başlı dönüşümlerini inceleyen bazı bilginler sunulmuştur. Bu bölümde Mach, Poincaré ve Duhem üzerinde daha çok durulmuştur. Bu isimlerden özellikle Duhem'e kitabın geri kalanında da pek çok kereler referans verilmiştir. Duhem'in Orta Çağlarda yapılan bilimsel çalışmalara yaptığı vurgu -ki kanaatime göre Duhem'in bu dönemler üzerine yaptığı çalışmalar bilim tarihinin önemli bir kısmını oluşturur- yazarın üzerinde durduğu önemli bir konudur. Burada sunulan üç ismin de aynı zamanda doğa bilimleri uzmanı olması da dönemin bilim tarihi çalışmalarını tanımlaması açısından önemlidir ve bu üç kişinin yazar tarafından vurgulanması da önemlidir.

XX. yüzyılın başları bilim tarihi disiplinin üniversite kürsülerinde kendine yer

Rob Iliffe'nin kitap boyutundaki makalesi *Bir Disiplinin Gelişim Hikâyesi: Bilim Tarihi* başlığıyla Türkçeye kazandırılmıştır (Lotus Yayınları, 2016).

bulmaya başladığı bir döneme işaret etmiştir. Kitabın ikinci bölümü akademi-de bilim tarihi başlığıyla bu konuyu ele almaktadır. Akademik bir disiplin olarak bilim tarihinin kurucu babası George Sarton'dur. (Aynı zamanda George Sarton, Türkiye'de ilk bilim tarihi kürsüsünü kuran ve bu disiplini tanıtan Aydın Sayılı'nın doktora tez hocasıdır.) Sarton *Isis* dergisini 1912 yılında Ghent'te kurmuştur ve kırk yıl boyunca editörlüğünü yapmıştır. Ayrıca Sarton 'yeni hümanizm'in de bilim tarihi çalışmalarıyla mümkün kılınacağını söylemiştir. Kitap akademi-de yapılan çalışmaları özet olarak sunduktan sonra Demir'in de sunuşunda işaret ettiği gibi bilimin sosyal bağlamlarına açılmıştır. Burada kapitalizm, Protestanlık ve bilimsel devrim üzerine bir bölüm ayırmıştır. Akademileri çok derinden etkileyen İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından bilim tarihi çalışmaları da hız kazanmıştır. Londra, Cambridge ve Oxford bu alanda çok önemli isimleri bünyesinde tutmuştur. Kitap özellikle Cambridge'deki bilim tarihi çalışmaları üzerine daha fazla yoğunlaşmıştır. Bir diğer başlık bilim felsefesi ve sosyolojisi konularına ayrılmıştır. Burada bilim tarihi disiplininin felsefe ve sosyolojiyle olan irtibatı ve tarih içinde özellikle XX. yüzyılda bu konuya eğilen hocalar zikrolunmuş ve anlatılmıştır. Burada özellikle Kuhn ve Popper ele alınmış bu iki bilim insanı ve bilim tarihçisinin sosyoloji ve bu alanla ilgili irtibatını ve dahi birbirleriyle olan zıtlıklarını ele almıştır. Kitap son dönem bilim tarihi çalışmaları, bilim sosyolojisi, okült bilimler ile bilim arasındaki çalışmaları açıklayarak tamamlanmıştır. Kitap yalın bir dille çevrilmiştir. Alandaki eksikliği doldurması açısından önem taşımaktadır. Kitabın alt bölümlere ayrılmış 9 ana başlıktan oluşmuştur. Bunlar: 1-Erken Bilim Tarihi, 2- Akademi-de Bilim Tarihi, 3- Bilimin Sosyal Bağlamları, 4- Savaş Sonrası Bilim Tarihi, 5- Bilim Felsefesi ve Sosyolojisi, 6- Devrimci Bilim Tarihi, 7- Büyüyen Bir Disiplin, 8- Bilim Sosyolojisi ve Bilimin Sosyal Tarihi, 9- Son Gelişmeler. Bilim Tarihi disiplini yakından tanımak isteyenler için iyi bir kitap olduğu kanaatindeyim.

Kitap Kurdu

İNGLİZ DEVRİMLER ÇAĞI

Demokratik Devrimden Sanayi Devrimi'ne 1530-1780
Christopher HILL

Dr. Doğu Perinçek'in sunuşuyla Kaynak Yayınları tarafından Türkçemize kazandırılmış bu kitap; İngiltere'nin dünya tarihini etkileyen, devrim sürecini tahlil eden ve İngiliz Demokratik Devrimini açıklayan en önemli eserler arasındadır.

Hill, tarihin ekonomist açıklamasına itibar etmemiş ve devrimci açıklamayı İngiltere Devrimi zemininde kanıtlamıştır.

"Ekonomik gelişme mi devrime yol açtı, yoksa devrim mi ekonomik gelişme süreçlerinin önünü açtı" sorusunun cevabını net bir biçimde vermiş ve burjuva demokratik devrim ile burjuvazinin toplumsal-ekonomik sistemini geliştiren süreçler arasındaki ilişkiyi ayakları üzerine oturtmuştur.

Marksist tarihçi Christopher Hill, İngiltere'nin Burjuva Demokratik Devrimini anlatmakla kalmıyor;

- Ticaret burjuvazisi ile küçük sanayinin durumunu,
- Soylular arasındaki çekişmeleri ve isyanları,
- Kilisenin zayıflayan otoritesini ve dini reformları,
- Feodal parçalanmayı ve millî birliğin kurulmasını,
- İngilizcenin millî piyasanın ve ada halklarının dili haline gelmesini,
- Yazar ve bilim adamlarının kişiliğinde demokratik kültür ve ideolojinin boy vermesini,
- Köylü ayaklanmalarıyla beraber toprağa bağlı köylülerin özgülleşerek ücretli emekçilere dönüşmesini,

250 yıllık bir zaman dilimi çerçevesinde ayrıntılarıyla açıklıyor.

Kaynak Yayınları, Ocak 2016, 376 sayfa

SANDOKAN

Nanni BALESTRİNİ

Bu çarpıcı roman, gelmiş geçmiş en büyük ve azılı organize suç şebekelerinden biri olan Camorra'ya dair gerçek olaylara dayanır. Dünya ekonomisi, siyaset ve askeri gücün zirvelerine tırmanmış, şiddet ve kanla yükselmiş bir örgüttür bu. Örgütün etrafını saran sessizlik duvarı, uyuşturucu ve silah kaçakçılığını, her türlü yolsuzluk ve rüşvet olaylarını, dolandırıcılıkları, hileli seçimleri, katliamları, yargısız infazları ve masum ölümleri gizler. Ta ki Sadokan yakalanana dek...

Baştan sona noktalama işareti kullanmadan hazırlanan bu roman, tıpkı Camorra gibi bize soluklanma fırsatı vermeden hızla akan azgın bir nehir gibidir. Önüne çıkan her şeyi sürükleyen, değiştiren ve zamanı kendi akışında belirleyen bir nehir... kelimeler üst üste biner, iç içe geçer ve kabarıp taşar... Ve Camorra'nın öyküsü, bu kelimeler nehrinin akışıyla dehşet verici bir gerçeklik kazanır.

Otonom Edebiyat, Şubat 2016, 159 sayfa

YAŞAMIN KÖKENİ

Moleküler Makineler Karmaşadan Düzene Nasıl Ulaşır?
Peter M. HOFFMANN

Peter Hoffmann bir biyolog değil, bir fizikçidir. Resmi biyoloji eğitimini en son lise son sınıfta alan Hoffmann doktora eğitimine kadar biyoloji bilimini sıkıcı ve ezbere dayanan, geçici kuramlar olarak görüyordu, kendi tabiriyle "o bildiğiniz ki-birli fizikçilerden biri"ydi.

Dönüşümünü ise Johns Hopkins Üniversitesi'nde yaptığı doktora sırasında yeni icat edilen bir mikroskop ile DNA molekülünü gördüğü ana bağlıyor...

Yaşamın gizemi henüz tam olarak çözülmemiş olsa da, bilim bize canlıların cansız moleküllerden oluşan karmaşık yapılardan ibaret olduğunu söylüyor. Eğer bu görüş doğruysa, hücrelerin ve organizmaların belli bir amacı varmış gibi görünen hareketi nereden kaynaklanıyor? Fizikçi Peter M. Hoffmann bu ezeli sorunun yanıtını nano-ölçekte bulduğunu ileri sürüyor. Canlı organizmaların işleyişinin ardında bir "moleküler fırtına" esiyor. Hoffmann'a göre yaşam, atomların gelişigüzel hareketlerini düzenleyen moleküler makinelerin eseri. Küçük elektrik motorları elektriksel gerilimi harekete dönüştürüyor, nano-fabrikalar başka moleküler makineler imal ediyor ve bu makineler de DNA ipliklerini buruyor, açıyor ve paketliyor. Tüm canlılar etkileşimi halindeki bu nano-teknoloji araştırmalarına dayanarak atomların karmaşık dünyasından yaşamın nasıl doğduğunu ortaya koyuyor. Size de yaşamın sırrını öğrenmek kalıyor!

Say Yayınları, 2016, 352 sayfa

KIZILÇULLU'DAN HASANOĞLAN'A

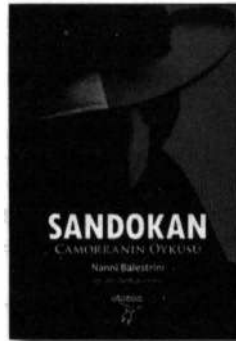
S. Mesut ŞAHBAZ

Köy Enstitüleri'nin on yıllık yaşamından boy verip bugüne dek eli kalem tutan yüzlerce öğretmene S. Mesut Şahbaz da bu kitapla katılmış oldu. İlk Köy Enstitüsü'nün ilk mezunlarından olan yazarın anılarında, aynı kaynaktan yetişmiş kalemdeşlerinin yapıtlarında öne çıkan yalın öz görünür: Katıksız yurt ve halk sevgisi.

Artık aramızda olmayan S. Mesut Şahbaz'ın öğrenciliğinden ve meslek yaşamından kesitler içeren anılarını bir solukta okutan özellik ise bu sevginin öbür yarısı: Yalın halk Türkçesi.

Bir de: Anılarını yayıma hazırlayan Saim Açıkgöz'ün hazırlayıp eklediği dört bölümlü sözlük, kitabın alt katmanlarına tutulan ayna niteliğinde.

Öğretmen Dünyası, Mart 2016, 277 sayfa

İNSAN FELSEFESİ

Takiyettin MENGÜŞOĞLU

Tüm insanlarda ortak olanı, hiçbir zaman eksik olmayan fenomenleri insanın varlık koşullarından hareket ederek ortaya çıkarmak insan felsefesinin, felsefi antropolojinin görevidir. "İnsan nedir?" temel sorusu etrafında insani hayat oluş halinde, biyopsişik bütün içinde ele alarak ve varlık dünyasının tüm katmanlarının insan denilen varlık alanında taşındığını bilerek onu kendine özgü fenomenler temelinde araştırmak T. Mengüşoğlu'nun başlıca uğraşısı olmuştur.

Mengüşoğlu insanın varlık koşulları olarak belirlediği fenomenleri şu şekilde sıralar: Bilen, değerleri duyan, tavrı takınan, önceden gören, önceden belirleyen, isteyen, özgür, tarihsel, ideleştiren, kendisini bir şeye veren, çalışan, eğiten ve eğitilen, devlet kuran, inanan, sanatın yaratıcısı, konuşan, biyopsişik bir varlık olan insan.

İnsan felsefesini sadece soyut bir bilgi teorisi için değil, hayata yansıyan, hayatla ilişkisi olan, gücü ve etkinliği artıran bir bilgi, bir hayat aktivitesi olarak değerlendiren Mengüşoğlu için bu felsefe aynı zamanda ontogenetiktir. Yani dünyamız ve insan kozmik bir varlığın parçasıdır ve bu kozmik varlığın bütününe etkilerinin dışında değildir. O bu düşüncelerini ağırlıklı olarak Darwin, Uexküll, Gehlen, Kant, Nietzsche, Dilthey, Hartmann ve Scheler'in görüşleri ve tartışmaları etrafında geliştirir.

Doğu Batı Yayınları, Aralık 2015, 536 sayfa

ON İKİ BİN YILIN MİRASI

Mehmet Bedri GÜNTEKİN

Mehmet Bedri Gültekin yeni kitabından, İslamın Altın Çağı olarak adlandırılan 8.-13. yüzyıllar arasındaki gelişmelerin tarihi köklerine ışık tutuyor. MÖ 10000'lere tarihlenen çanaksız çömleksiz Neolitik Döneme kadar uzanan bu yeni yolculuğumuzda, insanlığın uygarlık merkezi olmuş içinde yaşadığımız kadim coğrafyanın zengin birikimine tanıklık ediyoruz. Göbeklitepe havzasının 12000 yıldan bu yana bizlere bıraktığı mirası gözler önüne seriyoruz. Bu miras, insanlığın geleceğine yön vermeye aday Batı Asya coğrafyasının maddi temelidir.

Ömrünü Türkiye devrimci mücadelesine adanmış olan Mehmet Bedri Gültekin bu kitabında, önceki 7 kitabından farklı bir konuda, Şanlıurfa yakınlarındaki Göbeklitepe'de arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan, yeryüzünün şu ana kadar bilinen en eski tapınağından günümüze uzanan 12.000 yıllık süreçte, Anadolu ve yakın çevre uygarlıklarından temel bazı kavramlardaki koşutlukları inceliyor.

Kaynak Yayınları, Şubat 2016, 242 sayfa

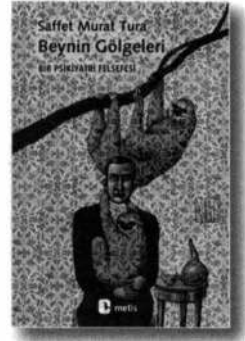
BEYNİN GÖLGELERİ

Saffet Murat TURA

Öznellik problemine ayırdığımız bu uzun tartışmanın sonunda nöro-biyolojik (nöro-bilimsel), nörolojik ve psikiyatrik olgu durumlarına dayanarak şunu söylemiş oluyoruz: naif gerçekçi tutumumuzda dış ağırlığımızı, şu masanın üstündeki kırmızı domatesi, bilincimizi, bedenimizi, uzayı, uzak yıldızları, başka insanları, ağaçları "ben" duygumuzu ve daha pek çok şeyi içeren bu dünya, beyinde onu kuran nöral faaliyetlerle ontolojik olarak özdeş fenomenal bir dünyadır. Beyin bir öznel değil de biyolojik bir organ olduğundan kurucu öznesi olmayan ve fiziksel gerçekliği kendi sunum biçiminde temsil eden bu fenomenal dünya özdeş olduğu nöral faaliyetler üzerine hiçbir fiziksel-nedensel etkiye sahip olmadığı için epifenomenaldır.

Yazar bu kitapta psikiyatrinin bazı temel problemlerinden yola çıkarak bildiğimiz evren bölgesindeki en büyüleyici varlık tarzının, insanın ontolojik yapısını araştırmıştır. Bu çalışma da nihai bir sonuca ulaşmasa da önemli bir aşama kaydedebilmiştir. Ayrıca yazar gündelik yaşamda olduğumuzu sandığımız varlık tarzı olmadığımızı göstererek dünyanın yeni bir kavranış tarzını da ortaya koymaya çalışmış ve bu yeni kavrayış tarzı ile psikiyatrinin köklü problemlerini çözmek bakımından da temel alınabilecek bir çerçeve oluşturmuştur.

Metis Yayınları, Mart 2016, 343 sayfa

EVİRİM NEDİR?

Ernst MAYR

EvrİM nedir, nasıl gerçekleşir ve neden yeryüzündeki yaşamın inanılmaz çeşitliliğine en mantıklı açıklamayı getirir?

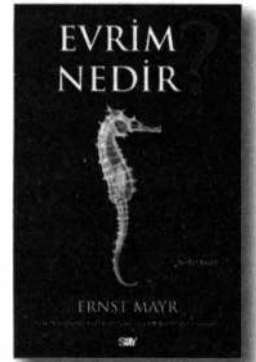
EvrİM son iki yüzyıl içinde ortaya atılmış en büyük fikirdir; etkileri bilimin ötesine geçmiştir. Ama Darwin'in zamanından bu yana evrİM düşüncesiyle ilgili pek çok gelişme kaydedilmiş olmasına karşın hala evrimin tam olarak ne olduğu konusunda yaygın bir kafa karışıklığı bulunmamaktadır.

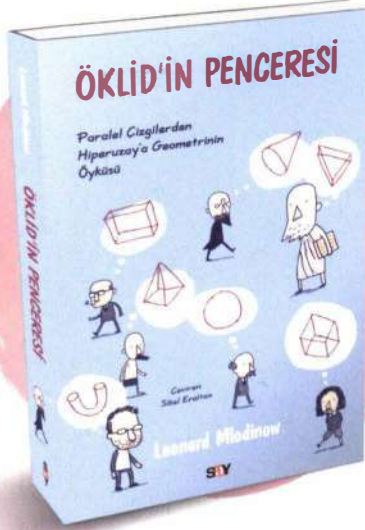
EvrİM Nedir? adlı bu eserde, modern biyolojinin kurucularından biri olan Ernst Mayr evrİM konusunda bildiklerimizi ve bilmediklerimizi anlatıyor; bu fikrin dünyayı algılayışımızı nasıl değiştirdiğini ele alıyor. *EvrİM Nedir?*, Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı eserinden sonra bu konuda yazılmış en iyi kitap!

"Mayr'ın *EvrİM Nedir?* adlı eseri hakkındaki görüşlerimi evrime pek ilgi duymayanların bile alıp okumaları gereken bir kitap olduğunu söyleyerek özetleyebilirim. Karşılığını bol bol alacaksınız. EvrİM üzerine daha iyi bir kitap yok. Bunun gibi bir kitap da asla olmayacak.

-Jared M. Diamond, Tüfek, Mikrop ve Çelik adlı kitabın yazarı

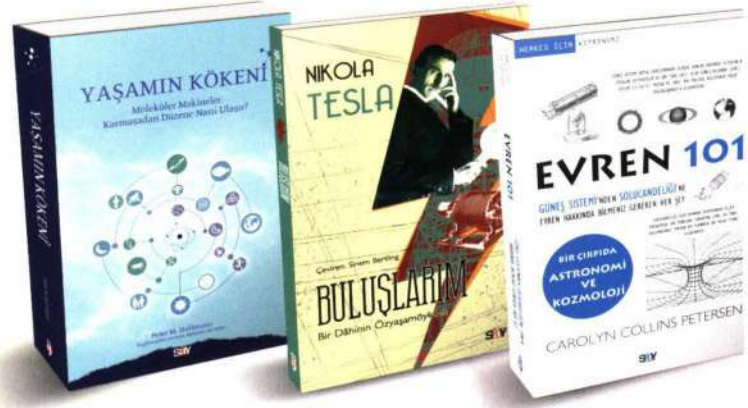
Say Yayınları, 2016, 376 sayfa

Matematiği konu alan bir kitabın "sürükleyici" olabileceği hiç aklınıza gelir miydi? *Öklid'in Penceresi* bizi geometride gerçekleşen devrimler arasında bir yolculuğa çıkarıp, alternatif bir matematik tarihi anlatıyor.

Leonard Mlodinow
Çeviren: Sibel Eraltın • 360 sayfa

YAŞAMIN KÖKENİ

Peter M. Hoffmann • Çeviren: Mehmet Ali Döke • 352 sayfa

BULUŞLARIM

Nikola Tesla • Sinem Berling • 100 sayfa

EVREN 101

Carolyn Collins Petersen • Çeviren: Özlem Özarpaç • 288 sayfa

ANA HATLARIYLA FELSEFE

Bertrand Russell • Çeviren: Orhan Düz • 376 sayfa

İNSANDAKİ YIKICILIĞIN KÖKENLERİ

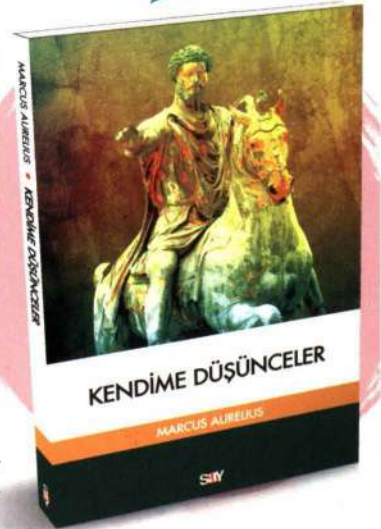
Erich Fromm • Çeviren: Sükrü Alpogut • 712 sayfa

BİR BİLİCİNİN DÜŞLERİ

Immanuel Kant • Çeviren: Ali Nalbant, Ahmet Aydoğan • 264 sayfa

Kendime Düşünceler, İmparator Filozof Marcus Aurelius'un evren, insan, doğa, akıl, yaşam ve ölüm üzerine gün gün tuttuğu notlardan oluşuyor. Bu notlar, her ne kadar çok büyük sorumlulukları olan bir kişinin kendi kendine verdiği öğütler gibi görünse de aslında evrensel bir ders niteliği taşıyor.

Marcus Aurelius
Çeviren: Furkan Akderin • 136 sayfa

Atatürk'ün okutulmasını tavsiye ettiği *Beyaz Zambaklar Ülkesi*, tüm imkânsızlıklara rağmen Fin halkını cehaletten kurtarmak için her kesim ve her meslektan insanın verdiği destansı mücadeleyi anlatıyor.

Grigory Petrov
Çeviren: Resul Mehmedov • 144 sayfa

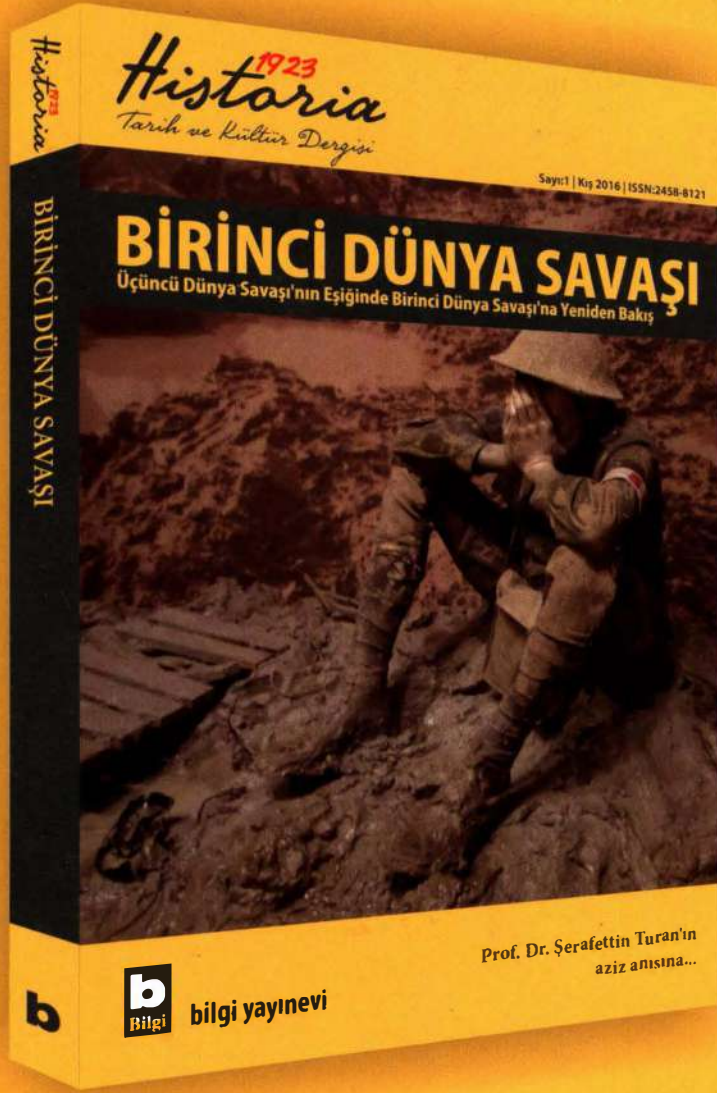
ÜÇ DİNİN TARİHİ

Mehmet Bayraktar • 704 sayfa

GELDİM GÖRDÜM YENDİM

Peter Jones • Çeviren: Funda Sezer • 400 sayfa

İlk sayı, Prof. Dr. Şerafettin Turan'ın aziz anısına...

Historia¹⁹²³ Tarih ve Kültür Dergisi

Tarih Topluluğu'nca hazırlanan 6 aylık tarih ve kültür dergi-kitabı Bilgi Yayınevi'nden çıktı.

Historia 1923, altı aylık yarı akademik-yarı popüler bir dergi-kitap. Belirli dosya konuları çerçevesinde hazırlanmış olan makalelerin yanı sıra, serbest makaleleri, röportajları ve köşe yazılarını da kapsıyor.

İlk kitabımız, **Prof Dr. Şerafettin Turan**'ın anısına "Birinci Dünya Savaşı" özel dosyası ile çıkmaktadır; bunun yanı sıra eski ve genç kuşak tarihçilerimizin çeşitli konulardaki yazılarına da yer verilmiştir.

Katkıda bulunanlar:

Aydın Köksal, Semih Koray, Sina Akşin, Seçil Karal Akgün, Ergun Türkcan, Ömer Engin Lütem, Zeki Arıkan, İnan Kalaycıoğulları, A. Mete Tunçoku, Şerafettin Turan, Remzi Demir, Korkut Boratav, Salih Özbaran, İsmail Tokalak, Çiğdem Özbay, Tuba Uymaz, Vural Başaran, Ayhan Ural, Mehmet Bedri Gültekin, Eugene Garfield, Doğan Atılğan

BİLGİ YAYINEVİ

Bilgi Yayınevi A.Ş. - Mesrutiyet Cad. No: 46/A Yenışehir Ankara Tel: (312) 431 81 22
Bilgi Dağıtım: Gülbahar Mh. Gülbahar Cd. No:33 A-B Blok Mecidiyeköy İstanbul Tel: (212) 217 63 40 / 522 52 01